

TÜRK DÜNYA ARAŞTIRMALARI

Researches About The Turks All Around The World

YIL / YEAR: 39

CİLT / VOLUME: 116

SAYI / NUMBER: 229

ISSN

TEMMUZ
JULY

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Researches About The Turks All Around The World
ISSN: 0255-0644

2017 / 229
TEMMUZ - AĞUSTOS
JULY - AUGUST

İstanbul - 2017

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Researches About The Turks All Around The World - ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
The Foundation of Researches About Turks All Around The World

Kurucusu / Founder
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Sahibi / Owner
Közhan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Saadet Pınar YILDIRIM

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Salih AYNURAL (İstanbul Rumeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ (Doğuş Üniversitesi)
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ (İstanbul Esenyurt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS (İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail YAKIT (Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ (Beykent Üniversitesi)

Yayına Hazırlayan / Editor
Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Dizgi / Typesetting
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İç Tasarım / Design
Gökhan KAYA

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor
Mehmet Töre YILDIRIM

İletişim Adresi / Management Center
Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No: 4 Saraçhane İstanbul / TÜRKİYE
Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63
İnternet adresi: www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turandergisi.org - dizgi@turandergisi.org
Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720
Vakıfbank İstanbul Fatih Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Press
Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti: Halkalı Caddesi No: 245 Sefaköy / İSTANBUL
Tel: (0212) 698 93 54

Yayın Türü
2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHING - ASOS Sosyal Bilimler İndeksi
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. **Ebsco Publishing:** www.ebscohost.com/titlelists/poh-coverage.pdf adresinden takip edebilirsiniz.
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **ASOS Sosyal Bilimler İndeksi** tarafından taranmakta ve makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. <http://asosindex.com/journal-view?id=188> adresinden takip edebilirsiniz.

Adedi
25 TL

1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription
80 \$ veya karşılığı Türk Lirası

1 Yıllık Yurt İçi Abonelik
150 TL

Hakem Kurulu / Reviewer Board

- Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE** • İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Lojistik Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail AKTÜRK** • Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Mustafa AYDIN** • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Kılıçbay BİSENOV** • Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi - Milletvekili / Kazakistan
- Prof. Dr. Veysel BOZKURT** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye
- Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV** • Hakas Devlet Üniversitesi, Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN** • Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recai COŞKUN** • Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Lütfi ÇAKMAKÇI** • Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE** • Nicolaus Copernicus Üniversitesi, Tarih Bölümü / Polonya
- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ayşeğül DEMİRHAN** • Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kurucu Başkanı / Türkiye
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Orhan DOĞAN** • Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölüm Başkanı / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet DURMAN** • Sakarya Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER** • Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Ercan DÜLGEROĞLU** • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN** • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Birol EMİL** • Haliç Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. İnci ENGİNÜN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN** • Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Mümin ERTÜRK** • İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Dekan Vekili / Türkiye
- Prof. Dr. Hüseyin FİLİZ** • Gaziantep Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Vasili GAYFULİN** • Tatar Milli Üniversitesi / Tataristan
- Prof. Dr. Reşat GENÇ** • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan
- Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL** • Çanakkale Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU** • Balıkesir Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Eyüp İSPIRİ** • Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü / Türkiye
- Prof. Dr. Günay KARAĞAÇ** • İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Metin KARAÖRS** • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI** • Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ** • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Bayram KODAMAN** • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Lev P. KURAKOV** • Çubuksarı Devlet Üniversitesi, İktisat Fakültesi / Çuvaşistan
- Prof. Dr. Berrak KURTULUŞ** • İstanbul Gedik Üniversitesi Rektörü / Türkiye
- Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU** • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK** • Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALİ** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Roza NESEPOVA** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkmenistan
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER** • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD / Türkiye
- Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ** • İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN** • George Washington Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD
- Prof. Dr. Metin ÖZKUL** • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Gültekin RODOPLU** • İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recep SEYMEN** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Yümnü SEZEN** • Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Sabri SÜMER** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Muratgeldi SÖVEGOV • Aşkabat Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü / Türkmenistan
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN • İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN • Kayseri Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV • Başkurt Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili Bölümü / Başkurdistan
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı / Türkiye
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ • Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TATLIOĞLU • Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Vahit TÜRK • İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA • Hakas Devlet Üniversitesi, Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya
Prof. Dr. Selçuk ÜNLÜ • Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı / Türkiye
Prof. Dr. Stefan VARBAN • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli
Prof. Dr. İsmail YAKIT • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefi Ana Bilim Dalı / Türkiye
Prof. Dr. Durali YILMAZ • İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Osman YORULMAZ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet YÜCE • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD Başkanı / Türkiye
Doç. Dr. Ahmet Ali ASLAN • Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak., İngilizce Mütercimlik ve Tercümanlık Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA • Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan
Doç. Dr. Bülent BAYRAM • Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU • Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Dinçer KOÇ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Abdullah KÖK • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN • Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. İlyas TOPSAKAL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Ergün Öz AKÇORA • Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKIŞ • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Yavuz CANKARA • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Uğur DOLGUN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Yavuz HAYKIR • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Neşe IŞIK • İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Muhsin KADIOĞLU • İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fak., Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU • Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Cengiz POYRAZ • İstanbul Üniversitesi, HAY Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Yasin ŞERİFOĞLU • Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU • Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Aygün ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Erol ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ • Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ • Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ • İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Müziği Konservatuarı - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Bayhan ÇUBUKÇU • İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi - Farmakognozi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ERKAL • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN • Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI'NA GÖNDERİLECEK YAZILARDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

1. Türk Dünyası Araştırmaları iki ayda bir yayınlanır. Gönderilen yazılar yazı kurulundan ve hakem heyetinden geçtikten sonra yayınlanmak üzere sıraya konulur. Prensipte olarak, "**Türk Dünyası Araştırmaları**" ve "**Türk Dünyası Tarih Kültür**" dergilerinde çıkan yazılar ve **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**'nce yayınlanan kitapları kaynak olarak gösteren yazılara öncelik verilmektedir.

2. Yayın Kurulumuzca, "**Türk Dünyası Araştırmaları**" ve "**Türk Dünyası Tarih Kültür**" dergilerinde yayınlanacak araştırmalarda: Orta Asya: *Türkistan*; Maveraiü'n-Nehir: *Aşağı Türkistan*; Amu-Derya: *Seyhun*; Sir-Derya: *Ceyhun*; Türkiye Cumhuriyetleri; *Türk Cumhuriyetleri* gibi milli terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar mektup ve elektronik posta adreslerini de bildirmelidir.

3. Makale Metni: A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) Times New Roman Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya ".doc" uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında yazılarak e-posta adresimize ve CD kaydı ve iki nüsha kâğıt çıktısıyla adresimize gönderilmelidir. Eski harfli metinler *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir.

Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

4. Makale içi başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

5. Türk Dünyası Araştırmaları'nda yayımlanmayan yazılar, istek hâlinde iade edilebilir.

6. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi' nin dili Türkiye Türkçesi'dir. Gerek görüldüğü hallerde, Çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinallerinin yüksek yoğunlukta taranmış "jpeg" formlarının veya kaliteli fotoğraflarının gönderilmesi şarttır.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

8. Araştırma Dergimizde, makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınacaktır.

9. Kaynak gösterme: Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Bir eserin ilk kullanımında kaynak ve yazar adının tam künyesi, aynı yazarın birden fazla eserinden yararlanılması durumunda ve genel olarak herhangi bir kaynağın sonraki kullanımlarında kısaltma ve basım yılı tercih edilebilir.

Örnek: Muhsin Kadioğlu, *Turan Yolunda Macaristan İzlenimleri ve Turancılık*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2014, s. 57.

10. Kaynaklar: Makalenin sonunda, çalışma esnasında yararlanılan kaynaklar, yazarların soyadları esas alınarak alfabetik biçimde sıralanmalıdır.

Örnek: TÜRKMEN, Zekeriya: "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve 101. Yılında Kut'ül-Amare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 228, Yıl: 39, Cilt: 116, Mayıs-Haziran 2017, s. 63-98.

ISSN: 0255-0644

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nin hakemli, uluslararası, süreli ilmi yayın organıdır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

YESİ'DEN TAŞMAK, TUNA'DA AKMAK: DEDEDEN TORUNA FETİH

*OVERFLOWING FROM YESI AND RUNNING THROUGH DANUBE:
CONQUEST FROM GRANDPA TO GRANDCHILD*

Prof. Dr. Taner TATAR 9

GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA URFA'DA TİCARET

*TRADE IN URFA IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY ACCORDING TO CUSTOMS
RECORDS*

Doç. Dr. Mehmet Emin ÜNER 31

ATEİST BİR DEVLETTE YAŞAYAN DİN: SOVYET KIRGIZİSTANI'NDA İSLAM

RELIGION IN AN ATHEIST STATE: ISLAM IN SOVIET KYRGYZSTAN

Doç. Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN 51

AVRASYACILIK TARTIŞMALARI: ULUSLARARASI HOCA AHMET YESEVİ TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

*DEBATES ON EURASIANISM: EXAMPLE OF INTERNATIONAL HOCA AHMET YESEVİ
TURKISH-KAZAKH UNIVERSITY*

Doç. Dr. Recep CENGİZ 71

DEVLET ADAMLIĞI VE CAN SAĞLIĞI

STATESMANSHIP AND BODY-HEALTH

Doç. Dr. Sinan ÇAYA 97

TÜRLERE ESİR DÜŞEN İSPANYOL YAZARI: CERVANTES

THE SPANISH WRITER WHO WAS HOLD CAPTIVE BY THE TURKS: CERVANTES

Doç. Dr. Besire AZİZALİ 117

İRAN DIŞ POLİTİKASINDA KURUMSAL VE KURAMSAL BİR AKTÖR: VELAYET-İ FAKİH

*AN INSTITUTIONAL AND THEORETICAL ACTOR IN IRANIAN FOREIGN POICY:
VELAYET-E FAQIH*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK - Muhammed Mücahit YILMAZ 145

KIRGIZLARDA NİŞAN VE DÜĞÜN GELENEĞİ (TOY)

ENGAGEMENT AND WEDDING TRADITION (TOY) IN KYRGYZ

Yrd. Doç. Dr. Bahattin KELEŞ 159

BİR KAMU DİPLOMASİSİ KURUMU OLARAK TİKA'NIN AK PARTİ DÖNEMİNDE KULLANILMASI

USE OF TCCA AS A PUBLIC DIPLOMACY INSTITUTION IN AK PARTY PERIOD

Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU - Yrd. Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ 171

AİLENİN SATIN ALMA KARARLARINDA KADININ ROLÜ VE KAZAK AİLELERİ ÜZERİNE KAZAKİSTAN'DA BİR UYGULAMA

RESEARCH ON THE ROLE OF WOMEN ON PURCHASE DECISION-MAKING PROCESS OF KAZAKH FAMILIES IN KAZAKHSTAN

Yrd. Doç. Dr. İlhami VURAL - Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ 183

KÖLE MİSAFİRHANESİNDEN MESLEK LİSESİNE KİMSESİZLERİN TEMSİLİ BİR KURUMU: İZMİR HAMİDİYE SANAYİ MEKTEBİ

A REPRESENTATIVE INSTITUTION OF THE ORPHAN FROM SLAVERY GUESTHOUSE TO A VOCATIONAL HIGH SCHOOL: İZMİR HAMİDİYE INDUSTRY SCHOOL

Dr. Halil ÖZEÇOĞLU 199

KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİNDE POST-SOVYET ORTA ASYA'DA DİNİ KİMLİK SORUNU

THE ISSUE OF RELIGIOUS IDENTITY IN POST-SOVIET CENTRAL ASIA IN THE CASE OF KYRGYZSTAN

Cakşılık ŞARŞEKOV (Zhakshylyk SHARSHEKOV) 215

KİTAP TANITMA:

BAYRAK, KALPAK, REVOLVER: İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Mehmet Kürşad YAVAN 235

YESİ'DEN TAŞMAK, TUNA'DA AKMAK: DEDEDEN TORUNA FETİH

Prof. Dr. Taner TATAR*

Öz

Destanlar içinde doğduğu milletin dünya görüşünü, evren tasavvurunu, insan ve toplum anlayışını yansıtır. Destanda yer alan kahramanlar da söz konusu zihniyeti temsil eden model şahsiyetlerdir. Destan kahramanlarının zalimce tutum ve davranışları ya da adalet timsali olmaları hiç şüphesiz içinde doğdukları toplumun inanç ve değerlerinden bağımsız olarak ortaya çıkmaz. Bu çerçevede Sarı Saltık da mensubu olduğu toplumun inanç ve değerlerini yansıtmaktadır. O, adaleti hâkim kılma mücadelesi vermiş bir destan kahramanıdır. İnşa edilmek istenen adil toplumun yolu ilim, akıl ve aşktan geçer. Söz konusu yolda mücadele etme görevi ise dedesi Battalgazi'de olduğu gibi rüyada verilir. Türk geleneğinde rüya, gelecek için yol gösteren bir rehber ve ülkünün müjdeleyicisidir. Destanlarımızda ülkü, evvela rüyada görülür; sonra da hakikate dönüşür. Yazımızda rüyalar yoluyla görevlendirmenin bir gelenek halinde nasıl intikal ettiği ve fetih mücadelesinin hangi esaslar üzerine temellendirildiği Sarı Saltık'ın şahsında incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Destan, Rüya, Gelenek, Fetih, Sarı Saltık.

Overflowing From Yesi And Running Through Danube: Conquest From Grandpa To Grandchild

Abstract

Epics reflect the worldviews, conception of the universe and perception of man and society of the nations in which they are born. The heroes partaking within the epics are the model personalities representing the mentioned mentality. There is no doubt that the legendary heroes' cruel attitudes and behaviors or their being the symbol of justice do not arise independently of the beliefs and values of the society in which they are born. In this context, Sari Saltik reflects the beliefs and values of the society that he belongs to, as well. He is an epic

* İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

hero who fought to establish the justice. The way to a fair society passes through knowledge, wisdom and love. The mission of fighting on the mentioned way is given him in his dream as it happened to his grandpa, Battalgazi. In the Turkish tradition, dream is a guide that leads the way for future and it is the harbinger of the ideal. In our epics, an ideal is firstly seen in dreams and then it turns into truth. In this paper, we will try to examine within Sari Saltık's personality that how the assignment of duty is inherited traditionally by means of dreams and on which bases the conquest struggle is grounded.

Keywords: *Epic, Dream, Tradition, Conquest, Sari Saltık.*

Giriş: Türkistan

*Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taşım ben işte.*

Hoca Ahmed-i Yesevî

Geçmişten gelip, gücümüz ve takatimiz nispetinde geleceğe gidiyoruz. Elbette ki, bu seyahatte yalnız değiliz. Ne geçmişten bugüne getirdiklerimiz ne de geleceğe taşıdıklarımız sadece kendimize aittir. Hafızamız sadece şahsi tecrübelerimizin birikiminden ibaret değildir. Öyle olsaydı insanoğlu hiçbir şekilde yol kat edemezdi. Esas itibariyle insan olmanın gereği kendisinden başka diğer tüm varlıkların tecrübelerini değerlendirebilmesidir. Cümle varlığın birliğini dava edinen insan için tecrübeyi şahısla sınırlandırmak varlığı kendisinden ibaret görmeye yol açacağı için kabul edilemez. Diğer taraftan da tecrübenin kısırlaşmasına yol açacağı için arzu edilemez.

Mazi-hâl-istikbâl sürecinde halde yaşarken bir elimizle maziye bağlanır, diğer elimizle de istikbâle uzanırız. Her bir gün yeni ise de bir önceki günün devamıdır. Sabah, yeni bir günün başlangıcı ise de karanlığın perdesini açan önceki günlerin güneşidir ve ışık geçmişten gelir, ufka doğru seyreder. Dolayısıyla geçmiş ve gelecek birbirinden bağımsız kesitler değil, biri diğeriyle ilişkili süreçtir. Geçmiş “yaşanmış” olması itibariyle değişmezdir. Ancak geçmişe her bir bakış onu yeniden inşa etmek demektir. Geçmişin sürekli inşasını en iyi anlatan kavram gelenektir. Gelenek geçmişten gelen ama geçmişte kalmamış olandır. Yani geçmişin bugünde yaşanıyor olmasıdır.

Yaşanmışlık, olup bitmiş olayların mezarlığından ibaret değildir. Her yaşanan, yaşandıktan sonra da ömür sürer. Yaşanmışların ömrü onun değeri ya da ona atfedilen değer ile alakalıdır. Vazgeçilmezler ya da vazgeçilmez olarak gördüklerimiz bizimle birlikte yaşar. Bizden sonra gelecek nesiller de aynı idrak ve şuurdalarsa geçmişte yaşananlar eskide kalmaz. Bitpazarının itibarsız tezgâhlarında değil, pazarlanmayan nadide eserlerin arasında yer alır. Ömürleri devam ettikçe şimdide yaşamaya devam ederler. Artık güncellenme imkânları kalmadığında ise itibarlarının muhafazasına binaen hafızanın müzeli sergilerinde hatırlı anmalarla yâd edilirler. Diğer taraftan ölümü

gerçekleşmiş olanlar da mumyalanmak suretiyle korunmaya çalışılabilir ama mumyalama cesede can vermez.

Gelenek, toplumun yaşayan hafızasıdır. Hafıza geçmişle olan bağı kurar ve köklü olmayı sağlar. Bütün yaşanmışlar ve yaşaması için ümit edilen şeyler hafızada tutulur. Bireyin hafızası, onun olgunlaşması, gelişmesi ve sağlıklı bir hayat sürmesi için ne kadar elzem ise toplumsal hafıza da aynı özelliklere binaen gereklidir. Birey birçok şeyi unuttur, bazı şeyleri de hatırlar. Bir topluluk da beraber unutup, beraber hatırlamaya başladığında millet olur. Hafıza-ı beşer nisyan ile malul ise millet hatırlama ile bakidir. Geçmiş olmayan birey hasta, geleneğini yaşatamayan millet ise yok olur. Bu sebeple amacımız dedesi Seyyid Battal Gâzi'den bayrağı devralan Sarı Saltık'ın şahsında geçmişini gelenekselleştirmiş boyutlarıyla bugüne getiren temel hususları belirlemeye çalışmaktır.

Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Yesi'de doğup da gönlüne Kelâm dolduğunda, yüzyıllar boyunca süren ve bizatihi kendisi destan olduğu için ayrıca destan yazmaya ihtiyaç bırakmayan bir süreç başlamıştır. Garip ve yetimlerin gönüllerini nişangâh yapan bu 'Kul'lar, dünyevî arzuları ayaklarının altına alıp, dünyaya tapanlara yüz çevirerek derya olup taşmıştır.

Aşktan gayri duranların hem can hem de imanlarının olmadığı; âşıkların ise ölmediği, Türkistan'dan Babadağ'a her dem yeniden doğduğu bir âlemde Sarı Saltık Babadağ'da mezar olup kalmamıştır. O, toprağı vatana, bedenleri cana kalbeden bir medeniyetin, ölümsüzlük makamını milletin verdiği, yaşayan gerçek bir kahramanıdır. Bu sebeple amacımız sadece yâd etmek değildir. Maziye bakıp da feryat etmek hiç değildir. Gayemiz maziden hale getirip, Saltık Baba'ya teberrüken, bu demde istikbali şad etmektir. Hoca Ahmed Yesevî'nin dediği gibi "Dem bu demdir başka demi dem deme; Dünyadan gamsız geçersin gam deme."¹

Kutlu Türkistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Rumeli'ye toprakla birlikte canı cana bağlayıp gönülleri de fethedenlerin destanlaşan serencamını dile getirirken, bidayette ve nihayette söz odur ki; Aşk ola!

Hayal ve Hakikat Arasındaki Geçmiş: Destan

*Onlardan kaldı bu toprak...
Biz gezip tozmayalım mı?
Yabanlar kıskanır diye
Destan da yazmayalım mı?*

Arif Nihat Asya

Destan, içinde abartılı sunum ve tasvirler bulunmakla birlikte gerçekler üzerine inşa edilmiş, hatıraların nesilden nesle hatırlı aktarımlarıdır. Destanların kahramanları büyük oranda gerçek şahsiyetlerdir. Aktarılan, kahramanların şahsında can bulan değerler ve meziyetlerdir. Abartılan hususlar, en çok değer verilenler ya da unutulması istenmeyen keder ve sevinç-

¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 167.

lerdir. Destan, satırlarda takip edilemeyen ve sayfalara sığmayan tarihin, yücel(til)miş isimlerde can bulmasıdır. Hayal ve hakikatin iç içe geçtiği destan, yüce gayelerin ve kutlu davaların inanç kaynağıdır. Kendisine yüce hedefler belirleyen bir toplumun, geçmişte inşa edilmiş geleceğinin tasviridir. Akla ve kalbe hitapla dillendirilen, imkânsızın imkânsızlığının, örneklerle ispatıdır. En nihayet destan, toprağın vatanlaşmasının, topluluğun milletleşmesinin, ruhun bedende can bulmasının ve beden ruhla dirilmesinin seyridir.

Destanlarda yaşanmaz ama destanlarla yaşanır. Millet olup da destan sahibi olmayan toplum yoktur. Bu sebeple milletleşme çabasında olup da destanları bulunmayan topluluklar, kendilerine destanlar uydurmaktadırlar. Çağın iletişim araçlarında ve kurgulara can verilen sinemada, destanlar üretilmektedir. Bu yolla işlevsel bütünleşmeye ilave olarak mana etrafında bütünleşme de gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan sömürgeciliğin ışık hızında yayılmasına hizmet etmek üzere parlak ışıklara sığdırılmış bu uydurma destanlar bütün dünyaya ihraç edilmektedir. Kendi destanlarını hikâye olarak görenler, söz konusu ışığın büyüüne kapılarak bedenleriyle birlikte sürüklenmektedirler. Buna karşılık destanlarıyla birlikte yaşayanlar, hakikat karşısındaki sahteye, seyirlik olarak bakmakla yetinmektedirler.

Destanların söz konusu özelliklerini dikkate alarak bazı işlevlerinden bahsetmek mümkündür:

➤ Destanlar evvela toplumların geleceğine yönelik istikamet verirler ve hedef tayin ederler. Sonrasında ise hedefleri ülküye dönüştürürler.

➤ Destanlar var olan bir ülkünün tecrübe edilmiş örneklerini verirler. Böylece bir taraftan ülküyü ütopyik olmaktan çıkararak gerçekçi hale getirir, diğer taraftan da yüceltme işlevi görürler. Anlatımdaki olağanüstü muhteva, ülküyü de olağanüstü bir davaya dönüştürür. Mana dünyasına ve bu dünyanın yüce şahsiyetlerine yapılan atıflarla, hedefler kutsiyet kazanır.

➤ Yücel(ti)miş ülkülerin meşruiyeti destanlar yoluyla pekiştirilir. Meşruiyet anlamlı bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde sunulur. Bu ilişkide bazen mantık bazen de duygular hâkim durumdadır. Ancak mantık yoluyla kabul edilmesi zor olan hususlar duygusal coşkunluk hali ile pekiştirilir. Tartışılmazlık makamında görülen yüce şahsiyetlerin nasihat, tutum ve davranışları aracılığıyla meşruiyet de sorgulanamaz bir hale gelir.

➤ Ülküler destanlar aracılığıyla toplumsal alanda yaygınlık kazanır ve müşterek dava haline gelir. Destanlar, her bir anlatım ve nakil vasıtasıyla bir zihinden bir başka zihne intikal eder ve zihniyet teşekkülünün önemli bir parçası olur.

➤ Ülküler destanlarda yer alan kahramanlar vasıtasıyla davranışa dönüşür ve somutlaşır. Onların hayatı toplumun değer ve inançları ile uyum içerisinde olmakla kalmaz, mana âleminin “*ete kemiğe bürünüp*” can bulmuş timsalleri olur.

➤ Destanlar model şahsiyetler oluşturur. Üstün meziyetlere sahip kahramanlar, yaşadıkları hayat ve verdikleri mücadele ile örnek alınacak ve gıpta edilecek şahsiyet tipleri oluşturur.

➤ Destanlar geçmiş ile gelecek arasında köprü işlevi görür. Bugünün kıymetlerini geçmişe atıfla kökleştirir ve zenginleştirir. Geçmiş bugüne getirmekle kalmaz geleceğe de taşınmasını temin eder. Nakil esnasında bazı ilavelerle destanlar zamanın özelliklerini de bünyelerine katarak hayatlarını devam ettirirler. Böylece hem eskimezler hem de kuşaklararası sürekliliği temin ederler. Sadece geçmişteki bir döneme hapsedilerek hafıza mezarlığına gömülmez, bütün kuşakların paylaştığı canlı hafıza olurlar.

Her destan içinde doğduğu milletin dünya görüşünü, evren tasavvurunu, insan ve toplum anlayışını yansıtır. Destanda yer alan kahramanlar da söz konusu zihniyetin ete kemiğe bürünmüş halleridir. Çoğu millette görülen destan kahramanlarının zalimce tutum ve davranışları ya da adalet timsali yapıları hiç şüphesiz içinde doğdukları toplumun inanç ve değerlerinden azade olarak ortaya çıkmaz. Bu çerçevede Saltık Baba da mensubu olduğu toplumun inanç ve değerlerini yansıtmaktadır. Onun gönüllerin fethini hedefleyen, zulme son verip adaletin tecellisi için verdiği çaba; ilme, akla ve aşka dayanan imanı ve davranışlarında tecessüm eden güzel ahlâkı hakikat haline gelmiş bir medeniyet teşekkül ettirmiştir. Bu medeniyet, geçmişten devraldığı mirasla geleceğin adil dünyası için gerekli ilhamı ve tecrübeyi mensuplarına sunmaktadır.

Sömürgeciliğin Karşısında: Fetih ve Fatih

“Saltuk Muhammed'im! Bektaş'ım seni Rûm'a göndersin. Var git. Leh diyârında Makedonya ve Dobruca'da yedi krallık yerde nâm ve şân sâhibi ol.”

(Hoca Ahmed Yesevî)

Anadolu'nun Türkleşmesi, Türk vatani haline gelmesi olayı, sosyoloji bakımından üzerinden çeşitli kavimlerin, insan topluluklarının gelip geçtiği, uzun ya da kısa tarihî zaman parçaları içinde egemenlik kurdukları bir toprak parçasına, iyi bir tesadüfle daha uzun süreli bir devlet kurmayı başarabilmiş bir toplumun hasbelkader gelmesi anlayışı ile açıklanamaz. Bu anlayış, birilerinin kendi inandıklarını ya da inanılmasını arzu ettiklerini tahrip ettikleri tarihe söyletme çabasının ürünüdür.² Bunun gibi Türklerin fetih hareketlerini, bulunduğu coğrafyaya sığamayan bir topluluğun yeni yerler işgal etmek için sarf ettiği çabaya bağlamak ya da basit bir göç hadisesiyle açıklamak da doğru değildir. Demografik unsurun zorunluluğu ve geniş bir alana yayılma ihtiyacı aşıkârsa da, yegâne ve belirleyici faktör olarak bunu kabul etmek mümkün değildir. Zira tarihte amacı işgal olan devlet ve toplulukların, yerleştikleri yerlerde geliştirdikleri siyasî sistem ve toplumsal yapılar ile Türk fetih hareketleri arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılığın en dikkate değer olanı, yerleşilen toprağı geçici bir mekân veya sadece kuru bir toprak parçası; orada yaşayanları da sömürülmesi veya köleleştirilmesi gereken varlıklar

² Fügen Berkay, “Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Malatya ve Yöresi”, *I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu-Tebliğler*, Malatya, 22-24 Ekim 1986, s. 121.

olarak görmemektir. Mekân, ‘vatan’; orada yaşayanlar ise adaletle yönetilmesi gereken ‘insan’ olarak görülmüştür. Ayrıca yeni yerlere göç edenler basit bir nicelikten ibaret değildir. Onlar bedenleriyle birlikte örf, adet, inanç, töre, dil, meslek vb. unsurlardan müteşekkil bütünüyle zihniyetlerini ve nizamlarını da taşımışlardır. Başka bir ifadeyle taşınan da inşa edilen de medeniyettir. Hacı Bayram Veli’nin “Nâgehan ol şâra vardım, ol şârı yapılırd gördüm, ben dahi bile yapıldım, taş u toprak âresinde” sözünde can bulduğu üzere, ‘yapmak’ ve ‘yapılmak’ amaç edinilmiştir. Bu amaç istikametinde yürüyenlerin işgalci ya da sömürgecilerden farklı olarak birer fatih olduklarını söylemek mümkündür. Fatih, her şeyden evvel gönülleri fethetme gayretinde olandır. Tıpkı Hacı Bektaş Veli’nin gönül tahtının sahibi olmakla hak ettiği Hünkârlık makamı gibi, fatihlerin makamı gönüllerdedir.

Sömürgeci anlayış ile fetih zihniyeti arasındaki fark, sömürgeciliğin ne olduğu anlaşıldığında gerçek manasıyla kavranabilir. Sömürgecilik tanımlanırken temele “yerleşmek” konulmaktadır. Buna göre “Yeni bir ülkede bir yerleşke ... yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime “colonia” denir.”³ Sömürgecilik kavramının karşılığı olarak kullanılan kolonyalizmin, yerleşme ya da “çiftlikleşirme” anlamı, “vatan” kavramından hayli uzaktır ve esasında buradaki anlam “ana vatan-koloni” ayrımına dayanmaktadır. Vatan’ın, dünyanın geri kalan diğer topraklarının tamamından tercihli ve üstün olan, uğruna can feda edilen, edilmesi gereken, kutlu toprak olmasına karşılık, Koloni’nin böyle bir özelliği yoktur. Bu yüzden de bir kolonyal, kolonisini “vatan” olarak değil, bir “ticari işletme” olarak görür; onun kolonisine bakışında sadece tek gaye vardır: Bir kaplanın bir ceylanı sadece yenilecek bir nesne olarak görmesi gibi, bir sömürgeci de bir sömürgeyi talan ve istilâk edilecek yeni bir yer olarak görür. Buraya ilişkin düşüncesi vatanlaştırmak olmadığı için kaynakları sonuna kadar sömürür ve kârlı olmaktan çıktığında da orayı terk eder.⁴ Söz konusu tanımdaki vurgu, yerleşkenin “yeni” oluşu ve yerleşenlerin “anavatan”la bağlantılarını devam ettirmeleridir. Ancak her ne kadar yeni bir yerden söz ediliyor ise de aslında orası, eskiden beri orada yaşayanlar için yeni değildir. Başka bir ifadeyle söz konusu olan işgaldir. Anayurtla olan bağlantı ise kaynakların aktarılması ile alakalıdır. Anayurt, bir anlamda sermayenin aktığı yerdir.

Sömürgecilik dışında bazen aynı olguyu bazen de farklı olguları anlatmak üzere kullanılan bir başka kavram da emperyalizmdir. Imperium kelimesi, başkalarını hükmü altına alabilme gücü, bu gücü ile yayılabilmek, genişleme uygulamaları anlamına gelmektedir. Kendi dışında kalanı hükmü altına

³ Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, çev. M. Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 18-19.

⁴ Durmuş Hocaoğlu, “Küreselleşme, Küresel Köy, Küresel Yağma ve Küresel Yoksulluk”, *Yoksulluk Sempozyumu*, Cilt: 1, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2003, s. 284.

alarak örtülü veya açık bir sömürü düzeni oluşturmak için her yolu kullanabilenlerin izlediği yol şudur: Önce aldatici, sonra sindirici, sonra da ezerek biçimlendirici uygulamalar. Bu tür devletler yapıları ve hedefleri bakımından emperyal (sömürgeci) niteliklidir. Cihan devletleri ile imparatorluklar bu açıdan ayrışır. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı Devleti birer cihan devleti olup sömürgeciliği ve asimilasyonu yapanları gördüğü hâlde bunu doğru bulmamış, adalet ve ahlâkı hâkim kılma hedefini benimsemişlerdir. Avrupalı emperyalist devletler ve eski Sovyet tipindeki adı veya işlevi imparatorluk olan yönetimler ise, dün de, bugün de kendi dışındakileri sömürmenin bilimini ve ideolojisini yapmakta ve uygulamaktadırlar.⁵ Eski ideolojiler biçim değiştirerek sömürgeciliği çağa uyarlamaktadırlar. İdeolojilerin ya da tarihin sonunu ilan edenler, meydanı, sömürüyü küreselleştiren globalizm ideolojisine terk etmektedir. Geçmişte imparatorlukların siyasi çatısı altında yürütülen sömürgecilikle mücadele ederek sömürü sisteminin tek seçenek olmadığını dünyaya fiilen göstermiş olan Türk medeniyetinin, bugün de Saltık Baba ruhuyla hareket ederek "TINA"⁶yı geçersiz kılması mümkündür.

Rüya: Hakikat

Evet "Ana Kokusu"

Bütün toprak duygusu.

Büyük analar onu

Ana vatandan almış

Rumeli'ye salmıştı;

Analar enikonu

Oralarda çoğalmış,

Kök salmış kocalmıştı

Rumeli baştanbaşa

Analarla dolmuştu:

Balkanlar taşta taşta

"Ana dolu" olmuştu...

Yolum düştü geçende

Arandım o ellerde

Bahçesinde bağında,

Çayırında dağında

Nerde o koku nerde?

Dediler: son günlerde

Bir belâ yeli esti,

Hepsini kırdı, kesti!

Ahmet Cemal Bey

⁵ Sadık Tural, "Sömürgecilik Yöntemleri ve Bunu Yikan Atatürk", http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sadik_tural_somurgencilik_yontemleri_ve_bunu_yikan_ataturk.pdf, 02.04.2009.

⁶ There Is No Alternative.

Türk geleneğinde rüya, gelecek için yol gösteren bir rehber ve ülkünün müjdeleyicisidir. Destanlarımızda ülkü, evvela rüyada görülür; sonra da hakikate dönüşür. Davasını uykusunda bile devam ettiren bir anlayış söz konusudur. Dolayısıyla rüya, basit bir “aç tavuk ve tahıl ambarı” hikâyesi değildir. Görülen bizatihi hakikatin kendisidir. Hakikatli rüya, gelecek tasavvurunu haklı ve kutlu gayeye matuf kılar. Rüya sonradan uydurulmuş olsa bile, geçmişe yönelik değerlendirmede, madde ile inşa edilen dünyanın manevî temellerini görmeyi ya da meşruiyetin esasını anlamayı mümkün kılar. Zaten rüya kendiliğinden ortaya çıkmaz. Geçmişten intikal eden tarihi bir vazife için görevlendirilme ya da müjdedir. Bu vazife, doğrudan Allah’tan gelen bir mesajla başlar. Nitekim Cebrâ’il-i Emîn, Hazret-i Peygamber’e şu haberi getirir:

“Ya Resûla’llâh, Hak celle ve ‘alâ hazretleri sana selâm eyledi ve dahi şöyle buyurdu kim çün benim habîbim Ahmed ve Resûlüm Muhammed ‘aleyhi’s-selâmın mubârek hâtır Rûm’a meyl eyledi. Ben dahi ol vilâyeti ümmetine rûzî kılam. Gerekdir ki, kilisaların yıkalar, yerine mescidler ve medreseler bünyâd ideler. Çün hükm-i risâlet tamâm ola, iki yüz yıldan sonra bir yiğit kopa. Uzun boylu ola, hûb yüzlü ola, buğday tenli ola. Senin oğlanlarından, Malatya’dan kopa. Adı Ca’fer ola. Pehlivânlıkda Hamza berâberi ola, heybetde ‘Ali heybetlü ola. Ayyârlıkda ‘Ömer-i Um-muyye’den ziyâde ola. Yalnız yürüyici ola. Dört kitâbı yâd kıla. Çün âvâz ile bir nesne okuya havâdan kuşlar aşaga döküle. Ol Ca’fer ol vilâyeti küşâde kıla. Kilisaların yıkup yerine mescidler ve medreseler yapa, dahi İstanbul’un kapusın ol aç. Keşişlerin ciğerin kebâb eyleye. Resûlün mü-bârek hâtır âsûde olsun didi.”⁷

Battal Gâzi destanı bu rüyanın hakikate dönüşünü anlatır.

İlahî kaynaklı müjde, iman ehlinin rüyası haline gelir. Henüz rüya görülmeden önce yaşanan olaylar, kutlu davanın ilk belirtileridir. Nitekim her şey Hüseyin Gâzi’nin bir mağarada bulunduğu aletlerle başlar: Aşkar at, Âdem Peygamberin iki bölük saç, Dâvud Peygamberin zırhı, İshak Peygamberin çakalı ve Hazret-i Hamza’nın silahlarından oluşan her şeyde Ca’fer (Seyyid Battal Gâzi) ismi yazmaktadır. Böyle bir atın ve silahın verildiği Ca’fer’in kim olduğunu merak eden Hüseyin Gâzi’ye rüyasında, Onun kendi oğlu olacağı müjdesi verilir.⁸ Görülen rüyanın rehber teşkil edici özelliği ya da hakikate dönüştürme gayreti sadece görenle sınırlı kalmaz. Nesilden nesle aktarılır ve sonradan gelenler de dedelerinin rüyasını rüyaları kabul ederler. Zaten dedelerinin gördüğü bazı rüyalarda bizatihi torunları da vardır. Nitekim Seyyid Battal Gâzi’ye rüyasında Hazret-i Peygamber şöyle buyurur:

“Oğlum! Senin neslinden bir şahıs gelecek. İsmi, Hızır olacak. Yani, Sarı Saltık olacak. Anadolu’ya gelip nice kiliseler harap edecek. Anadolu onun

⁷ *Battalnâme*, haz. Hasan Kavruk - Salim Durukoğlu, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın, İstanbul 2012, s. 67-68.

⁸ *A.g.e.*, s. 69-70.

sebebiyle İslâm ile dolacak. Onunla ümmetim kuvvetli olacak ve çok kâfir-
leri bilek gücüyle Müslüman edecek. Sen ise çok kısa bir zamanda bana
ulaşacaksın. Şehit olup şehadet şerbetini içeceksin.”⁹

Hayatını kendisine tevdi edilen vazife istikametinde tamamlama noktasına
gelen Seyyid Battal Gazi, şehadeti sonrası çocukları Ali ve Nezir’in rüyasında
girer ve vasiyetiyle miras olarak davasını bırakır:

“Ey benim ciger küşelerim şimden gerü beni siz dünyâda istemen kim
ben Hak te’âlâ hazretlerine vâsıl oldum ve benim himmetim sizinledir.
İmdi siz dahi din yolunda pek turun ve dâ’im gazâ idin ve dâ’im Allah’ın
rızâsını isteyin ve nefsinize uyman, yigitliginize ve pehlivânlığınıza
magrûr olman ve her ne kim işlerseniz Allah rızâsıyçün işleyin ve dünyâ-
yı dost idinmen ve kimseye zulüm eylemen ve yaradılmışlara hakâretle
nazar kulman ve her yıl Mekke ve Medine fukarâsına armağanlar gönde-
rin, za’iflere ve yetimlere yardım eyleyin ve öksüzleri esirgeyin, pirlere
hürmet idin. Meşveretsiz iş işlemeyin ki, sonra peşimân olmayasız. Öm-
rinize magrûr olmayın, eger benim bu vasiyetimi tutarsanız yarınki gün
yüzünüz ak ola.”¹⁰

Battal Gazi’nin bu vasiyeti daha sonra şair diliyle de nazmedilmiştir:

“Dedi oğullarına, kim, siz beni
Bu cihânda, sanmağız, hergiz beni
Hakk’a vâsıl olmuşam, olun âgah
Himmetimi, ideyim size penâh

Hem yetim olanlara, izzet idin
Hem zâif olanlara, hürmet idin
Meşveretsiz işlemen size bir işi
Sonra peşiman olup teşvişi

İsten Allah’tan, hidâyet, dâimâ
Tâ, inayet ide size dâimâ
Zâlim olanlara, izzet etmeğiz
Hayr ihsân etmeği, terk etmeğiz

Bu fenâ dünyada, mağrûr olmağız
Zikr ü tâat etmeden kalmağız
Tâ ki, size yârin olmaya azâb
Bunu dedi, geçti gitti o habâb.”¹¹

Dedenin gördüğü rüya ve bıraktığı vasiyet çocukları tarafından da takip
edilir ve nihayet torunu Şerif de (Saltık Baba) rüyasında Seyyid Gazi’yi görür
ve ondan şu mirası devralması istenir:

⁹ Saltıknâme, haz. Necati Demir - M. Dursun Erdem, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 21.

¹⁰ Battalnâme, s. 314.

¹¹ Râsim Deniz, “Kayseri’de Bulunan Yazma Manzum “Battalname” ve İçinde Geçen Bazı Destanî Motifler”, I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu-Tebliğler, Malatya, 22-24 Ekim 1986.

“- Ciğerimin köşesi! Kalk, sefere çık. Senin karşında kimse duramaz. Yürü, filan mağaraya var, benim bindiğim Aşkar’ı orada bulacaksın. Ayrıca savaş aletlerin ve elbiselerin de orada. Tiğ-ı Dahhak’ı beline tak. Keyyus’un süngüsünü ve diğer silahları da al. Güştaseb kalkanı ve Hamza’nın bütün silahları oradadır, dedi.”¹²

Saltık Baba gördüğü rüya üzere hareket eder ve rüyayı hakikate kalbeder.

Henüz bir Beylik olup, gelecekte Cihan Devleti haline gelecek olan Osmanlı’nın rüyası da burada görülür. Zira Saltık Gazi’ye rüyasında şöyle derler: “Al-i Osman gelecek, bu ayrılığı giderip birliği kuracak. O nesilden bir kişi gelecek, âlemde mezhebi de bir edecek. Âlem nizam bulup düzelecek.” Bunu üzerine Şerif rüyasını yazar ve yanına da nasihatler ekleyerek Osman Gazi’ye gönderir: “Oğul Osman! Gayret et! İli mülk edin. Devlet ve saadet senin ile senin neslinindir. Gaza ve cihadı artır. Kâfirlerle barış yapma. Sonunda mülklerini sana teslim edecekler.”¹³

Rüya bununla bitmez ve Hazret-i Peygamber’in müjdesi bu sefer de onun dilinden Sultan Mehmed’e ulaşır. Zira Sultan Mehmed İstanbul’un fethi için hazırlık yaparken gece rüyasında Sultan Saltık’ı görür. Elinde demir bir anahtar tutan Sultan Saltık, anahtarı kendisine verir ve şöyle der: “Al anahtarı! İstanbul’a git. O Perkinik Kapısı’nın anahtarıdır. Onun kapısını aç, fakat anahtarı orada bırakma. Yoksa yaya kalırsın. Sonra getirip anahtarı Edirne’de sakla. Eğer İstanbul’da bırakırsan başka kapı açamazsınız.”¹⁴ İstanbul’u açan anahtar, yeni rüyalarda yeni kapılar açmak için beklemektedir.

İntikal Eden Miras: İlim ve Gaza

Aşkar ata binsem gerek
Derya deniz sürsem gerek
Meydanda savaşsam gerek
Atamdan guvatım vardır.

Anonim

Sarı Saltık, dedesi Seyyid Battal Gazi’den geleneğin “ilim” ve “gaza” olmak üzere iki mirasını devralmıştır. Birincisi manevi mirastır ki bu ilimdir. İlim, ilahlarla mücadelenin en büyük silahıdır. İlimin menbaı, put kıran ‘Kelâm’dır. Kelâm, Anadolu ve Rumeli’nin mayası olur.

Farsça’dan dilimize geçmiş bir sözcük olan maya, esas, asıl, öz anlamına gelir. Maya, mayalanma neticesinde oluşan şeye birlik kazandırır.¹⁵ Geniş bir coğrafyada farklı kabile, din ve ırktan müteşekkil insanları önce birliktelik sonra da birlik haline getiren esas “Kelâm” olur. Bireyler birbirlerine milliyet bağı ile bağlanır ve medeniyet tesis edilir.

¹² Saltıknâme, s. 26.

¹³ A.g.e., s. 609.

¹⁴ A.g.e., s. 662.

¹⁵ Yalçın Koç, *Anadolu Mayası Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 14.

Şerif Saltık Baba sadece Kur'an ilmine vakıf değildir. Tıpkı dedesi Seyyid Battal Gazi gibi diğer dinleri ve kitapları da ilmî derinlikleriyle birlikte bilen biridir. Saltıknâmede geçen şekliyle Şerif, dört kitabı okumuş, on iki türlü dil bilen ve ilmi ehlerinden öğrenmiş bir zattır.¹⁶ Bu sayede Şerif, yeri geldiğinde rahip kılığına girer, kiliseye gider ve vaaz eder. Onu dinleyen halk öyle etkilenir ki, İsa'nın gökten indiğine inanır. Hem unvan sahibi hem de sayı itibarıyla en çok ruhbanın olduğu kiliseleri seçer ve ilmiyle hepsini kendisine hayran bırakır.¹⁷ Başka bir örnekte dile getirildiği gibi "Şerif, kiliseye geldi. Kalktı, eline çan alıp çaldı. Bunun üzerine kâfirler de kalktılar. Şerif kürsülerine çıkıp İncil'den ayetler okudu, manasını verdi. Öyle bir sohbet eyledi ki, kâfirler 'Var-sa Mesih, budur' dediler."¹⁸ Herkesi ilmine ve maneviyatına hayran bırakan Şerif, bundan sonra gerçek dini anlatır ve muhataplarını İslâm'a davet eder.

Şerif İslâm'a davet amaçlı çaba sarf etmekle kalmaz, aynı zamanda Müslüman ahaliye ilim öğretmek için de çabalar. Yani dünyevî hususlarda, malda ve mülkte olduğu gibi ilmîni anlatmada da cimri değildir. Kendisine mekân olarak seçtiği yerler genellikle uç bölgelerdir. Nitekim "Tuna kenarı kâfire yakın olduğundan, hem halkı savaşa hazırlar hem de ilim öğretirdi. Vaaz ve nasihat ederdi."¹⁹ Ayrıca sürekli olarak belirli bir yerde durmayan Şerif, nerede ihtiyaç varsa orada hizmet eder: "Şerif, kırk gün orada durdu. Onlarla sohbet etti."²⁰ Böylece adeta ayak basmadık yer bırakmaz.

Saltık Baba'nın devraldığı ikinci miras gazadır. Gaza için çaba sarf eden Saltık Baba, önce zihinlerdeki putları Hakikat'in dili ile tarumar ederken, vazifesini zahiri putları kırarak tamamlamaktadır. İlimle ispat ederek yaptığı davete icabet etmeyenlere yönelik kılıcını kullanmakta ve öncelikle masum halkı değil, onları sömürenleri yani önde gelen devlet ve istismarcı din adamlarını hedef olarak tayin etmektedir. Böylece halkı cahillerin ve kötü niyetlilerin ta-sallutuna uğrama zilletinden kurtarır.

Şerif ilimle yola gelmemeleri halinde gerektiğinde hileye de müracaat eder. Ancak bu geçici bir süre içindir ve hemen akabinde mertçe bir meydan okuma vardır. Böylece "hilemi gördün, erliğimi de gör"²¹ der ve zekâsının keskinliğine ilave kılıcının da keskin tarafını muhatabına gösterir.

Zekânın kullanımına şu örneği vermek mümkündür: "Şerif yerinden kalktı, o kilisenin içine girdi. Ne kadar put var ise hepsinin boyunlarını kırdı, ellerini ve ayaklarını dağıttı..."²² Bütün putları kıran Saltık Baba büyük puta dokunmaz ve diğerlerini bu büyük putun parçaladığını yazar ve oraya bırakır. Böylece muhataplarını kendi putlarının gücüne dair bir sınamaya girer. İnançlarını sarsar ve onları akıllı olmaya davet eder. Önce akıyla galebe çalan Saltık Baba sonrasında Zülfikar'ın hakkını vererek fethi tamamlar.

¹⁶ Saltıknâme, s. 26.

¹⁷ Saltıknâme, s. 296-298.

¹⁸ Saltıknâme, s. 64.

¹⁹ Saltıknâme, s. 303.

²⁰ Saltıknâme, s. 283.

²¹ Saltıknâme, s. 193.

²² A.g.e., s. 237.

Kaynak: İlimin Kapısı ve Zülfikar'ın Sahibi Hz. Ali

*Dediği sözü rahmani, görsen yüzü nurani,
Kâfirlerin kıranı Hakk arslanı Ali'dir.*

*Himmet kuşağı belinde, Mevlâ'm yâdı dilinde,
Zülfikar'ı elinde Hakk arslanı Ali'dir.*

*Binip çıksa Düldül'e, yere düşer zelzele,
Kâfirlere velvele, Hakk arslanı Ali'dir.*

*Düşmanlara mukabil, oldu kâfire katil,
Kılan bâtili zâil Hakk arslanı Ali'dir.²³*

Hem Battalgazi'nin hem de Saltık Baba'nın gerek ilimle gerekse kılıçla sürdürdükleri mücadelede müracaat ettikleri aslı kaynak, ilmin kapısı ve Zülfikar'ın sahibi Hz. Ali'dir. İlim için o kapıdan girilir; kılıç elde yol, O'nun şehrinde yürünür. İlim de kılıç da iyiliği emretmek, kötülüğü men etmek ve adaleti tesis etmek içindir. Bütün bu çabalar iman anlayışı ile şekillenir. İman anlayışının mahiyetinin belirlenmesinde, Battalgazi'nin ve Saltık Baba'nın Dedeleri Hz. Ali'nin vermiş olduğu nasihat, rehber ve manevî membadır:

*“İman, dört esas üzerine durur: Sabır, yakîn, adalet ve cihad. **Sabır**; şevk, korku, zühd ve bekleyiş içinde olmaktır. Cenneti özleyip, cehennemden korkan, haramlardan sakınır; nefsi arzularından vazgeçer. Ölümün her an gelebileceği beklentisi içinde yaşayan, hayırlı işlere koşar; zahid olan dünyadaki musibetleri önemsemez.*

***Yakîn** ise; aklın basiretli olması, hikmeti incelikleriyle kavramak; ibretlerden öğüt almak ve öncekilerin sünnetlerine uymak olmak üzere dört kısımdır. Basiretli olana hikmet açıklanır, hikmeti açık olarak gören ibret alır; ibret alan yolunu izlemekle dünya nimetlerine aldanmaz.*

***Adalet**; anlayış ve bilgide derinlik, lütuf sahibi olmak, hükümde güzellik, hilmde derinlik sahibi olmaktır. Anlayış sahibi olan; ilmi ve gizlilikleri derinliğine kavrar; ilimde derinlik ve kavrayış sahibi olan da şer'i hükümlere vakıf olur. Hilm sahibi olan, yaptığı işlerde aşırılığa kaçmaz, insanlar arasında övgüye layık bir şekilde yaşar. Adaletin anlayışta dört şubesi vardır: anlayışın derinliği, ilmin sırrı ve gizliliği, hükmün güzeli ve hulmin büyüklüğü. Kim anlarsa ilmin derinliğine iner, kim de ilmin sırrı ve gizliliği öğrenirse kanunları uygularken güzel hüküm verir. Kim de halim olursa ve bunda aşırı gitmezse insanlar arasında övülerek yaşar.*

***Cihad** ise dört şubedir; iyiliği emretmek, kötülükten sakınmak, savaş meydanlarında sadık olmak, fasıkları buğz etmek. Kim iyiliği emrederse Mü'minlerin belini doğrultur, kim de kötülüğü yasaklarsa münafıkların burnunu yere sürmüş olur, kim de savaş meydanlarında sadık olursa kendi borcunu ödemiş olur, kim de fasıkları buğz ederse Allah*

²³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 63.

İçin kızmış olur. Allah ta onun için kızmış ve kıyamet gününde onu razı edecektir.”²⁴

İmanın yükseldiği bu dört direk evvela kendi nefesine galebe çalmak içindir. Bu sebeple de asıl savaş “*cihad-ı ekber*”dir. Yani kendi nefesine karşı cihad etmektir. Saltık Baba'nın pirleri olan gerek Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî gerekse Hünkâr Hacı Bektaş Veli “*cihad-ı asgar*”dan evvel “*cihad-ı ekber*”i vazife kılmışlardır. Nitekim Hacı Bektaş Veli şöyle buyurur: “*Dünyada düşman ve savaş da var. Nefis düşman; nefsin arzusuna uymamak savaştır.*”²⁵ Saltık Baba, aslı düşmanı kendi içinde gören ve bu sebeple de en büyük savaşı biza-tihi kendisiyle veren bir anlayışla tesis edilmiş ilmi, hayatına tatbik etmiştir.

Ruh: Aşk İmanı

*Aşk dâvâdır, cefa çekmek güvâh
Ger güvâh olmazsa dâvâdır tebah!²⁶*

Her ne kadar imanı sınıflandırmak zor ise de, aşk imanının “*insan niçin iman eder?*” sorusuna verilen cevaplardan sadece birisi olduğunu ifade edebiliriz. Bu soruya farklı cevaplar bulmak mümkündür. Zira insanlar korktukları için iman edebilmektedirler. Söz konusu korku Allah'a yönelik olabileceği gibi, kişinin kendi geleceğine ilişkin de olabilir. Ya da kendisinden daha güçlü olarak gördüğü kişi veya kurumlara ilişkin korkulardan bir sığınma ve korunma amaçlı bir yöneliştir. Bunu “*korku imanı*” olarak nitelendirebiliriz. Bir başkası “*menfaat imanı*”dır. Böyle bir iman sahibi kişi, dünyevî veya uhrevî beklentilerini gerçekleştirebilmek için çaba sarfeder. Bir diğeri “*aklı imanı*”dır. Kişi, Yaratıcı'nın varlığını ve birliğini akıyla bulur ve ispat eder.²⁷ Aşk imanında ise sadece Hakikat vardır. Bu iman, “*Lâ*” ile başlar, “*bana seni gerek seni*” ile devam eder. Çünkü âşık; “*Gafillere dünya gerek, akıllılara ahiret gerek, / Vaizlere minber gerek, bana sen gereksin*” der.²⁸ İnsan gönlündeki her şeyi boşaltıp, mekândan ibaret olmayan bu mahalli sadece ve sadece yegâne sahibine terk eder. “*Lâ*” deyip “*İllallah*”a şeyda olur:

*Nam ve nişan hiç kalmadı, “Lâ... -La...” oldum;
Allah zikrini diye diye “...illâ...” oldum;
Halis olup, muhlis olup “...lillah” oldum;
“Fena fillah” makamına geçtim ben işte.²⁹*

Mevla'nın açtığı Aşk kapısından girip, O'nun yolunda yürüyenlere Hak davasından başka kavga haram olmuştur. Aşksızların yolda kaldığı bu davada,

²⁴ Emiru'l-Mü'minin İmam Ali b. Ebî Talib, *Nehcü'l Belağa*, der. Allame eş-Şerif er-Radi, çev. Ahmet Çelen, Kalem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 345-346.

²⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. E. Coşan - Sad. H. Özbay, Ankara, 1996, s. 36.

²⁶ Fuzulî, *Hadikat'üs-Süeda, Ermişlerin Bahçesi Kerbelâ Şehitlerinin Destanı*, Sad. M. Faruk Gürtunca, Huzur Yayınları, İstanbul, 1997, s. 25.

²⁷ Taner Tatar, “Sosyal Bütünleşme Sürecinde Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik”, *Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Prof. Dr. Halil Narman Armağanı*, Elazığ, 2005, s. 166-167.

²⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁹ *A.g.e.*, s. 5.

davranışların belirleyicisi korkular ya da menfaatler değildir. Zira “Aşk yolunda can verenin korkusu yok; Bu yollarda can vermese, imkânı yok”tur.³⁰ Aşksızlar ise şaşkın yürür, müminim deseler de imanları viran yürür.³¹ Bu sebeple zâhid ya da âbid değil, nefsini teperek ve sâdikane bir yolla mihnet çekerek âşık olmak gerekir. Aksi takdirde aşksızların hem canı hem de imanı yoktur.³²

Gafletten ve cehaletten kurtulup akıllı olmanın yolu da âşık olmaktan geçmektedir. Aşk ve akıl birbirinin rakibi değil, tamamlayıcısıdır. Aşk sayesinde edinilen bazı vasıflar aklı da tamam eder. Akıl, aşk ile tamamlanırken, kulun Hakk yolundaki seyri devam eder:

*Cefa çekmeden âşık olmaz, dinle gâfil
Cefa çekip sabreder ol, olma cahil;
Râzı olup kulluk eyleyen olur akıllı
Cahil insan birbirinden ayrılmaz olur.*³³

Hoca Ahmed Yesevî'den aldığı el ile önce Anadolu'ya, buradan da Rume- li'ye ulaşan Saltık Baba, aşk imanı ile kalbini doldurmuş, bu sebeple de dün- yevî hiçbir sevgiye meyletmemiş bir şahsiyettir. Ne maddî menfaat peşinde koşan ne de makam derdinde olan bir kişidir. Onu yolundan döndürecek ne bir vaat ne de korku vardır. Aklı tamam ve şüpheden arîdir. Bu sebeple hem sözünde tesir ve isabet hem de bileğinde güç vardır.

Kutlu Dava: Adalet

*Mülk durmaz eğer, olmazsa ricâl,
Lâzım ammâ ki ricâle emval.
Mâl tahsîli raiyetten olur
Bağ ü bostan zirâatten olur.*

*Olmasa adl reâyâ durmaz
Adlsiz çetr ikamet kurmaz
Adldir asl-ı nizâm-ı âlem
Adlsiz saltanat olmaz muhkem.*

*Mülkde zelzele gaflettendir.
Terk-i ahkâm-ı şeriattendir.
Bâğîbân etmiyecek çeşmini bâz
Bâğına herkes eder desti drâz.*³⁴

Adalet bütün Türk devletlerinin yönetim felsefelerinin merkezinde yer alan bir ilke olmuştur. Gerek İslâm öncesi gerekse İslâm sonrası kurulan devletlerde, sadece devletin değil dünyanın adalet üzere döndüğü düşüncesi hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti, adalet ilkesini gerçekleştirmeyi kendisine

³⁰ A.g.e., s. 51.

³¹ A.g.e., s. 156.

³² A.g.e., s. 179.

³³ A.g.e., s. 162.

³⁴ Defterdar S. Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler, Osmanlılarda Devlet Düzeni*, der. ve çev. R. Uğural, İzmir, 1990, s. 28.

temel vazife olarak görmüştür. Öyle ki, bunu şu ifadelerle düstura dönüştürmüştür:

“Sultanlık ancak devlet adamlarıyla, devlet adamları ancak mal ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetme ile olur. Yani devlet düzeni rical iledir ve askerın ayakta durması hazine parasıyledir ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı iledir ve ülkenin bayındırlığı da adalet, iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti iledir. Başka türlü olmaz.”³⁵

Osman Gazi henüz genç bir yiğit iken, Saltık Baba'nın yanına gelir ve ayağına yüz sürer. Server, onun saadetli başını yerden kaldırır, iki gözünü öper ve onu bir padişah kabul ederek, nasihat eder:

“- Ey Oğul! Hak Teâlâ sana ve nesline saadet, devlet ve izzet nasip etmiştir. Asla gazayı elden bırakmayın. Adalet ve doğruluk edin. Fakirlerin bedduasından kaçının. Halkı incitmeyin, Hakk'ın yolundan çıkmayın. Ahlaklı olun. Hazret-i Peygamber'in dediklerinden sapmayın. Doğru yolu gözetin. Bağışlarda bulunun. Garibi hoş tutun. Zulüm ve haksızlık yapmayın. Bir kulağın halkta olsun, halkın durumundan her zaman haberiniz olsun. Gaflı olmayın. Sana vasiyetim bu ola ki özellikle kaduları, valileri ve boy beylerini sürekli teftiş edin. Adil olsunlar. Mülk sahibi ol, halk sana tâbi olsun. Rüşvet alana cezasını mutlaka ver. Kâfire itibar etme, hâkim eyleme. İslâm dininde ihtiyaç gibi gösterip onlara güvenme. Meşru olmayan iş yapma.”³⁶

Bu nasihatler istikametinde hareket eden Osmanlı Sultanlarını ve onların özelliklerini Aşıkpaşaoğlu şöyle anlatır:

“Osman Gazi'nin âdeti bu idi: Her üç günde bir yemek pişirir, yoksulları toplayıp yedirirdi. Çıplakları getirip sırtına elbise giydirdi. Dul hatunlara dahi daima işi gücü sadaka vermektir.

Orhan Gazi'nin huyu ve âdeti: Bu dahi imâret yaptırdı ki, yoksullar gelip her gün imârette yemek yiyeler ve padişaha dua edeler. Ulemâyı toplamak için medrese de yaptırdı. Ziyade sevdiği dervişlere zaviyeler yapıverdi. Nitekim Geyikli Baba üzerinde cami ve zaviye yaptırdı.

Oğlu Gazi Hünkâr'ın huyu ve âdeti: Babası gibi o dahi imaretler, medreseler ve camiler yaptırdı. Ziyade sevdiği dervişlere o dahi zaviyeler yapıverdi. Hangi şehirde olsa cuma günü namazdan sonra yoksullara akça sadaka eder ve paylaştırdı.

Bayazid Han'ın huyu ve âdeti: O dahi babası ve dedesinin yaptığı imaretlerden daha ziyade yaptı. Camileri ve mescitleri daha ziyadesiyle yaptırdı. Bir hastahane de yaptırdı. Bu da her cuma, olduğu şehirde sadaka verirdi.

Oğlu Sultan Mehmed Han Gazi'nin huyu ve âdeti o idi ki: Yoksullar için Bursa'da bir büyük imâret yaptırdı. Birlikte bir de büyük medrese yaptırdı.

³⁵ A.g.e., s. 98.

³⁶ Saltıknâme, s. 338.

*di. Her yıl Mekke ve Medine yoksullarına çok mal gönderdi. Kendi memleketinden Peygamber'in Medinesi yoksullarına mülkler dahi vakfetmişti. Olduğu şehirde Cuma sadakasını da verirdi.*³⁷

Saltık Baba çoğunlukla devlet adamlarına yönelik olarak adil olmaya ilişkin nasihatte bulunur: “- Ya Melik! Bilmiş ol ki, dünyada sultanların zevali üç şeydendir. Biri zulümden, biri dinin kurallarına göre hareket etmemekten ve biri haram yemektendir. Mülk elinden gider. Bu üç şeyden sakının. Yok oluşunuz bundandır. Ayrıca mağrur olmayın ve bağıştta bulunun...”³⁸

Zulüm ve adaletsizliğe rıza göstermeyen Saltık Baba, makama boyun eğmeksizin davranır ve suskun kalmaz. Mesela Sultan Alâeddin, padişah olunca veziri Affan'ın sözüne uyup Müslümanların mal ve eşyalarını zorla almaya başlayınca Server sultanın huzuruna çıkar ve niçin zulüm ettiğini sorar ve Tanrı'dan korkması gerektiğini söyler.³⁹

Nasihatle düzelmenin mümkün olmadığı durumlarda ise zulme karşı doğrudan bir mücadele söz konusudur. Saltık Baba nasihatle ya da şikâyetle yetinmez. Zulmü ortadan kaldırıp, adaleti tesisi etmek için mücadele eder. Bu istikamette merhametsizlere ve zalimlere acımaz. Saltıknâmede meselenin önemini belirten ifadeler sık sık zikredilir ve örnekler verilir: “... Oranın bir beyi vardı, zalim bir kâfir idi... O kâfir, azgın bir melun idi. Adalet ve doğruluk, nedir bilmezdi.”⁴⁰ Mücadeleyi dahi adalet üzere yürüten bir anlayışla karşılarız: “- Ben meydana adalet ile varırım. Eğer fırsat bulursam seni helak ederim.”⁴¹ Nihayetinde zalim üzerinde muzaffer olan Saltık Baba, son bir defa istekleri sıralar. Bu istekler imanla başlar, adaletle nihayet bulur: “- Üç isteğim var. Birincisi, önce iman getirin. İkincisi ya da haraç verip barış yapın. Üçüncüsü; bu diyarda bir zulüm var, onu giderin.”⁴² Mücadele saltık Baba'nın şahsında bütün dünyadaki zulümler giderilip, adalet tesis edilinceye kadar devam eder.

Ötekini Belirlemek Değil Kendini Bilmek: Kimlik

*İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür
Sen kendin bilmezsin ya nice okumakdur.*

Yunus Emre

Kimlik bir süreç olarak, bir anlatı olarak ve bir söylem olarak daima Öteki'nin konumundan anlatılır.⁴³ Öteki olmaksızın kimliğin de teşekkül etmeyeceğinden dem vurulur. Böylelikle kimliğin oluşumundan ziyade nasıl “belirlendiği” üzerinde durulur. Birileri başkaları için bir kimlik tayin eder

³⁷ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Atsız Neşriyat, İstanbul, 1970, s. 215-216.

³⁸ Saltıknâme, s. 398.

³⁹ A.g.e., s. 295.

⁴⁰ A.g.e., s. 255.

⁴¹ A.g.e., s. 233.

⁴² A.g.e., s. 234.

⁴³ Stuart Hall (1998), “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, çev. H. Tuncel, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, der. A. D. King, çev. G. Seçkin - Ü. H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 72.

ve kimliğin bileşenlerini de olumsuz yargularla belirler. İnşa ettiği kimliği kendinden mümkün olduğu kadar öteleyer. Batı dünyasının ürettiği bilgiyi evrensel gerçeklik olarak algılayan ve kabul eden çoksa da kimlikle ilgili bu tavrın evrensel bir mahiyette olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Batı dünyasının “öteki” karşısındaki tavırları, onların farklılık zihniyetinden ileri gelmektedir. Nitekim Batı medeniyetine sürekli olarak “üstün farklı” ile “aşağı farklı” arasındaki mücadele şekil vermiştir.

Farklılığın statü tayin ederek tahakküm aracına dönüştürüldüğü en açık bazen de en sinsi biçimi ırkçılıktır. Irkçılık -gerçek bir “bütüncül toplumsal görüş”- farklılık işaretlerinin (isim, derinin rengi, dinsel ibadet) etrafında eklenilen ve korunma ya da ayırım hayalinin (toplumsal bünyeyi arılaştırma, “kendini”, “biz” kimliğini her türlü melezeleşme, karışma ve istiladan koruma zorunluluğu) zihinsel ürünleri olan söylemlerde, temsillerde ve pratiklerde (şiddet, horgörme, hoşgörüsüzlük, aşağılama, sömürü biçimlerinde) kayıtlıdır.⁴⁴ Bu çerçevede Batı dünyasında ötekileştirme tek tek bireylerin olumsuz tavırlarıyla sınırlı arızî bir durum değildir. Çünkü ötekileştirme bilinçli düşünme eşiğinin altında hareket eder ve onunla uzlaşmak için yapılan her girişim, kimliğin mantığında yer etmiş inatçı engellerle ve toplumsal örgütlenmenin yapısal buyruklarıyla karşılaşır.⁴⁵ Yapısal hale gelmiş bulunan ötekileştirmenin Batı dünyasında hem tarihi kökleri çok derindedir hem de güncellemeler dolayısıyla meşruiyet çizgisine çekilerek yenilenen bir ötekileştirme söz konusudur. Bir zamanlar Hıristiyan olmayanlar, vahşiler, aşağı ırktan olanlar, geri kalmışlar vs. ötekiliğin meşruiyet çerçevesini belirleyen nitelendirmelerken; bugün ötekileştirme teröristler ve kökten dinciler gibi kavramlaştırmalarla yenilenerek devam etmektedir.

Batı dünyasının yapısal özellikleri haline gelmiş ötekileştirici tavırlarına karşılık Türk kültüründe farklılıklar ötelenmemiştir. Farklılıklar kabul edilmekle birlikte, farklı olan öteki konumuna oturtularak “insan” ortak paydasından ayrı tutulmamıştır. Söz konusu kimlik “kendini bilmek” ifadesinde aşikâr olmuştur. Kendini bilmek ile ötekileştirmeye dayalı kimlik esasta farklılıklar ihtiva eder. “Kendini bilmek “öteki”ni kendi içinde görmekle mümkün olurken, kimliklenme sürecinde öteki, toplumsal ilişkilerde bireyin aynası olmaktadır. Kendini bilmek yoluyla elde edilen aslı kimlik; ötekiyle ilişkide şekillenen ise itibari kimliktir. Çünkü ilkinde kişi kendisi ile baş başa iken, ikincisinde başkaları ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla ilki “olmak”la ikincisi “inşa” ile ilgilidir. Olmak aslı, inşa ise itibaridir. İtibari olan aslı olana bağlandığında “birlik” gerçekleşir.”⁴⁶

Yetmiş iki millete bir göz ile bakmak düsturu birliğin esasını teşkil etmiştir. Farklılıkların yok sayılmadığı ama ayrı da tutulmadığı bu anlayışta gerek

⁴⁴ Etienne Balibar, “Bir “Yeni-Irkçılık” Var mı?”, *İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, E. Balibar - I. Wallerstein, çev. N. Ökten, Metis Yay., İstanbul, 2000, s. 25-26.

⁴⁵ William E. Conolly, *Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. F. Lekeşizalın, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 24.

⁴⁶ Hüsnüye Canbay Tatar, “Anadolu Mayasından Türkistan Mayasına Türk Kimliği”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 210, Haziran 2014, s. 11.

Battalgazi gerekse Saltık Baba daveti birliğe yapmışlardır. Osmanlı'da devlet siyaseti haline gelmiş bu anlayışın nasıl bir dünya inşa ettiği, Balkanlardaki hâkimiyetinin son bulmasıyla anlaşılabilmiştir. Nitekim “*Balkanlaşma*” olarak kavramlaştırılan bir süreç yaşanmış, Türk medeniyet dairesinden uzaklaştıkça birlik çözülmüş ve ayrılıkçılık kanlı mücadeleye dönüşmüştür. Kimliğin merkezine “*insan*” değil “*ben*” oturtularak, her hakka sahip olduğuna inananlar ile her şeye müstahak görülenler arasında bir mücadele baş göstermiştir.

Günümüzde ötekileştirici kimlik kavgası ve savaşlarının yaşandığı dünyada “*Saltık Baba*”nın şahsında geliştirilmiş olan hafızaya müracaat etmek bir çözüm olabilir. Çünkü sıkıntılar, tecrübe edilmiş bir medeniyetin hafızasının içinin boşaltılmasıyla ya da toplumsal unutkanlık yaratmak suretiyle ortaya çıkmakta ve büyümektedir. Geçmişten kopuş, köksüzlük demektir. Köksüz olan, akışta sürüklenir, köklü olan ise tutunur ve akıştan beslenir. Bu çerçevede Saltık Baba Türbeleri bir hafıza mekânlarıdır. Bu mekânlar da gerçekleşen “*hatırlama*”, kimliğin birlik bileşenlerini hatırlı kılmaktadır. Aksi istikamette esen rüzgâr karşısında ise köklü olmak hafıza mekânında tutunmayı sağlamaktadır. Mazi-hal-istikbal zincirinin bütün olarak vücut bulduğu kimliğe sahip kişi zamana hükmeder, zincirde kopukluk ise zamana mahkûmiyeti ya da zamandan kopuşu doğurur. Hafızamızda kimlik bir inşa süreci olarak ‘olma’nın şuurudur. Olmak, bireyin kendisinin dışındakileri belirlemeye yönelik bir çaba değil doğrudan doğruya bizatihi kendi iç dünyasında başlayan ve sürdürülen bir inşa sürecidir. Ancak kimlik, siyasi arenanın konusu haline geldiğinde, ‘olma’nın değil, mensubiyette önceliğin yegâne ifadesi haline gelmektedir. Böylece sarf edilen gayret de başkasına haddini bildirmekle sınırlanmaktadır. Hâlbuki olmak, Yunus’un ifadesiyle “*kendini bilmek*”tir. Kendini bilmeye çalışan kişi kalp aynasının sırrına vakıf olarak, onu parlatmakla amacına ulaşabilir. Hilmi Dede Baba’nın (Ö-1907) bir nefesinde ifade ettiği gibi “*ayna*” bizatihi kişinin kendisindedir ve orada yansıyan öteki değil, hakikattir: “*Tuttum aynayı yüzüme/ Ali göründü gözüme/ Nazar eyledim özüme/ Ali göründü gözüme.*” Başka bir ifadeyle, kimliğin ötekinin aynasından belirlenmekle sınırlandırıldığı Batı yorumunun aksine, “*mümin müminin aynasıdır*” hükmünce, kendimizi kendimizin aynasından bakıp tekrar inşa ederiz.

Sonuç: Çokluğu Birliğe Kalbeden Medeniyet

*“Geldikti bir zamanlar Sarı Saltık’la Asya’dan
Bir bir Diyâr-ı Rûm’a dağıldık Sakarya’dan”*

Yahya Kemal Beyatlı

Tarihte büyük medeniyetler kurma tecrübesine sahip Türk Milleti, geçmişini geleceğe taşıyabildiği ölçüde medeniyetler zincirine bir yenisini daha ekleyebilir. Bu, geçmişi olduğu gibi geleceğe taşımanın beyhude çabasıyla sağlanamaz. Zira geçmişi geçmişteki -çoğu zaman da hayali- haliyle korumak sadece geçmişi öldürmek değil geleceğin de düşük yapması demektir. Geç-

mişten gelene “ek” yapılarak gelenek devam ettirilir. Geçmişten geleni geldiği şekliyle koruyup hiçbir eklemeye bulunmadan geleceğe taşımaya çalışmak gelenekli olmayı değil gelenekçiliği doğurur. Hâlbuki geleneğin en etkili yok edicisi gelenekçiliktir. Gelenek düşmanlığı da etkilidir ama bu daha ziyade dışarıdan geldiği için bertaraf edilmesi nispeten kolaydır. Gelenekçilik ise bizzatı içerden kaynaklandığı için çöküş, için için yaşanır.

Geçmiş zaman olur ki, hayali cihan değer. Ancak geçmişin hayali geleceğin rüyasına ilham vermiyor ya da rüyaları hakikate dönüştürecek güce kaynaklık etmiyorsa bu geçmişte kalmayı doğurur. Sadece rüyası olan milletler geleceği inşa edebilirler. Rüya görmeyen milletler başka milletlerin rüyasını gündüz gözüyle kâbus olarak yaşarlar. Bu yüzdendir ki, sömürgeciler sömürgeleştirdikleri toplumların evvela rüyalarını ellerinden alırlar. Böylece yaşadıkları esaret dışında farklı bir geleceğin rüyasını göremeyen toplumlar, çaresizlik girdabına kapılıp boyun eğmeye devam ederler. En güçlü pranga zihne vurulandır. Zira böyle bir zihin, esaret prangasını söküp atmanın rüyasını göremez. Göremediği rüyayı gerçekleştirmek için de harekete geçemez.

Görülen her rüya geçmişin izlerini ve geleceğin yollarını barındırır. Arif Nihat Asya'nın ifadesiyle “izler gelenlerin yollar gideceklerindir.” Çoğu zaman yola düşmek için düş görmek gerekir. Düş, düşüncenin de temelidir. Zira düşünce, düşlenir. Bu düşüşte, insanın kendisinden kendisine seyahati söz konusudur ve bunun derinliğinin nihayeti yoktur. “Kendini bilmek”le neticelenen düşünüş, sürekli hareketi gerekli kılar. Bu görünüşte bir düşüştür, lakin hakikati esaslı bir yükseliştir. Menzili bulunmayan bu yola düşmeyen, yoldan düşer. Düşkünler ise medeniyet inşa edemezler.

Rüya, insanı uykusundan uyandırır. Zira rüya, uykunun değil uyanışın başlangıcıdır. Hakikatli bir rüya ile gerçekler arasındaki mesafe aşılmaz değildir. Gerçeklerden tamimiyle kopuk rüyaların sonunda uyanış yoktur. Tesellisi mümkün olmayan bir sükût-u hayâl vardır. Hayâl kırıklıkları yeni hayâller kurmanın önünde ciddi bir engel teşkil eder. Büyük hayâlleri hakikat kılmış medeniyetin mensuplarının yaşadıkları ya da yaşayacakları hayâl kırıklıklarında ise imdada geçmiş yetişir. Gözünü geleceğe dikenlerin geçmişe her bakışları, basiretleri nispetinde geçmişi yeniden inşa etmeyle neticelenir. Geçmişin, her seferinde yeniden inşa edilmesi, gelecekteki yeniliklerin kaynağı vazifesini görür. Başka bir ifadeyle öz bünyeden doğan her “yeni”nin geçmişle bir bağı vardır. Geleceği aydınlatan yıldızların ışığı geçmişten gelir. Toplumsal ya da entelektüel hayattaki yenilikler de geçmişle irtibatlı birikimlerin sonucudur. Birey, her yeni güne sil baştan uyanmaz. Uykuya dalması da unutmak için değildir. Milletlerin medeniyet tasavvurlarında şahsî uykuya sığmayan rüyalar gizlidir. Yeni doğan güneş önceki güne aittir, ümitler ise yarına.

Gerek Battalgazi gerekse Saltık Baba, yaşadıkları hayat ve olağanüstü mücadeleleriyle çağlar boyunca anlatılan ve hayranlıkla dinlenen hakikatli destanların kahramanları olmuşlardır. Onlar bir milletin ülküsünü, hayallerini ve rüyasını hakikat haline getiren müstesna şahsiyetlerin başında gelmekte-

dir. Onlar rüyayı hakikate kalbederek bir medeniyetin teşekkülünde destansı kahramanlar olarak rol üstlenmişlerdir.

Medeniyet zamana uyan değil zamanı inşa edendir. Kendi soruları ve kendi cevapları olan milletler medeniyet teşekkül ederler. Tabi olanlar ise başka medeniyetlerin uydusu konumunda kalırlar. Türk milleti İslâm'la müşerref olmayı müteakip, karşı karşıya geldiği medeniyetlere meydan okumuştur. Bu süreçte öncelikle muhatabını “*gelin tanış olalım*” davetiyle tanımaya çalışırken; farklılıkları yok etmeyi değil onlarla birlikte var olmayı seçmiştir. Bunun en güzel örneklerini ibadethanelerin inşasındaki mekân seçiminde görmek mümkündür. Zira farklı dinlere sahip ibadethaneleri yıkmak yerine tam onların karşısında kendi ibadet mekânlarını inşa ederek meydan okumayı seçmiştir. İnancına olan güven, iman esaslarındaki sağlamlık ve davranışa yansımakla şekillenen güzel ahlâkla, muhatabını cezbetme yolunu seçmiştir. Başkalarını tanımaya yönelik tavrında, ilmi esas alan yaklaşımla sadece kendi inancını değil farklı inançları da bilmek yolunu seçmiştir. Saltık Baba'nın şahsında temayüz eden şekliyle, dört kitap ve çok sayıda dil bilinmek suretiyle, bilhassa farklı inanca sahip olanlar içerisinde en üst makamda bulunan kişiler hedef alınmıştır. Galibiyet, önce akıl ve bilgiye dayandırılmış; sonra gönül dünyasının enginliğinde aşk ile yakılan ateşte ham olanlar pişirilerek ve gönüller fethedilerek taçlandırılmıştır.

Fethedilmiş gönüller bir araya geldiğinde birlik oluşur. Birliğin iki kaynağı olan akıl ve aşk birbirini tamamlar. Birliğin gerçekleşebilmesi için her ikisinin de aynı anda bir arada bulunması gerekir. Birliği oluşturan bireyler sadece akıl ile birbirlerine bağlı oldukları takdirde, aklın hesapçı, aklileştirici, menfaat teminine yönelik kıvraklığı vb. işlevleri dolayısıyla birlik, menfaat ve hesap denilen ince bir ipe bağlı olacaktır. Söz konusu bağ sadece aşk ile gerçekleşmiş olduğunda, sorgulanmazlık makamı tesis edilir. Bilgiden ve aklın süzgecinden geçirilmemiş temelsiz bir çatı, dışarıdan gelecek bilgi ve aklı sorgulamalarla ani bir çöküşe sebep olabilir. Bilgi ile donatılmış akıl ve sevgi ile içselleştirilmiş bir bağ, ne teslimiyet veya mahkûmiyet ne de geçici menfaat birlikteliği olacaktır; kolay kolay çözülmesi mümkün olmayan birlik gerçekleşecektir.

Saltık Baba'nın şahsında gördüğümüz, maddî ve manevî gücün birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak neşet ettiği tarihi şahsiyetlerin gayretiyle, farkların ötelendiği “*birliktelik*” esaslı üzerine temellenmiş Batı medeniyeti karşısında, farklılıkların tanındığı ve hayat hakkı bulduğu “*birlik*” esaslı medeniyet teşekkül ettirilmiştir. Birlik medeniyetinin temin ettiği barış ve huzur ortamı, Balkanlaşma adıyla anılan kimlik savaşları sebebiyle aranır hale gelmiştir. Geçmişte çokluğu birliğe kalbeden medeniyet, adeta bir mucize gibi görülmeğe başlanmıştır; hakikat, destansı bir hikâyeye dönüşmüştür.

Destan yazmış bir ecdadın torunlarının, hiç olmasa yazılan destanın bir hikâyeden ibaret olmadığını şuuru varmaları beklenir. Ancak bir buçuk asra yaklaştı ki Tuna nehri akmam diyor. Sakarya, yokuşlardan basamak basamak inerken; üzerinde Turnaların uçtuğu Tuna, gözlerden yaş diye akıyor.

Sesi kısılmış Tuna gamlı, feryadını içinde yakıp Sakarya'ya hasretle bakıyor; Yaşlı Sakarya ise Tuna'dan ayrı düşmekle daha da hırçınlaşıyor. Sakarya'da Battal Gazi; Tuna'da Sarı Saltuk! Dede toruna, torun dedeye hasret; analar Yasin okuyor; mirasyedi nesil, keyfe batıyor; Sakarya çare arıyor. Bir rüya ile başlayan serencam yeni rüyalarla devam ediyor. Server, gece rüyasında Hz. Peygamberi görüyor ve kendisine "İslâm'ın mumunu orada yak! Bundan böyle Rum, İslâm ile dolacaktır"⁴⁷ buyruluyor. Her ne kadar sıkıntılı bir dönem yaşanmışsa da uyarılan چراغ ışımaya devam ediyor.

Kaynaklar

- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Atsız Neşriyat, İstanbul 1970.
- BALIBAR, Etienne: "Bir "Yeni-İrkçılık" Var mı?", *İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, (E. Baibar - I. Wallerstein), (çev. N. Ökten), Metis Yay., İstanbul 2000.
- BARKAN, Ömer Lütfi: *Kolonizatör Türk Dervişleri*, (ts).
- Battalnâme*, (Haz. Hasan Kavruk-Salim Durukoğlu), Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın, İstanbul 2012.
- BERKAY, Fügen: "Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Malatya ve Yöresi", *I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu-Tebliğler*, Malatya 22-24 Ekim 1986.
- CANBAY TATAR, Hüsniye: "Anadolu Mayasından Türkistan Mayasına Türk Kimliği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 210, Haziran 2014.
- CONOLLY, William E.: *Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (çev. F. Lekesizalın), Ayrıntı Yay., İstanbul 1995.
- DEFTERDAR S. MEHMET PAŞA: *Devlet Adamlarına Öğütler, Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (der. ve çev. R. Uğural), İzmir 1990.
- DENİZ, Râsim: "Kayseri'de Bulunan Yazma Manzum "Battalname" ve İçinde Geçen Bazı Destanı Motifler", *I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu-Tebliğler*, Malatya, 22-24 Ekim 1986.
- EMİRÜ'L-MÜMİNİN İMAM ALİ B. EBİ TALİB: *Nehcü'l Belağa*, (der. Allame eş-Şerif er-Radi), (çev. Ahmet Çelen), Kalem Yayınları, İstanbul 2010.
- FUZULİ: *Hadikat'üs-Süeda, Ermişlerin Bahçesi Kerbelâ Şehitlerinin Destanı*, (Sad. M. Faruk Gürtunca), Huzur Yayınları, İstanbul 1997.
- HACI BEKTAŞ VELİ: *Makâlât*, (haz. E. COŞAN), (Sad. H. ÖZBAY), Ankara 1996.
- HALL, Stuart: "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", (çev. H. Tuncel), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (der. A. D. King), (çev. G. Seçkin - Ü. H. Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- HOCA AHMED YESEVİ: *Divan-ı Hikmet* (haz. Hayati Bice), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- HOCAOĞLU, Durmuş: "Küreselleşme, Küresel Köy, Küresel Yağma ve Küresel Yoksulluk", *Yoksulluk Sempozyumu*, Cilt: 1, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2003.

⁴⁷ *Saltıknâme*, s. 279.

KOÇ, Yalçın: *Anadolu Mayası Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

LOOMBA, Ania: *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, (çev. M. Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.

Saltıknâme, (haz. Necati Demir - M. Dursun Erdem), Alioğlu Yayınevi, İstanbul 2013.

TATAR, Taner: "Sosyal Bütünleşme Sürecinde Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik", *Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Prof. Dr. Halil Narman Armağanı*, Elazığ 2005.

TURAL, Sadık: "Sömürgecilik Yöntemleri ve Bunu Yıkan Atatürk", http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sadik_tural_somurgecilik_yontemleri_ve_bunu_yikan_ataturk.pdf, 02.04.2009.

GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA URFA'DA TİCARET

Doç. Dr. Mehmet Emin ÜNER*

Öz

Gümrük, günümüzde ticari alışverişin devlet sınırlarını geçme aşamasıyla ilgilidir. Ancak vergilendirmenin kolay ve az masraflı şekli olarak gümrük, sanayi öncesi ekonomilerde “bölgeler” ve “şehirler arası” ticari mübadelede de eski ve yaygın bir uygulamanın konusu olmuş bir vergidir. Gümrüklendirme yapılırken genellikle bir büyük şehirde üslenen gümrük teşkilatı, şehir merkezi ile çevresindeki köyleri ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire oluşturur; bu dairenin dışından gelen mal, eğer şehir veya çevresindeki bölge içinde satılacaksa gümrüklendirilir, satılmayıp transit geçecekse, sadece bâc alınır. Gümrük dairesinin içinde yer alan ticari mübadele gümrük ödenmezdi. Görüldüğü gibi, gümrük vergisi bir malın nakliyle ilgilidir. Yani bir gümrüklendirme dairesi içinde üretilip ve yine orada tüketilen bir maldan bu tür vergi alınması söz konusu değildir. Urfa gümrüğü, Urfa şehri Osmanlı coğrafyasında ülkenin iç kısmında kaldığı için gümrük de bir “iç gümrük” statüsündeydi. Bundan dolayı genellikle ülke içinden ve daha çok da çevre eyalet ve sancaklardan tüccarlar gelmekteydi. Defterlerde tutulan kayıtlar da bunu göstermektedir.

Bu anlamda bakıldığında Urfa iç gümrüğüne mal getiren kervanlar ürünlerini bir kısmını burada satarlarken bir kısmı da Halep tarafından gelenler Mardin ve Diyarbakir taraflarına; Mardin ve Diyarbakir taraflarından gelenler de ürünlerini Halep taraflarına geçirmişlerdir. Bâc alınan ürünlerin buradan transit geçtiği bilinmektedir, ayrıca transit geçen büyük kervanların sahiplerinin isimleri de kaydedilmiştir. Bu defterlerdeki ürün kompozisyonu değerlendirilerek, dönemin ticaret hacmini çıkarmaya çalıştık.

Bunu yaparken pamuk ve tekstil ürünleri, sanayi ürünleri ve diğer ürünler başlıkları altına en çok giren ürünleri tek tek dökümünü verdik ve tablolar halinde gösterdik.

Anahtar kelimeler: Gümrük, Urfa, Harran Kapı, Ticaret.

* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, meuner@gmail.com

Trade In Urfa In The First Half Of The 18th Century According To Customs Records

Abstract

Customs is about trade crossing the state boundaries. However, as the easier and less expensive version of taxing, customs is a tax that was a part of an old and common practice in inter-region and interurban commercial exchange in pre-industrial economies. This taxing is executed by usually a taxing office in a big city. The office determines a boundary that includes the city center and nearby villages and sometimes little towns. The goods that come outside this boundary were taxed if they were to be sold in the city or its nearby region; if the goods were to be pass in transit and not sold, only "bâc" tax was charged. Commercial exchange taking place within this section did not require any tax payment. Customs duty is about the transportation of goods. Therefore, the tax was not to be applied to goods produced and consumed within the customs boundaries. Urfa customs was counted as a "domestic customs" since the city Urfa was located within the Ottoman state boundaries. Hence, merchants within the country, mostly from nearby provinces and districts went there according to the customs records.

The caravans that transported goods to Urfa customs sold some of their goods in Urfa while some who came from Aleppo sold some of their goods around Mardin and Diyarbekir. Those came from Mardin and Diyarbekir took their goods to Aleppo. The goods for which "bâc" tax was charged passed in transit and the names of those who own those big caravans that passed in transit were recorded. The attempt is to determine the size of the trade of the era by examining the compositions of goods that are recorded. The most important goods of the main categories of cotton and textile goods, industrial goods and other goods are listed and presented in tables.

Keywords: Customs, Urfa, Harran Gates, Trade.

Makaleye başlamadan önce makalenin temel kaynaklarını teşkil eden Urfa gümrük defterleriyle ilgili bir hususu belirtmem gerekir. Bu defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mehmet Genç Hoca'nın işaret ettiği bazı "fon"ları tarayarak ulaşabildim.¹ Bunlar da 1148/1735 ve 1153/1740 yıllarına ait olmak üzere sadece 30 aylık bir zaman dilimini kapsamaktadırlar. Konu ile ilgili arşivde yaptığım bütün araştırmalarıma rağmen maalesef defterlerin tam koleksiyonunu bulamadım. Bundan dolayı bu çalışmada Urfa'da ticari mal kompozisyonu ile ilgili yapacağımız değerlendirmeler bu defterlerin verileri ile sınırlı olacaktır.

Şehre giren ticari ürünlere geçmeden önce, Urfa'nın ticari konumu hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

Urfa, Musul-Urfa-Halep kervan yolu üzerindeki konumu ile bölgede ticari faaliyet içinde merkezi ağırlık taşımaktaydı. Zira Diyarbekir'den gelen, oradan Mardin ve Musul yoluyla Urfa'ya ulaşan ve oradan da Haleb'e giden ya da tersine işleyen bu ticari sistem içinde dolaşan mallar, bu şehirlerin ekonomik hayatına büyük bir canlılık getiriyordu. Tüccarlar bu yollar üzerinde

¹ Bu vesileyle Hoca'ya teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

bulunan şehirlerde bazı mallarını satma ve yeni bir kısım mallar satın alma imkânı bulabiliyorlardı. Ayrıca bu şehirlerden başka şehirlere götürdükleri ticari mallar için de buraların transit geçiş kolaylıklarından yararlanıyorlardı. Pek tabii olarak bütün bu faaliyet merkezi yönetimin düzenlediği kanunlarla yürütülmekte idi. Devletin sağladığı güvenlik karşılığında bu ticari faaliyette bulunanlardan belirli miktarda vergi almaktadır.

Bilindiği üzere gümrük, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup, bu geçiş sırasında alınan vergilere “gümrük resm-i” denilir.

Günümüzdeki uygulamayı ifade eden bu tarif, sanayi öncesi devirlerde bölge ve şehir sınırlarını da içine almaktaydı. Dolayısıyla dış gümrükler yanında iç gümrük sistemi de vardı. İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Halep, Şam, Bağdat gibi liman ve büyük şehirler dışında Sofya, Filibe, Niş, Tokat ve Urfa gibi ikinci derecede şehirlerde de iç gümrük bulunuyordu.²

Gümrüklendirme, yer ve zamana göre değişse de, genellikle bir büyük şehirde üslenen gümrük teşkilatı, şehir merkezi ile çevresindeki köyleri ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire teşkil eder; bu dairenin dışından gelen mal, eğer şehir veya çevresindeki bölge içinde satılacaksa gümrüklendirilir, satılmayıp transit geçecekse, sadece “bac” alınır.³

İncelediğimiz dönemde Urfa ve bölgesinde ticarî alanda çok geniş bir mal kompozisyonu görülmektedir. Bunların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz: Pamuklu kumaşlar, sabun, boya, şap gön, bakır, kına, kürk, ketân, lüle vb. Burada sayılmayan mallardan da aşağıda yıllık mal tasnifleri yapılırken bahsedilecektir.

Bu mal kompozisyonunda pamuklu ürünlerin baş sıralarda yer aldığı görülüyor. Aşağıda bu ticari mallar tek tek ele alınacak ve şehre giren malların miktarları tablolarla gösterilecektir.

I. Pamuk ve Tekstil Ürünleri

Bilindiği gibi, pamuklu dokumaların Osmanlı toplumunda giyim-kuşamda ve döşemelik olarak pek geniş bir kullanım alanı vardı. Sarıklarda ve kadın başlıklarında kullanılan tül ve tülbent çeşitlerinden, şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil ve yağlıklardan hamam peştamalı ve havlulara, yastık ve minderlerden duvar ve kapı askı ve perdelerine kadar çok çeşitli eşya ve pamuklu bez ve kumaşlardan yapılırdı.

Bu dönemde pamuk, Anadolu'nun hemen her tarafında yetiştirilmekteydi. Urfa'da ise özellikle şehir, Colab ve Bozabad nahiyelerinde ekiliyordu. Ancak bu adı geçen yerlerde yetişen pamuk şehrin ihtiyacını karşılamıyor olacak ki dışarıdan da şehre pamuk girişi yapılmaktadır.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 196.

³ Gümrük konusunda bkz. Genç, *a.g.e.*, s. 196-202; Mübahat S. Kütükoğlu, “Gümrük; (Osmanlılarda Gümrük)”, *DİA.*, XIV, s. 263-268.

Tablo-I: Şehre Giren Pamuk Miktarının Yıllara Göre Dökümü:⁴

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Pamuk	-	-	95	87	-	-	182	Batman
Pamuk	-	-	-	5	-	-	5	Deve yükü
Pamuk	2	11	18	-	7	-	38	Yük

1148/1735 yılında Musullu tüccarların 2 yük pamuk getirip satmışlardır.⁵

1149/1736 yılında Diyarbekirli tüccarların 1 yük, Musullu tüccarların 2 yük ve Mardinli tüccarların ise 6 yük pamuk şehirden transit olarak geçirdikleri anlaşılıyor.⁶

1150/1737 Karaköprülü tüccarlar 12 yük pamuk; Behisnili tüccarlar 16 batman pamuk şehre getirdiler ve sattılar.⁷ Musullu tüccarlar ise getirdikleri 6 yük pamuğu satmadıkları için şehirden başka yere götürdüler.⁸

1151/1738 yılında Birecikli tüccarlar 5 deve yükü pamuk getirip burada satmışlardır.⁹

1152/1739 yılında Germuşlu tüccarlar 2 yük pamuk şehre getirdikleri ve burada sattıkları kaydediliyor.¹⁰

1150/1740 yılında ise işlenmemiş pamuk girişi görülüyor. Urfa'da da pamuk yetiştirildiğinden dolayı uzak beldelelerden buraya işlenmemiş pamuk girişi çok fazla olmamıştır.

1. Çit ve Diğer Bez Çeşitleri

“Çit” bir çeşit pamuklu basmadır. Bu çeşit kumaş Osmanlı ülkesinde imal ediliyordu. Genel olarak çit olarak tarif edildiği gibi, imal edildiği şehrin ismini de alıyordu. (Halep çiti, Diyarbekir çiti). Pahalı nakışlı, ipekli ve pamuklu kumaşların bir taklidi olarak halk arasında basmalar, XVI. yüzyıldan sonra geniş bir tüketim konusu olmuştur. Kadın şalvarı, yatak örtüsü, yastık yüzü ve entari olarak çok çeşitli yerlerde kullanılmaya başlayan basma, Ortadoğu'da çok erkenden bilinir. Tahta bloklarla pamuklu üzerine renkli desenler basmadan ibaret olan bu teknik, endüstri öncesi ekonomide geniş Pazar için toptan üretim şekillerinden biri olarak yayılmış görünmektedir. Diğer bezler halkın farklı giyim ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmıştır.

⁴ BA., D.BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁵ BA, D. BŞM, Nr. 1949, s. 2.

⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

⁷ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 4, 15.

⁸ BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8.

⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 88.

¹⁰ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 29.

Tablo-II: Şehre Giren Pamuklu Ürünlerin Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Çit	-	235	270	80	80	60	875	Top
Çit	-	-	-	221	-	-	221	Küçük
Çit	267	254	653	749	391	568	2882	Parça
Çit	-	-	-	-	-	147	147	Batman
Diyarbakir Çiti	-	-	-	-	20	-	20	Top
Diyarbakir Çiti	-	-	8	-	-	-	8	Parça
Bez	-	-	-	660	-	900	1560	Parça
Ham bez	6	250	421	200	1648	568	3093	Top
Ham bez	-	-	-	-	551	-	551	Parça
Ham bez	-	15	-	-	-	-	15	Batman
Has bez	36	-	-	-	-	-	36	Parça
Has bez	6	-	-	-	-	-	6	Top
Kara bez	3040	-	1710	13890	573	-	19213	Parça
Kara bez	-	-	5480	-	437	-	5917	Top
Kırmızı bez	-	-	2537	258	300	4	3099	Parça
İplik carı	-	-	-	-	20	-	20	Adet
İplik	-	17	2	-	62	10	91	Batman
Kırmızı iplik	-	5	10	-	-	-	15	Batman

Tabloda görülen tekstil ürünlerini şehre getirip satan tüccarların ait oldukları şehirler ve getirdikleri mal miktarları da tespit edilebilmektedir. Bunlardan 1148/1735 yılında Behisnili tüccarlar 66 parça çit, 36 parça has bez ve 6 top ham bez getirdikleri ve tamamını da burada sattıkları görülüyor.¹¹

1149/1736 yılında Behisnili tüccarlar 159 top çit, 15 batman ve 87 top ham bez ile 17 batman iplik, Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 54 top ham bez, Palulu tüccarlar 92 parça çit, Antepli tüccarlar ise 38 parça çit şehre getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.¹²

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 46 top çit, Maraşlı tüccarlar 210 top ve 154 parça çit, Diyarbakirli tüccarlar 8 parça çit ve Behisnili tüccarlar da 67 parça çit, Karaköprülü tüccarlar 16 parça kırmızı bez; Behisnili tüccarlar 145 top ham bezi şehre getirdiler ve sattılar.¹³

1151/1738 yılında Maraşlı tüccarlar 180 parça çit, Behisnili tüccarlar 83 top ile 70 parça çit, Diyarbakirli tüccarlar 6 top bez, 2 batman iplik, Karaköprülü tüccarlar 18 parça kırmızı bez; Behisnili tüccarlar 200 top ham bez;

¹¹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2.

¹² BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 10.

¹³ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

Halepli tüccarlar ise 160 parça bez, 412 parça kara bez getirdikleri ve burada sattıkları, yine Halepli tüccarların 126 parça kara bezi satmayıp başka yere götürdükleri anlaşılıyor.¹⁴

1152/1739 yılında Behisnili 140 parça çit, Antepli tüccarlar 120 top çit, Maraşlı tüccarlar 124 parça çit ve Musullu tüccarlar ise 20 top Diyarbakir çiti, Gergerli tüccarlar 1648 top ham bez, 18 batman iplik, Behisnili tüccarlar 270 top ham bez; Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 44 top ham bez; Halepli tüccarlar 2 yük bez; Birecikli tüccarlar 2 merkep yükü bez ve Germuşlu tüccarlar ise 2 yük pamuk şehre getirdikleri ve burada sattıkları kaydediliyor.¹⁵

1153/1740 yılında Behisnili tüccarlar 381 parça çit, 92 parça bez, 10 batman iplik, Maraşlı tüccarlar 187 parça çit, Gergerli tüccarlar 271 ham bez ile 187 parça bez getirip burada sattıkları anlaşılıyor.¹⁶

Görüldüğü gibi Urfa ve Urfa'ya komşu yakın vilayet ve kaza tüccarları tekstil ticareti ile uğraşmaktadırlar. Bunlardan Behisnili tüccarların bu alanda birinci sırada olduğu görülüyor. Getirilen mallar işlenmemiş veya yarı mamul olarak da piyasaya sunulmuştur. Ham pamuk miktarı bu açıdan dikkat çekicidir. Birecik, Behisni, Gerger, gelen mallar genellikle bu kategoriye girmektedir. Getirilen bu işlenmemiş pamuğun şehir içinde mamul hale getirilmekte olması mümkündür. Mamul halde şehre giren ham, kara, kırmızı, has bez cinsleri bölgesel imalatın niteliği açısından ilginçtir. Özellikle Halep'ten gelen mamul pamuklular (bez) bu şehir ile Güneydoğu Anadolu şehirleri arasındaki ticarî bağın bir örneği olarak nitelendirilebilir. Bazı pamuklu ürünlerinin satılmaması, şehirdeki bu kabil mal kompozisyonunun bolluğuna işaret olabileceği gibi, daha kârlı olacağı düşünülen şehirlere sevk maksadını da hatıra getirmektedir.

2. İpek

İpek, ortaçağ ve yeniçağ başlarında uluslararası ticarete konu olan en önemli birkaç maldan biridir.

Müslüman doğu ülkeleri XIX. yüzyıla kadar batıya ipek ve ipekli tekstil ürünleri ihraç etmişlerdir. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında Afgan istilası ile karşılaşan İran ve komşu ülkelerde ipek böcekliği ve ipek üretimi gittikçe azalarak, bu ülkelerin uluslararası ticaretteki önemlerini yitirmelerine neden olmuştur.

Kendisi de ipek üreticisi olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda uluslararası ticarete yolların geçtiği ve ipek ve ipekli mamullerin transfer edildiği bir coğrafi konumda yer almaktadır. Bu sayede XV. ve XVI. yüzyıllarda Bursa dünyadaki önemli ipek pazarı haline gelmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda Doğu ve İç Anadolu şehirlerinde ipek ticaretinin önem kazandığı anlaşılmaktadır.

¹⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 15, 27, 39-40, 63, 76, 88, 99.

¹⁵ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29.

¹⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

Tablo-III: Şehre Giren İpek Miktarının Yıllara Göre Dökümü:¹⁷

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kırmızı İpek	-	-	-	4	-	8	12	Batman
İpek	-	-	-	-	2	-	2	Batman
İpek	10	16	-	-	-	19	45	Çeki
Çin İpeği	-	-	26	64	-	-	90	Çeki
Kırmızı İpek	-	-	-	-	-	11	11	Yük

Tablodaki rakamlar, Urfa'ya giren ipeğin yarı mamul halde olduğunu düşündürmektedir. Fakat nisbeten azdır. Pahalı bir mal olması sebebiyle Urfa'da bir alıcı kitlesi olmadığı söylenebilir. Özellikle Çin ipeği olarak şehre 1737 ve 1738 yıllarında bir miktar mal girmiştir. Bunların belirli bir alıcı gurubuna hitap ettiği düşünülebilir.

1148/1735 yılına ait ipek tüccarlarının ait şehirler hakkında kayıtlarda bilgilere rastlanılmamaktadır. 1149/1736 yılında Karaköprülü tüccarlar tarafından şehre 16 çeki Çin ipeği getirip sattıkları görülüyor.¹⁸ 1150/1737, 1151/1738, 1152/1739 yıllarında şehre ipek getiren tüccarların ait oldukları şehirler tespit edilememiştir. Ancak bunlar Urfalı olabileceği düşünülebilir. 1153/1740 yılında Hısn-ı Mansurlu tüccarlar şehre 7 çeki ipek getirip sattıkları ve Diyarbakırlı tüccarlar ise 11 yük kırmızı ipeği şehirden transit geçirdikleri anlaşılıyor.¹⁹

3. Alaca

XIII. yüzyıldan beri Hindistan, İran ve Türkiye'de çok tüketimi olan ipek-pamuk karışımı bir grup kumaş çeşidine "alaca" denir. Osmanlı gümrük defterlerinde XV. yüzyıldan beri alaca adı altında birçok çeşit kumaş biliniyor. Mısır alacası, Şamî alaca, Yezdi alaca, Hindî alaca, Anaberî alaca, Manisa alacası, Tire alacası, alaca basma. Alacadan birçok giyim ve kullanım eşyası yapılırdı: Alaca kaftan, alaca heğbe, iplik alaca kaftan, alaca çarşaf, alaca minder, alaca kilim, alaca atlas ma'kad (minder), alaca peşgir. Giyecek ve ev döşemesi olarak alaca kumaşının tüketim alanı pek genişti. Bu kumaşların özelliği, ipliğin dokunmadan önce yer yer boyanarak dokumada deseni bu iplikle sağlamadan ileri gelir. Türkiye'de "makaslı" veya "taraklı" denen bu tekniğin menşei eski çağlara kadar izlenmektedir.²⁰ İncelediğimiz XVIII. yüzyıl Urfa gümrük defterlerinde de alaca çeşitlerine rastlanmaktadır.

¹⁷ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

¹⁸ BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 17.

¹⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma III, s. 5.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 297.

Tablo-IV: Şehre Giren Alaca Miktarının Yıllara Göre Dökümü:²¹

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Alaca	-	3	-	2	3	-	8	Adet
Şam Alaca	-	-	20	-	-	136	156	Adet
Taklit alaca	-	-	-	-	-	5	5	Adet
Taraklı	-	-	21	-	-	-	21	Adet
Şam alaca	-	-	-	20	-	-	20	Top

1149/1736 yılında Halepli tüccarlar 3 adet alaca şehre getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.²²

1151/1738 yılında Halepli tüccarlar 20 top Şam alacası,²³ Germuşlu tüccarlar ise 2 adet alaca²⁴ şehre getirip satmışlardır.

Pamuklu kumaş çeşitleri ile mukayese yapıldığında alaca ve çeşitlerinin şehirde alıcısının pek fazla olmadığı görülüyor. Alaca ve çeşitlerinin de ipek gibi belli miktarda alıcısı olduğu anlaşılmaktadır.

4. Kutnî

Alacanın benzeri bir kumaş olan kutnî, atkısı pamuk ve çözücü ipek olan bir kumaştır. Osmanlı Devleti'nin başlıca tekstil sanayi merkezlerinde, Şam, Halep, Bağdad, Bursa, Antep ve İstanbul'da önemli ölçüde dokunduğu ve ihraç olduğu gibi Hindistan'dan da ithal olunurdu. Kutnî, Anadolu'da ve Suriye'de özellikle köylülerin alıp giyecekte ve döşemede çok kullandıkları bir kumaş çeşidi olarak yaşamaktadır. Bugün ipek yerine suni ipek kullanılır.²⁵

Tablo-V: Şehre Giren Kutni Miktarı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kutnî	-	-	-	12	-	-	12	Adet

1150/1738 yılında yukarıdaki tabloda miktarı belirtilen kutnî Antep'te tüccarlar tarafından şehre getirilip satılmıştır.²⁶

Urfa'ya komşu olan Antep'te ve ticari ilişkinin yoğun olduğu Şam ve Halep'te bol miktarda üretilmesine rağmen, kutninin şehre girişi çok az görülmektedir. Bu kumaş çeşidinin özellikle köylüler tarafından kullanılıyor olması, buralarda üretilen kumaşların seyyar satıcılar tarafından şehir merkezlerine, gümrüklere uğramadan doğrudan köylerde satışa sunulduğu ihtimalini hatıra getirmektedir.

²¹ Bkz. Dipnot 16.

²² BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

²³ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3.

²⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 7.

²⁵ İnalçık, a.g.e., s. 298.

²⁶ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 27.

5. Aba

Çeşitli İslâm ülkelerinde giyilen abalar birbirinden farklıdır. Suriye ve Arabistan'da giyilen aba yelek şeklinde olup dizlere kadar, Mısır'da giyilen aba ise topuklara kadar iner; cübbe biçimindedir. Osmanlılar döneminde alt tabakadaki ilim mensupları ve medrese talebesi de aba giyerdi. Çeşitli İslâm ülkelerinde farklılıklar göstermekle birlikte aba denilen kumaş, hemen her yerde kalın yünden dokunurdu. Eskiden cübbe, potur, çakşır, hırka, kalçın ve terlik gibi çeşitli giyim eşyaları yapılan aba, bugün bazı bölgelerimizde olduğu gibi, Urfa'nın kırsal kesiminde hala kullanılmaktadır. Siyah renkli abaya "kebe" denir. Türkiye'de asıl aba bütün vücudu örtecek kadar geniş, yakasız ve kol-suz, ayaklara kadar uzanan, önü açık, üste giyilen bir elbisedir.²⁷

Tablo-VI: Şehre Giren Abâ Çeşitlerinin Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Aba	10	-	215	82	51	20	378	Adet
Bağdat Abası	-	-	-	-	6	-	6	Adet
Musul abası	-	6	-	-	-	-	6	Adet
Rakka abası	-	-	-	-	24	-	24	Adet
Kaçkun aba	-	-	-	-	10	-	10	Adet

1148/1735 yılında şehre giren 10 adet abâ Urfalı tüccarlar tarafından getirilip burada satılmıştır.²⁸

1149/1736 yılında Musullu tüccarlar 6 adet Musul abâsını şehre getirip satmışlardır.²⁹

1150/1737 yılında şehre giren 215 adet abânın tamamı Urfalı tüccarlar tarafından getirilmiştir.³⁰

1151/1738 yılında Mardinli tüccarlar 20 adet abâyı getirip sattıkları görülüyor.³¹

1152/1739 yılında Mardinli tüccarlar 12 adet abâ ile 10 adet kaçkun abâ getirip satmışlardır.³²

1153/1740 yılında Rakkalı tüccarlar 10 adet abâyı şehre getirip sattıkları görülüyor.³³

Abalık kumaşın Urfa'da bol miktarda üretimi yapılmasına rağmen dışarıdan gelen abaların da alıcı bulunduğu görülüyor. Özellikle Urfa'nın idari olarak bağlı bulunduğu Rakka abalarının burada belli sayıda alıcısının olduğu anlaşılıyor.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abâ", *DİA*, I, s. 4-5.

²⁸ *BA, D. BŞM*, Nr. 1935, s. 2.

²⁹ *BA, D. BŞM*, Nr. 41049, s. 16.

³⁰ *BA, D. BŞM*, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

³¹ *BA, D. BŞM*, Nr. 2307, s. 27.

³² *BA, D. BŞM*, Nr. 2391, s. 3.

³³ *BA, MAD*, Nr. 21150, s. 10.

6. Car

Car yün, ipek, keten ve pamuktan genellikle siyah, beyaz, kahverengi, du-manî renklerde düz, yollu veya siyah-beyaz damalı olarak özel şekilde dokunmuş ince kumaşlardan yapılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da cara “*ehram*” denilmekte ve bunlar Erzurum çevresi gibi soğuk bölgelerde mor koyun yönü-nün evde dokunmuş tabii kahverengi kumaşından, Urfa ve çevresi gibi sıcak böl-gelerde ise ak koyun yönünden dokunmuş ince kumaşlardan yapılmaktadır.³⁴

Kadının baştan ayağa örtünmesinde en kolay kıyafeti teşkil eden car, vücu-da göre kesim ve dikimi olmayan, bazı yörelerde sadece köşelerinin sivriliği yu-varlatılmış, ortalama 185/215 cm. boyutlarında dört köşe bir örtüden ibarettir.

Bugün de Urfa ve çevresinde nadir de olsa kadınlar tarafından aynı tip car kullanılmaktadır.

Tablo-VII: Şehre Giren Car’ın Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Car	-	-	72	87	-	16	175	Adet
Diyarbakir carı	-	-	137	-	-	-	137	Adet
İpekli car	-	-	28	-	-	-	28	Adet

1150/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar tarafından 72 adet Diyarbakir carı ve 137 adet car getirip şehirde satmışlardır.³⁵ Geri mallar Urfalı tüccarlar tarafından getirilip satılmıştır.

Şehir ve çevresinde kadınların büyük bölümü tarafından kullanılan car ku-maşı Urfa’da aba gibi bol miktarda dokunduğu biliniyor. Bundan dolayıdır ki dışardan az sayıda carın girdiği görülüyor. Her zaman olduğu gibi, toplumun üst tabakasına ait kadınlarından bir kısmının ipekli carları tercih ettikleri anlaşılıyor.

7. Çuka

Cullahlık denilen pamuk dokumacılığı pamuğun bol üretildiği bölgelerde veya ulaşım imkânlarının iyi olduğu şehirlerde yaygındı. Batı ve İç Anadolu ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Mardin, Diyarbakir, Urfa, Adana gibi şehirlerde pamuklu dokumacılığı yaygın bir şekilde yapıyordu.³⁶

1518 tarihli “*Kanunname-i Liva-i Ruha Ber Müceb-i Kanun-ı Hasan Padi-şah*” başlığını taşıyan Ruha kanunnamesinde cullah çukuru denilen tezgâh-larının bulunduğu yerlerden ayda iki akçe alınıyordu.³⁷

Cullahlık adı ile bilinen dokumacılık, Urfa’da teknolojinin baş döndürücü gelişmesine rağmen, 1950’li yıllara kadar oldukça canlı bir durumdaydı, Ur-fa’da. O zaman Kanberiyeh mahallesinde 80’e yakın culha tezgâhı bulunuyor-

³⁴ Sargon Erdem, “Car”, *DİA*, VII, s. 157.

³⁵ *BA, D. BŞM*, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

³⁶ Feridun Emecen, “Cullah”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 83.

³⁷ “ve resm-i çulha ayda her çukurdan bir tenge alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur”, Ahmet Ak-gündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt: 3, İstanbul 1991, s. 278.

muş. Ayrıca Harrankapı mahallesinde de 10 civarında tezgâh çalışır vaziyette imiş. Teknolojinin hızla gelişmesi ve insanların fabrikasyon mamulleri tercih etmeleri bu tezgâhların azalmasına sebep oldu. 1980'li yıllara kadar Kamberiyeh mahallesinde 2-3 tezgâh ile Hekimdede mahallesinde 10 civarında tezgâhla bu sanatın sürdürüldüğü anlaşılıyor.³⁸

Culha tezgâhlarında baş örtüleri, ehram ve kadınların giydiği siyah çarşaf dokunurdu çok az da olsa hala dokunmaktadır. Baş örtüleri şehirli ve köylü kadınları kullandıkları tipler olmak üzere iki çeşittir. Köylüler bu örtülere "meçek" şehirli kadınlar ise "yamçak" derler. Culha tezgâhlarına üretilen bu örtüler Urfa'nın en eski ticaret merkezi olan Gümrük Hanı, Mencek Hanı ve Bedesten civarında yoğunlaşan çarşı ve dükkânlarda satışa sunulmaktadır. Bazen de culhaların imal ettikleri bu baş örtüleri kazzazlar alır, bunların kenarlarına ipekten püsküller, danteller işlerlerdi. Böylece bir sanat eseri haline getirilen örtüler, gelinlik kızların çeyizlerine katılırdı. Ayrıca bebeklerin beşiklerini de yine bu culha tezgâhlarında imal edilen örtüler süslerdi.

Tablo-VIII: Şehre Giren Çuka'nın Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Çuka	-	-	-	-	6	6	12	Batman
Çuka	-	-	-	30	-	-	30	Harar
Çuka	-	-	-	-	1	-	1	Merkeb y.
Çuka	-	-	-	-	-	4	4	Zira'
Çuka	-	-	-	-	11	-	11	Top
Çuka	-	-	4	-	2	-	6	Yük
Fransız çukası	-	-	-	10	-	-	10	Kiyye
Fransız çukası	-	35	-	-	-	-	35	Adet
Puşi çukası	-	-	-	2	-	-	2	Adet
Yemen çukası	-	-	-	10	-	-	10	Adet

Tabloda da görüldüğü gibi şehre fazla miktarda çuka girmemiştir. Bunun temel sebebi yukarıda açıklandığı gibi, bu kumaşın Urfa'da bol miktarda bulunduğundan dolayıdır. Ancak yine de dışardan ithal edilen çukaların örneğin Fransız çukasının alıcısı da olduğu görülüyor. Çuka ticaretinin daha çok Urfalı tüccarlar tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Sadece 1152/1739 yılında Halepli tüccarlar 2 yük, Birecikli tüccarlar 1 merkeb yükü, ertesi yıl ise yalnızca Behisnili tüccarlar 6 batman çuka getirip şehirde satmışlardır.³⁹

8. Kendir

Kendir, mutedil iklimlerde yetişen bir bitkidir. Anadolu'nun kuzey kesiminde başta Kastamonu, Samsun, Ordu ve Artvin illeri ile Ege bölgesinde bil-

³⁸ Mustafa Nadir Öney, *Doğunun Altı Kapısı*, İstanbul 2001, s. 53.

³⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 17.

hasa Menderes havzasında Tire, Ödemiş, Bayındır'da kısmen de Güneydoğu Anadolu'da Urfa ve Birecik'te yetiştirilmektedir.⁴⁰

Tablo-IX: Şehre Giren Kendir'in Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kendir	-	-	-	4	-	-	4	Deve yükü
Kendir	5	-	-	14	6	-	25	Yük

Tablo-X: Transit Geçen Kendir Miktarının Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kendir	3	-	-	-	-	-	3	Tay
Kendir	-	-	24	11	-	3	38	Deve yükü
Kendir	5	20	34	59	21	8	147	Yük
Kendir	-	-	2	2	-	-	4	Katır yükü

1148/1735 yılında Germuşlu tüccarlar 4 yük kendir getirip satmışlardır.⁴¹

1149/1736 yılında şehirde satılan veya buradan transit geçen bütün kendir ticaretinin Urfa'lı tüccarlar tarafından yapıldığı görülüyor.⁴²

1150/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar 6 yük, Musullu tüccarlar 6 yük, Siverekli tüccarlar 2 katır yükü ve Germuşlu tüccarlar da 4 yük kendiri şehre getirmişler, ancak burada satmayıp başka yerlere götürmüşlerdir.⁴³

1151/1738 yılında Musullu tüccarlar 2 deve yükü kendiri şehirde satarlarken, 4 yük ile 2 katır yükü kendiri burada satmayıp başka yerlere götürmüşlerdir. Germuşlu tüccarlar 5 yük, Karaköprülü tüccarlar 3 yük, Mardinli tüccarlar 4 yük kendiri şehirden transit olarak geçirmişlerdir. Halepli tüccarlar 1 deve yükü kendiri şehirde satmışlardır.⁴⁴

1152/1739 yılında Diyarbakirli tüccarlar 1 yük, Birecikli tüccarlar 3 yük kendiri şehirden transit olarak geçirmişlerdir. Mardinli tüccarlar ise 2 yük kendiri getirip satmışlardır.⁴⁵

II. Sanayii Malları

1. Boya

Şehre en çok giren maddelerden biri de boyadır. Bu da pamuk ürünleri ile bir doğru orantıdır. Çünkü o devrin önemli işletmeleri arasında kumaş boyacılığı başta gelmektedir.

⁴⁰ Hikmet Gürçay, "Urgan ve Urgancılık", *Türk Etnografya Dergisi*, XI, Ankara 1969, s. 11.

⁴¹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 4.

⁴² BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9.

⁴³ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 27.

⁴⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 39, 51, 63.

⁴⁵ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 29.

Tablo-XI: Şehre Giren Boyanın Yıllara Göre Dağılımı:⁴⁶

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Boya	680	477	1028	1258	273	3800	7516	Batman
Boya	-	-	7	32	-	2	41	Kantar
Boya	-	2	-	8	5	32	47	Yük

Bu dönemde tabloda görüldüğü gibi, batman ölçeği kategorisinde beş yıllık bir periyotta toplam 7516 batman yanında 41 kantar ve 37 yük boya şehre girmiştir. Miktarlara bakıldığında mal olarak giderek artan bir seyir olduğu dikkati çekecektir. Özellikle 1740 yılında boyaya olan ihtiyacın çok artmış olduğu, buradan da şehirde kumaş dokuma sanayiinin önemli bir faaliyet içinde bulunduğu düşünülebilir. Şüphesiz bu sadece şehri değil hiterlandın da ilgilendiren bir durumu da yansıtır. Boya akışını, şehre gelen mamul pamuklu bez akışıyla karşılaştırdığımızda boya girdisinin fazla olduğu yıllarda mamul pamuklu girdisinde belirli bir düşme olduğu genel olarak gözlemlenmektedir. Fakat 1736 yılına ait rakamlar bu fikri pek desteklemez. Bu yılda her türlü mal girişinde azalma söz konusudur. Bunun sebeplerini kestirmek zordur. Yine 1739'da düşük boya rakamları, aynı yıl şehre giren mamullerin ölçek rakamları ile dengeli bir görünüm sunar.

1148/1735 yılında şehre getirilen 680 batman boyanın tüccarlarının ait oldukları memleketleri tespit edilememiştir.

1149/1736 yılında şehre giren boyanın 2 yükü Siverekli tüccarlar, 80 batmanı Hısn-ı Mansurlu tüccarlar ve 109 batmanı da Halepli tüccarlar tarafından şehre getirilip satılmıştır.⁴⁷

1150/1737 yılında Halepli tüccarlar 34 batman, Palulu tüccarlar ise 22 batman boyayı pazarlamışlardır.⁴⁸

1151/1738 Halepli tüccarlar toplam 16 kantar, 141 batman ve 4 yük boya şehre getirdikleri, bunun 16 kantar, 66 batman ile 3 yükünü burada sattıkları geri kalan 75 batman ile 1 yükü de buradan başka bir yere gönderdikleri anlaşılıyor.⁴⁹

1152/1739 yılında şehre boya getiren tüccarlarının mensup şehirler tespit edilemedi.

1153/1740 yılında ise Urfalı tüccarlar dışında sadece Halepli tüccarların 107 batman boya getirip burada sattıkları görülüyor.⁵⁰

⁴⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁴⁷ BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

⁴⁸ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

⁴⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 112.

⁵⁰ BA, MAD, Nr. 21150, s. 8.

Ancak şehre giren boyanın büyük miktarının Urfalı tüccarlar tarafından başka yerlerden getirip burada pazarladıkları anlaşılıyor.

2. Deri

Tablo-XII: Şehre Giren Deri Miktarının Yıllara Göre Dağılımı⁵¹

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Camus gönü	86	352	1058	151	54	150	1601	Adet
Deve gönü	-	-	-	26	-	-	26	Adet
Deri	9	16	4	10	38	-	77	Yük
Keçi derisi	-	-	-	-	-	26	26	Yük
Kösele	-	11	123	48	-	1	183	Adet
Kuzu derisi	-	-	2	2	1	-	5	Yük
Maslı gön	-	29	4	-	-	-	33	Adet
Meşin	12	1	-	11	-	-	24	Yük
Sığır gönü	10	361	220	396	-	40	1077	Adet

1148/1735 yılında Behisnili tüccarlar 9 camus gönü getirip satmışlardır.

1149/1736 yılında Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 11 adet kösele, Antepli tüccarlar ise 1 yük meşin şehre getirmişler ve burada satmışlardır.

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 60 Camus gönü, 71 kösele, Maraşlı tüccarlar 70 Camus gönü, Behisnili tüccarlar 80 Camus gönü ile 4 maslı gön şehre getirip satmışlardır. Gergerli tüccarlar 16 adet Camus gönü ile 2 yük maslı gönü şehre getirmişler, bunlardan camus gönlerini satmışlar, ancak maslı gönleri burada satmayıp başka yere götürmüşlerdir.

Antepli tüccarlar 32 sığır gönü, Malatyalı tüccarlar 10 yük deriyi şehre getirip satmışlardır.

1153/1753 yılında Çorumlu tüccarlar 16 adet camus gönü, Karaköprülü tüccarlar 26 adet camus gönü, Hısn-ı Mansurlu tüccarlar da 1 yük kösele getirip satmışlardır.

Osmanlı şehirlerinde her dönemde önde gelen sanayii çeşitlerinden dericilik daima ön sıralarda yer almıştır. Aynı şekilde bu dönemde Urfa'da da dericilik revaçta bir meslek olarak görülüyor. Şehre daha çok işlenmemiş veya yarı işlenmiş derinin girdiği ve burada mamul hale getirildiği anlaşılıyor. Şehirde dericiliğin kazançlı bir iş kolu olduğu görülüyor. Çünkü şehre bir hayli yüksek miktarda deri giriyor ve bunlar işlenip mamul hale getiriliyor.

⁵¹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

3. Bakır ve Kalay

Tablo-XIII: Şehre Giren Bakır Miktarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Bakır	10	43	48	5	3	-	109	Batman
Bakır	-	13	1	16	1	-	31	Yük
Eski bakır	-	-	-	4	-	-	4	Yük
Eski bakır	-	-	-	5	-	-	5	Batman
Köhne bakır	-	-	-	1	-	-	1	Yük
Maraş bakır	23	17	117	45	-	37	239	Batman
Tokat bakır	-	-	6	30	-	-	36	Batman
Kalay ve nişadır	-	-	-	-	-	28	28	Batman
Kalay ve nişadır	-	-	-	-	67	-	67	Halebî b
Kalay	-	-	-	16	-	112	128	Batman
Kalay	-	-	6	27	-	-	33	Top

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 17 batman Maraş bakır, Siverekli tüccarlar da 1 yük bakır şehre getirip satmışlardır.

1151/1738 yılında Siverekli tüccarlar 45 batman Maraş bakır, Diyarbekirli tüccarlar 5 batman eski bakır ve Germuşlu tüccarlar ise 14 yük bakır şehre getirdikleri ve sattıkları görülüyor. 1152/1739 yılında Karaköprülü tüccarlar 12 Halebî batman kalay getirip satmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki bakır ve kalay ticareti daha çok Urfalı tüccarlar tarafından yapılmıştır.

Bakır ile kalay birbirlerinden ayrılmaz iki nesne. Bakırın günlük hayatta kullanılması özellikle mutfak malzemesi olarak kullanılırken, kalaysız mümkün değildir. Urfa şehir merkezinde bakırcılığın gelişmiş bir meslek olduğu anlaşılıyor. Zira şehre genellikle işlenmemiş bakırın girdiği ve burada mamul hale getirildiği görülüyor. Mutfak malzemesi, süs eşyası ve daha başka formlarda mamul hale getiriliyordu.

4. Kına

Şehirde ticarî mallar arasında bol miktarda görülen mallardan biri de boya malzemesi olan kınadır. Kına ticareti yapan tüccarlar değişik bölgelerden getirdikleri malın bir kısmını burada sattıkları ve geri kalanı da buradan başka yerlere gönderdikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda şehre giren ve transit geçen kına ayrı tablolarla gösterildiği gibi, tüccarların ait oldukları şehirler de gösterilmiştir.

Tablo-XIV: Şehre Giren Kınanın Yıllara Göre Dökümü⁵²

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kına	-	5	-	13	4	30	52	Yük
Kına	66	84	80	154	-	-	384	Deve yükü
Kına	-	-	-	1	-	-	1	Katır yükü
Kına	-	14	4	5	-	8	31	Merkeb yükü
Kına	-	-	6	11	-	-	18	Tay

⁵² BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

Tablo-XV: Şehirden Transit Geçen Kınanın Yıllara Göre Dökümü⁵³

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kına	-	39	2	-	-	-	41	Deve yükü
Kına	-	-	-	3	-	-	3	Merkebe yükü
Kına	-	-	-	-	25	-	25	Deve tay
Kına	3	-	-	-	-	-	3	Tay
Kına	4	10	13	31	31	9	98	Yük

1148/1735 yılında şehre giren 66 deve yükü kınayı getiren tüccarların ait şehirler belirtilmiyor.

1149/1736 yılında Musullu tüccarların şehre 4 yük kına getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.

1151/1737 yılında Diyarbekirli tüccarlar 3 merkebe yükü kına getirip satmışlardır. Mardinli tüccarlar 4 yük, Halepli tüccarlar 1 merkebe yükü, Musullu tüccarlar 6 tay ve Germuşlu tüccarlar da 2 yük kına şehre getirdiler, ancak malları burada satmayıp, başka yerlere gönderdiler.

1152/1738 yılında Mardinli 31 yük kınayı şehirden transit olarak geçirmişlerdir.

1153/1740 yılında Musullu tüccarlar 4 yük kına getirdikleri bunun 2 yükünü burada sattıkları geri kalan 2 yükü de başka yerlere götürdükleri, Halepli tüccarların ise 10 yük kına getirdikleri ve tamamını burada sattıkları görülüyor.

III. Diğer Mallar

1. Kahve

Kahve üretim, satış ve tüketiminde çok çeşitli değişmelere maruz kalmış bir üründür. Kahvenin ilk vatanı Yemen'dir. Buradan yüklenip Mısır'a giden kahve, oradan gemilerle Marsilya'ya götürülüp karayolu ile Avrupa'ya yayılıyordu. Yine Kahire'den kervanlarla İstanbul, Suriye, Bağdat, İran ve Hindistan'a da gidiyordu.⁵⁴ Kahvenin anayurdu esas itibariyle Akdeniz bölgesi idi.

Avrupa'da kahve modasının yayılmasıyla birlikte, Osmanlı ülkesinden yapılan kahve ithalatı yükselmeye başladı. Bu durum kendisi de önemli bir kahve tüketicisi olan Osmanlı ülkesinde, kahve kıtlığına ve fiyatların yükselmesine sebep oldu. XVIII. yüzyılın başlarında ihrac talebinin artışı sonucu kahve fiyatları artmış ve bu fiyat artışları yanında ortaya çıkan kıtlık, Osmanlı tebası arasında şikâyetlerin yükselmesine sebep olmuştur. Bu sebeple 1707 yılında kahve ihrac yasağı kondu ve bu yasak daha önce 1673'de konulan yasaktan çok daha sıkı tutuldu.⁵⁵

⁵³ Bkz. Dipnot 52.

⁵⁴ Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998, s. 23-24.

⁵⁵ Neşe Erim, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, (İ.Ü. İktisat Fakültesi Doktora Tezi), İstanbul 1984, s. 122.

Kahve XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem evlerde hem de kahvehanelerde içildi; XVIII. yüzyılın başlarında daha da yaygınlaştı. Ancak XVII. yüzyılda kahve tüketimi padişah emriyle sık sık yasaklandı, hatta bu yüzden kahvehaneler kapanmak zorunda kaldı. Bu yüzden kahve ithal eden tüccarlar zarar etmişler, iç ve dış gümrük mültezimlerinin getirdiği kaçak kahveye de müşteriler yüksek fiyat ödemek zorunda kalmışlardır.⁵⁶

Tablo-XVI: Şehre Giren Kahve'nin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kahve	-	-	-	-	-	2	2	Katır yükü
Kahve	-	-	-	1	4	1	6	Merkeş yükü
Kahve	-	-	-	1	-	-	1	Yük
Kahve	27	-	-	-	-	-	27	Batman

Tablo-XVII: Şehirden Transit Geçen Kahve Miktarı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kahve	-	-	1	-	1	2	3	Yük
Kahve	-	-	8	3	10	10	31	Merkeş yükü

1150/1737 yılında Görenli tüccarlar 1 yük kahve şehre getirmişler, ancak satmadan başka yere götürmüşlerdir.

1151/1738 yılında Birecikli tüccarlar 1 yük kahve getirip satmışlardır.

1152/1739 yılında Antepli tüccarlar 1 merkeş yükü, Birecikli tüccarlar 1 merkeş yükü ve Rakkalı tüccarlar da 1 merkeş yükü olmak üzere toplam 3 merkeş yükü kahveyi şehirden transit olarak geçirmişlerdir.

1153/1740 yılında Karaköprülü tüccarlar 1 merkeş yükü kahveyi şehre getirip satmışlardır. Birecikli tüccarlar 1 merkeş yükü ve Antepli tüccarlar 3 merkeş yükü kahveyi şehre getirmişler, ancak şehirde satmayıp, başka yere götürmüşlerdir.

Urfa kültürünün önemli bir yere sahip olan kahve şehre az miktarda girdiği görülüyor. Oysa aynı dönemde şehirde kavrulmuş ve dövülmüş kahvenin satıldığı bir tahmishane vardı. Bunun sebebi kahvenin uzak yerlerden gelmesinden ötürü fiyatının yüksek olması nedeniyle bütün halk tabakaları tarafından tüketilemediği ihtimali düşünülebilir. Bununla ilgili yazılı belgelerde kaydı bulunmayan ancak yaşanan bir vakıa olarak bir şey daha söylenebilir; yörenin kültürüne göre kahve öyle her aile tarafından kullanılabilir bir malzeme değildir.

Bunun için toplumun "ileri" gelen aileleri arasında yer almak gerekiyordu. Bu kültür yakın zamanlara kadar devam etmiştir.

⁵⁶ Suraiya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 2000, s. 237.

2. Tütün

Tablo-XVIII: Şehre Giren Tütün'ün Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Tütün	-	-	-	283	23	2	308	Yük
Tütün	32	-	167	79	-	-	278	Deve yükü
Tütün	-	-	-	10	-	13	23	Batman
Tütün	-	-	-	1	-	-	1	Tay
Tütün	-	1	4	3	-	-	8	Katır yükü

Tütün ticaretinin büyük kısmının Urfalı tüccarlar tarafından yapıldığı görülmüyor. Bunların dışında 1150/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar 4 katır yükü, 1151/1738 yılında ise Musullu tüccarlar 1 yük tütünü şehre getirmişler, ancak satmadan başka yere götürmüşlerdir.

3. Sabun

Temizlik malzemesi olan sabun yine en çok gelen mallardan bir tanesidir. Bu yüzyılda şehirde birçok hamamın olduğu bilinmektedir. Hamam sayısının fazla olmasının yanında halkın temel temizlik malzemesi olarak sabun kullanılması sebebiyle bu malın şehre bol miktarda girişini sağlamıştır.

Tablo-XIX: Şehre Giren Sabun'un Yıllara Göre Dökümü⁵⁷

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Sabun	-	23	7	3	-	3	36	Deve yükü
Sabun	147	241	213	815	173	89	1678	Merkebe yükü
Sabun	27	-	-	23	-	50	100	Yük
Sabun	-	2	12	8	2	-	24	Katır yükü

Tablo-XX: Şehirden Transit Geçen Sabun Miktarının Yıllara Göre Dökümü⁵⁸

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Sabun	-	-	4	-	-	1	5	Katır yükü
Sabun	-	3	9	-	23	-	35	Merkebe yükü
Sabun	-	-	21	5	-	3	29	Deve yükü
Sabun	10	12	89	16	34	5	166	Yük

⁵⁷ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁵⁸ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

1148/1735 yılında şehre giren 27 yük sabunun sadece 4 yükü Musullu tüccarlar tarafından getirildiği ve burada satıldığı görülüyor. Geri kalan malın hangi şehirlerden geldiği kaydedilmiyor.

1149/1736 yılında Siverekli tüccarlar 3 merkeb yükü, Germuşlu tüccarlar 2 merkeb yükü, Halepli tüccarlar 23 deve yükü ve Antepli tüccarlar 2 katır yükü mal getirip burada sattıkları, Mardinli tüccarların ise 12 yük sabunu buradan transit geçirdikleri görülüyor.

1150/1737 yılında Germuşlu tüccarlar 28 merkeb yükü, Musullu tüccarlar 7 katır yükü, 1 merkeb yükü, Antepli tüccarlar 2 katır yükü, merkeb yükü, Mardinli tüccarlar 1 katır yükü, Halepli tüccarlar 18 merkeb yükü ile 2 katır yükü sabun getirdikleri tamamını burada sattıkları anlaşılıyor.

1151/1738 yılında Germuşlu tüccarlar 9 merkeb yükü sabunu getirip burada sattıkları gibi 10 yük de transit olarak geçirmişlerdir. Musullu tüccarlar 2 katır yükünü burada satmışlar ve 5 yükünü de satmadan başka yerlere göndermişlerdir. Halepli tüccarlar 23 yük, 6 katır yükü ve 8 merkeb yükü sabun getirdikleri ve tamamının burada sattıkları görülüyor.

1152/1739 yılında sadece Siverekli tüccarların 2 katır yükünü burada sattıkları ve 23 yükünü de burada satmayıp transit geçirdikleri tespit edilebiliyor.

1153/1740 yılında Halepli tüccarlar 25 yük, Musullu tüccarlar 25 yük mal getirip satmışlar. Yine Musullu tüccarlar 3 yükü de transit olarak geçirmişlerdir.

Sonuç olarak; yukarıda gümrük defterlerinden çıkardığımız rakamlar ve oluşturduğumuz tablolar birçok açıdan değerlendirilebilir. Her şeyden önce bu rakamlarda Urfa'nın cazip bir ticaret merkezi olduğunu görmek mümkündür. Ticari mal kompozisyonuna baktığımızda halkın bu günkü tabirle daha çok "orta sınıf" olduğu anlaşılmaktadır. Zengin tabakanın rağbet edeceği ürünler örneğin ipek çok az miktarda girdiği görülmektedir.

Ticari faaliyete bulunan tüccar zümresinin büyük çoğunluğunun yakın çevreden Musullu, Diyarbakırlı, Karaköprülü, Behisnili, Mardinli, Birecikli, Hısn-ı Mansurlu, Palulu, Antepli, Maraşlı, Halepli, Gergerli, Rakkalı, Siverekli, Urfalı, Malatyalı şehirlerden oluştuğu görülüyor. Yine tüccarların çoğunluğunu Müslümanların oluşturdukları isimlerden anlaşılıyor. Müslümanlardan sonra Yahudi ve Ermeniler gelmektedir. Bunlardan Urfa'da iskân edenler olduğu gibi, başka yerlere mensup bulunanlar da vardı.

Müslüman ve gayrimüslim tüccarların genel de aynı malları başka yerlerden getirip burada pazarladıkları görülüyor. Sadece dikkati çeken husus lüle ticaretinin daha çok Yahudi tüccarlar tarafından yapılmasıdır.

Urfa'nın çevresinde Ermeni tüccarların daha çok Urfa'ya bağlı Germuş köyünden idiler. Müslüman tüccarların en çok mensup oldukları köy ise Karaköprü'dür.

Yahudiler ise daha çok şehir merkezinde ikamet ettikleri ve buradan ticaretle meşgul oldukları anlaşılıyor.

Bibliyografya

1. Arşiv Kaynakları

- BOA, D. BŞM, Nr. 1949.
BOA, D. BŞM, Nr. 2062.
BOA, D. BŞM, Nr. 2186.
BOA, D. BŞM, Nr. 2391.
BOA, D. BŞM, Nr. 2445.
BOA, D. BŞM, Nr. 5222.
BOA, D. BŞM, Nr. 1935.
BOA, D. BŞM, Nr. 1940.
BOA, D. BŞM, Nr. 2307.
BOA, D. BŞM, Nr. 41049.
BOA, MAD, Nr. 21150.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet: *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt: 3, İstanbul 1991.
EMECEN, Feridun: "Cullah", *DİA*, Cilt: 8, İstanbul 1993.
ERDEM, Sargon: "Car", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1997.
ERİM, Neşe: *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, Doktora Tezi, İstanbul 1984.
FAROQHİ, Suraiya: *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 2000.
GENÇ, Mehmet: "İltizam", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul 2000.
_____: *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
GÜRÇAY, Hikmet: "Urgan ve Urgancılık", *Türk Etnografya Dergisi*, XI, Ankara 1969.
HATTOX, Ralph S.: *Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998.
İNALCIK, Halil: "İmtiyâzât, Osmanlı Dönemi Kapitülasyonların Karakter ve Mahiyeti", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul 2000.
_____: *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993.
KAYA, Şennur: "Bazı Liman Kentlerindeki Örnekler Işığında Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İnşa Edilen Gümrük Binalarının Mimari Özellikleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2010, ss. 73-92.
KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: *Osmanlı Gümrük Kayıtları, Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980.
_____: "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt: 2, İstanbul 1999.
_____: "Gümrük (Osmanlılar'da Gümrük)", *DİA*, Cilt: 14, İstanbul 1996.
_____: *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1850)*, Ankara 2013.
ÖNAY, Mustafa Nadir: *Doğunun Altı Kapısı*, İstanbul 2001.
ULUDAĞ, Süleyman, "Abâ", *DİA*, Cilt: 1, İstanbul 1988.

ATEİST BİR DEVLETTE YAŞAYAN DİN: SOVYET KIRGIZİSTANI'NDA İSLAM*

Doç. Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN**

Öz

Kırgızistan'ın 20. yüzyıldaki tarihinin büyük bir kısmı, Sovyetler Birliği'ne dâhil, sosyalist rejimdeki bir cumhuriyet olarak geçmiştir. Marks'la başlayan ve Lenin'le devam eden sosyalist ideolojide din, afyon olarak nitelendirilip, hoş görülmeleyen bir unsur olmuştur. Bu makale, ağırlıklı olarak Kırgızistan'da 2007 yılından itibaren yürütülen sözlü tarih projesinin sonuçlarına dayanmaktadır. Sözlü tarih, Kırgız tarihi de dâhil olmak üzere Türkistan tarihinin özellikle 20. yüzyılı için oldukça önemli bir kaynaktır, çünkü Sovyet döneminde tarih, ideolojik çerçeveden ve Marksist-Leninist bakış açısı ile yazılmak durumundaydı. Adı geçen sözlü tarih projesinde 65 yaş ve üzeri insanlarla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih yöntemine dayalı araştırma, Kırgızistan'ın bütün illerinde yürütülmüştür. Sözlü tarih kaynaklarının Sovyet döneminde yaşanmış hatıraları, izinleri dâhilinde kaydedilmiştir.

Sosyalist Kırgızistan'da din yasak olmasına rağmen, sözlü tarih çalışmaları, rejimin ve ideolojik baskıların dini, toplumdaki tamamen yok etmeyi başaramadığını göstermiştir. Bu makalede, ateist bir cumhuriyette yaşanan İslami âdet ve ibadetler; İslamiyet'in ne derece yaşanabildiği ve ne ölçüde yaşanamadığı; ailevi veya siyasî baskılar ve görüşmecilerin değerlendirmeleri üzerine durulmuştur.

Dolayısıyla, bu makale, teori ile pratik arasındaki boşluğun anlaşılmasına, diğer bir deyişle Sovyet Kırgızistanı'ndaki resmî ideolojiye rağmen İslamiyet'in gündelik hayattaki yeri ve rolünün anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgızistan, İslamiyet, Sosyalist Rejim, Din, İbadet, 20. Yüzyıl, Sözlü Tarih.

* Bu çalışma, İslam Bölgeleri Araştırmaları 3. Uluslararası Kongresi'nde sunduğum "Islam in the Soviet Kyrgyzstan: Practices in an Atheist State" adlı bildirisinin genişletilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

** Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, guljanatke@gmail.com

Religion in an Atheist State: Islam in Soviet Kyrgyzstan

Abstract

A large part of Kyrgyzstan's history in the 20th century took place as a republic within the Soviet Union, in the socialist regime. In socialist ideology, which started with Marx and continued with Lenin, religion was considered as opium and it was not welcomed. This article is mainly based on the results of the oral history project, which had been conducted in Kyrgyzstan since 2007. Oral history is an extremely important source for Central Asian history, including Kyrgyz history, especially for the history of the 20th century, since history in the Soviet period had to be written within an ideological framework and with a Marxist-Leninist point of view. In this oral history project, in-depth interviews were conducted with the elderly people who are 65 years old and over. The research based on the oral history method has been carried out in all regions of Kyrgyzstan. The memories of the oral history sources related to the Soviet period were recorded with their permissions.

Although religion was prohibited in a socialist Kyrgyzstan, oral history studies suggest that the regime and ideological pressures were not successful to eradicate the religion from the society at all. In this article, such questions were elaborated as what kind of Islamic rituals and worship had been practiced in an atheist republic; to what extent Islam could be practiced and could not; whether there had been family coercion or political pressures, and the self-evaluations of interviewees.

Therefore, this article aims to contribute to the understanding of the gap between theory and practice; in other words, to understand the place and role of Islam in daily life in spite of the official ideology of Soviet Kyrgyzstan.

Keywords: Kyrgyzstan, Islam, Socialist Regime, Religion, Pray, 20th Century Oral History.

1. Giriş

Sosyalizmin temelini atan, fikir babalarından biri olan Marks'ın "*Din, af-yondur*" söylemi, en meşhur ifadelerinden biridir. Ancak Marks'ın dine karşı söylemi ve tutumu, bağlam açısından değerlendirildiğinde, sert veya alaycı değildir. Lenin ise Marks'ın düşüncesini daha sert ve daha düşmanca bir şekle getirmiştir. Hatta Lenin, eserlerinde, dinin kökenini ekonomik sömürü ile bağdaştırmıştır.¹ Lenin, 1905 yılındaki bir makalesinde, işçi sınıfının sosyalist partisi söz konusu olunca, dini, insanın özeli olarak görmenin mümkün olmadığını belirtir. "*Din diye tanımlanan ve halkın üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılan sisler dünyasıyla*", ideolojik donanımla dinî kurumlar tamamen kaldırılana kadar mücadele etmek gerektiğini savunmuştur.²

1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk anayasa taslağını oluşturan komisyon, "*Din, vatandaşların özel meselesidir*" diye yazmıştı. Lenin, bu ibareyi reddederek, "*Dinî ve din karşıtı propaganda serbestiyetinin*" garantisi söylemi ile değiştirilmesi emrini vermiştir. Bu cümle, 1918 tarihli

¹ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, The Bodley Head, Londra 1968, s. 7-8.

² V.İ. Lenin, *Din Üzerine*, çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara 2013, s. 7, 9.

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSR) Anayasasının 13. Maddesi olmuştu.³ 4. maddede de “Dini ritüellerin özgürce uygulanması, kamu düzenini bozmadığı veya Sovyet vatandaşlarının haklarına müdahale etmediği sürece mümkündür. Böyle bir durum söz konusu olursa, yerel yetkililer kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak için gerekli olan bütün tedbirleri uygulamak için yetkilendirilecektir” ibaresi bulunmaktaydı.⁴ Bu anayasa, ilerleyen dönemde Sovyetler Birliği'nde din karşıtı uygulamaların hukukî temelini oluşturacaktı.

Çarlık Rusyası ve sonrasında Sovyetler Birliği bünyesinde yaşayan Müslümanların nüfusuna gelince, devrimden beş yıl öncesine bakıldığında, 1912 yılının başında, Çarlık Rusyası içinde yaşayan Müslümanların sayısı 16.266.073 kişi idi; bunlardan 7.955.000'i Türkistan'da yaşayan nüfustu. 1959 yılında ise Sovyet rakamlarına göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) yaşayan Müslüman nüfus 30 milyondur.⁵ Sovyetler Birliği'ndeki son sayım olan 1979'daki nüfus sayımına göre, SSCB'de 45 milyon civarında Müslüman yaşamaktaydı ve bunların 37 milyondan fazlasını Türk kökenliler oluşturmaktaydılar.⁶ Sovyetler Birliği'nde Müslümanlar, nüfus bakımından Hıristiyanlardan sonra ikinci sıradaydı.⁷

SSCB'deki Müslüman bölgeleri, devlet tarafından Türkistan, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan ve İdil Bölgesi olmak üzere dört dini bölgeye (müftülüğe) ayrılmaktaydı. Her birinin başında birer müftü bulunmaktaydı. Orta Asya müftüsü, bunların içindeki en büyüğüdü; bazen “Büyük Müftü” denirdi.⁸ Müftüler, din adamlarını tayin etme ve camileri kontrol etme yetkisine sahip olup, kendileri de SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı Din İşleri Konseyi tarafından kontrol edilirdiler.⁹ SSCB, aslında büyük bir Müslüman gücüydü. Rusya tarafından yüzyıldan fazla bir zaman önce işgal edilmiş Kafkasya ve Türkistan, İslam uygarlığının meşhur ve eski merkezleriydi.¹⁰

Bölgedeki cami sayısına gelince, Sovyet iktidarının kurulmasından önce Türkistan Eyaletinde 12 bin cami olduğu biliniyor (bu rakamlara Hive'deki 3 bin cami dâhil değildir). 1959 yılında ise Sovyet Türkistanı'nda mahalle camilerinin sayısı 1000, merkezî camilerin sayısı 200'den azdı.¹¹ Diğer bir veriye göre, SSCB'de resmî olarak yaklaşık 200 tane cami vardı ve bunların 146'sı Türkistan'daydı. Ancak bu rakamlar Müslüman nüfusla orantılı

³ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, 1968, s. 13.

⁴ Azade-Ayse Rorlich, “Islam under Communist Rule: Volga-Ural Muslims”, *Central Asian Survey*, No: 1, Cilt: 1, Temmuz 1982, s. 21.

⁵ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, 1968, s. 67.

⁶ Alexandre Benningsen, *Islam in Soviet Union - General Presentation*, ODTÜ, Ankara 1985, s. 1.

⁷ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, 1968, s. 67.

⁸ Alexandre Benningsen, *Islam in Soviet Union - General Presentation*, 1985, s. 8.

⁹ Alexandre K. Benningsen, “Sovyetler Birliği'nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar*, İsmail Orhan Türköz (derleyen ve tercüme eden), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997, s. 56.

¹⁰ Chantal Lemercier-Quelquejay, “The USSR and The Middle East”, *Central Asian Survey*, No: 1, Cilt: 1, Temmuz 1982, s. 47.

¹¹ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, 1968, s. 67.

değildi. 1960'ların sonunda Kırgızistan'da resmî rakamlara göre 33 caminin olduğu bilinmektedir.¹²

"*Din, afyondur*" söyleminin yaygın bir şekilde kullanıldığı bir ülkede, din karşıtı uygulamalar nasıl gerçekleşmişti? Sovyet iktidarının dinle ve bunların içinde İslamiyet'le mücadelesi genelde bütün Sovyet tarihi boyunca var olmuştur, özelde ise ülke siyaseti ve tarihindeki önemli olaylara bağlı olarak belli periyotlarda çok az bir değişkenlik ve farklılık göstermiştir. Robert Conquest, eserinde bu durumu dönemlere ayırarak ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.¹³ Böylece, ateizm, bazı dönemlerde güçleniyor, bazı dönemlerde de biraz azalsa da, genel olarak SSCB'nin tavizsiz devlet politikalarından birini oluşturuyordu.

Ateizmi yayma faaliyetlerinin başlıca hedefi eğitimcilerdi, çünkü okulların ilk görevi komünist yetiştirmek ve "*dinlerin aşıladığı zararlı ve antikomünist gerici düşüncelerden uzak tutmak*" olacaktı. Din olgusu, iktidarın gözünde eğitimin yetersizliğinden ve geleneğe bağlılıktan kaynaklanan bir kalıntıdan ibaretti.¹⁴

Sovyet iktidarı, dinlerin ayakta kalmasını "*siyasî çağlaşma*"nın gecikmesi gibi bir zafiyet olarak görmekteydi. Dini faaliyetlerin devam ettiğini kabul etmek durumunda kaldığında ise bunun genellikle uzak kırsal kasabalar gibi tecrit edilmiş bölgelerde muhafaza edildiğini, buralarda ideolojik ve toplumsal Sovyet modelinin topluma entegre edilmesinin yavaş gerçekleşmesi olarak değerlendirmekteydi.¹⁵

Din karşıtı ve ateist propagandada medyanın rolü elbette tartışılmaz boyutta büyüktü. 1922 yılından itibaren çıkmaya başlayıp yıllarca devam eden *Bezbojnik* (Tanrısız) adlı gazete, *Bezbojnik u Stanka* (Tanrısız Makine Başında) adlı dergi, sonrasında *Nauka i Religiya* (Din ve Bilim) gibi dergiler, din karşıtı ve ateist yayınlardan sadece birkaçıydı. Bu yayınlar, Hıristiyanlık, İslamiyet, Musevilik ve Budizm'e karşı, eleştirici, bazen de alay edici, ateist propaganda araçlarıydı.

Nauka i Religiya, Müslüman adet ve geleneklerin sıkı sıkıya devam etmesinden rahatsızlık duyarak, bunların "*bilim karşıtı ve çok tehlikeli eğilim*" olduklarını ifade ederek, konuyu defalarca ele almıştır.¹⁶ Türkistan coğrafyasında da din karşıtı süreli yayınlar neşredilmekteydi.¹⁷

Diğer taraftan, 1943 yılında Sovyet iktidarı resmî olarak "*Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dinî İdaresi*" adlı (kısaca SADUM diye bilinen) kurumu açmıştır. Bu kurum, SSCB bünyesindeki beş Türkistan cumhuriyetini kapsamaktaydı ve merkezi Taşkent'teydi. Kuruluş yılına dikkatli bakılırsa, 2. Dünya Savaşı yıllarında ve SSCB'nin Almanya ile fiili savaş hâlinde olduğu yıllara denk gelmesi bir tesadüf değildi. Hem Türkistan uleması, savaş organizasyonunun daha iyi yapılabilmesi için böyle bir teşkilâta ihtiyaç duyuldu-

¹² Hélène Carrère d'Encausse, *Sovyetler'de Müslümanlar*, (çev. Adnan Tekşen), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 18-19.

¹³ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, 1968.

¹⁴ Hélène Carrère d'Encausse, *Sovyetler'de Müslümanlar*, 1992, s. 13, 15.

¹⁵ Hélène Carrère d'Encausse, *Sovyetler'de Müslümanlar*, 1992, s. 17.

¹⁶ Robert Conquest (ed.), *Religion in the USSR*, 1968, s. 80.

¹⁷ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 261-265.

ğunu ileri sürmüştü, hem Sovyet iktidarı bu yıllarda dine karşı baskıyı biraz gevşeterek, savaşın zaferle sonuçlanması için Türkistan Müslümanlarının desteğini istiyordu. Savaş meydanına katılmak zaten mecburî idi, bununla birlikte Sovyetlerin zafere ulaşması için dua desteği de istenmişti.

Sovyetler Birliği'nde dinî duyguların varlığını sürdürmesi, hem yabancı araştırmacıların hem Sovyet yetkililerinin kabul ettiği bir sosyo-kültürel olgu olmuştur. Bu durumun, Sovyet yetkilileri açısından iki yönü vardı: bazen demokratik ve açık bir rejim olduklarını gösteren bir durum olduğu gerekçesiyle övünürlerdi, bazen de endişeye kapılarak ateist propagandayı yoğunlaştırırlardı.¹⁸

1980'lerde Sovyetler Birliği'nde yapılan bir sosyolojik araştırmaya göre, Hıristiyanların % 20'si Tanrıya inanıyordu ve % 80'i ateistti. Kafkasya, İdil bölgesi ve Türkistan coğrafyasındaki Müslüman nüfusta ise durum tam tersiydi. % 80'i kendini inanan olarak tanımlarken sadece % 20'si kendini ateist olarak belirtmişti. Yaklaşık 70 yıl boyunca devam eden din karşıtı baskıya rağmen ateist oranı azdı.¹⁹ Bu anketin, Sovyetler Birliği sona ermeden yapıldığını ve ateist olduğu belirtilen % 20'lik kesimde de çekinme faktörünü göz önünde bulundurmak gerekir. Gerçek rakamın bu orandan daha düşük olma ihtimali vardır.

Benningsen, Sovyet Müslümanları arasında mutlak veya % 100 bir ateistin olmadığını iddia etmektedir. Örneğin, sünnetin % 100 olarak sürdürüldüğünden, Kurban bayramı gibi bazı dinî bayramların, âdeta bir millî bayram gibi devam ettirildiğinden, dinî nikâh kıyıldığından, cenazelerin hepsinin Müslüman kabristanına defnedildiğini belirterek, şu veya bu şekilde millî gelenek şeklinde de olsa dinî inanışlara iştirak edildiğinden ötürü tamamen ateist olmak diye bir durumun mümkün olmadığını bahsetmiştir.²⁰ Ancak, ateist propaganda ve baskıların şiddetle yürütüldüğü zamanlarda sünnet veya dinî nikâh kıyılmasının da yer yer kesintiye uğradığını belirtmek gerekir.

Carrère d'Encausse'a göre, İslam'ın beş şartından ikisi, kelime-i şehadet ve zekât, insanın özel hayatında yapabildiği farzlardı. Ancak diğer üçü, namaz, oruç ve hac insanın dışındaki dünya ile ilgili olabilmektedir. Namaz, müminlerin önce abdest almalarını, sonra işlerini bırakıp ibadet etmeyi gerektirir. Sovyetler ise bu tür ibadetleri, okul ve iş gibi yükümlülüklerin aksatılmasına sebebiyet verdiğini ileri sürerek, buna müsaade etmezdi. Aynı şekilde orucun da ekonomide düzensizliğe yol açtığı gerekçesiyle sertçe mücadele ederdi. Hac konusunda da Sovyet Müslüman kitlelerinin hacca gidemediği aşikârdır. Kutsal toprakları ziyaret etmelerine müsaade edilen Sovyet vatandaşlarının sayısı çok azdı. Hacca izin verilmediğinden, eski geleneklerin de katkısıyla, çok sayıda mahallî kutsal yerler ziyaret edilen yerlere dönüşmüştü. Bunlardan en popüler olanları Kazakistan'daki Yesevi türbesi ile Özbekistan'daki Şah-Zinde külliyesi idi. Şamanizm de Sovyet Müslüman dünyasını zenginleştiren bir olguydu.²¹ Benzer şekilde, Kazakistan'da yaygın olarak bilinen "Yesevi

¹⁸ Hélène Carrère d'Encausse, *Sovyetler'de Müslümanlar*, 1992, s. 13.

¹⁹ Alexandre Benningsen, *Islam in Soviet Union - General Presentation*, 1985, s. 8-9.

²⁰ Alexandre Benningsen, *Islam in Soviet Union - General Presentation*, 1985, s. 9.

²¹ Hélène Carrère d'Encausse, *Sovyetler'de Müslümanlar*, 1992, s. 25, 33-34.

türbesine iki kere ziyaret gerçekleştirilirse, hacca gitmekle eşdeğerdir” inancı, bu yılların ürünü olsa gerek.

SSCB'deki Müslüman yetkililer, konuyla ilgili düzenlemeler yaparak, insanların imkânlar ölçüsünde ibadet etmeye çağırdılar. Örneğin, herhangi bir mani yoksa günde beş vakit namaz kılınabilir, ama toplumsal görevlere engel teşkil ediyorsa, günde bir defaya indirerek uygun bir zamanda kılınabilir denmişti. Oruç konusunda ise Sovyet iktidarının sert ve uzlaşmasız engellemesinden ötürü, bu konudaki engele boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Diğer İslami uygulamalarda da değişiklikler meydana gelmişti. 1945 yılında Orta Asya Müslümanları müftülüğü, kurban kesmenin farz olmadığı, müstehap bir davranış olduğu hakkında bir fetva ilân etmişti. 1969 yılında da hâlâ çok sayıda hayvanın kurban edildiğini tespit eden Sovyet iktidarı, kurban kesmek yerine kurban değerinde bağış yapabileceklerini belirtir. Bir diğer uyarılma da mevlit konusundadır. Camiye gitmek zor olduğundan, mevlitler evde yapılmaya başlanır. Ayrıca, ilerleyen yıllarda Sovyetlerdeki Müslüman yetkililer, İslam ve komünizmin zıt olamayacağını, çünkü her ikisinin de adalet ile mayalandığını, birbiriyle örtüşüklerini söyleyeceklerdi. 1970 yılında Taşkent'te toplanan Sovyet Müslümanları Kongresi'nde, bir din adamı, sosyalist düzenin de, ilâhî kanunların da kapitalizme ve sömürüye karşı olduğunu söyler. Diğer Müslüman din adamları, sosyalizmin birçok ilkesinin, Muhammed Peygamber'in emirlerinin uygulaması olduğunu belirtirler.²²

Bu makalede, hâl böyle iken Sovyet Kırgızistanı'nda sosyalist ve ateist bir devlete rağmen İslamiyet'in ne ölçüde ve ne şekilde yaşandığı veya kesintiye uğrayıp uğramadığı incelenmektedir. Bununla birlikte gündelik hayatta yaşanan İslami ibadet ve uygulamalar, İslamiyet'le iç içe geçmiş olan geleneksel İslam öncesi ritüeller ile bu uygulamaları nasıl öğrendikleri ve uygularken yaşadıkları duygu ve düşünceler irdelenmiştir. Bunun yanı sıra 20. yüzyılda yaşça büyük nesille genç nesil arasında dine bakış ve tutum konusunda farklılık ve icabında zorlama, çatışma; aile büyüklerinden İslam'ı öğretmek için herhangi bir girişim veya dini baskı yaşanıp yaşanmadığı veya yukarıdan aksi yönde siyasi baskıların yaşanıp yaşanmadığı araştırılmıştır. Ayrıca görüşmecilerin son 20 yılda yani Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dine yönelik görüşlerinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı ve bizzat görüşmecilerin konuya yönelik değerlendirmeleri ele alınmaktadır.

Makale ağırlıklı olarak “Orta Asya Halklarının Yaşayan Tarihi: Kırgızistan Örneği”²³ adlı sözlü tarih araştırmalarının sonucuna dayanmaktadır.

²² Hélène Carrère d'Encausse, *Sovyetler'de Müslümanlar*, 1992, s. 26-27, 30-32, 39-41.

²³ Adı geçen araştırma, Japonya'nın İslam Coğrafyası Araştırmaları Programı çerçevesinde Tokyo Üniversitesi ve Tokyo Harici Çalışmalar Üniversitesi'nden Prof. Hisao Komatsu, Tsukuba Üniversitesi'nden Doç. Dr. Timur Dadabaev, İstanbul Aydın Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İlhan Şahin, bu makalenin yazarı ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğretim elemanları ile ortaklaşa 2007 yılından başlayarak yaklaşık on sene boyunca yürütülmüştür. Araştırmada sözlü tarih yöntemi kullanılmış olup, görüşmeler, Kırgızistan'ın bütün illerinde ve başkent Bişkek'te, farklı sosyal tabakaları ile meslek gruplarını, cinsiyet dengesini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih araştırmaları etik anlayışı gereği görüşmecilerin isimleri belirtilmemiştir. Ayrıca görüşmelerin çoğunun dili Kırgız Türkçesinde veya Rusça olup, Türkiye Türkçesine aktarılması ve çevirisi yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, 65 yaş ve üzerindeki görüşmecilerle derinlemesine mülakatlar yapılması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih, Sovyet döneminin araştırılması için önemli bir kaynaktır; çünkü Sovyet tarihi sosyalizm ideolojisine uydurularak yazılmıştır. Döneme bizzat tanıklık eden, yaşayan, hayatlarının büyük bir kısmını geçirdikleri Sovyet dönemi hakkındaki hatıraları önemli kaynak oluşturmaktadır.

2. Sovyet Kırgızistanı'nda Yaşanan Geleneksel İslam

Sözlü tarih kaynaklarının ilettiği bilgilere göre, sosyalist Kırgızistan'da uygulanan dini ibadet ve âdetler arasında namaz kılma, oruç, dini bayramların kutlanması ve kurban kesme, yaşça daha büyükler tarafından ve özellikle Sovyet iktidarının daha erken dönemlerinde görülmüştür. Görüşmeciler genel olarak Sovyet döneminde dahi Allah'a inandıklarını ve sığındıklarını, dua ettiklerini, bildikleri ayetleri okuduklarını ve atalarının ruhları için Kur'an-ı Kerim okuduğunu veya okutturduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle Perşembe ve Cuma günlerinde evde yağda kızartılan bir çeşit yassı büyükçe pişi diye tarif edilebilecek "ceti tokoç" (yedi katmer) adı verilen özel ekmeklerin atalarının ruhları adına kızartılması ritüelini yaptıklarını belirtmişlerdi. Bu geleneğe "cit çigaruu" (kızartılmış yağ kokusu çıkartma) denirdi. Kızartılan ekmekleri yemeden önce ayet ve sureler okunup, dua edilir, geçmişlerinin ruhuna bağışlanırdı. Bu gelenek Kırgızistan'da ve Kazakistan'da günümüzde de devam etmektedir.

Türkistan coğrafyasında geleneksel Türk dini ritüelleri, gelenek hâlinde günümüze kadar ulaşmış, İslamiyet ile iç içe geçmiştir. Kırgızistan'da görüşmeciler, bu tür geleneksel ritüelleri "musulmançılık" (Müslüman olma durumu) veya "kırgızçılık" (Kırgız olma durumu) diye tarif etmişlerdir. Bu tür uygulamalar arasında "mazar basuu" (kutsal görülen yerleri ziyaret edip dilek dileme ve dua etme), yağmur duası veya çocuk isteyenlerin gerçekleştirdikleri ritüeller anlatılmıştır. "Mazar basuu"²⁴ ritüelinde, bazı yerlerin kutsallığına inanılmakta ve sığınılmaktadır; bu kutsal addedilen yerlerin, illa bir mezar veya türbe olması şart değildir. Bazen kırdaki tek başına yetişen bir ağaç veya farklı bir görüntüde yetişen bir ağaç, bazen bir su veya pınar, bazen de bir tepe veya dağ kutsal olarak kabul edilebilirdi. Bu tür yerleri ziyaret etmek, bir bez parçası bağlamak, sığınmak, Kur'an'dan sureler ve ayetler okumak, geçmişlerinin ruhuna dua bağışlamak, kendileri için dua etmek, bunların hepsi bir ziyarette yapılabilirdi. "Hastalar, hastalıklarından kurtulmak için şifa arayarak türbeye veya kutsal bir yere giderler. Bir de çocuk sahibi olmak isteyenler böyle yerlere gidip çocuk dilerler."²⁵

20. yüzyılda Kırgızistan'da yaşanan dini pratiklerde eski Türklerden beri devam edegelen geleneksel Türk dini izlerini bolca görmek mümkündür.

²⁴ Mazar basuu ritüel ve uygulamaları hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде, ed. Gulnara Aitpaeva, Bişkek: Aigine, 2007.

²⁵ Kadın, 1931, çiftçi ve çoban, Narın İli, Kırgızistan. Kaynak kişilerle ilgili bilgiler sırayla cinsiyeti; doğum yılı; SSCB dönemindeki mesleği; doğum yeri ve yaşadığı yer(ler) ile ülkesi şeklinde belirtilmiştir.

“Türkler, içinde yaşadıkları tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığını kabul ederler. Yer-su, yeryüzünde yaşayan iyi ruhların bütünüdür. Bu inancın bir sonucu olarak dağ, ırmak, göl, pınar, ağaç, orman veya kaya kültlerine saygı gelişmiştir.”²⁶ Eski Türklerdeki Yer-su kutsallığı, Kırgızlar arasında mazar basuu ritüeli ve diğer pratiklerle günümüze kadar devam etmektedir.

Türbe veya kutsal sayılan yerler ziyaret edildiğinde bazen “bir kuzu kurban edilir, kanları ve postları derinlere gömülür” diye nakledilmiştir.²⁷ İnançla ilgili ritüeller arasında yağmur duası yapıldığı belirtilmiştir. Yağmur duasının nasıl gerçekleştiğini bir görüşmeci şöyle aktarmıştır: “Hiç yağmur yağmazsa herkes toplanıp sofraya kurar, bir koç kurban edilir, et pişirilirken ataların ruhları için Kur’an okunur. Kurban Tanrı için yapılır, biz Tanrı’dan yağmur ve yardım isteyip dua ettik, ayrıca güçlü rayon, güçlü oblast ve güçlü cumhuriyet olmamız için yardım isteyip dua ettik.”²⁸

Geleneksel Türk dininin temel unsurlarının, Gök Tanrı, Yer-su, atalar kültü, evrenin yaratılışı, dünyanın sonu ve ibadetler olduğu görülmektedir. Geleneksel Türk dini, Gök Tanrı dini, tengriyanizm, tenircilik gibi adlarla da anılmakta olup, “Türklerin Gök Tanrı temelinde, yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünüdür.”²⁹

Kırgızistan’da 20. yüzyılda uygulanan dinî adet ve ritüellerle ilgili sorulara verilen cevaplarda geleneksel Türk dini ile ilgili bazı pratikler nakledilmiştir. Örneğin, bir görüşmeci, eskiden hastalıkların temelinde sıcak ve soğuk diye ikiye ayrıldığını, tedavinin de buna göre değiştiğini aktarmıştır. Buna göre, hastalığı soğuk ise, hastayı yeni kesilmiş koyunun postuna sarıp, sıcak et ve et suyu çorbası içirip, hastanın kalkmadan iyice terlemesi sağlanırdı. Hastalık sıcak türden ise, hayvanî gıdaları fazla tüketmiş olduğu söylenir ve beslenme tarzını değiştirmesi gerekirdi. Hastalığın sıcak veya soğuk olmasını tespit etmek için hastanın bilek damarları parmak ile bastırılarak dinlenirdi; buna yapan kişiye de *tamırçı* (damarcı, damar tutan) denirdi.³⁰ *Tamırçılar*, bir nevi eski zamanın hekimlerdi idi ve damarları hissederek teşhis koyup, tedavi yöntemlerini söylerlerdi. Halk hekimine Kırgızlarda *tabıp* (tabip) denirdi.

Şaman geleneklerine göre bilinmeyenleri anlatan kamlara *bakşı* (erkek kam) veya *bübü* (kadın kam) denirdi. Bunun yanısıra, kimileri gelecekte haber verirlerdi. Bir nevi medyum gibi geleceği söyleyenlere *közü açık* denir. Falcılara *tölgöçü* denir. Kur’an’dan sure ve ayet okuyanlara ise *moldo* (molla) derler. 20. yüzyılı yaşamış olan ve anılarını aktaran görüşmecilerden biri de

²⁶ Mustafa Erdem, “Geleneksel Türk Dini ve İslâm”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 1, Sayı: 2, Eylül-Aralık 1998, s. 82.

²⁷ Kadın, 1920, muhasebeci, Çüy İli, Kırgızistan.

²⁸ Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan.

²⁹ Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, 16-17 Nisan 2007, Ülkü Çelik Şavk vd. (yay. haz.), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2007, s. 1.

³⁰ Erkek, 1926, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

dubana'dan (dubana, divane'den gelmektedir) bahsetmektedir.³¹ “Bir moldo vardı, doğuştan hayvanların ve bitkilerin dilini bilirdi. Bu moldo için delileri tedavi etmek zor değildi. Ona kalpa derlerdi, Kur'an'ı çok iyi bilirdi. Bu 1930'lardaydı.”³²

Atalarının ruhuna Kur'an bağışlama, bugün de yaygın bir uygulamadır. Sözlü tarih kaynakları, SSCB'ye dâhilken de mümkün olduğunca bu geleneği yerine getirmeyi çalıştıklarını, aksi takdirde kendilerini iyi hissetmediklerini nakletmişlerdir. Narın Vilayetinden bir görüşmeci, “Bazı nedenlerden dolayı birkaç zamandır atalarımız için Kur'an okuyamadıysak, yüreğimizde adeta çok fazla yağ yemişiz gibi ağır bir duygu olurdu” diye tasvir etmiştir.³³ Çüy Vilayetindeki bir görüşmecinin de aynı şekilde betimlediğine şahit olmuştuk: “Köyümüzde bir molların dahi olmadığı zamanlar bile vardı. Cenazelerde, diğer köylerden molla getirirdik... Ölüyü alıp, götürmek, gömmek doğru değildi; çiğ bir yemek yemişçesine bir duygu bu. Cenaze namazı kılsanız, ölüyü yıkayıp, diğer gelenekleri yerine getirirseniz, daha iyi duygular hâsıl olur.”³⁴ Kaynakların, soyut hissiyatı somut hislerle yürekten tasvir etmeleri dikkat çekicidir.

3. Ailede Yaşanan İslam

Görüşmecilere çocukluklarında ne tür İslami ibadetlerin gerçekleştirildiğine şahit oldukları ve kimden nasıl öğrendikleri ve bu uygulamalar esnasında ne hissettikleri sorulmuştur. Cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal çevrede şahit oldukları zaman gözlemleyerek veya bazen aile büyükleri tarafından, bazen kendi irade ve istekleriyle öğrendiklerini, ancak büyükler tarafından öğretilme konusunda bir zorlama yaşamadıkları anlaşılmaktadır.

Bir görüşmeci, dinin, çocukluktan itibaren öğrenildiğini ve küçükken oruç tutulduğunu belirtir.

*“Ben küçükken oruç tuttum; okul öncesi dönemdeydim. O zamanlar din çocuklara çocukluklarından itibaren öğretilirdi, ancak daha sonra bu gelenek kayboldu. Ateistler ortaya çıktı, dini ortadan kaldırdı... Orucu nasıl tutacağımı, nasıl yapacağımı bana ailem öğretti, o zaman çevremizde herkes oruç tutardı, dolayısıyla çevreye uyulmak zorundaydı.”*³⁵

Bir diğer görüşmeci, aynı odayı paylaştığı ve namaz kılan amcasını izleyerek İslamiyet'i öğrendiğini ve kendi iradesiyle, izleyerek öğrendiğini aktarmıştır. “Ben Kur'an'dan dört ayet bilirim. Amcam namaz kıları, biz onunla aynı odayı paylaşırdık. Sabahları namaz kıları ve Kur'an okurdu. Ben okulda sabahçıydım, bu yüzden erken kalkardım. Onu izlerdim, aklımda tutmaya çalışırdım, kendi irademle yaptım ve bu ayetleri bu şekilde öğrendim.”³⁶ Bir başka görüşmeci de çocukken aynı şekilde oruç tutan ve namaz kılan büyükannele-

³¹ Erkek, 1935, öğretim üyesi, Narın İli ve Bişkek, Kırgızistan.

³² Erkek, 1926, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

³³ Erkek, 1927, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

³⁴ Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan.

³⁵ Erkek, 1926, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

³⁶ Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan.

rini izleyerek ve dinleyerek öğrendiğini ifade etmiştir.³⁷ Benzer şekilde, bir görüşmeci şöyle açıklamıştır: “Anne babam beş vakit namazını kılan insanlardı... Ben de namaz kılmaya ve oruç tutmaya 12 yaşında başladım. Namazım sonra kesintiye uğradı. Orucu ise hep devam ettirdim...”³⁸

Bütün veriler değerlendirildiğinde, anne babasının veya diğer aile büyüklerinin namaz kıldıklarını söyleyenler epey çoğunluktadır. Mesela bir görüşmeci, babasının hep namaz kıldığını, annesinin ise sonradan vefatına yakın namaz kılmaya başladığını söylemiştir.³⁹

Bir görüşmeci, aile büyüklerinin dinin yaşanmasına yönelik tutumunu “*Kayınpederim iki (dini) bayramı da kutlamamızı, her iki bayram günlerinde namaz kılmamızı ve mümkünse Kurban bayramı sırasında kurban kesmemizi tembih etti*” diye ifade etmiştir.⁴⁰

Arap alfabesini veya Kur’an okumayı, bazen velilerinden bazen de mollalardan öğrendikleri anlaşılmaktadır. Bir görüşmeci, babalarının Kur’an okumayı bildiğini ve babasının da oğullarına öğrettiğini nakletmiştir.⁴¹ Ailenin tek kızı olan diğer bir görüşmeci, bazen her hafta sonu, bazen de iki haftada bir olmak üzere babasının mollayı evlerine getirdiğini, Arap alfabesini ve diğer bilgileri bu molladan öğrendiğini aktarmıştır.⁴²

Kırgızistan’da gerçekleştirilen bir başka araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Sovyet devrinde de aile içerisinde büyüklerin çocuklarına dua/Kur’an öğretebildikleri ifade edilmiştir. Aile ve bireysel bazdaki bu faaliyetler aracılığıyla dini değerlerle bilgilerin kuşaklar arasında aktarılarak Sovyet sonrası döneme yok olmadan geldiği belirtilmektedir.⁴³

Görüşmecilere, onların dine *bakış ve tutumlarının anne babalarından farklı olup olmadığı* sorulmuştur. Bazı durumlarda görüşmecilerle aileleri arasında o zamanlar görüş ve tutumlarında farklılıklar bulunduğunu, şimdi ise kendilerinden büyük nesli daha iyi anladıklarını ve katıldıklarını ifade edenler olmuştu. Örneğin, anne-babalarının “*Din üzülböyt, süzülöt*” yani dinin zayıflayabileceğini ancak kesintiye uğramayacağını düşündüklerini, kendilerinin de şimdi yaşlılara hak verdiği itiraf edenler oldu.⁴⁴

“*Dine tamamen karşıydık. Yaşlı insanlar derlerdi: ‘Din üzülböyt, süzülöt’... Biz de şöyle derdik: Evet, din zaten bitmiş bulunmaktadır, çünkü biz inanmıyoruz. Annem sadece gülümserdi...*”⁴⁵ “Tügölbay Sıdıkbekov’un

³⁷ Kadın, 1924, kolhoz çalışanı, Çüy İli, Kırgızistan.

³⁸ Erkek, 1940, çiftçi, zanaat, Batken İli (arada birkaç yıl Özbekistan), Kırgızistan.

³⁹ Erkek, 1940, tıp doktoru, Talas İli, Kırgızistan.

⁴⁰ Kadın, 1936, kolhoz çalışanı, Narın İli, Kırgızistan.

⁴¹ Kadın, 1927, kolhoz çalışanı ve fabrikada halkla ilişkiler sorumlusu, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁴² Kadın, 1934, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

⁴³ Ahmet Cihan, “Kırgızistan’da Dini Bilinçlenme Trendinin Yükselmesi, Dindarlaşmanın Toplumsal Tezahürleri: Güney Kırgızistan’da Celalabat Kenti Örnekleme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 161, Nisan 2006, s. 180.

⁴⁴ Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan; Erkek, 1927, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

⁴⁵ Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan.

'Too arasında' (Dağlar Arasında) adlı romanında geçen şu ateist ifadeyi sık sık kullanırdık: Şapkamı çıkarttım, uzağa attım. Eğer Tanrı varsa, Tanrın şapkamı bana geri versin. Hani Tanrın nerede?⁴⁶

Bugün ise geçmişteki bu tavır ve tutumlarını pek tasvip etmeyerek aktarmaktadırlar.

'Babamın birçok Kur'an kitabı vardı (görüşmeci, Arap alfabesi ile yazılan kitapları kastediyor - GKE). Beni bulduğum yoldan caydırmak isterdi, devamlı olarak partiye ve komsomola⁴⁷ yakın olmamamı tembihlerdi. Diğer taraftan ise bizim başkarma (kolhoz başkanı) aksi yönde etkilemeye çalışırdı. Ayrıca bir komşumuz vardı, o kadın partkom'du (SSCB Komünist Parti Komitesinin yerel teşkilatında görevliydi - GKE). Babam din öğretmek istedi, ama ben onun tavsiyelerini dinlemiyordum. SSCB'nin nasıl güçlü olduğuna bakar mısınız, biz çocukluğumuzdan beri itaat ettik... Komşumuzu sık sık ziyaret ederdim, babam da: 'O komşu parti üyesidir; seni de partiye katacak, parti sizi kesecek. Nikolay geri dönecek' derdi.'⁴⁸

Bu örnekte, görüşmecinin babasının Sovyet iktidarını tasvip etmediği ve geçici olduğu görüşüne sahip olduğu fark edilmektedir.

'Sovyet eğitimi ile büyüdük, dine karşıydık. Dini sevmedik, tutumlarımız da din karşıtıydı. Büyükanem günde 5 kez namaz kılardı. Ben bir öğretilimdim, ona yapmamasını söyledim, aksi takdirde -ona dedim ki- benim için utanç verici bir durum olurdu. Namaz kılmayı kesti. Şimdi anlıyorum ki büyük bir hata yapmışım...'⁴⁹

Bu görüşmeci de Sovyet ateizm politikasından dolayı kendi tavır ve davranışlarını onaylamayarak anlatmıştır. Tutumunu hatalı olarak değerlendirmektedir.

Görüşmecilere, aile büyüklerinin, onlara dinî vecibeleri yerine getirmeleri konusunda herhangi bir baskı uygulayıp uygulamadıkları soruldu. Genelde neredeyse bütün görüşmeciler, bu anlamda herhangi bir baskı yaşamadıklarını belirttiler. Belki büyükler, o sıradaki siyasi koşulların farkındalardı. Ancak yine de büyüklerin, dürüst ve adil olmaları gerektiği gibi temel ahlak değerlerini öğrettiklerini ve bunun da İslamiyet'le örtüştüğünü ifade etmişlerdir.

Dinî vecibeleri yerine getirmenin, kişinin kendi özgür iradesi ile olması gerektiğinin altını çizen görüşmeci, oruç tutulması için dahi empoze edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁰

Bir diğer görüşmecinin anlattıkları, hem anne ve babasının tutumunu, hem de dönemin şartlarını açıkça ortaya koymaktadır:

⁴⁶ Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan.

⁴⁷ Komsomol, Leninist Komünist Gençler Birliği'nin kısaltması olup, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanmasıdır. Bu birliğe 14-28 yaş arasındaki gençler üye olurlar.

⁴⁸ Kadın, 1929, kolhozcu, Çüy İli, Kırgızistan.

⁴⁹ Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan.

⁵⁰ Kadın, 1940, öğretmen ve parti aktivisti, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

“Bu anlamda aileme müteşekkirim, çünkü hiçbir zaman namaz veya oruç için bir baskı kurmadılar. Ama bazen annem derdi ki: ‘Yavrum, mevcut siyasetin ve koşulların farklı olduğunu anlıyoruz. Yine de, bir elinle Tanrı’ya tutunmalısın, Tanrı’nın isteğini ve dileklerini yapmalısın; ikinci elinle de parti ve yönetimi tutman gerekir.’ Bu çok gerçekçi bir bakış açıydı. Daha sonra okulda komsomol’a katıldım, daha sonra partiye katıldım. Eğer dine olan temayülünüzü gösterirseniz, görevden alınırsınız. Bu sebeple inancı içimde hissettim, açıkça gösteremedim... Babam bana şöyle derdi: ‘Çocuğum, bu dünyada en önemli olan şey, dürüst olmaktır. Bu, insanoğluna Allah tarafından verilen bir görev olarak düşünülmalıdır. Peygamberimiz de bunu demiştir.’ Babam bana dini böylece genel bir bakış açısıyla öğretti, kim bilir belki de bilinçli olarak yaptı, bilmiyorum...”⁵¹

Kaynakların naklettikleri bilgiler ışığında, İslam’ın herhangi bir zorlama ve baskı olmaksızın ailede öğrenildiği ve yaşandığı görülmektedir. Ailelerin gerçekçi bir yaklaşımla dönemin şartlarına uyum sağlayarak, dini devletten gizlice ve ailede yaşamaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

4. Siyasî Baskı

Aile büyüklerinden veya çevreden bir baskı yaşanmazken, görüşmeler, din konusunda yukarıdan yasaklayıcı veya kısıtlayıcı siyasî baskı yaşandığını ortaya koymaktadır. Veriler tahlil edildiğinde, siyasî baskı meselesinin, hayatlarında önemli bir yer tuttuğu ortaya çıkmıştır.

Çeşitli eğitim kurumları ve okullar, ateist eğitim ve terbiyenin hayata geçirildiği yer olması bakımından Sovyet iktidarı için hem öğrenciler hem de öğretmenlerle ilgili olarak büyük bir önem taşımaktaydı. *“Okulda din öğretmek ve öğrencileri dine çekmek yasaktı.”⁵²*

Eğitim sektöründe çalışanların ailesinde ve evinde de İslamiyet’in yaşanmaması talep edilirdi ve bu konuda tavize yer yoktu. Kırgızistan’ın Narın Vilayetinden bir öğretmen başından geçenleri şöyle özetler:

“Ben o zaman okul müdürüyüm. Bir gün raykom’un (komünist parti ilçe komitesi) birinci sekreteri evimize ziyarette bulundu. Daha sonra makamına çağrıldım ve ziyaretin kontrol amaçlı yapıldığını o zaman anladım. Babamın namaz kıldığını duymuştum. Babamın kitapları için ben azarlandım ve kınandım. Babamın bir daha namaz kılmayacağını söyledim.”⁵³

Kısıtlama ve yakın takip sadece öğretmenlerle sınırlı değildi. Devletin tüm biriminde çalışanlar sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. *“Bir gün raykom köyümüzü ziyaret etmiş, başkarma (kolhoz başkanı) namaz kılariken içeri girmişti. Hemen işten attı; bu 1947 veya 1948’de oldu... Mollalar hapse atılmıştı, herkes korku içindeydi.”⁵⁴*

⁵¹ Erkek, 1937, öğretim üyesi, ekonomist, diplomat, Isık-Köl İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁵² Erkek, 1937, öğretim üyesi, rektör, Celalabad İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁵³ Erkek, 1927, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

⁵⁴ Erkek, 1932, çoban, Gürcistan’ın Ahıska Bölgesi ve 1944 sonrası Çüy İli, Kırgızistan.

Öğretmenlerden, okul döneminin bütün kademelerinde ateist propagandayı yaymaları talep edilirdi. Partinin yerel teşkilatındaki görevliler ise okuldan mezun olanlar arasında ateizmi yaymak gibi önemli vazifeyi üstlenmek durumundalardı. Bu bağlamda *kolhoz* ve *sovhoz* müdürleri ve yetkilileri, Komünist Parti'nin *partorg*⁵⁵ gibi görevlileri, rejimin temsilcileri olarak ateizm çalışmalarını da yürütürlerdi. Ateist genç nesil yetiştirmenin esas amacı, din bağlantısını kesmekle sınırlı değildi, aynı zamanda Sovyet insanı yetiştirmenin temel mekanizmasıydı.⁵⁶

Bu bağlamda bir diğer görüşmeci de bayramların 1950'lerde yasaklandığını nakletmiştir.⁵⁷ Bayramların yasaklanmasının sonucunda *caramazan*⁵⁸ söyleme geleneği de yok olmaya yüz tutmuş, ancak 1990'lardan sonra canlandırılmıştır. Bir görüşmeci de Sovyetler Birliği'nin ilk zamanlarında *caramazan* söylendiğini, sonradan kaybolduğunu ifade etmiştir.⁵⁹

Çüy bölgesinden diğer bir öğretmen, dönemin şartlarını şöyle açıklamıştır:

*"Sovyet döneminde Kur'an okuyamadım; öncelikle ben Komünist Parti üyesiydim; ikincisi, okulda çalıştım. Böyle şeyler için işten ve partiden ihraç edilirsiniz. Dolayısıyla din içimizde derinlerdeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ve herhangi bir baskı hissedilmediği zaman ancak okuyabildim. Hatta şimdilerde cenaze evlerinde de okuyabiliyorum."*⁶⁰

Hem Kırgızistan'da hem Kazakistan'da yapılan sözlü tarih çalışmalarında, din kontrolünün şiddetini anlatmak için, bazen cenaze törenlerine dahi katılmadıkları, katılırlarsa da âmin demeye, avuç açmaya çekindikleri sıkça nakledilmiştir. Kırgızistan'ın güneyindeki Oş Vilayetinden bir sözlü tarih kaynağı, *"Parti aktivistleri, öğretmenler ve doktorlar bayram namazlarına katılmazlardı; aksi takdirde, toplantılarda şiddetli bir biçimde eleştirilip kınanırlardı"*⁶¹ diye durumu özetlemiştir.

Çüy'de de *"Sosyalizm zamanında, cenazelerde cenaze namazına baskı nedeniyle sadece 2-3 yaşlı katılırdı"*⁶² diye dile getirilmiştir. Aynı şekilde Narın'dan bir görüşmeci, yaşananları şöyle aktarmıştır: *"Bazen rayondan parti öğreticileri cenazelere gelirlerdi. Dua ederken, dua için açılan ellerimizi gizledik; aksi takdirde ciddi şekilde ceza alabilirdik. Örneğin, Çolpon-ata gorkom (şehir komitesi) sekreteri bu yüzden görevden alınmıştı."*⁶³ *"Dine yakın olanlar kovuşturuldular, yok edildiler."*⁶⁴

⁵⁵ *Partorg*, parti yerel teşkilatının çeşitli organizasyon işlerinden sorumlu kimse.

⁵⁶ İlhan Şahin, "Religious Life of Kyrgyz People According to Oral Materials", *Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan: Life and Politics during the Soviet Era*, Dadabaev, Timur - Hisao Komatsu (ed.), Palgrave Macmillan, New York 2017, s. 71-74.

⁵⁷ Erkek, 1935, öğretim üyesi, Narın İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁵⁸ *Caramazan*, Ya Ramazan anlamına gelip, bir tür Ramazan güzellemesidir. Ramazan ayında çocuklar bu türküyü söyleyerek evlere giderler, çocuklara şeker veya para verirdi.

⁵⁹ Erkek, 1940, çiftçi, zanaat, Batken İli (arada birkaç yıl Özbekistan), Kırgızistan.

⁶⁰ Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan.

⁶¹ Kadın, 1946, hemşire, Oş İli, Kırgızistan.

⁶² Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan.

⁶³ Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan.

⁶⁴ Kadın, 1929, kolhozcu, Çüy İli, Kırgızistan.

Hâl böyle iken camiye gitmenin büyük bir kusur sayıldığı ortamda bunun bir cezası da vardı. “Bir meslektaşım, bir gün camiye gitmiş. Sonra parti toplantısında bunun için şiddetle azarlandı ve kınandı.”⁶⁵ Kırgızistan’da çalışanlar, camiye gidip görmeye bile çekinirlerdi. “St. Petersburg’a gittiğim zaman ilk defa bir camiye ziyaret edebildim. Camiyi merak ediyordum; çünkü o zamanlar bizim için Kırgızistan’da camiye gitmek imkânsızdı.”⁶⁶

Kırgızistan’da yapılan sözlü tarih araştırması ve mülakatlar sonucunda, Uygur ve Ahıska Türkleri ile Dunganlar gibi, daha dindar olarak bilinen grupların, daha da sıkı bir gözlem ve kontrol altında tutuldukları sonucuna varılmıştır. Bir görüşmeci şöyle bilgi ve anılarını paylaşmıştır:

“Babam Çin’de medrese bitirmiş, Kur’an bilirdi, fakat namaz kılmazdı, çünkü parti için çalışıyordu. Ancak Kurban Bayramı evimizde kutlanırdı. Bir gün babamın yardımcısı telaş içinde eve geldi -o zamanlar araba yaygın değildi, atla geldi- ve babamın masayı temizlememizi istediğini ilettiler, çünkü KGB’den görevlilerin kontrole gelme ihtimâli vardı. Annem ve ben bayram için sofraya serilen her şeyi alelacele dolabın içine ve hatta yatağın altına saklamaya, tıktırmaya ve bir şey yokmuş gibi her şeyi temizlemeye çalıştık. İyi giyimli iki genç Rus geldi, etrafa baktılar, gülümsediler ve evden ayrıldılar. Bayram kutlamaya bile izin verilmezdi. Şimdi ise iyi, kutlayabiliyorsun, bayram kutlamak iyidir. Mezarları ziyaret etmeye de izin verilmezdi. Bilimler Akademisi’nde çalıştığım zamandı. Beraber çalıştığım Profesör bir gün bana: ‘Babanın mezarını ziyaret edelim, Kur’an okumak istiyorum’ dedi. Gittik ve dua etmek için çömeldi ve birdenbire kaçmamız gerektiğini söyledi. Neler olduğunu sordum. ‘KGB’ciler’ dedi. Aceleyle ve telaşla kaçtık.”⁶⁷

Bayram kutlanmaması, mezar ziyareti yaparak dua etmemeleri vb. inanç gereği ritüellerin engellenmesi için sıkı bir şekilde takip edilirdiler. Buna benzer örnekler yukarıda zikredilen diğer etnik gruplarda da rastlanmıştır.

5. Baskı Altında İnanç ve Pratikler

Ülkedeki genel din kovuşturması, İslamiyet karşıtı takip ve ateizm propagandasına rağmen, dinin yaşanmaya devam ettiği yukarıda da belirtilmişti. Yine bu kadar kontrol ve baskı uygulansa da gizli gizli yaşandığı Kırgızistan’ın bütün illerinde ifade edilmiştir. Ateist bir devlette İslamiyet ne ölçüde korunmuştu? Sözlü tarih çalışmaları verileri, ateist devlet ve siyasi baskılara rağmen, dinin toplumda büyük ölçüde korunduğunu ortaya koymaktadır. Yine dönemin şahitlerinin ifadesiyle, “Ateizm derslerimiz olurdu, mesela, dini bayramları kutlamamak gerektiği öğretilirdi. Fakat Kırgızlar inanmaya devam ettiler, özellikle de ölmüşlerine Kur’an okurlardı.”⁶⁸ “SSCB zamanlarında ‘Tanrı

⁶⁵ Erkek, 1932, demir yolları, makinist, Çüy İli, Kırgızistan.

⁶⁶ Kadın, 1937, öğretim üyesi, Narın İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁶⁷ Kadın, 1935, öğretim üyesi, Isık-Köl İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁶⁸ Kadın, 1940, öğretmen ve parti aktivisti, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

yok' denmesine rağmen, Tanrı her gün evimizdeydi. Ailem Kur'an okur, dua ederdi... Anne babam, evde şu şehitler için [Atabeyit Anıtı ve orada bulunanları kastederek] gizli gizli Kur'an okurlardı"⁶⁹ diye nakletmiştir. "Komünist partiye üye olsam da, içimden, Allah'ın varlığına hep inanmışım. Bayramlar ve diğer İslami merasimleri iktidardan ve diğerlerinden gizlice yapardık."⁷⁰ Kimi görüşmeciler SSCB zamanında bile oruç tuttıklarını ifade etmişlerdi.⁷¹

"Sovyet zamanında gizli gizli namaz kılanları gördüm."⁷² Başka bir kaynak da Sovyet zamanında anne ve babasının, namazlarını gizli gizli kıldıklarını ifade etmiştir.⁷³ Bir diğer görüşmeci de 20. yüzyıl hatıralarını şöyle nakletmiştir: "Herkes namaz kılar, fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok zor olduğu için 1945-46'da kılmayı bıraktılar... Komünist partiye üye olmasa bile dinin terk edilmesi telkin edildi, ama Kırgızlar terk etmediler. Ben de Komünist Parti üyesiydim ve inanmayı bırakmadım."⁷⁴

Bazı sözlü tarih kaynakları, camilerle ilgili hatıralarını, bazıları da camilerin yıkılması sürecini anlatmışlardır: "Köyde bir cami vardı, daha sonra okula dönüştürüldü. Sonrasında yeni bir okul inşa edildi. Caminin kapatılarak okula dönüştürüldüğü tarih 1934'tü."⁷⁵ Yine bir diğer kaynağın ifadesi ile "Köyümüzdeki cami Sovyetler zamanında yıkıldı."⁷⁶ Bu durum arşiv belgelerine de yansımıştır. 1970 yılında SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesine yetkili kişiler tarafından gönderilen bir ihbarda, Kırgızistan'da da olmak üzere SSCB'nin çeşitli yerlerinde izinsiz cami yapma teşebbüslerinin görüldüğü; bu camilerin ya yıkıldığı ya da kültür, eğitim ve ekonomi amaçlı binalardan birine dönüştürüldüğü rapor edilmiştir.⁷⁷

Kaynaklar camiler ile ilgili şöyle bilgiler aktarmışlardır: "Köyümüzde (çoğunlukla Dunganlar yaşıyordu) bir cami vardı, aslında sadece küçük bir odadan ibaretti. Oranın müdavimi sadece birkaç kişiydi, onlar da sadece yaşlılardı. Gençler oraya gitmekten korkuyorlardı"⁷⁸ diye durumu aksettirmişlerdir. Arşivde bulunan 1971 tarihli bir belgede, 1968-70 yıllarında Kırgızistan'da kayıtlı olmayan molla ve aksakalların, 15 türbeyi gizlice mescide dönüştürerek, Cuma namazı, bayram namazı ve teravîh namazı kıldıkları ihbar edilmiştir. Ayrıca fitre toplandığı, haftada iki gün de kadınlara yönelik dinî törenler düzenlendiği belirtilmiştir.⁷⁹

⁶⁹ Kadın, 1927, kolhoz çalışanı ve fabrikada halkla ilişkiler sorumlusu, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁷⁰ Erkek, 1947, gazeteci, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁷¹ Erkek, 1932, çoban, Gürcistan'ın Ahıska Bölgesi ve 1944 sonrası Çüy İli, Kırgızistan; Kadın, 1936, kolhoz çalışanı, Narın İli, Kırgızistan.

⁷² Erkek, 1930, çoban, traktörcü, Narın İli, Kırgızistan.

⁷³ Erkek, 1940, tıp doktoru, Talas İli, Kırgızistan.

⁷⁴ Erkek, 1930, çoban, traktörcü, Narın İli, Kırgızistan.

⁷⁵ Erkek, 1926, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

⁷⁶ Kadın, 1932, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

⁷⁷ Yaacov Ro'i, *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Perestroika*, Hurst & Co., London 2000, s. 313.

⁷⁸ Kadın, 1935, öğretim üyesi, Isık-Köl İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁷⁹ Yaacov Ro'i, *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Perestroika*, 2000, s. 363.

6. Şahsî Din Anlayışında Değişim

Ömürlerinin büyük bir kısmını Sovyet döneminde geçirmiş olan kaynak kişilere, son 20 yılda görüş ve bakışlarında herhangi bir değişiklik meydana gelip gelmediği sorulmuştur. Bu soruya cevap veren görüşmecilerin çoğunluğu son yıllarda İslam'a yaklaştıklarını söylerken, ateist olmayı sürdürenler az bir kesim olup, yine de İslami merasim ve geleneklere, inanç ve ibadetlere saygı duyduklarının altını çizdiler.

Kaynaklardan biri, eskiden de Allah'a inandığını ancak şimdi daha fazla inandığını, bunun belki de yaşından ileri geldiğini vurgulamıştır.⁸⁰ Diğer bir görüşmeci de, dine bakışında meydana gelen değişikliği şöyle dile getirmiştir: *“Okuldayken ve gençliğimde öğretmenler, müdürler, partorg ya da parti üyeleri bizi Tanrı'nın olmadığını söylemeye zorlardı, keşke söylememiş olsaydım. Şimdi kesinlikle her işimde Allah'a inanıyorum.”*⁸¹

Yine görüşmecilerin çeşitli görüşlerini aktaralım:

*“Dedem ve amcamlar Hacca gittiler, mollalardı, Arapça okuyabiliyorlardı. Babam da Arapça okuma ve yazmayı biliyordu, ancak ateistti; dine karşı konuşurdu. Ancak yaşlandığında inanmaya başladı ve Kur'an okuyordu. Kendimse asla oruç tutmadım yahut dine inanmadım. Sadece çocukluğumda, okula giderken yol mezarlığın yanından geçiyordu. Korkardım ve geçerken Kur'an okurdum.”*⁸²

Bir başka kaynak da şöyle açıklamıştır: *“Ben Yaradan'a içimden inanıyorum, kendim ve çocuklarım için Allah'tan iyi şeyler diliyorum, ancak Kur'an öğrenmeyi veya namaz kılmayı düşünmüyorum.”*⁸³ Bir diğer görüşmeci de kendisinin hâlâ ateist olduğunu ancak din hakkında hiçbir zaman kötü konuşmayacağını belirtmiştir⁸⁴ ve böylece dini yaşayanlara hoşgörüsünü de dile getirmiştir.

Sovyetler Birliği zamanında din eğitimi veren kurumların sayısının ikiye düşürülmesi ve kontrollü eğitim vermeleri, yaygın din eğitimi veren mescitlerin büyük çoğunluğunun kapatılması, geçmişle ilgili dinî bağların zayıflamasında etkin rol oynamıştır. Türkistan bölgesinin aslı unsuru olan Müslüman Türkler, SSCB döneminde uygulanan politikalar sonucunda, İslam dini ile bağlantıları oldukça zayıflatılmış duruma getirilmişti. Böylece kitlelerin dini sadece Müslüman kimliği düzeyinde kalmıştır.⁸⁵

7. Dönemin Bizzat Yaşayanlar Tarafından Değerlendirilmesi

Sovyet döneminde İslamiyet'in ne ölçüde yaşanıp yaşanmadığı ile ilgili dönemin şahitlerinin kendi değerlendirmelerine yer verelim. Birçok kişi cenaze töreni için dahi mollalar bulamadığı zamanlar olduğunu vurgulamıştır:

⁸⁰ Kadın, 1940, öğretmen ve parti aktivisti, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

⁸¹ Kadın, 1920, muhasebeci, Çüy İli, Kırgızistan.

⁸² Erkek, 1937, öğretim üyesi, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁸³ Erkek, 1935, öğretim üyesi, Narın İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁸⁴ Erkek, 1937, öğretim üyesi, Celalabad İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁸⁵ Mustafa Erdem, “Misyonerlik ve Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetler”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 1, Sayı: 3, Ocak-Nisan 1999, s. 31.

“Köyümüzde bir molla bile olmadığı zamanlardı. Cenazelerde, başka köylerden mollalar taşırdık. Naaşı öylece gömmek doğru değildir, sanki çiğ yemek yiyormuşsunuz gibidir. Cenaze namazını kılip, ölüyü yıkayıp ve diğer gelenekleri yerine getirince, duygular daha iyidir. Dolayısıyla bu yaz bir miktar para topladık, dualar eşliğinde bir cami inşasına başladık.”⁸⁶

Sovyet dönemindeki politikaların yol açtığı durumdan günümüze uzanan yol hakkında bahseden bir görüşmeci durumu şöyle dile getirmiştir:

“Ne okuduklarını bile bilmeyen bazı sözde mollalar var. Örneğin, Isık-Köl’de bir molla, düğün sırasında okunması gerekenleri cenaze töreninde okuyordu. Bir de İslamiyet’te alkol tüketimi yasaklanmış olsa da kimileri cenaze töreninden sonra ‘Açuunu açuu basat’ (Acıyı acı bastırır) diye votka içiyorlar, ölüm acısını votkayla bastırıyorlar. Durdurulmalı bu... Halkımız namazın nasıl kılınacağını, Kur’an’ın nasıl okunacağını unuttu; şimdi Çin’den gelenler, burada molla oldular...”⁸⁷

Bir görüşmeci de *“İslamî kurallardan bazıları Komünist Parti tüzüğüne çok benzemektedir”* diye bir görüş bildirmiştir.⁸⁸ Yine bir başka görüşmeci bu konuda şöyle demiştir: *“Sovyet zamanında Etik Tüzük diye bir şey vardı. Etik Tüzük, şimdiki bilim, hepsi aynı: hırsızlık yapma, birisi hakkında kötü konuşma, birisine kötülük kılma; aslında din budur, aynı şeydir.”⁸⁹* Bu da Kırgızistan’da yaşça büyük nüfus arasında yaygın bir şekilde aksettirilen görüşlerdendir.

Sovyet dönemindeki din konusundaki siyasî baskıları dile getiren kaynaklardan biri, *“Dinî bayramları kutlamak, hatta cenazelerde ‘âmin’ demek bile ceza sebebiydi: toplantılarda azarlanırdınız ve işinizden kovulurdunuz. Bu elbette doğru değil. Bu aşırıdır. Bence bu aşırıdır, en tepedekilerden dolayı değil kendi ülkemizdekiler, etrafımızdakiler tarafından yapılmıştır”⁹⁰* diyerek tepkisini göstermiştir. Bu konuda yine bir başka kaynak, *“Dine baskı yapmak kompartinin bir hatasıydı. Ateizme çok fazla önem verildi. Camiler yıkıldı, cenaze törenleri yapılamadı. Parti karşıtı ve devlet aleyhinde bir harekette bulunmamak koşuluyla, Müslümanların dini yaşamalarına izin verilebilirdi”⁹¹* diye kendi görüşünü de yansıtmıştır.

8. Sonuç

Sözlü tarih çalışmaları, Kırgızistan’ın Sovyetler Birliği döneminde sıradan insanların, dönemi bizzat yaşayan şahit ve kahramanların tarihine ışık tutmuştur. Dinle ilgili sorular, Sovyet Kırgızistanı’nda günlük hayatta yaşanan İslamiyet, öğretileri, İslami gelenekler ve merasimler, görüşmecilerin o zamanlardaki düşünceleri ve hissettikleri duyguları, nesiller arası görüş ayrılıkları,

⁸⁶ Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan.

⁸⁷ Erkek, 1927, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

⁸⁸ Erkek, 1932, demir yolları, makinist, Çüy İli, Kırgızistan.

⁸⁹ Erkek, 1938, ressam, Talas İli, Kırgızistan.

⁹⁰ Erkek, 1947, gazeteci, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁹¹ Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan.

iktidar tarafından uygulanan siyasi baskılar ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dine bakış açısından yaşanan değişimleri anlamaya katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Mülakat yapılan yaş grubu çoğunlukla 65 ve epey üstündeydi. Görüşmeciler, büyükanneleri ve dedelerinin, hatta çoğu zaman anne babalarının namaz kıldıklarını, oruç tuttıklarını ve Kur'an'dan ayet ve sureler okuyabildiklerini belirtmişlerdi. Bizim görüştüğümüz yaş grubundan bu tür bilgilere sahip olanlar da bildiklerini çocukken öğrenmişlerdi. Görüşmelerden, bu neslin gençlik çağına eriştiklerinde, dinî vecibeleri yerine getirme konusunda bir kırılma ve kesinti yaşandığı anlaşılmaktadır.

Sözlü tarih kaynaklarının birçoğu, dinî bayram kutlamalarına çocukken şahit olmuşlardı, ancak yine sözlü tarih kaynak verilerine göre, bayram kutlamaları, 1950'lerde yasaklanmıştır.

Görüşmecilerin neredeyse tamamı İslamiyet'e karşı politik baskılara şahit olduklarından bahsetmiştir. Ayrıca çoğunluğu İslamiyet'in yaşanmasına kısıtlama getirmenin iyi olmadığını ve günümüzdeki özgürlüğün iyi olduğunu belirtmişlerdir.

Sözlü tarih çalışması, okulların, ideolojik ve ateist eğitim açısından oldukça önemli kurumlar olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Mülakat yaptığımız nesil, zamanında aile büyüklerinden din konusunda bir baskı görmediklerini belirtmişlerdir.

Sözlü tarih çalışması, önemli bir farkı ortaya koymaktadır: Kırgızistan'da yaşayan bazı etnik gruplar, özellikle Uygurlar veya Dunganlar gibi nispeten daha dindar ve muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek bazı toplulukların, daha sıkı kontrol altında tutulduğunu söylemek mümkündür. Bunların arasında da aydınlar ve parti üyeleri, KGB'nin daha da sıkı kontrolündeydiler. Onların ateist propagandada aktif rol oynamaları ve bizzat rol modeli olmaları istenmiştir.

Ayrıca, görüşmecilerin birçoğu, her ne kadar post-Sovyet dönemde dinî özgürlüğü memnuniyetle karşılamışlarsa da, çoğu aşırıya kaçmamak gerektiğinin altını ehemmiyetle çizmiştir. Bunun dışında, günümüzdeki radikal İslam saflarına post-Sovyet coğrafyadan katılımların birçoğunda, Sovyet zamanında dinin yasaklanmasından kaynaklanan baskı ve boşluğun izleri bulunmaktadır.

Hayatlarının büyük kısmını Sovyet döneminde geçirmiş olan görüşmecilerin, son 20 yılda dine ilişkin görüş ve tutumlarında herhangi bir değişiklik yaşayıp yaşamadıkları konusunda ise, görüşmecilerin çoğu aslında o zamanlar da için için inandıklarını, belki de yaştan dolayı bu his ve inancın arttığını ifade ettiler. Ama dinin orta derecede olması gerektiği konusundaki fikirlerini paylaşmayı ihmal etmediler. Daha az bir grup ise ateist olmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir.

Genelde Sovyet Müslümanları, özelde Kırgızlar, dinî ibadetlerini kamusal alanda pek sürdürememişler, devam ettirenler de başta evleri olmak üzere özel alanda veya yüreklerinde devam ettirmişlerdir. Cami gibi daha kamusal alana ancak çalışmak zorunda olmayan, Sovyet iktidarı ile karşı karşıya gelmeyecek yaşlılar gidebilirlerdi. Yaşlıların özel alanlardaki ibadetlerine bile gençle-

rin kariyerleri vasıtasıyla baskı ve etki edildiği görülmektedir. Dinî vecibeler de, özelliğine göre ya kesintiye uğramışlardı, ya da uyarlanmıştı. Cenazede dahi dualara el açmak veya âmin deyip yüzüne sürmek, parti toplantılarında kınanma veya ihraç sebebi olabiliyordu. İktidar tarafından baskının hissedilmesi veya yaşanması, korku seviyesini arttırmıştır. Ayrıca, Sovyet iktidarı, dine, hem ideolojik olarak, hem de eğitim, işleyiş, üretim veya çalışma hayatına engel teşkil ettiği gerekçesiyle karşı çıkarak mücadele etmiştir. Eğitimini sürdüren öğrenci kısmında veya çalışan genç veya nispeten genç kesimde, din, çoğu durumda kesintiye uğramıştı. Ancak içinden inanma, sığınma şeklinde yüreklerde taşınmış, dışarıya göstermeleri mümkün olmamıştır.

Sovyet döneminde İslamiyet'in yasaklara ve kesintiye uğraması, ortalama din bilgisinin verilmemiş olması, Sovyetlerin yıkılmasından sonra çeşitli dinî akım, cemaat ve tarikatların yayılmasının, köktendinciliğin görülmesinin tek sebebi değilse de, önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nde inanç ve ibadet özgürlüğünün olmaması, yukarıdan ve siyasî baskılarla İslamiyet'i yavaşlatmaya veya kesmeye çalışma siyaseti, pek başarılı olmamıştır.

Kaynaklar

AITPAEVA, Gulnara (ed.): *Kırgızstandağı mazar basuu: Talas tacrybasının neğizinde* (Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде), Bişkek: Aigine 2007.

BENNINGSEN, Alexandre: *Islam in Soviet Union - General Presentation*, ODTÜ, Ankara 1985.

BENNINGSEN, Alexandre K.: "Sovyetler Birliği'nde İslâmî Uyanış ve Bazı Gelişmeler", *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslâmiyet ve Müslümanlar*, İsmail Orhan Türköz (derleyen ve tercüme eden), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997, s. 52-60.

CARRÈRE D'ENCAUSSE, Hélène: *Sovyetler'de Müslümanlar*, (çev. Adnan Tekşen), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.

CİHAN, Ahmet: "Kırgızistan'da Dini Bilinçlenme Trendinin Yükselmesi, Dindarlaşmanın Toplumsal Tezahürleri: Güney Kırgızistan'da Celalabat Kenti Örnekleme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 161, Nisan 2006, s. 173-186.

CONQUEST, Robert (ed.): *Religion in the USSR*, The Bodley Head, Londra 1968.

ERDEM, Mustafa: "Geleneksel Türk Dini ve İslâm", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 1, Sayı: 2, Eylül-Aralık 1998, s. 79-91.

ERDEM, Mustafa: "Misyonerlik ve Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetler", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 1, Sayı: 3, Ocak-Nisan 1999, s. 5-42.

ERŞAHİN, Seyfettin: *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

GÜNGÖR, Harun: "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, 16-17 Nisan 2007*, Ülkü Çelik Şavk vd (yay. haz.), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2007, s. 1-6.

KURMANGALİYEA ERCİLASUN, Güljanat: "Islam in the Soviet Kyrgyzstan: Practices in an Atheist State", *İslam Bölgeleri Araştırmaları (IAS) 3. Uluslararası Kongresi*, Kyoto, 17-19 Aralık 2010.

LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal: "The USSR and The Middle East", *Central Asian Survey*, No: 1, Cilt: 1, Temmuz 1982, s. 43-51.

LENİN, V. İ.: *Din Üzerine*, çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara 2013.

RO'İ, Yaacov: *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Perestroika*, Hurst & Co., London 2000.

RORLICH, Azade-Ayşe: "Islam under Communist Rule: Volga-Ural Muslims", *Central Asian Survey*, No: 1, Cilt: 1, Temmuz 1982, s. 5-42.

ŞAHİN, İlhan: "Religious Life of Kyrgyz People According to Oral Materials", *Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan: Life and Politics during the Soviet Era*, Timur Dadabaev - Hisao Komatsu (ed.), Palgrave Macmillan, New York 2017, s. 67-80.

TÜRKÖZ, İsmail Orhan: (derleyen ve tercüme eden), *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslâmiyet ve Müslümanlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997.

Sözlü Tarih Kaynakları⁹²

Kadın, 1920, muhasebeci, Çüy İli, Kırgızistan.

Kadın, 1927, kolhoz çalışanı ve fabrikada halkla ilişkiler sorumlusu, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Kadın, 1929, kolhozcu, Çüy İli, Kırgızistan.

Kadın, 1931, çiftçi ve çoban, Narın İli, Kırgızistan.

Kadın, 1932, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

Kadın, 1934, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

Kadın, 1935, öğretim üyesi, Isık-Köl İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Kadın, 1936, kolhoz çalışanı, Narın İli, Kırgızistan.

Kadın, 1937, öğretim üyesi, Narın İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Kadın, 1940, öğretmen ve parti aktivisti, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

Kadın, 1946, hemşire, Oş İli, Kırgızistan.

Erkek, 1926, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

Erkek, 1927, muhasebeci, Isık-Köl İli, Kırgızistan.

Erkek, 1927, öğretmen, Narın İli, Kırgızistan.

Erkek, 1930, çoban, traktörcü, Narın İli, Kırgızistan.

Erkek, 1932, çoban, Gürcistan'ın Ahıska Bölgesi ve 1944 sonrası Çüy İli, Kırgızistan.

Erkek, 1932, demir yolları, makinist, Çüy İli, Kırgızistan.

Erkek, 1932, öğretmen, Çüy İli, Kırgızistan

Erkek, 1935, öğretim üyesi, Narın İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Erkek, 1936, öğretmen ve öğretim elemanı, Narın İli, Kırgızistan.

Erkek, 1937, öğretim üyesi, Celalabad İli ve Bişkek, Kırgızistan

Erkek, 1937, öğretim üyesi, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Erkek, 1937, öğretim üyesi, ekonomist, diplomat, Isık-Köl İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Erkek, 1937, öğretim üyesi, rektör, Celalabad İli ve Bişkek, Kırgızistan.

Erkek, 1938, ressam, Talas İli, Kırgızistan.

Erkek, 1940, çiftçi, zanaat, Batken İli, arada birkaç yıl Özbekistan'da yaşamış, tekrar Kırgızistan.

Erkek, 1940, tıp doktoru, Talas İli, Kırgızistan.

Erkek, 1947, gazeteci, Çüy İli ve Bişkek, Kırgızistan.

⁹² Kaynak kişilerle ilgili bilgiler daha önce de zikredildiği gibi sırayla cinsiyeti; doğum yılı; SSCB dönemindeki mesleği; doğum yeri ve yaşadığı yer(ler) ile ülkesi şeklinde verilmiştir ve sözlü tarih çalışmaları etik anlayışı gereği isimleri belirtilmemiştir.

AVRASYACILIK TARTIŞMALARI: ULUSLARARASI HOCA AHMET YESEVİ TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Recep CENGİZ*

Öz

Rusya'nın hem Avrasya bölgesine hakim olmak hem de dünya politikalarında lider aktörlerden biri olmak amacıyla geliştirdiği Avrasyacılık tartışmaları, analitik olarak klasik ve modern olarak değerlendirilebilir. Klasik ve modern bağlamda sistematize edilen bu iki bakış açısı arasında coğrafi boyut, Batı'yı algılama ve jeopolitik bağlam olmak üzere üç temel farklı değerlendirmeden söz edilebilir. Kavram, dini, iktisadi, siyasal, hukuki, askeri vb. açılardan çok yönlü sosyolojik olarak değerlendirmesi gereken bir kavramdır. Bu bağlamda 'Avrasya tartışmalarının' Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nde nasıl algılandığı ve tanımlandığı bilinmesi gereken bir husus olmaktadır.

Çalışma, 1) kuramsal çerçeve ve 2) bulguların yorumlanmasından oluşacaktır. Araştırma; anket tekniğinden yararlanılarak elde edilen bulguların konuya ilişkin teorik bilgilerle birleştirilmesine ve karşılaştırılmasına dayanan yorumlamalardan oluşturulacaktır.

Anahtar kelimeler: Avrasyacılık, Kazakistan, Rusya, Algı, Jeopolitik, Coğrafi Yapı.

Debates on Eurasianism:

Example of International Hoca Ahmet Yesevi Turkish-Kazakh University

Abstract

The Eurasianism discussions, which have been developed by Russia not only to dominate the Eurasian region but also to be the leading actor in world politics, is analytically considered as classic and modern. There are three different evaluations including the geographical dimension, perceiving the West, geopolitics context on these two perceptions formulated as classical and modern

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, sosyoloji1983@hotmail.com

systematization. Multidimensional sociological evaluation should be applied to this concept in terms of religion, economic, political, legal, military and so on. In this regard, it is crucial issue that how Debates on Eurasianism are perceived and described and described in International Hoca Ahmet Yesevi Turkish-Kazakh University.

The study, 1) theoretical framework and 2) the interpretation of the findings will be created. Research; the findings through the technique of survey will be combined with theoretical knowledge on the subject and will be based on the comparison of the interpretation, will be created.

Keywords: Eurasianism, Kazakhstan, Russia, Perception, Geopolitical, Geographical Structure.

1. Giriş

Avrasyacılık, gerek kadim gerekse yeni biçimiyle sosyal bilimlerinde üzerinde durulan kavramlardan biri olan bölgeselleşme kavramı ile nitelendirilebilir. Zira bölgeselleşmeyi belirleyen faktörler, coğrafi yakınlık, istikrarlı ekonomik gelişime, siyasi sistemlerin yakınlığı, sürece verilen toplumsal destek ve ortak tehdit okumaları gibi faktörlerden oluşabilmektedir. Bu bağlamda bölgeselleşmeyi küreselleşme sürecine karşı bir alternatif, daha dinamik bir süreç ve çok kutuplu bir uluslararası ilişki meydana çıkarması açısından etkin bir ekonomik ve politik entegrasyon süreci olarak görebiliriz. Uluslararası ilişkilerinde Rusya ve Çin gibi ülkeler bölgeselleşmeyi ABD ve Batı hegemonyasına karşı siyasi bir araç ve çok kutuplu bir dünya düzeni olarak nitelendirmektedirler. Bu nedenle NAFTA, APEC, ASEAN, ŞIO gibi bölgesel örgütlenmeler Avrasyacılık fikrinin analitik unsurları olarak görülebilir. Aynı şekilde herhangi bir devletin hem iç hem de dış politikalarını etkileyen faktörlerden birisi, toplumun görece ortak olduğunu kabul ettiği inanç, tarih ve coğrafya gibi unsurlardan oluşan ulusal kimlik anlayışı olabilmektedir. Bu çerçevede genel anlamda dünya imparatorluklarının hepsini özelde ise Rus İmparatorluğu'nun oluşumunu ve dağılmasını buna örnek gösterebiliriz. Bu bağlamda Avrasyacılık fikri, Rus İmparatorluğu'nda sosyal çözülmenin ortaya çıkardığı gerilimi ortadan kaldırmak ve bütünlüğü yeniden tesis etmek için geliştirilen felsefi ve sosyolojik bir yaklaşım olarak görmek mümkündür.

Avrasyacılık düşüncesinin ortaya çıkışı üzerinde tam bir uzlaşma olmasa da en genel yaklaşımla bu düşüncenin 1920'de Trubestkoy'un Sofya'da, Batıcılığı eleştiren "Avrupa ve İnsanlık" adlı kitabı ile başladığını söyleyebiliriz. Başlangıçta Klasik Avrasyacılık şeklinde ortaya çıkan bu düşünce soğuk savaşın bitmesiyle Yeni Avrasyacılık şeklinde kendini göstermiştir.¹ Avrasyacılık, Dugin ile ortaya çıkan bir görüş olmadığı halde sanki onun tarafından oluşturulmuş gibi algılsa da Avrasyacılığın Rusya'nın 1990 yılları şartlarında kazandığı önem açısından çok daha farklıdır. Zira 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra ABD'nin tek güç olarak kalması, Rusya'nın nüfuz bölgesindeki ülkelerin NATO üyesi olması, önemli ekonomik kaynakların ABD sermayedarları-

¹ Fuad Hilalov, *Yeni Avrasyacılık ve Rusya*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II e-kitap., <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/fuadhilalov.pdf>s. 462 (E.T. 30.12.2012).

nın kontrolüne girmesi, Rusya'yı yok olma sürecine getirmiştir. Bu bağlamda Avrasyacılığı yok olma sürecinden var olma sürecine evrilen Rusya'nın bir kurtuluş reçetesi olarak yorumlayabiliriz.² Avrasyacılık, merkeze Rusya'nın yerleştirildiği, batı merkezli düşünce karşısında, coğrafi, felsefi, tarihsel ve kuramsal yaklaşımıyla özgün bir karakter taşımaktadır. Jeopolitik açıdan ele alındığında, Avrasyacılığın, tek kutuplu "yeni dünya düzeni" karşısında bir muhalefet hareketi olduğu söylenebilir. Dünyanın egemen gücü olan ABD'nin tek kutuplu yeni dünya düzeni ve küreselleşme süreci karşısında, Avrasyacılık çok kutuplu bir dünya seçeneği önermektedir.

Avrasyacılık, Avrupalılara ve Çinlilere karşı Rus ve Türk halklarının beraber hareket etmeleri gerektiğini savunan bir görüş olarak da kabul edilmiştir. Türkiye'de 1991'den sonra milliyetçi/muhafazakâr kesimlerden komünistlere kadar çok çeşitli gruplar Avrasyacılığa ilişkin herhangi yeni bir coğrafya tasavvuru, tarih felsefesi, sosyolojik bir sistem geliştirememiştir. Hatta Türk Avrasyacılığı, Türkiye için alternatif bir açılım, yeterli bir ideoloji ya da strateji oluşturacak bir düzeye ulaşmamıştır. Türkiye'de 1991'den sonra Avrasya kavramı milliyetçi/muhafazakâr çevreler için Avrasya, "Türk Birliği" olarak algılanırken, sosyalistler için yeni bir ideoloji arayışı olarak öngörülmüştür. Hatta bu iki grup Avrasya coğrafyasında politika üretebilme konusunda zaman zaman ittifaka yönelmiş olsa da düşünce sloganlardan öteye geçememiştir. Osmanlı'nın son döneminde ve Türkiye'nin kuruluşundan bugüne hem iç hem de dış politikaya dahil edilen Avrasyacılık anlayışı, Türkiye'nin AB'ye girme talebi dahilinde alternatif olarak sunulabilen Türkiye'nin iç ve dış politikasında yeteri kadar etkili olamayan bir siyasi çıkış olarak düşünülebilir. Ancak Türkiye'nin yeni dış politika vizyonu açısından Avrasyacılık önemli bir seçenek olma ihtimaline sahiptir. Zira Türkiye'de 2002 yılından 2015 yılına kadar iktidarı elinde bulunduran hükümetlerin dış politika vizyonu, Türk dış politikasında son dönemde ihmal edilen Türk Avrasyası "Adriyatik'ten Çin Seddi"ne kadar uzanan coğrafyada aktif politikalar uygulanması yönünde gözükmektedir. Ancak teorik çerçevesi çizilmemiş bir Avrasyacılık anlayışı, Avrasya'da politik bir intihara ve bu coğrafyadaki ülkeler nezdinde prestij kaybına sebep olabilecektir.

Yukarıda sözü edilen Avrasyacılık düşüncesi bu çalışmada uygulamalı sosyoloji açısından ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, anket çalışmasından elde edilen verilerle teorik bilgilerin mukayese ve muhakeme edilerek Avrasyacılık düşüncesinin algılanma ve değerlendirme düzeyini ortaya çıkarmaktır. Bireylerin tutum ve davranışların zamanla değişebileceği göz önüne alındığında araştırma bulgularının araştırmanın yapıldığı zaman dilimi -2015 yılı- içinde sınırlı kabul edilmesi gözden kaçırılmamalıdır. Bu çalışma TASAM tarafından 2015 yılı içinde http://www.tasam.org/Files/PDF/Raporlar/Avrasyacilik_Raporu.pdf_90319be4-0d3d-4e37-8441-15847873f329.pdf adresiyle aynı başlık altında rapor olarak yayınlanmıştır.

² Alaeddin Yalçınkaya, *Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı? II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, "Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar", 22-24 Ekim 2008 Bışkek / Kırgızistan Kongre Kitabı, 2009, s. 708.

2. Avrasyacılık Tartışmaları: Avrasyacılık ve Yeni-Avrasyacılık

Avrasya terimi, coğrafi bağlamda Avrupa ile Asya kıtalarının birleşim noktasını, Asya'nın batısı ve Avrupa'nın doğusunda kalan ve dünyanın merkezi olarak görülen bölgeye verilen bir adlandırmadır. Doğu ve Güneydoğu Avrupa-Rusya-Kafkaslar-Orta Asya çizgisinde ifade edilen bu bölgeye Türkiye ve Ortadoğu da dâhil edilebilir. Avrasya teriminin coğrafi bağlam dışında tarihsel, düşünsel ve sosyo-kültürel vb. unsurlardan yararlanarak geliştirilmiş bir düşünce olduğu göz önüne alınırsa onun Rusya'nın içselleştirdiği emperyalist projenin bir yansıması olarak görebiliriz.

Avrasyacılık, Rus düşünce tarihinde Bolşevik Devrimi'nden sonra 1920'lerde ortaya çıkan Avrupalılışmaya alternatif 1990'lı yıllarda yeni biçimiyle canlandırılmış Rusya'ya özgü bir düşünce akımıdır. Bu bağlamda Avrasyacılığı, Rusya'nın karşılaştığı ya da karşılaşılabileceği meydan okumaları savuşturmak, ülkenin bölünük kimliğini yeniden yorumlayacak kavramsal ve kuramsal bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür. Sözü edilen yeni yorumlama Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılında çöküşüyle eşzamanlı olarak “*yeni dünya düzeninde*” yeni Avrasyacılık olarak varlık kazanmıştır. Avrasyacılığın yeni versiyonu üzerinden toplumsal kurumlar olan ekonomiden dine hukuktan siyasete kadar geniş bir yelpazede görüşleri bulunmaktadır.³

Avrasya medeniyetinin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel alandaki koşullarını hazırlamaya girişen Avrasyacılar; siyasi olarak federal bir devlet yapısını, ekonomik olarak da sosyalist ve kapitalist düzenden farklı, işlevsel mülkiyet temeline dayanan bir kamu-özel sistemini kurgulamışlardır. Bu bağlamda Avrasyacılığı kültürlerin ve dinlerin korunabileceği özgün bir “*medeniyet inşa projesi*” iddiası olarak ifade edebiliriz.

3. Avrasyacılık Tartışmaları: Batıcılık ve Yeni Batıcılık

Yeni Avrasyacılık düşüncesine alternatif olarak kabul edebileceğimiz Yeni Batıcılık, doksanlı yılların başında Rusya'nın batı ve uluslararası sistemlere yaklaşma üzerinde odaklanmıştır. Söz konusu “*batılılaşma*” sürecinin Rusya'da pazar ekonomisine dayanan demokratik bir siyasi rejim kurulmasına katkıda bulunacağına inanılmaktadır. Bu bağlamda yeni batıcılığı üç temel üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi demokratik, barışçıl ve eşit ortaklar olarak bir araya gelen bir uluslararası toplum oluşturmak. İkincisi nükleer silahların kontrolü üzerinde Rusya'nın sorumluluğunu yerine getirmesini sağlamak. Üçüncü ise Rusya'nın küresel ekonominin bir üyesi olabilmesi için Batı'nın finansal ve ekonomik dünyasına dahil edilmesidir. Yeni batıcıların temel dış politika hedefleri, Rusya'nın Batı dünyası ile ekonomik entegrasyonunu tamamlamasıdır.⁴

³ Ferit Timur, *Rusya İnisiyatifli Örgütler*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Rusya Raporu, Ankara, Mayıs 2010, s. 25-31.

⁴ Sait Sönmez, “Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi”, *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010, s. 70-80.

Yeni batıcıların Batı'ya iyimser bakışlarına rağmen Rusya'da üretimin düşmesi, işsizliğin ve enflasyonun artması Rus siyasi elitinde "Batıcılığa" karşı olumsuz bir tepki oluşmasına neden olmuştur. Aynı şekilde NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Bosna ve Kosova'ya yapılan müdahaleler, Rus diasporasının haklarının garanti edilmemesi "Batıcılığa" karşı olumsuz tepkinin diğer nedenleri olmuştur.

4. Avrasyacılığın Kurumsal Yapısı

Sovyetler Birliği'nin dağılışı üzerine kurulan Rusya Federasyonu, selefi SSCB'nin soğuk savaş döneminde elde ettiği bölgesel ve küresel siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel kazanımlarını, Avrasyacılık söylemi üzerine inşa ederek biçimlendirme gayreti içinde gözükmektedir. Bunun tipik örneği Rusya Federasyonu'nun kendisine alternatif olabilecek enerji projelerini engelleyip bölgesel ve küresel enerji piyasasındaki etkinliğini kurarak eski SSCB alanını nüfuz altında tutmayı başarmış olmasıdır.

Sözü edilen siyasi nüfus bağlamında Rusya Federasyonu, küresel ve bölgesel çıkarlarını korumak adına birçok uluslararası örgütün kurulmasına öncülük etmiş ya da bunlara üye olmuştur. Bunlardan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDP), Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAO), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve AGİT Mins Grubu Rusya Federasyonu'nun üye olduğu örgütler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Rusya Federasyonu İslam Konferansı Örgütü (İKO), Arap Ligi, Orta Doğu Dörtlüsü gibi örgütlere de üye olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Avrasya coğrafyasında bir birlik olarak ön görülen Avrasyacı yaklaşım, Avrupa ve Asya'nın önemli ekonomi devleri karşısında Sovyetler Birliği gibi yeni bir Rus İmparatorluğu kurmayı sağlayacak RUSASYA oluşumu olarak söylenebilir. Bu bağlamda Avrasyacılığın kurumsal yapısını siyasi, iktisadi, dini ve etnik gibi birçok açıdan değerlendirmek mümkündür.⁵

4.1. Avrasyacılık Bağlamında Siyaset

Avrasyacı yaklaşımı hem iç hem de dış politik düzlemde değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda bunun dış politik alandaki tipik örneği, 1992-93 yıllarında uluslararası ilişkilerde gelişen ve subjektif değerlendirme bağlamında terörizm, dinsel fanatizm, nükleer silahların yaygınlaşması konusundaki iddialar ve sürdürülen algı operasyonları bağlamında Rusya ve ABD'nin ortak tehdit algılamalarının örtüşmesidir. Yayılmacı bir strateji sürdürmek yerine içerdeki sorunlar yüzünden başta ABD olmak üzere Batı'dan destek aramakla meşgul olan Rusya, Batılı güçler tarafından doksanlı yılların başında bölgesel ve küresel sistemde istikrar unsuru, sorumluluk sahibi ve uluslararası sistemde önemli roller alabilecek bir aktör olarak değerlendirilmiştir. Rusya'nın Yeni Avrasyacılık akımının önemli temsilcilerinden ve önde gelenlerinden olan Dugin, Yeni Avrasyacılığı, siyaset bilimi, felsefe, ekonomi, jeopolitik ve stra-

⁵ A. Reha Yılmaz, "Türk Avrasyası ve Avrasyacılığı Üzerine", <http://www.tasam.org/tr>, TASAM Yayınları, erişim tarihi: 11.06.2013.

tejik gibi alanlarda ve ülke içi, BDT coğrafyası ve kıtasal düzeyde sistemli bir bakış açısı olarak geliştirmiştir.⁶

Avrasyacı yaklaşımın iç politik alanda varlık karakterini ise Rus iç siyasetindeki sorunların daha çok devlet merkezli eğilimlerle çözümlenmek istenmesine, Rusya'nın Balkanlar'da baş gösteren krizlere batıdan farklı bir biçimde bir güvenlik sorunu olarak ele almalarını örnek gösterebiliriz. Avrasyacı anlayış siyasi partiler bakımından da iç politik alanda önem arz etmektedir. Avrasyacılığı temel ideoloji olarak kabul eden, liderliğini Dugin'in yaptığı Rusya Toplumsal Siyasî Hareketinin "Avrasya" yelpazesinde yer aldığını belirtmek gerekir. Ayrıca bu anlayışın izleri hem Rusya Federasyonu Komünist Partisi'nde hem de Rusya Liberal Demokrat Partisi'nde görülür. Yeni Avrasyacılığı destekleyen siyasi seçkinler arasında Rusya Devlet Başkanı Putin'i ve Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'i zikredebiliriz.

4.2. Avrasyacılık Bağlamında Etnisite/Din

Avrasyacı yaklaşıma göre Rusya ne doğu ne de batıdır; Rusya jeopolitik anlamda kendine özgü bir medeniyettir. Rus etnisitesini Avrasyacı potanın içinde eritmeye çalışan Dugin, Rus jeopolitiği ve kimliğini Avrasyacı düşünce üzerine inşa etmektedir. Yeni Avrasyacılık, post-modernizmi Rus milli ruhu içerisinde eritme ön koşulunu getirmektedir. Bununla beraber Dugin irki milliyetçiliğin Rusya'yı parçalayacak temel dinamiklere sahip olduğunu savunmakta ve bu sebeple, hem Rusya'daki hem de coğrafi açıdan Asya ve Avrupa'da yaşayan halkları tek bir üst kimlik çatısı altında birleştirmeyi savunmaktadır. Pek çok etnisite ve dini kapsayan yapısı nedeniyle Avrasya bölgesi özgün bir karakter sergilemektedir. Bu nedenlerle söz konusu özellikler göz önünde alındığında Avrasyacılığı geniş kapsamlı bir "medeniyet inşa projesi" olarak ifade etmek mümkündür. Aynı şekilde Yeni Avrasyacılık, dinsel alanda Avrasya'nın ateizm dalgası karşısında dinlerinin korunması gerektiğine inanan bir görüş sergilemektedir.⁷ Bu bağlamda Yeni Avrasyacıları, Avrasya bölgesinde Rusya'nın büyük bir güç olma konumunu garanti altına alacak bir Rus-Müslüman Federasyonu düşüncesini savunma olarak yorumlayabiliriz. Aynı şekilde Klasik Avrasyacılığın İslam unsuruna vurgu yapmamasına karşın, Yeni Avrasyacılığın bu unsura yer vermesini, Rusya'nın etki alanı içerisinde bulunan İslam öğretilerine önem vermesi gerektiğine ve onun bir güç merkezi olduğuna yönelik öngörüsüne bağlayabiliriz.⁸

Avrasyacılık hareketini, Rusya, Türk cumhuriyetleri, bölge ülkeleri ve bölge dışı güçlerin yapıları ve beklentileri olmak üzere dört farklı açıdan ele alınabilir. Gerek Sovyet coğrafyasında gerekse bugünkü Rusya Federasyonu'nda Türkiye ile ilişkiler hassasiyet gösterilmesi gereken bir durum olarak kabul

⁶ Sait Sönmez, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010, s. 70-80.

⁷ İhsan Çomak, "Rusya'da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık", *Rusya Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Tasam Yayınları, 2006, s. 157.

⁸ Vügar İmanov, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, Küre Yayınları, 2008, s. 261; <http://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/NuclearElectricityGeneration.aspx>, erişim tarihi: 28.01.2014.

edilmektedir. Söz konusu yaklaşım içinde, gerek Balkanlarda Boşnaklar ve Arnavutlar, gerekse Kafkasya'da, Çerkezler ve Çeçenler gibi halkların Türkiye'ye ilgisi önemli ölçüde Türkiye dışındaki Türklerle birlikte değerlendirilmektedir.⁹

4.3. Avrasyacılık Bağlamında Ekonomi

Klasik Avrasyacılığın temel çıkarımı, Rus toplumunun ekonomik sorunlarını sosyalist ve kapitalist düzenden farklı, işlevsel mülkiyet temeline dayanan bir kamu-özel sistemi üzerinden çözümleyebileceklerini düşünmektedirler. Rusya politikacılarının önemli isimlerinden biri olan Dugin, 21. yüzyıl başında Avrasyacı konsept ile Rusya'nın ekonomik, teknolojik ve siyasi zafiyetini gidermeye bu anlamda Çarlık ve Sovyet dönemi coğrafyasında yeniden Rus nüfuzu kurmanın felsefi alt yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Dugin, Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri ile Kafkas cumhuriyetleri konusunda Moskova'nın çıkarları açısından dikkate değer önerilerde bulunmuştur.¹⁰ Yeni Avrasyacı görüşünde derin bir ekonomi-kültür bağlantısı kuran Dugin'e göre bütün bir tarih, "doğal ideokratik (tekçi bir ideolojiye dayalı olmak)" siyasi yapıya sahip karasal medeniyetlerle ticari, piyasacı iktisadi düzenin taşıyıcılığını yapan denizci medeniyetler arasındaki mücadelenin tarihidir. Bu noktada "Kara"sal ve "Deniz"li ekonomik ve kültürel yapı karşılaştırması yapan Dugin'in "deniz medeniyetlerinin ve kültürlerinin çoğu zaman piyasa ekonomisine sahip olduklarını ve siyasette liberal/demokratik düzene ağırlık verdiklerini" karasal medeniyetlerin ise "piyasa-dışı ekonomileri ve sınırlı demokrasiyi veya genellikle toplumun hiyerarşik yapılanmasını" tercih ettiklerini belirtmesi oldukça dikkat çekicidir.¹¹

Rusya'nın gelirlerinin büyük bir bölümünü petrol ve doğalgaz satımı ve nakliyesinden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bu nedenle Rusya, Orta Asya ve Kafkaslardaki petrol ve doğalgazın kendi kontrolünde doğu ve batı pazarlarına ulaşmasını istemektedir. Rusya, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan ile uzun vadeli anlaşmalar yaparak kontrolü elinde tutmayı amaçlamaktadır. Sonuç itibarıyla Rusya, enerji diplomasisi yolu ile Avrupa, Avrasya bölgesi ve Güney Kafkasya jeopolitiğinde yeni dengeler oluşturma gayreti içerisinde gözükmektedir.¹² Bu bağlamda Avrasya Ekonomik Birliği (Evraziyskiy Ekonomiceskiy Soyuz) düşüncesinin Sovyet jeopolitiği içinde yer alan devletlerin artan küresel rekabet karşısında bölgesel işbirlikleri ile ayakta kalabilme çabaları sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Avrasya Ekonomik Birliği'ni analitik olarak dört madde ile değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

⁹ Alaeddin Yalçınkaya, *Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı? II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, "Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar", 22-24 Ekim 2008 Bışkek / Kırgızistan Kongre Kitabı, s. 705.

¹⁰ Yalçınkaya, "a.g.m.", s. 704-706.

¹¹ Muhittin Tolga Özsağlam, *Geçmişten Günümüze Avrasyacılık, Kıbrıs Yazıları*, Sayı: 3, Yaz-Güz 2016, s. 114-120.

¹² Fikret Elma, "Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi: Güvenlik ve İşbirliği Sorunu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, Kış 2009, s. 197-200.

1. Batı Avrupa'ya ve ABD'ye karşı kültürel, politik ve ekonomik mücadele;
2. Ekonomide devletin güçlü olmasını destekleme; kamu sektörünün muhafaza edilmesi;
3. Rus Ortodoks Kilisesi'nin desteğini arkasına almak ve aynı zamanda diğer geleneksel gruplarla işbirliği;
4. Rusya'nın çekirdek güç olarak yer aldığı, eski SSCB coğrafyasında "Avrupa Birliği" tarzında bir platformun oluşturulması.¹³

5. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

"Avrasyacılık" ve "Avrasya" kavramları, siyasi bir lisanı, aktif ve dinamik bir süreci ifade etmesi nedeniyle bu çalışmada uygulamalı sosyoloji açısından ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, anket çalışmasından elde edilen verilerle teorik bilgilerin mukayese ve muhakeme edilerek Avrasyacılık düşüncesinin algılanma ve değerlendirme düzeyini ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle konunun çeşitli açılardan analiz edilmesi ve değerlendirilmesi söz konusu verilerle netleştirilmesi önemli hale gelmektedir.

Çalışmada Avrasyacılık düşüncesinin/ideolojisinin Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nde nasıl algılandığı, örneklem grubunun 4 (dört) olgusal özelliği ve özel nitelikleri olarak kabul edilen 17 (on yedi) düşünce sorusu olmak üzere 21 (yirmi bir) soruyla belirlenmeye çalışılmıştır.

5.1. Örneklem Grubunun Genel Özellikleri

Bu başlık altında anket çalışmasında araştırma alanı olarak seçilen Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin genel özellikleri olan; 1. Üniversiteye geline ülke, 2. Eğitim görülen bilimsel alan, 3. Ekonomik düzey ve 4. Dini kimliği tanımlama ele alınmıştır.

a. Örneklem Grubunun Ükelere Göre Dağılımı

Üniversitelerin evrensel yapıları, onların hem öğrenci ve çalışanlarını enternasyonal yapabilmekte hem de olaylara objektif yaklaşım sergilemelerini sağlayabilmektedirler. Bu nedenle araştırma alanının hem uluslararası bir üniversite olması hem de üniversiteyi temsil eden ülkelerin durumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda Tablo-1 oluşturulmuş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo-1: Örneklem Grubunun Ükelere Göre Dağılımı

Üniversiteye Geline Ülke	Sayı	%
Kazakistan	103	56,3
Türkiye	24	13,1
Özbekistan	32	17,5
Kırgızistan	14	7,7
Türkmenistan	10	5,5
Toplam	183	100,0

¹³ Ekrem Erdem-Halit Mammadov, "Post Sovyet Ülkeleri Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri", *International Conference On Eurasian Economies*, 2013, Erciyes University, s. 841.

Araştırma alanından seçilen örneklem grubunun ülkelere göre dağılımı, %56,3 ile Kazakistan, %17,5'i Özbekistan, %13,1 ise Türkiye Türklerinden oluşmaktadır. Geriye kalanları ise Kırgızistan ve Türkmenistan Türkleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma alanı olarak seçilen üniversitenin yaklaşık yarısının farklı bölge ülkelerinden seçilen öğrenci ve çalışanlardan oluşması onun uluslararası bir vasıf taşıdığına gerekçe olarak söylenebilir.

b. Örneklem Grubunun Eğitim Gördüğü Bilimsel Alan

Bireylerin yöneldiği ya da sahip olduğu eğitim-öğretim alanı onların olgu ve olaylara bakış açılarını değiştirebilmektedir. Örneğin biyoloji eğitimi alan bir birey için "ölüm" organizmanın nihai süreci olarak değerlendirilirken aynı olgu sosyoloji eğitimi alan bir birey için demografik karakter taşıyan bir nüfus hareketi olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda bilimsel alanlar aynı kavramlar üzerinden değişik değerlendirme ve tanımlamalar yapabilmektedirler. Bu nedenle Tablo-2 oluşturulmuş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo-2: Örneklem Grubunun Eğitim Gördüğü Bilimsel Alan

Eğitim Görülen Bilimsel Alan	Sayı	%
Sosyal Bilimler	85	46,4
Fen Bilimleri	51	27,9
Sağlık Bilimleri	26	14,2
Güzel Sanatlar (Resim, müzik ve spor alanları)	21	11,5
Toplam	183	100,0

Araştırma alanında örneklem grubunun eğitim gördüğü bilimsel alanlara göre dağılımı şöyledir. Bunların %46.4'ü sosyal bilimler, %27,9'u fen bilimleri, %14.2'si sağlık bilimleri ve %11,5'ü de güzel sanatlar (resim, müzik ve spor alanları) alanında eğitim almış ya da almaktadır.

c. Örneklem Grubunun Ekonomik Düzeyi

Bilindiği gibi, kültürün maddi unsurlarına ulaşmak kadar, manevi kültür unsurlarına ulaşmak da, ekonomik güce dayanmaktadır. Toplumsal ve bireysel başarı ve başarısızlıklarda özellikle günümüz toplumları göz önüne alınırsa ekonominin önemli ölçüde belirleyici olduğu söylenebilir. Günümüz toplumlarında, toplumsal tabaka ve sınıfların belirlenmesinde temel belirleyici kriter ekonomi olmaktadır.

Tablo-3: Örneklem Grubunun Ekonomik Düzeyi

Ekonomik Düzey	Sayı	%
Zengin	8	4,4
Orta halli	171	93,4
Yoksul	4	2,2
Toplam	183	100,0

Araştırma alanında ankete katılanların %93,4'ünün orta halli, %4,4'ünün zengin ve %2,2'sinin ise yoksul olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örneklem grubunun büyük oranda orta halli ekonomik seviyede olduğu görülmektedir. Aynı şekilde oranlara bakarak Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin orta direk bir öğrenci profilini sahip olduğunu söylemek mümkündür.

d. Örneklem Grubunun Dini Kimliğini Tanımlama

Bireyin düşünce ve davranışlarında, diğerleriyle olan ilişkilerinde belirleyici rol oynayan din, insan ve toplum hayatında önemli bir kurum oluşundan dolayı tarihin her döneminde sosyal bilimcilerin ilgi merkezi olmuştur. Durkheim'den, Weber'e kadar uzanan sosyologlar, din konusunda kendi teorilerini geliştirerek konuyu açıklamaya çalışmışlardır.

Tablo-4: Örneklem Grubunun Dini Kimliğini Tanımlama

Dini Kimliği Tanımlama	Sayı	%
Müslüman	171	93,4
Hıristiyan	5	2,7
Cevap vermek istemiyorum	7	3,8
Toplam	183	100,0

Örneklem grubunun dini kimliğini tanımlama konusundaki tutumlarında araştırma alanında homojen bir yapının olduğunu söylemek mümkündür. Ankete katılanların %93,4'ünün Müslüman, %2,7'sinin de Hıristiyan olduğu görülmektedir. Tablo-4'deki oranlara bakarak Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin dini açıdan homojen bir yapı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

5.2. Avrasyacılık Tartışmaları: Örneklem Grubunun Algı Düzeyi

Bu başlık altında araştırma alanı olarak seçilen Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin Avrasyacılık tartışmalarında bilgi ve düşünce düzeyinde oluşturduğu algı belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Algı düzeyini analiz etmek amacıyla hazırlanan söz konusu bilgi ve düşünce soruları aşağıda ankette verilen sıralamaya bağlı kalınarak Tablo-5'den itibaren ayrı ayrı ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlar:

- 'Avrasyacılık' tartışmalarını dikkate alma,
- Avrasya'yı coğrafi bağlamda tanımlanma,
- Avrasya'yı ön plana çıktığı bağlamda tanımlama,
- Kazakistan'ı bir Avrasya ülkesi olarak görme,
- Avrasya ülkelerinin nükleer teknolojiye sahip olması konusu,
- Kazakistan'ın nükleer teknolojiye sahip olması konusu,
- Avrasya bölgesinde etkin olması beklenen ülke,
- Avrasya ülkeleri için model olarak görülebilen ülke,
- Avrasya ülkelerinin en önemli sorunu,
- Avrasyacı yaklaşımın siyasi, ekonomik ve etnik-dini sorunlarını çözebileceğini kabul,

- Avrasyacılık düşüncesinin Kazakistan'a öncelikli katkısı,
- Kazakistan'ın Avrasya ülkeleri içinde yerine getirmesi gereken rol,
- Kazakistan'ın Avrasya ülkeleri ile ilişkilerini değerlendirme,
- Batı-Batı medeniyeti tanımı,
- Rusya tanımlaması,
- Rusya ve Batı-Batı medeniyeti arasındaki ilişkinin tanımı,
- Rusya'nın İslam olgusu ile ilişkisini değerlendirme.

Tablo-5: Örneklem Grubunun 'Avrasyacılık' Tartışmalarını Dikkate Alma Düzeyi

'Avrasyacılık' Tartışmalarını Dikkate Alma	Sayı	%
Evet	83	45,4
Hayır	41	22,4
Kısmen	59	32,2
Toplam	183	100,0

Yaygın olarak Avrasyacılık düşüncesi, klasik ve yeni Avrasyacılık olarak değerlendirilmektedir. Bunları kısa kısa açıklayacak olursak şunları söyleyebiliriz.

Klasik Avrasyacılık, Rusya'yı Avrupa ve Asya'dan farklı kendine özgü kültürel-coğrafi bir dünyası olan özel bir alan olarak görmektir. Yani fonksiyonel mülkiyet üzerine temellenen kamu-özel sistemi, kültürlerin ve dinlerin gelişeceği ve toplulukların Avrasyacı milliyetçilik etrafında birleşebileceği bir Rusya oluşturmaktadır.¹⁴

Yeni Avrasyacılık ise, Sovyet sonrası dönemde Avrasya coğrafyası için oluşan jeo-politik ve jeo-ekonomik boşluğun Batı Avrupa ve ABD'nin siyasal ve kültürel hegemonyasına dahil olacağından kaygı duyanların Rus ulusal çıkarlarının korunabilmesinin, uluslararası sistemde Rusya'nın konumunun yeniden tanımlanmasına ve siyasal ve askeri gücünün restore edilmesine bağlı olduğunu savunanların görüşüdür.¹⁵ Bu bağlamda "Avrasyacılık" ve "Avrasya" kavramlarının, siyasi bir dili, özgün bir ekonomik birliği ve dinamik bir süreci ifade ettiği varsayılarak 'Avrasyacılık' tartışmalarını dikkatinizi çekiyor mu? sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplar üzerinden değerlendirilmenin yapılması uygun görülmüştür. Bu nedenle konunun çeşitli açılardan analiz edilmesi ve değerlendirilmesi tartışmanın dikkate alınıp alınmaması ile yakından ilişkili görülmüştür. Zira konunun dikkate alınması onun araştırılmasında önemli bir kıstas olabilmektedir. Bu yüzden araştırmayı bu bağlamda başlattığımızı söyleyebiliriz. Örneklem grubunun 'Avrasyacılık' tartışmalarını %45.4 oranında doğrudan dikkate alması ve %32.2'sinin de kısmen önemsemesi yani örneklem grubunun yaklaşık %80 civarında dikkate değer bulması çalışmanın sonuçları ve konuyu anlamlılığı açısından önemli görülmüştür.

¹⁴ Sait Sönmez, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010.

¹⁵ Sait Sönmez, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010.

Tablo-6: Örneklem Grubunun Avrasya'yı Coğrafi Bağlamda Tanımlama Düzeyi

Avrasya'nın Coğrafi Bağlamda Tanımlanma	Sayı	%
Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik'e uzanan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse tamamı	85	46,4
Ural Dağları'nın Doğu ve Batısında uzanan bölge	22	12,0
Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği Türklerin, Moğolların, Slavların, Çinlilerin yaşadığı alan	37	20,2
Bilgim yok	39	21,3
Toplam	183	100,0

Avrasya kelimesinin coğrafi tanımının, Avrupa ile Asya (avr ve asya) sözcüklerinin birleşmesinden oluştuğu göz önüne alındığında Avrasya kavramının Avrupa Yarımadası ile Asya'yı kapsayan coğrafi bölgeye verilen bir isim olduğu söylenebilir. Avrasya'yı coğrafi bağlamda tanımlayabilen benzer üç tanımlama araştırmada kullanılan enstrüman olmuştur. Bu tanımlamaları Tablo-6'da görüldüğü gibi -Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik'e uzanan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse tamamı- Ural Dağları'nın Doğu ve Batısında uzanan bölge ve Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği Türklerin, Moğolların, Slavların, Çinlilerin yaşadığı alan olmak üzere üç versiyonda verilmiştir.

Örneklem grubunun Avrasya'yı coğrafi bağlamda "*Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik'e uzanan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse tamamı*"nın varlık karakteri olarak görenler %46,4 olmuştur. Bu tanımlama çerçevesinde Avrasyayı '*yeni dünya*'nın kendini tanımlama imkanı bulduğu bir dönem içinde "*kadim dünya*" olarak tanımlanabilir bir alan olarak söyleyebiliriz.

Aynı şekilde muhtelif jeopolitik teorilere göre Avrasyacılık, Avrupa tarihinin beşinci bölge halkların ve kültürlerin matriksi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Avrasya bölgesini örneklem grubunun %20,2 oranında kabul gördüğü gibi Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği Türklerin, Moğolların, Slavların, Çinlilerin yaşadığı alan olarak da tanımlayabiliriz. "*Ural Dağları'nın Doğu ve Batısında uzanan bölge*" tanımlaması da %12,0 ile üçüncü düzeyde algılanan bir Avrasya bölgesi tanımı olarak sunulabilir.

Tablo-7: Örneklem Grubuna Göre 'Avrasya'nın Ön Plana Çıktığı Bağlam

'Avrasya' Ön Plana Çıktığı Bağlam	Sayı	%
Asırlar boyu ortaya çıkan bir uygarlık sentezi bağlamında	42	23,0
Avrasya ülkelerinin oluşturduğu coğrafi bağlam	32	17,5
Avrasya ülkelerinin oluşturduğu siyasi bağlamda	27	14,8
Avrasya ülkelerinin oluşturduğu ekonomik bağlamda	20	10,9
Rus devlet sisteminin geleneksel alanı bağlamında	13	7,1
Avrupa'dan mümkün olduğunca soyutlanmak ve ona uygun bir alternatif oluşturmak bağlamında	4	2,2
Rusya'nın gelişimi için bir vizyon bağlamında	6	3,3
Yeryüzünün tüm insanları için yeni bir sosyal-siyasal organizasyon bağlamında	10	5,5
Bilgim yok	29	15,8
Toplam	183	100,0

Tablo-7’de görüldüğü gibi Avrasyacılık, %23,0 oranla en fazla “*asırlar boyu ortaya çıkan bir uygarlık sentezi bağlamında*” değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, en geniş anlamda Avrasyacılık küresel dünyada farklı bir senaryoyu teklif eden bir strateji olarak düşünülmektedir. Kavramın, tek kutuplu bir dünya yerine birkaç kutuplu bir dünya teklif ettiğini söyleyebiliriz. Yani Avrasyacılık, kendine özgü çok kutuplu küreselleşme senaryosunun bir tarafı olarak tanımlanabilir.

Avrasya’nın ön plana çıktığı ikinci bağlam ise %17,5 ile Avrasya ülkelerinin oluşturduğu coğrafi bağlamdır. Avrasya olarak tanımlanan alanın merkezinde Bağımsız Devletler Topluluğu coğrafyasının olması ve Tablo-6’da belirtilen coğrafi alanların varlığı bu seçeneği zaten zorunlu bir faktör olarak dayatmaktadır. Benzer şekilde araştırma grubunun %14,8 oranda Avrasya ülkelerinin oluşturduğu birliği siyasi bağlamda değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Avrasyacılığı bölgenin sosyal ve kültürel değerleriyle çelişmeyen bölgesel, federatif özellikler gösteren bir birlik olarak görmek mümkündür. Avrasyacılık üçüncü derecede ise %10,9 oranda Avrasya ülkelerinin oluşturduğu sadece ekonomik bir birlik ve dayanışma olarak kabul görmektedir.

Örneklem grubuna göre Tablo-7’de ‘Avrasya’nın ön plana çıktığı bağlamlardan adı geçen “*Rus devlet sisteminin geleneksel alanı*”, “*yeryüzünün tüm insanları için yeni bir sosyal-siyasal organizasyon*”, “*Rusya’nın gelişimi için bir vizyon*” ve “*Avrupa’dan mümkün olduğunca soyutlanmak ve ona uygun bir alternatif oluşturmak*” yaklaşımları ise %10’unun altında kabul gören bağlamlar olarak kalmaktadır.

Tablo-8: Örneklem Grubunun Kazakistan’ı Bir Avrasya Ülkesi Olarak Algılama Düzeyi

Kazakistan’ı Bir Avrasya Ülkesi Olarak Görme	Sayı	%
Evet	115	62,8
Hayır	68	37,2
Toplam	183	100,0

Kazakistan’ın bir Avrasya ülkesi olarak algılanması; Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi örneği bağlamında %62.8 oranda gözükmektedir. Örneklem grubunun Kazakistan’ı söz konusu oranda Avrasya bölgesinde görmesi subjektif olarak değerlendirilebilir olsa da Kazakistan’ın Avrasya içindeki mevcut rolü yadsınamayacak düzeydedir. Zira Kazakistan Avrasyacılık konusunda bölgede Rusya’dan sonra ikinci sırada oldukça hevesli gözükken ülkeler arasında yer almaktadır.

Bilindiği gibi Kazakistan, 1992’de ekonomik kriz ve dışarıya bağımlı bir ekonomiyle bağımsızlığını kazanmıştır. Bugün Kazakistan’da devlet inşa sürecinin başarıyla sürmesinin bir sonucu olarak, ekonomik yapı değişikliği sağlanabilmiş; Sovyet döneminden kalma ekonomik ve siyasi pratiklerin çoğu ortadan kaldırılmıştır. Uluslararası arenada da kendisini kanıtlamaya başlayan Kazakistan, doğal zenginliklerini halkın yararına aktarmayı başarmıştır. Toplumsal barışın korunması, milli birliğin sağlanması ve etkin devlet temellerinin atılması, Kazakistan’ın geleceğe daha güvenle bakmasını sağlamaktadır.¹⁶

¹⁶ Anar Somuncuoğlu, “Bağımsız Kazakistan: Gök Bayrağın Altında 20 Yıl”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı: 35, Ankara, Kasım 2011.

Tablo 9: Örneklem Grubuna Göre Avrasya Bölgesinde Etkin Olan Ülke			Tablo 10: Örneklem Grubuna Göre Avrasya Ülkeleri İçin Model Olarak Görülebilen Ülke		
Avrasya Bölgesinde Etkin Olan Ülke	Sayı	%	Avrasya Ülkeleri İçin Model Olarak Görülebilen Ülke	Sayı	%
Kazakistan	40	21,9	Kazakistan	38	20,8
Türkiye	36	19,7	Türkiye	44	24,0
Özbekistan	7	3,8	Rusya	88	48,1
Rusya	100	54,6	Özbekistan	13	7,1
Toplam	183	100,0	Toplam	183	100,0

Tablo-9 Avrasya bölgesinde etkin olması beklenen ülkenin kim olduğunu, Tablo-10 ise Avrasya ülkeleri için model olarak görülebilen ülkenin hangisi olması gerektiği üzerinde odaklıdır. Tablo-9’da örneklem grubuna göre Avrasya bölgesinde etkin olan ülkeler, Rusya (%54,6), Kazakistan (%21,9), Türkiye (%19,7) ve Özbekistan (%3,8) olarak sıralanmıştır. Söz konusu sıralamanın Avrasyacılık tartışmalarında rasyonel bir temele oturtulduğu ve sürecin takip edildiğini göstermesi açısından önemli olsa da konunun karmaşık bir arka plana sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Örneğin, “*Avrasya Birliğinin*” başkentinin Kazakistan-Astana’da olması, birliğin ülkeler üstü bir mekanizma oluşturması ve üye ülkelerin başbakan yardımcılarında oluşacak konsey ile yine üye ülkelerin temsilcilerinden oluşacak yönetim kurulunun esas yürütme organları olarak görev yapması ve Avrasya Ekonomik Komisyonu’nun merkezinin ise Moskova’da olması planı Avrasyacılık algısını rasyonalize eden bir durum olarak değerlendirilebilir.

Üye ülkeler arasındaki uyumsuzluklara bakacak mahkemenin ise Minsk’te olması Avrasya bölgesindeki etkin olmayı belirleyen bir husus olarak görülebilir. Hatta her üye ülkenin kararları veto etme yetkisinin olması ve kararların oybirliği ile alınabileceğine yönelik uygulama, birliğin tek bir ülke ya da birkaç ülke tarafından yönetilmesini engelleyecek bir uygulama olarak görülmesine rağmen Rusya’nın gücü ve üye ülkeler üzerindeki siyasal/ekonomik etkinliği Avrasya Birliği’ni Rusya’nın etki alanına dahil edeceği anlamına gelmektedir.

Avrasya Birliği’nin temel amacının eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkelerin önce ekonomik sonra da siyasal anlamda Rusya’ya eklenmesine yönelik kaygı verici bir girişim olarak düşünülebilir. Zira Rusya’nın 2014 yılı içinde Ukrayna’ya ve Kırım’a yönelik tutumu söz konusu kaygıları doğrulayacak niteliktedir. Avrasya Birliği’nin kurulmasında önemli pay sahibi olan Kazakistan bu girişimin yalnızca ekonomik işbirliği olduğunu söylese de Rusya’nın, eski Sovyet coğrafyasında bölgesel hegemonya oluşturabilme hedefine yönelik bir post-sovyet alanının entegrasyonu olarak değerlendirilebilir.¹⁷

Tablo-10 ise Avrasya ülkeleri için model olarak görülen ülkenin kim olduğu üzerine odaklıdır. Örneklem grubuna göre Avrasya bölgesinde model olarak sunulan ülkeler, Rusya (%48,1), Türkiye (%24,0), Kazakistan (%20,8) ve Özbekistan (%7,1) olarak sıralanmıştır. Söz konusu sıralamanın Avrasyacılık

¹⁷ <http://www.adimlardergisi.com/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avrasya-ekonomik-birligi/>, erişim tarihi: 25 Ağustos 2014.

tartışmalarında Avrasya bölgesinde etkin olması beklenen ülkenin kim olduğu meselesi gibi rasyonel bir temele oturtulduğu ve sürecin takip edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu değerlendirme içinde Türkiye'nin ikinci sırada yer alması Türk dış politikasının bölge ülkelerinde kabul gören bir sürece girdiğini göstermektedir. Özbekistan ve özellikle Türkmenistan'ın kazandıkları milli devleti kaybetme korkusu refleksi ile Avrasya entegrasyonundan kaçındıkları ve Avrasya tartışmalarında yer almadıkları görülmektedir.

Tablo-11: Örneklem Grubuna Göre Avrasya Ülkelerinin En Önemli Sorunu

Avrasya Ülkelerinin En Önemli Sorunu	Sayı	%
Ekonomik geri kalmışlık	85	46,4
Siyasi olaylar / konular	58	31,7
Radikal İslamcılık	6	3,3
Batının Tehdidi	19	10,4
Sorunu yoktur	15	8,2
Toplam	183	100,0

Avrasya ülkelerinin içinde bulunduğu temel sorunlar Tablo-11'de görüldüğü gibi öngörülmüş ve sıralanmıştır. Söz konusu sorunları önem dereceleri bağlamında değerlendirdiğimizde Avrasya Birliği'nin temel çıkarımlarını yansıttığını söyleyebiliriz. Bu durumun tipik göstergesi, örneklem grubunun birlik ülkelerinde temel problemin (%46.4) ekonomik geri kalmışlık olduğuna yönelik vurgularıdır. Bu bağlamda Moskova'nın Avrasya Birliği projesini, Belarus, Moldova, Ukrayna, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini de içine alan coğrafyada ABD, AB, Çin ve Türkiye'nin ekonomik açıdan etkisine engel olma girişimi olarak değerlendirebiliriz.¹⁸

Avrasya ülkelerinin ikinci derecede kabul gören sorunu %31,7 oranda siyasi olaylar/konular olmaktadır. Buna eklemleyebileceğimiz batının tehdidi sorunu da Avrasya ülkelerinin üçüncü derece %10.4 oranda kabul gören siyasi konular meselesine dahil edilebilir. Bu durumun tipik örneği, Rusya'nın eski coğrafyasının etki alanından çıkmamak amacıyla bu bölgelerle temelde ekonomik olmak üzere siyasi, hukuki vb. açıdan bütünleşmeyi mümkün kılacak Avrasya Birliği gibi projelere yönelmesidir. Rusya Federasyonu'nun, Güney Kafkasya devletleri ve Ukrayna'nın NATO ile ilişkilerinden, AB'nin ortaklığından ve Çin'in Orta Asya'da artan ekonomik ağırlığından kaygı duymasını aynı zamanda siyasi meseleler kapsamına alabiliriz.¹⁹

Aynı şekilde Rusya'nın, 2010 yılında Kazakistan ve Belarus'la Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzalamasını, 2012'de üç ülke arasında ortak ekonomik alan tesis edilmesini salt olarak ekonomik faktörlere bağlamamız yeterli değildir. Örneğin eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkelerden Kırgızistan'ın

¹⁸ Ekrem Erdem-Halit Mammadov, "Post Sovyet Ülkeleri Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri", *International Conference On Eurasian Economies*, 2013, Erciyes University, s. 842-850.

¹⁹ Ekrem Erdem-Halit Mammadov, "Post Sovyet Ülkeleri Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri", *International Conference On Eurasian Economies*, 2013, Erciyes University, s. 842-850.

2011'den itibaren Gümrük Birliği sürecinde gözlemci olarak yer almaya başlamış olması ve Türkmenistan, Özbekistan, Gürcistan ve Moldova'nın birliğe katılmayacağını beyan etmesi siyasi konularla ilişkilidir. Benzer olarak, Azerbaycan'ın batılı ülkelerle entegrasyonu öncelmesi ve Ukrayna'nın Rusya'nın Avrasya Birliği projesi karşısında çekimser kalması aynı çerçevede Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri hareketliliği siyasi konular bağlamında açık seçik bir örnekleri oluşturmaktadır.

Tablo 12: Örneklem Grubunun Avrasyacı Yaklaşımın İlgili Ülkelerin Siyasi, Ekonomik ve Etnik-Dini Sorunlarını Çözebileceğini Kabul Etme Düzeyi

Avrasyacı Yaklaşımın İlgili Ülkelerin Siyasi, Ekonomik ve Etnik-Dini Sorunlarını Çözebileceğini Kabul Etme Düzeyi	Sayı	%
Evet	97	53,0
Hayır	86	47,0
Toplam	183	100,0

Avrasya ülkelerinin içinde bulunduğu temel sorunlar Tablo-11'de görüldüğü gibi öngörülmüş ve sıralanmıştır. Buna karşılık Tablo-12 ise Avrasyacı yaklaşımın üye ülkelerin siyasi, ekonomik ve etnik-dini sorunlarını çözebileceğini kabul etme düzeyi üzerine odaklanmıştır. Söz konusu sorunları birliğin çözümlenebileceğine olan olumlu beklenti %53,0 olarak gözükmektedir. Bu bağlamda sorunları çözüm üzerine yüksek düzeyde beklentinin sosyolojik karakterini, Rusya'nın bir imparatorluk olarak tarih sahnesine çıktığı XV. yüzyıl sonlarından itibaren Kazakistan topraklarını da kapsayan doğu, batı ve güney ekseninde genişleyerek dünya kara hâkimiyetinin önemli kısmını ellerinde tutmuş olmasına ve egemenliğinin izlenimlerinin hala güçlü olduğuna bağlayabiliriz.²⁰

Bir toplumun stratejik zihniyeti, sorunların çözümü üzerine kurguları ve geleceğe yönelik beklentileri; sosyal, psikolojik ve tarihi birikimle örülü bir karakter sergilemektedir. Söz konusu birikim, oluştuğu sosyal hayat alanı üzerinde ortak bir bilinç ve o toplumun dünya üzerindeki bakış tarzını belirlemektedir. Bu bağlamda örneklem grubunun oluşturduğu zihniyet ile strateji arasındaki ilişki, mekân algılaması ve tarih bilincine dayalı zaman algılamasının kesiştiğini söyleyebiliriz. Daha açıkçası örneklem grubunun kendi coğrafi konumunu eksen edinen mekân algılaması ile kendi tarihi tecrübelerini eksen edinen zaman algılamalarını, yönelişlerini ve dış politika yapımını etkileyen zihniyet alt yapısını oluşturmaktadırlar. Örneklem grubunca Avrasya Birliği'nin etkin üyesi olarak kabul gören Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde yönlendirdiği Yeni Avrasyacılık gibi akımlarda kendini tekrar siyasi bir kimlik olarak kabul görmesi ve sorunların çözümünde Rusya'yı merkeze yerleştirmektedir.²¹

²⁰ İlyas Kamalov, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Tasarım-Baskı SFN, Yayın No: 02, s. 14.

²¹ Nadim Macit, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu, Din ve Diplomasi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış 2010, s. 97-122.

Tablo-13: Örneklem Grubuna Göre Avrasyacılık Düşüncesinin Kazakistan'a Öncelikli Katkısı

Avrasyacılık Düşüncesinin Kazakistan'a Öncelikli Katkısı	Sayı	%
Kazakistan'ın kalkınması için Ekonomik destek sağlama	90	49,2
Dış siyasi gelişmelerde Kazakistan'ın lehine sonuçlar oluşturma	21	11,5
Kazakistan'ın eğitim ve teknolojik alanda ilgili ülkelerle işbirliğini geliştirmek	49	26,8
Vizelerin kaldırılarak ilgili ülkelerle bütünleşmenin kolaylaştırılması	23	12,6
Toplam	183	100,0

Avrasyacılık düşüncesinin Kazakistan'a katkısı konusunda yapılan değerlendirmeler hem Avrasya Birliği'ne olan güven hem de sorunları görebilme hatta çözüm konusunda beklenti düzeyi açısından değerlendirilebilir. Örneğin, Orta Asya ülkeleri içinde ekonomi ve dış politika açısından Rusya'ya ortaklık düzeyinde daha fazla bağımlı bir ülke olarak söylenebilir. Bu bağlamda söz konusu ekonomik bağımlılığın bir göstergesi olarak örneklem grubunun Avrasyacılık düşüncesinin Kazakistan'a öncelikli katkısı olarak ülkenin kalkınması için ekonomik destek sağlama (%49.2) yorumlaması anlamlı bir sonuç olarak görülebilir.

Aynı şekilde dış siyasi gelişmelerde Kazakistan'ın lehine sonuçlar oluşturma, Kazakistan'ın eğitim ve teknolojik alanda ilgili ülkelerle işbirliğini geliştirmek ve vizelerin kaldırılarak ilgili ülkelerle bütünleşmenin kolaylaştırılması talepleri de Avrasya Birliği'ne dahil olmanın sonuçları olarak öngörülmektedir. Bu durumun tipik göstergesi, Kazakistan'ın Rusya ile 6740 km'lik uzun ve etnik açısından son derece geçişken ve kontrolsüz bir sınıra sahip olmasıdır. Aynı şekilde Kazakistan'ın bir yandan ekonomik ilişkilerde ve dış politikada Rusya'ya bağımlı ilişkileri korumak, diğer yandan ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda dış politikasını yürütmek için Avrasya Birliği'ni bir enstrüman olarak araçsallaştırmaktadır. Yani "Avrasyacılık" söylemi, Kazakistan'ın, Rusya karşısındaki kaygılarını, giderme ya da dengeleme talebinin bir sonucu olarak görülebilir. Avrasyacılık düşüncesinin diğer bir ifadeyle Avrasya Birliği'nin Kazakistan en önemli katkısından biri de, dış politikada Rusya'yı dengelemek yönünde güçlü bir eğilim oluşturmalarıdır. Aynı şekilde Rusya'nın da Orta Asya politikasında Kazakistan'ın desteğinden yararlanma isteği birbiriyle örtüşmektedir.²²

Tablo-14: Örneklem Grubuna Göre Batı-Batı Medeniyeti Tanımı

Batı-Batı Medeniyeti Tanımı	Sayı	%
Amerika Birleşik Devletleri -ABD-	24	13,1
Avrupa Kıtası	19	10,4
Batı Avrupa Uygarlık Bölgesi -Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Avusturya	70	38,3
Batı Avrupa Uygarlık Bölgesi İle Rusya Avrasyası Arasındaki Uzlaşmaz Zıtlık	17	9,3
Bireysellik, Materyalist ve Sömürgeci Zorbalık	14	7,7
Fikrim yok	39	21,3
Toplam	183	100,0

²² Haluk Akan, *Avrasya Ekonomik Birliği ve Kazakistan, Rusya ve Kazakistan: Asimetri İçinde Simbiyotik İlişkiler*, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/avrasya-ekonomik-birliigi-ve-kazakistan/3766>, erişim tarihi: 11.06.2014.

Dünyanın her kıtasında ve bölgesinde tartışıldığı gibi Batı ve Batı medeniyeti meselesi Rusya-SSCB tarihinde her dönem tartışılmıştır. Bu bağlamda klasik batıcılık anlayışını Rusya’da marjinal olarak kalan I. Petro’nun Rusya’yı büyük güç haline getirme amacıyla benimsediği bir dış politik söylemi olarak görmek mümkündür. Ona göre Rusya “Avrupalılaşması” gereken yani batı medeniyetini benimseyen bir toplum olarak düşünülmüştür. Örneğin Atlantikçi veya reformcu olarak da adlandırılan yeni batıcılık, doksanlı yılların başında Rusya’nın yaşadığı geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Moskova yönetimi, işbirliğine dayalı bir perspektiften uluslararası sistem ile pazar ekonomisine dayanan ekonomik entegrasyona ve demokrasi üzerinden siyasal yakınlaşmaya odaklanmıştır.

Genel olarak batı kavramıyla Kuzey Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada kastedilmektedir. Batı kavramının içeriği 16. yüzyıldan sonra zihniyet, siyasal ve iktisadi gibi alanlarda görülen toplumsal değişim ve dönüşümle ortaya çıkmıştır. Her ne kadar batı denildiğinde bir coğrafya akla gelse de daha çok söz konusu coğrafyaya ait kültür, medeniyet, zihniyet ve yaşam biçimine atıfta bulunmaktadır. Batı-Batı medeniyeti, “gelişmiş bir toplum”, “demokrasi”, “modernleşme”, “teknoloji” gibi temalarla tanımlanabilen ve gözlemlenebilen bir durum ifade etmektedir. Batı ile ilgili en yoğun tartışmalar, onun bir medeniyet olarak “ciddiye alınmaya” ve anlaşılmaya çalışılması ile şekillenmiştir.

Çalışmada, Batı-Batı medeniyeti tanımı, hem coğrafi hem de kültürel bağlamda Tablo-14’de görüldüğü gibi sıralanmıştır. Bunlar, “Amerika Birleşik Devletleri -ABD-”, “Avrupa kıtası”, “Batı Avrupa uygarlık bölgesi Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Avusturya”, “Batı Avrupa uygarlık bölgesi ile Rusya Avrasyası arasındaki uzlaşmaz zıtlık” ve “Bireysellik, materyalist ve sömürgeci zorbalık” olmak üzere beşli seçenikle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunları sırasıyla açıklarsak şunları söyleyebiliriz.

- Batı denildiğinde ABD’nin tanımlaması ankete katılanların %13,1’inin benimsediği anlamda makul kabul edilebilir. Bu bağlamda ABD’nin Rusya ile ilişkileri ve doğu ülkelere bakış açısı onun bir batı olarak bilinmesini kolaylaştırmaktadır.

- “Avrupa kıtası”, bağlamında yapılan Batı-Batı medeniyeti tanımı, %10,4 oranında kabul görmektedir. Bu değerlendirme göstermektedir ki tanımlama sadece bu oranda salt bir coğrafi paydaşlık olarak kabul görmektedir.

- Batı-batı medeniyetini Batı Avrupa uygarlık bölgesi Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Avusturya olarak nitelendirenler ise en yüksek oranda (%38,3) görülmektedir. Söz konusu batı algısında ortaya çıkan sosyolojik alt yapı Rusya’nın Batı ile ilişkilerinde görülen gerilimi yansıtmaktadır. Batı denildiğinde hem Avrasya ülkelerinde hem de Ortadoğu ve Türkiye’de söz konusu ülkelerin zikredildiğini ve hatırlandığını söyleyebiliriz.

- Örneklem grubunca Batı-Batı medeniyetini, “Batı Avrupa uygarlık bölgesi ile Rusya Avrasyası arasındaki uzlaşmaz zıtlık” (%9.3) tanımı, batı ve doğu arasında yapılan bir mukayese olarak görülebilir. Bu bağlamda batı medeniyeti doğu medeniyetinden farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmasını söyleyebiliriz. Aynı şekilde “Bireysellik, materyalist ve sömürgeci zorbalık” (%7.7) ta-

nımı da örneklem grubu tarafından batı medeniyetini ayırıcı bir özellik olarak değerlendirmede yadsınmış olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Tablo-15: Örneklem Grubuna Göre Rusya Tanımlaması

Örneklem Grubuna Göre Rusya Tanımlaması	Sayı	%
Batı medeniyetinden tamamen farklı özgün bir uygarlık	39	21,3
Bireyci, çatışmacı değil dayanışmacı ve toplumcu bir ülke	28	15,3
Bir devletin değil fakat bir medeniyetin adı	8	4,4
Batı'dan soyutlanmış ve ulusal kimliğinin oluşumunda 'biz'i tesis eden bir doğu medeniyeti	21	11,5
Emperyalist bir ülke	59	32,2
Hiçbiri	28	15,3
Toplam	183	100,0

Örneklem grubunun Rusya tanımlaması Batı-Batı medeniyeti tanımlaması ile mukayese edildiğinde karmaşık ve çok yönlü gözükmetedir. Bunun tipik göstergesi, Rusya'ya yönelik değerlendirmelerin sırasıyla; “*Emperyalist bir ülke*”, “*Batı medeniyetinden tamamen farklı özgün bir uygarlık*”, “*Emperyalist bir ülke*”, “*Bireyci, çatışmacı değil dayanışmacı ve toplumcu bir ülke*” olarak ifade edilmiş olmasıdır.

Örneklem grubunun Rusya tanımlamasında Rusya'yı “*Batı medeniyetinden tamamen farklı özgün bir uygarlık*” olarak nitelendirenlerin %21,3 oranı göz önüne alındığında yaklaşık %80 oranda Rusya'nın batı-batı medeniyetine angaje olan bir yapı sergilediği kabul edilmiş olmaktadır. Bu bağlamda Rusya ile ilgili yapılan diğer tanımlamalar batı-batı medeniyetine yönelik tanımlamalarla örtüşmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Batı-Batı medeniyetine yaslanan duruşunu şöyle özetleyebiliriz.

Rusya'da Batılılaşma I. Petro ile başlamıştır. Rusya'da, batılılaşma sürecinde, devletten bağımsız durumda olan küçük toprak soyluların entelektüel bir alan oluşturabilmeleri, basın ve yayın hayatını hızlandırmış, bu grubun üniversitelere girişi bilim dünyasını canlandırmıştır. Daha sonra halktan kişilerin de içinde yer aldığı, Avrupalı entelektüellerden farklı konumdaki *Rus İntelijansiyası* çeşitli düşünce akımları yaratmıştır.²³

Örneklem grubunun en yüksek oranda (%32.2) Rusya'yı “*emperyalist ülke*” olarak tanımlamasına temel olabilecek tipik örnek 1689'da tahta geçtikten sonra I. Petro'nun Rusya'yı “*sıcak*” denizlere çıkarmak amacıyla kurduğu tersanelerde Venedik, Danimarka, İsveç ve Hollanda'dan ustalar getirtirmiş olmasıdır. Aynı şekilde I. Petro'nun 1697 yılında Rus devletinin elçilik heyeti içinde bir subay kimliği ile Avrupa seyahatine çıkması, bir yıl kadar bu seyahatte Avrupa devletlerinin yaşayış biçimi ve kurumları hakkındaki gözlem yapması ve bir işçi gibi tersanede çalışarak gemi yapımı işini bizzat öğrenmesi onun deniz/su ve batı hayranlığı üzerine odaklandığını

²³ Nihayet Arslan, “Osmanlı ve Rus Toplumlarında Medeniyet Değişmesi: Bihruz'lar ve Oblov'lar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı: 18, s. 49.

göstermektedir. I. Petro, Avrupa'nın teknik gelişmesini, kıyafetini ve kültürünü ülkesinde yerleştirmiştir. Birçok teknik eser Batı dillerinden Rusça'ya çevrilmiştir. Rus asilzadelerinin Avrupa tarzı giyinmeleri ve yaşam biçimlerini değiştirmelerini teşvik eden I. Petro, Rus erkek ve kadınlarının bir arada bulunduğu toplantılar, eğlenceler düzenlenmesine ön ayak olmuş Avrupa tarzı bir sosyal hayat oluşturmuştur.²⁴ Batı-Batı medeniyeti ve Rusya tanımlamasında ortak payda olan Hıristiyan medeniyeti gerçeği, örneklem grubu tarafından algılanmakta ve "biz" ve "öteki" üzerinden bir değerlendirmeye gidilebileceğini göstermektedir.

Tablo-16: Örneklem Grubuna Göre Rusya ve Batı-Batı Medeniyeti Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Rusya ve Batı-Batı Medeniyeti Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi	Sayı	%
Dostça	62	33,9
Düşmanca	43	23,5
Sıradan	32	17,5
Fikrim yok	46	25,1
Toplam	183	100,0

Rusya ve Batı-Batı medeniyeti arasındaki ilişkinin niteliğinin değerlendirilmesine örneklem grubunun bakış açısına geçmeden önce teorik durumu açıklamak gerekir. Bilindiği gibi Ruslar özellikle son iki yüzyıldır, Avrupa için bazen umut bazen bir tehdit olma özelliğini sürdürmektedir. Aynı ilişki Rus düşüncesinde Batının ifade ettiği karşıt anlamlar için de geçerli olmaktadır. Örneğin Rus "ruhu", bir yandan Rusları Avrupa'dan ayıran ve kendine özgü kılan özellikleri, bir yandan da Rusların öncülüğünde Avrupa'nın birliğini sağlamak şeklinde ortaya çıkan özgün karakteristik özellikler içermektedir. Rus Batıcılığının babası Belinski ile azılı "Batı düşmanı" Dostoyevski'yi aynı "Rus ruhu" motifi etrafında birleştirmek Rus düşüncesi açısından bir problem yaratmadığı gibi, her ikisinin Rusya'nın Avrupa'yı birleştirerek evrensel misyonunu yerine getireceğine inanmasında da bir gariplik görülmemelidir.²⁵ Bu bağlamda örneklem grubunun ifade ettiği gibi Batı ve Rusya arasındaki ilişkinin düşmanca olmadığını ifade edenlerin (%75,9) olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo-17: Örneklem Grubunun Batı'nın Rusya'yı Yıkmak İstemesi Görüşüne İnanma Düzeyi

Batı'nın Rusya'yı Yıkmak İstemesi Görüşünün Bulunduğuna İnanma Düzeyi	Sayı	%
Evet	99	54,1
Hayır	84	45,9
Toplam	183	100,0

Hem birinci ve ikinci dünya savaşları hem sonraki periyotta gerçekleşen soğuk savaş dönemleri göz önüne alındığında Batının hedef ülkesinin Rusya olduğunu söyleyebiliriz. Bunun tipik göstergesi, "Rusya'nın biteceği yerin ABD'nin başladığı yer" olarak tanımlanmasıdır. Rusya'nın Ukrayna'dan çok,

²⁴ Arslan, "a.g.m.", s. 45-50.

²⁵ Güneş Ayas, *Batı Uygarlığının Krizi ve Rus Ruhu: The Crisis of the Western Civilization and the Russian Spirit*, SOSYOLOGCA, Doğu Kitabevi, Publishing House, Sayı: 1, 2011, s. 30-40.

ABD ile komşu olduğu ve politikalarını bu çerçevede şekillendirdiğini ya da şekillendirmek zorunda kalacağını söyleyebiliriz. ABD'nin Rusya politikalarına tepkisi yaptırımlar ve NATO'nun varlığı olarak düşünülebilir. Avrasya bağlamında ise Rusya "uluslar üstü" yapıda, Batıya alternatif oluşturabilen etkin ve güçlü bir devleti temsil etmektedir. Zira örneklem grubunun %54,1'i batının Rusya'yı yıkmak istediği fikrine itibar etmektedir.

Rusya ile ABD ve AB ülkeleri arasındaki çatışmaya, Gürcistan üzerinde doğalgaz ve petrol boru hatlarının bulunması sebebiyle bu bölgede ABD ve Rusya'nın Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinde askeri bir üs kurmasını örnek gösterebiliriz. ABD ve Rusya arasında yaşanan bu çekişme ekonomik bir savaşa indirgense de ABD, Kafkas ülkeleri üzerindeki Rusya'nın etkisini azaltmayı ve bu ülkeleri batı kapitalist sistemiyle ekonomik-politik ve askeri olarak bütünleştirmeyi hedefleyerek Rusya ile çatışma zemini oluşturmaktadır. Bu durumun tipik göstergesi, Rusya ile ABD arasında Hazar bölgesi petrol ve doğalgazının batıya taşıyacak olan boru hatları güzergahları konusundaki çatışmanın yaşanmasıdır.²⁶

ABD, bazı Avrupa ülkelerini ve Türkiye'yi de yanına alarak, Rusya ve İran'ın devre dışı bırakılmasına, boru hattının Gürcistan ve Türkiye üzerinden oluşturulmasına, böylelikle Rusya'nın etkinliğini azaltılmasına yönelik bir strateji izlemektedir. Rusya Federasyonu ise enerji kaynaklarına sahip eski Sovyetler Birliği ülkelerini kontrol altında tutmak ve enerji boru hatları üzerinde tekel olmaya yönelik bir politika izlemektedir. Bu doğrultuda bazı Avrupa ülkelerini de kendi yanına çekerek ABD'ni yalnızlaştırmaya çalışmaktadır.

Tablo 18: Örneklem Grubunun Rusya'nın Avrasya Bölgesindeki Faaliyetlerini Akılcı ve Gerçekçi Bulma Düzeyi

Rusya'nın Avrasya Bölgesindeki Faaliyetlerini Akılcı ve Gerçekçi Bulma	Sayı	%
Evet	98	53,6
Hayır	85	46,4
Toplam	183	100,0

Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi Rusya Federasyonu için de Kafkaslar ve Orta Asya önemli bir jeopolitik bölgedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun Orta Asya bölgesinde en çok önem verdiği ülke Kazakistan olmuştur. 1991 yılında tüm Kafkasya ve Orta Asya'yı saran bağımsızlık mücadeleleri Kazakistan'da da etkili olmuş ve Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Yüzölçümü geniş olan Kazakistan hem yeraltı kaynakları bakımından Rusya'nın hem de batının ilgisini çeken bir ülke olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bunu tipik göstergesi Kazakistan'ın Rusya ile 1992 yılında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması yapmasıdır. Kazakistan bu tarihten sonra dış politika ilişkilerinde her ülkeye eşit mesafede yaklaşımı benimseyen dış politikayı uygulamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda örneklem grubunun hem özelde Kazakistan'da

²⁶ Müslime Narin, "Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye'ye Katkıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir 2006, s. 151-167.

hem de diğer Avrasya bölgesinde gerçekleştirdiği faaliyetleri akılcı ve gerçekçi bulmasını çoğulcu bir görüş olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Rusya'nın Avrasya bölgesindeki faaliyetlerini akılcı ve gerçekçi bulanlarla bulmayanlar arasındaki fark gerçekçi bulanlar lehine sadece yaklaşık %7 oranındadır. Bu oranlardan ulaşılabilecek çıkarım, Kazakistan'ın öncü olduğu Avrasya bölgesinde Rusya'nın etkinliğinin yadsınamayacak derecede etkili olduğudur. Şüphesiz Rusya Federasyonu bölgede etkinliğini arttırmak ve devam ettirmek amacıyla Kazakistan'a askeri ve enerji alanında işbirliği içindedir. Aynı şekilde Avrasya bölgesinin diğer unsurları olan Beyaz Rusya, Tacikistan, Kırgızistan ile birlikte genişletilen '*Avrasya Ekonomik Topluluğu*' sürecin önemli aşamaları olarak görülebilir.²⁷

Örneklem grubunun Rusya'nın Avrasya bölgesinde gerçekleştirdiği faaliyetleri akılcı ve gerçekçi bulma düzeyine ayrıca bölge dışı aktörlerin etkinliği açısından da değerlendirmek gerekir. Zira SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya'nın bölgede hâkimiyetinin eskisi kadar olmaması, ABD, Çin ve Batı Avrupa'nın Orta Asya'ya daha çok ilgi göstermesi ve bunun sonucunda da Orta Asya'da bir güç mücadelesi ortamı oluşması her zamankinden daha farklı karakter içermektedir. Bu bağlamda da örneklem grubunun Rusya'nın Avrasya bölgesinde gerçekleştirdiği faaliyetleri akılcı ve gerçekçi bulmaları anlaşılır niteliktedir.

Tablo-19: Örneklem Grubunun Rusya'nın İslam Olgusuyla İlişisini Değerlendirme Düzeyi

Rusya'nın İslam Olgusuyla İlişisini Değerlendirme	Sayı	%
Dostça	72	39,3
Düşmanca	21	11,5
Sıradan	47	25,7
Fikrim yok	43	23,5
Toplam	183	100,0

Rusya'nın İslam olgusu ile ilişkisini değerlendirme açısından 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından 3 Aralık 1917'de imzalanan "*Rusya ve Doğu'daki Müslüman Emekçilerine Çağrı*" bildirisini, Rusya içinde yaşayan Müslümanların ulusal ve dinsel kimliklerini tanıdıklarına dair bir kanıt niteliği taşımaktadır. Bu bildiri ile inançlar ve yerel her türlü kurum ve kuruluşlar özgür olarak değerlendirilip, bütün bu olguların güvence altına alınacağı bildirilmiştir. Fakat daha sonraki süreçte Sovyet yönetimi milletler politikasında Çarlık döneminden kalma "*böl ve yönet*" metodunu kullanmaya başlamışlardır.²⁸ Aslında Braker Hans'ın da belirttiği gibi Sovyet politikasındaki en önemli süreç, millî azınlıklar ve din gibi iki güçlü olgunun Sovyet coğrafyasında birbirinden izole

²⁷ Müslime Narin, "Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye'ye Katkıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir 2006, s. 151-167.

²⁸ Alexandre Benningsen - Chantal Quelquejay, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, Çeviren: Nezh Uzel, Elips Kitap Yayınları, İstanbul 2005, s. 218.

edilerek tanımlanamayacağı ve de ayrı kıstaslar içinde değerlendirilemeyeceği gerçeği olmuştur. Böyle bir oluşum sürecinde Sovyet Rusya'sını daha iyi anlamak için Lenin ve politikalarının çok daha iyi anlaşılması ve tanımlanması gerekmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın bireysel inanç ve ritüelleri tanımlama politikalarını iki aşamada uygulama alanına dahil ettiğini söyleyebiliriz. Bu politika dâhilinde uygulanan ilk aşama, katı bir biçimde dinsizliği hedef alırken, ikinci aşama ise Müslüman azınlıkların benliklerini ifade eden "ulusal iradenin" ve "ulusal bilincin" yok edilmesi olarak belirlenmiştir.²⁹ Aslında İslam'ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarmak, Sovyet Cemiyeti'nden kovmak ve Müslümanlardan dinsiz insanlar yaratmak Sovyet Rusya'nın resmî devlet politikası olmuştur.³⁰ Ancak Sovyet Rusya'nın İslam üzerine uyguladıkları söz konusu politikalar beklenen başarıya ulaşamamıştır. Adeb Khalid'in belirttiğine göre; İslam, Sovyet döneminde inanç ve ritüelleri bağlamında hem formel hem de enformel alanda varlığını muhafaza etmiştir.³¹

Sovyetler Birliği'nin İslam'ı yok etme politikalarından bir diğerini ise 1928 yılında başlayan süreç oluşturmuştur. Bu süreç dâhilinde on binlerce cami yıkılmış ve birçok din adamı öldürülmüştür.³² Benningsen, Sovyet Rusya'nın İslam dinini yok etmek için bütün camileri ortadan kaldırarak bir yöntem izlediğinden bahsetmektedir. Bu yok etme faaliyetlerini Türkmenistan ve Kuzey Kafkasya'daki Çeçen-İngush Cumhuriyeti olmak üzere iki temel bölgede gerçekleştirmiştir. Çeçen-İngush Cumhuriyeti'nde Çeçen halkın isyan edip 1943 yılında Sibirya'ya sürgün edilmesinden sonra burada tek bir cami kalmamıştır.³³

6. Sonuç ve Değerlendirme

Avrasyacılık, batıcılık düşüncesine alternatif Rusya Federasyonu'nu eski SSCB topraklarına geri dönebilme kurgusu üzerine geliştirilmiş bir düşünce akımı olarak kabul edilebilir niteliktedir. Bu bağlamda Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin Avrasyacılık tartışmalarında bilgi ve düşünce düzeyi, 'Avrasyacılık' tartışmalarını dikkatinizi çekiyor mu? sorusu ile başlatılmıştır.

Örneklem grubunun 'Avrasyacılık' tartışmalarını yaklaşık %80 civarında dikkate değer bulması çalışmanın sonuçları ve konunu anlamlılığı açısından önemli görülmüştür. Bu bağlamda elde edilen verileri şöyle sıralayabiliriz.

a. Örneklem grubunun Avrasya'yı coğrafi bağlamda Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik'e uzanan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse tamamının varlık

²⁹ A. Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2009, s. 452.

³⁰ Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 73.

³¹ Fatma Tombak, *History Studies, 20. Yüzyıl Sovyet Rusyası'nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme*, Volume: 3/2, 2011, s. 1-5.

³² Fatma Tombak, *History Studies, 20. Yüzyıl Sovyet Rusyası'nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme*, Volume: 3/2, 2011, s. 1-15.

³³ Alexandre Benningsen, *Islam in Soviet Union General Presentation*, Middle East Technical University Asian African Research Group No: 27, 1985, s. 9.

karakteri olarak görenler %46,4 olmuştur. Aynı şekilde Avrasyacılık, %23,0 oranla “*asırlar boyu ortaya çıkan bir uygarlık sentezi bağlamında*” değerlendirilmiştir. Bu çerçevede yaklaşık %70 civarında Avrasya coğrafi ve kültürel olarak belirli bir yere konularak anlamlı hale getirilmiştir.

b. Kazakistan’ın bir Avrasya ülkesi olarak algılanması; Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi örneği bağlamında %62.8 oranda gözükmektedir. Örneklem grubunun Kazakistan’ı söz konusu oranda Avrasya bölgesinde görmesi Kazakistan’ın Avrasya içindeki mevcut rolünün yadsınamayacak düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Zira Kazakistan bölgede Rusya dışarıda tutulursa Avrasyacılık konusunda oldukça hevesli gözükten ülkeler arasında yer almaktadır.

c. Örneklem grubuna göre Avrasya bölgesinde etkin olan ülkeler, Rusya (%54,6), Kazakistan (%21,9), Türkiye (%19,7) ve Özbekistan (%3,8) olarak sıralanmıştır. Söz konusu sıralama, Avrasyacılık tartışmalarında rasyonel bir temel oluşturmaktadır. Örneğin, “*Avrasya Birliğinin*” başkentinin Kazakistan-Astana’da olması, Avrasya Ekonomik Komisyonu’nun merkezinin ise Moskova’da olması Avrasyacılık algısını rasyoneliten eden bir durum olarak değerlendirilebilir. Örneklem grubuna göre Avrasya bölgesinde model olarak sunulan ülkelerin, Rusya (%48,1), Türkiye (%24,0), Kazakistan (%20,8) ve Özbekistan (%7,1) olarak sıralanması konunun rasyonel bir temele oturtulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

d. Avrasyacı yaklaşımın üye ülkelerin siyasi, ekonomik ve etnik-dini sorunlarını çözebileceğini kabul etme düzeyi %53,0 olarak gözükmektedir. Bu bağlamda bu oranı Rusya’nın bir imparatorluk olarak hala güçlü olmasına ve örneklem grubunun oluşturduğu zihniyet ile strateji arasındaki ilişkinin mekân algılaması ve tarih bilincine dayalı zaman algılamasının keşiştiğini söyleyebiliriz. Örneklem grubunca Avrasya Birliği’nin etkin üyesi olarak kabul gören Rusya’nın Soğuk Savaş sonrası dönemde kendini tekrar siyasi bir kimlik olarak kabul görmesi ve Rusya’nın merkeze yerleştirilmesi demektir.

e. Avrasyacılık düşüncesinin Kazakistan’a katkısı konusunda yapılan değerlendirmeler hem Avrasya Birliği’ne olan güven hem de sorunları görebilme hatta çözüm konusunda beklenti düzeyi açısından değerlendirilebilir. Örneklem grubu genel olarak batı kavramıyla Kuzey Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada’yı kastetmektedir. Ayrıca tarihsel süreçte İtalya ve İspanya gibi ülkelerde bu tanımın tabii parçaları durumundadır. Her ne kadar batı denildiğinde bir coğrafya aklı gelse de daha çok söz konusu coğrafyaya ait kültür, medeniyet, zihniyet ve yaşam biçimine atıfta bulunmaktadır.

f. Batı-batı medeniyetini Batı Avrupa uygarlık bölgesi “Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Avusturya” olarak nitelendirenler en yüksek oranda (%38,3) görülmektedir. Söz konusu batı algılaması Batı ile ilişkilerinde görülen gerilimi yansıtmaktadır.

g. Örneklem grubunun Rusya tanımlaması Batı-batı medeniyeti tanımlaması ile mukayese edildiğinde karmaşık ve çok yönlü gözükmektedir. Bunun tipik göstergesi, Rusya’ya yönelik değerlendirmelerin sırasıyla; “*Emperyalist bir*

ülke”, “Batı medeniyetinden tamamen farklı özgün bir uygarlık”, “Bireyci, çatışmacı değil, dayanışmacı ve toplumcu bir ülke” olarak ifade edilmiş olmasıdır.

h. Hem birinci ve ikinci dünya savaşları hem sonraki periyotta gerçekleşen soğuk savaş dönemleri göz önüne alındığında Batının hedef ülkesinin Rusya olduğunu söyleyebiliriz. Bunun tipik göstergesi, Rusya’nın biteceği yerin ABD’nin başladığı yer olarak tanımlanmasıdır. Rusya’nın Ukrayna’dan çok, ABD ile komşu olduğu ve politikalarını bu çerçevede şekillendirdiğini ya da şekillendirmek zorunda kalacağını söyleyebiliriz. Avrasya bağlamında Rusya “uluslar üstü” yapıda, Batıya alternatif oluşturabilen etkin ve güçlü bir devleti temsil etmektedir. Zira örneklem grubunun %54,1’i batının Rusya’yı yıkmak istediği fikrine itibar etmektedir.

Kaynaklar

ANDİCAN, A. Ahat: *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2009.

ARSLAN, Nihayet: “Osmanlı ve Rus Toplumlarında Medeniyet Değişmesi: Bihruz’lar ve Oblomov’lar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı: 18, 2011.

AYAS, Güneş: *Batı Uygarlığının Krizi ve Rus Ruhu: The Crisis of the Western Civilization and the Russian Spirit*, SOSYOLOGCA, Doğu Kitabevi Publishing House, Sayı: 1.

BENNİNGSEN, Alexandre - QUEQUEJAY, Chantal: *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, Çeviren: Nezih Uzel, Elips Kitap Yayınları, İstanbul 2005.

BENNİNGSEN, Alexandre: *Islam in Soviet Union General Presentation*, Middle East Technical University Asian African Research Group, No: 27, 1985.

ÇOMAK, İhsan: “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, *Rusya Stratejik Araştırmaları Dergisi*, Tasam Yayınları, 2006.

ELMA, Fikret: “Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi; Güvenlik ve İşbirliği Sorunu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, Kış 2009.

ERDEM, Ekrem - MAMMADOV, Halit: “Post Sovyet Ülkeleri Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri”, *International Conference On Eurasian Economies*, 2013, Erciyes University, s. 842-850.

GÜNDÜZ, Mustafa: “Kültür ve Medeniyet Bağlamında Batı Merkezci Eğitim ve Eleştirisi”, <http://www.academia.edu/>

HAYİT, Baymirza: *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

HİLALOV, Fuad: “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II e-kitap, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/fuadhilalov.pdf>.462, (E.T. 30.12.2012).

<http://www.adimlardergisi.com/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avraya-ekonomik-birligi/>, erişim tarihi: 25 Ağustos 2014.

İMANOV, Vügar: *Avrasyacılık: Rusya’nın Kimlik Arayışı*, Küre Yayınları, <http://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/NuclearElectricityGeneration.aspx>, erişim tarihi: 28.01.2014.

KAMALOV, İlyas: *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Tasarım-Baskı SFN, Yayın No: 02, s. 14.

MEYER, M.S.: *Avrasyacılık Tarihi*nden, Diyalog Avrasya Yayınları, 2000.

NARİN, Müslime: "Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye'ye Katkıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir 2006, s. 151-167.

ÖZSAĞLAM, Muhittin Tolga: *Geçmişten Günümüze Avrasyacılık*, Kıbrıs Yazarları, Sayı: 3, Yaz-Güz 2016.

RAHR, Alexander: "Rus Dış Politikasında 'Atlantikçilere' Karşı 'Avrasyacılar'", *Uygurluğun Yeni Yolu Avrasya*, Çev. Eralp Yalçın, Der. Erol Göka-Murat Yılmaz, Kızılelma Yayıncılık, 1198.

SOMUNCUOĞLU, Anar: "Bağımsız Kazakistan: Gök Bayrağın Altında 20 Yıl", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı: 35, Ankara, Kasım 2011.

SÖNMEZ, Sait: "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010.

TİMUR, Ferit: *Rusya İnisyatifli Örgütler*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Rusya Raporu, Ankara, Mayıs 2010.

TOMBAK, Fatma: *History Studies*, 20. Yüzyıl Sovyet Rusyası'nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme, Volume: 3/2, 2011, s. 1-5.

YALÇINKAYA, Alaeddin: *Duğın'ın Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı? II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, "Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar", 22-24 Ekim 2008 Bişkek / Kırgızistan Kongre Kitabı.

YILMAZ, A. Reha: "Türk Avrasyası ve Avrasyacılığı Üzerine", <http://www.tasam.org/tr>, TASAM Yayınları, erişim tarihi: 11.06.2013.

WIMBUSH, S. Enders: *Sovyet Orta Asyası'nda Soysuzlaştırma Politikası*, Çeviren: Yasin Ceylan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 34, 1984.

DEVLET ADAMLIĞI VE CAN SAĞLIĞI

Doç. Dr. Sinan ÇAYA*

Öz

Bu makalede; bilgilere ulaşım nispetinde; bazı tarihî kişiliklerin bozuk sağlık durumları ile ilgili tespitler ele alınmıştır. Belli genelleme ve benzeri neticeler pek mümkün görünmemektedir; ancak, şüphe götürmez bir ortak payda kolayca göze çarpmaktadır: Anılan bireyler; devlet adamlığının yüksek şuuruna vâkıf olarak büyük bir şevk içinde; mevcut sağlık sorunlarına rağmen ve hatâta o sorunlara âdetâ meydan okurcasına, üstün mesai gerçekleştirmişlerdir. Böyle bir davranışın esas sebebinin; güçlü irade ve yüksek görev aşkı olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sağlık / Sihat, Hastalık, Lider, Devlet Adamı, Tarih.

Statesmanship And Body-Health

Abstract

In this article, based on availability of information, affirmations regarding the poor health states of certain historical individuals are provided. It seems that it is not easy to arrive at certain generalizations and similar conclusions. Nevertheless; a common denominator free of all doubts does emerge, in a striking manner. The mentioned individuals had displayed outstanding performances, with the sublime consciousness of statesmen and high motivation; all despite their health problems or even as if they were challenging those very problems. It can be inferred that the reason behind such behavior is strong will and love of duty.

Keywords: Health / Well Being, Disease, Illness, Leader, Statesman, History.

Giriş

Bunlar bir vakt beyler idi
Kapıcılar korlar idi.
Gel şimdi gör, bilmeyesin
Bey kangıdır [hangî]? Ya kulları?
Yunus Emre

* İstinye Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

“Hastalık da sıhhat de insan içinmiş” diye eskilerden kalma bir deyiş mevcuttur. Büyük adamla sıradan insanın kaderlerinin ille de belli bir sahada keşişeceği varsa; işte orası galiba hastalık olgusudur. Sonunda ise ölüm gerçeği inip gelerek bir anlamda herkesi birbiriyle eşitler.

Öte yandan, ünlü kişilerin birçok halleri ve bilhassa özel hayatları, öteden beri büyük okuyucu veya dinleyici kitleleri cezbetmiş bir ilgi odağıdır. Devlet adamları ise o meşhurlar zümresi içinde bir alt küme teşkil ederler. Onların hastalıkları, sırf bu anlamda dahi büyük merak konusudur; ancak öte yandan, bir bilimsel tecessüs kapsamındadır da. Hele birey kendi rahatsızlığının onların birisinde bulunduğunu görse,¹ bu benzeşme bir noktada teselli kaynağı da olur. Bu yolla o ünlü ile bir ortaklığın avuncu ortaya çıkar. Zaten enişe sebeplerini paylaşım yoluyla hafifletmek âdemoğlunun tabiatında vardır.

Farzolanun Bir Yakınlık veya Benzerlik Bağlantısı

Eski devirlerin dokunma tıslmaları (*contagious magic*) günlerinin bir kalıntısı misâli; sevilen, beğenilen nesnelere ve kişilere doğru yönelme ve temas; ürkülen, olumsuzlanan nesnelere ve kişilere karşı ise mesafeleri kalkan etme çabası elbetteki esastır.

Öte yandan; en yakın dayanışma ve dostluklar, yüz yüze görüşmelerin gerçekleştiği birincil kümelerde vuku bulur. Oyun grubu, aile, yatakhane arkadaşlığı böyledir. Böyle sargın (*cohesive*) bir kümenin mensubu bulunmak insan için bahtiyarlıktır. *Abraham Maslow*'un, ihtiyaçları ve onlara bağlı güdülenmeleri hiyerarşik (astlık-üstlük içeren) bir şekilde sıraladığı piramit modelini göz önüne getirelim. En altta yer alan; yeme içme, uyku gibi en temel (fizyolojik) ihtiyaçlar basamağı, bir üstünde güvenlik basamağı yer alır. Üçüncü olarak aidiyet (iyelik) basamağına çıkarız. Yani birileri tarafından tanınmak, kabûl görmek, sevilme, bir ‘*biz duygusu*’ yaşantılamak biz insanlar için önemlidir. Bireye ruhsal bir rahatlama ve ivme kazandırma vesilesidir.

İlginç olan; bazen bir kusur, noksanlık ve hattâ hastalık; anılan nitelikte bir beraberliğin inşasına doğru götürebilir bireyleri! Yıllar önce bir Amerikan toplum bilim kitabını şöylece bir karıştırıyorken; yüzleri güleç saçsız adamlarla dolu bir fotoğrafa rast gelmiştim. Hepsi, bir büyük şehrin Keller Kulübü'nün (*the Bald Club*) üyeleri idiler. Resmin altında onların zaman zaman buluşup birlikte hoşça vakit geçirdikleri ifade ediliyordu. Yine şişman kulüpleri de dünya çapında yaygındır. Dayanışma dürtüsü işte böyle kurumsallaşmalara yönlendirir fertleri. Profesör Ayhan Songar, bir prostat bezi ameliyatı geçirdiğinde, gazetedeki köşesinde bir Hoca Nasreddin fıkrasına gönderme yapmıştı. Hoca bir gün damdan düşmüş. Etrafındakilerle, “*çabuk bana bir damdan düşmüş bulunuz; benim hâlimden en ziyade o anlar*” diye konuşmuş.

Anılan birincil grupları doğrudan tesise veya onlara katılmaya imkân bulunmadığı takdirde, daha soyut ve mesafeli bazı kümeleşmeler de nispeten

¹ Tanıdığım bir öğretmen hanımın safra kesesi ameliyatla alınmıştı. İstirahat dönüşünde görüştüğümüzde, hemen kafama gelen çağrışımınla, şimdi kendisinin, eski cumhurbaşkanlarından Fahri Korutürk ile aynı kaderi paylaşımını belirttim. Bu bağdaştırmadan memnuniyet duydu; moral buldu; teşekkür etti.

doyurucu bir ikâme işlevi görürler. Şirket, sendika, dernek gibi *ikincil gruplar* böyledir.

Bir başka toplumsal kategorileşme teşkil eden *kitleler* kavramı bile, bahsi geçen o sosyalleşme lüzumunu bir derece karşılar. Burada, ikincil grupta veya *yığınlarda* görülen fiziki komşuluk söz konusu olmasa da, *meselâ caz müziği sevenler*—ya da belli bir rahatsızlıktan muzdarip olanlar diye ilâve yapabiliriz—*gibi bir nev’i benzerlik üzerinden, belli bir bütün oluşturmak söz konusudur.*²

Esasen bir diğer ilginç nokta; tıpkı hastanın sağlamı kıskanması gibi doğal ve insanî bir hissiyat istikametinde; bazı tanınmış devlet adamlarının; yetersiz fiziki vasıflara sahip yardımcılarla çalışmayı yeğlemiş oldukları gerçeğidir.

Jül Sezar çevresinde kilolu insanların varlığından hoşlanırdı [Sezar tarihlerde kısa boylu, şişman ve obur diye tanımlanır]. [Kendisi 1,60 boyunda olan] *Stalin, etrafında 1,65’den kısa boylu insanları yeğledi.* {*Stalin’in yüzü çiçek bozuğu idi. Sol kolu, eski bir enfeksiyon veya incinme sonucu biraz kısa kalmıştı. Yugoslav elçi Djilas 1948’de yaptığı Moskova ziyaretinde Rus diktatörde bâriz bunama belirtileri tespit etmiştir. Birinci inme sağ yanına inip konuşma melekesini götürecekti, ikinci inme ölümüne sebep olacaktır.*³

Başkan Franklin D. Roosevelt [1882-1945; başkanlık süresi: 1933-1945] *çalışma arkadaşlarını hep hastalardan seçti.* {*Ünlü siyaset adamının 39. yaşından itibaren, poliyomyelit sonucu belden aşağısı neredeyse felç olmuştur. Basit yürüyüş yapamaz, ayakta duramaz olmuştur. Amerikan halkının buna rağmen onu başkanlığa getirmesi, Roosevelt’in güçlü kişilik ve iknâ yeteneğinin akılları zorlayacak bir zaferidir.*⁴ *Roosevelt’in danışmanı ve sırdaşı Howe astımlıydı. Maliye Bakanlığı’nu Glass’a önerdi. Glass, sağlık durumu yüzünden kabul edemedi. Onun yerine makama gelen Woodin bir sene içinde öldü. Roosevelt, Haziran 1936’da, İç İşleri Bakanı İckes’e, Savunma Bakanı Dern’in durumu hakkında bilgi verdi. Dern’in mesane ve böbrek arızlarından dolayı ölüme yakın sayılacağını belirtti. Ağustos ayı çıkmadan kehaneti doğrulandı. Başkan’ın Denizcilik Bakanlığı’na getirdiği Swanson’un, ölüm yılı 1939’a kadar muntazaman yüksek tansiyon tedâvisi gördüğü; bizzat İckes’in hâtrâtında yer almıştır.*⁵

Sağlık Verilerinin Mahfuz Tutulma Sorunsalı

Seneler önce, nüktedan bir arkadaş, memleketindeki yegâne pratisyen hekimden bahsederken *“adam, kasabaranın onca sırrını kafasında taşıyor”* demişti. Bireyin sağlık durumu, kendisi açıklamadığı vakit sahiden mahfuz tutulacak bir malûmattır. Törebilim (etik) bir yana, hekimin bu sırrı saklaması kanunî mevzuatta yer almıştır.

² Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş: Temel Kavramlar*, Gelişim Yayınları, Ankara 1993, s. 11.

³ Hugh L’Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, ss. 202-203.

⁴ Hugh L’Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, ss. 104-105.

⁵ Hugh L’Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, ss. 105.

Bir devlet adamı şikkında durum biraz farklıdır. O, halka mâl' olmuş bir temsili şahsiyet sıfatıyla zaten umumun gözü önündedir. Hastalık konusunda; şeffaf ve demokratik ülkelerde onların hastalıklarını saklama gayreti de ona göre hafif kalır; devlet sırrı seviyesinde bir mesele olmaz. Belki halkın morali açısından anlam taşır; o kadar. Bir bakıma, bilinip bilinmemesi, ekseriya oluruna bırakılır.

Totaliter yönetimlerde ise liderin sağlık bilgileri farklı bir ehemmiyeti hazıdır. Meselâ, önceki senelerde Hâfız Esad'ın bir dış gezide elde edilen idrar örneğinin, muarızı olan bir ülkenin casusları tarafından tıbbî tahlillere götürüldüğüne dair gazete haberleri çıkmıştı. Günümüzde, tarihçilerin kaydetmiş buldukları bazı teferruatlar üzerinden giderek, eski zamanlarda yaşamış devlet büyükleri hakkında geri dönümlü (*retrospektif*) teşhisler koymak da ayrıca mümkündür.

Çağlara Sâri Kimi Tıbbî Bulgular

Tarihte asillerin sağlığına ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Babil'in Hammurabi Kanunları, tıbbî uygulamalara ilişkin maddelerde soylular için ayrı hükümler ortaya koymuştur: *Hekim bir soyluyu tedâvi eder, bir apseyi çıkarır ve gözünü kurtarırsa on ölçek gümüş (ten shekels of silver) alır. Hasta köle ise, efendisi iki ölçek gümüş öder.* Buna mukabil kanunda hekim açısından tehlikeli bir madde de mevcuttur: *Hekim bir apseyi bronz bıçakla alıp hastanın ölümüne sebep olursa veya gözünü kurtaramazsa, hekimin elleri kesilir.* Ancak bu madde, pratikte sadece hastanın soylu olması hallerinde uygulama bulmuştur. Eğer hasta kişi bir köle ise, talihsiz cerrah, efendiye bir başka köle satın alarak ellerini kurtarmıştır. Köle sadece bir gözünü kaybetmişse, o vakit hekim, yeni kölenin bedelinin yarısını karşılamıştır.⁶ {Orta Çağ'da İslâm halifelerine gelirsek, onlar hekimlere Hammurabi'den çok daha fazla kıymet vereceklerdir: *İslâm hekimleri halifenin ve diğer büyüklerin önünde oturabilirlerdi.*}⁷

Antik Çağ'da Perslerin İran'dan kalkıp Yunanistan'a Pers savaşları düzenlediklerini biliyoruz. (Bu arada Çanakkale Boğazı üzerinden, birbirlerine irtibatlı dev şamandralar sayesinde koca bir orduyu geçirmiş olmak, antik Persler adına büyük bir mühendislik başarısı hükmündedir).

Sağlığı bozulan *Pers kralı Artaserhas, hekimlikteki ünü çok uzaklara varmış olan Hipokrat'a bir elçi gönderip* —18. Asr'a kadar devamlı meskün diplomatlık yoktu; elçilik, icabında başvurulmuş geçici bir müessese idi— *kendisini tedâviye gelmesini rica eder; ona zengin mükâfatlar vaadeder. Ünlü hekimin ağzından ise, sadece bir red cevabı⁸ çıkar. Ardından, misilleme olarak, orduyla*

⁶ Kenneth Walker, *La Grande Aventure de la Médecin*, (adapté de l'anglais par / İngilizce'den uyarlayan: Annie Merrits), Collection Marabout, Paris 1956, s. 13.

⁷ Emine M. Atabek, *Ortaçağ Tabâbeti*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1972, s. 12.

⁸ Ortaokul ikinci sınıfta iken halk kütüphanesinde bir tarih ansiklopedisinde anılan bilgileri okumuştum. Hipokrat'ın cevabı şöyle idi:

—Git, kralına söyle. “Hipokrat, ülkesine bunca zarar vermiş bir barbarı iyi etmek istemiyor” de!
O yıllarda çoğu ortaokullar liselerin birer parçası olarak yapılmışlardı. Liselerin fen ve edebiyat şubeleri arasında ise çok tatlı münazaralar tertip edilirdi. Ekipler üçer-dörder kişilik büyüklüklerde olurdu. Tek tek sunumlar sonrasında, her iki ekibin sözcüleri son bir defa tekrar “*kapışıldılar*”.

gelip Kos adasını zaptedeceği haberini yollayan Pers hükümdarı, tehdidini eyleme dönüştüremeden inme geçirip dünyaya vedâ eder.⁹

Antik Çağ'da Makedonyalı Büyük İskender'in, *doğuştan boyun eğriliği* (*tor-tikolis, wry neck*) diye bilinen kas bozukluğundan muzdarip bulunduğu anlaşılmaktadır. Asya'da İndüs vâdisine kadar 11 senelik bir sefer düzenleyen bu acar komutan, fiilen kılıç sallayan bir cengâverdir ve belli ki fiziksel arâzını kendisine maddî veya manevî anlamda hiç dert etmemiştir.¹⁰ (Sonunda sırf kendi ordusunun ısrarı uğruna dönüşe geçen İskender, Babil'de 33 yaşında ateşli hastalıktan hayatını kaybetmiştir (M.Ö. 323).

Büyük İskender kabartmalı
bir madalyon (yaygınağ)

765 senesinde halife *el Mansur* hastalandığında, [İran'ın Huzistan bölgesindeki] Cündişapur şehrinden Hekim İbn-i Bahtışü'yu, kendisini tedâvi etmesi için sarayına getirmiştir.¹¹

Mısır ve Mezopotamya havalisinde birçok İslâm unsurunu (Memlük, Kürt, Arap, Bedevî, Siyahi, Türk) etrafında toparlayarak —Nitekim Fransız müellif onu anlattığı kitaba *Rassembleur de l'Islam (İslâmiyetin Toparlayıcısı)* başlığını yakıştırmıştır— Kudüs'ü Haçlı ordularından geri alan; cömert, cesur, iyi yürekli, dindar, gönlü asil kumandan Selâhaddin Eyyubi'nin (1137-1193) sağlık durumuna bakınca ne görürüz?

Bu büyük devlet adamı ve komutan; nükseden ateşli bir hastalıktan dolayı 55 yaşında Şam'da Hakk'a yürümüştür.¹²

Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'i Ankara Savaşı'nda dize getiren Emir Timur'un bir ayağı aksıyordu. Sebep önceki bir savaşta aldığı bir yaradan kaynaklanıyordu. Timurlenk diye de bilinen bu hükümdarın unvanı "*Demir*" ve "*Topal*" kelimelerinden oluşur.¹³

Bu ikinci devreden önce, seyirciler arasında ekiplere fikir vermek isteyen seyirci öğrenciler de idare tarafından teşvik görürlerdi. Bendeniz-fakir, "*milliyetçilik mi yoksa insanlık mı önemli?*" konulu bir münazarada, birinci tezi savunan esmer ince yapılı lise-3'lü ağabeye çabucak bu bilgileri aktardım. Memnun oldu. Not aldı. Çatışma seansında koz olarak kullanıp; "*Hipokrat bu sözleri milliyetçi bir saikle söylememiş midir?*" diyerek alkışlarla kürsüyü rakip tarafa terk etti. Sosyal Tarih ve Türkiye'de Eğitim Tarihi açısından 1960'lar-1980'ler arasında bu münazara kültürü fevkalâde önemli ve lider yetiştirici bir hüviyet arz etmekte idi.

⁹ Jon Quiejo, "The World's First Physician: Hippocrates and the Discovery of Medicine", *Break through: How the 10 Greatest Discoveries in Medicine Saved Millions and Changed Our View of the World*, FT Science Press, 2010, Indianapolis, Indiana, s. 1.

¹⁰ Yine ortaokul günlerimde aynı kütüphanede bir ilk çağ tarih kitabından İskender ile ilgili bir cümle hâfizama nakşolmuştur. İskender'e sempatik bakan yazar, söz konusu oluşumu allayıp pulayıp sanki bir üstünlük gibi ele almıştır: "*Başının bir yana eğik olması ona ayrı bir erkek güzelliği katıyordu!*" (Esasen kimi yorumlara göre bir takım dinî literatürde geçen Zülkarneyn karakterinin bu hükümdar ile bağdaştırılması, kendisine sıcak bakılması hususunda ayrıca tesirli olmuştur).

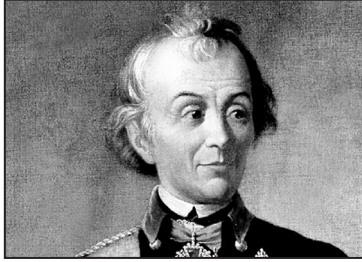
¹¹ Emine M. Atabek, *Ortaçağ Tabâbeti*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1972, s. 12.

¹² Geneviève Chauvel, *Ich, Saladin: Das Schwert des Gerechten* [Ben, Selâhaddin: Salihlerin Kılıcı] [Fransızca oijinal başlık: *Saladin, Rassembleur de l'Islam (Selâhaddin, İslâmiyetin Toparlayıcısı)*], (Almanca'ya çev. Regina Maria Hartwig), Bastei Lübbe, Berlin 1992, passim / bütüne atf.

¹³ Zühtü Feran, *Croisade de Nicopolis et Yıldırım Bayezid*, Civan Matbaası, İstanbul 1966, s. 111.

İngiltere’de 15. asırda Güller Savaşı döneminde III. Richard gibi bedeni deforme bir kral görüyoruz. William Shakespeare yazdığı bir piyesinde onu zalim birisi olarak tasvir etmiştir.

Rusya’nın çok önemli bir mareşalinin bozuk sağlık durumunu tarihi belgelerden görürüz: Alexander Suvorov, Çariçe II. Katerina’nın Rusya’yı Osmanlı

Çariçe II. Katerina’nın Mareşali
Alexander Suvorov (1729-1800) (yaygınağ)

Devleti’ne karşı genişletme savaşlarıyla tanınmıştır. Çocukluğundan beri hep cılız ve hastalıklı olarak bilinir. Eflâk bölgesinde Rus-Avusturya ittifakının Osmanlı’ya saldırdığı Boze (Rimnik) Muharebesi’nde [22 Eylül 1789] rahatsızlıkları nüksetmiş ve kılıcını taşıyacak takâti dahi kalmamıştır. Başarısının asıl sırrı alçak gönüllü olması, er’at tarafından sevilmesiydi. Bu bütünleşme onu zaferlere taşımıştır. Rus subaylarının kendi aralarında bile Fransızca konuştukları o dönemlerde kendisi, tam bir halk adamı profili

çiziyordu. Diğer subaylar arasında çiçekler içinde bir ayrık otu misâli sırtıyordu. Sovyet Rusya, İkinci Dünya Harbi’nde onu tekrar hatırlamak durumunda kalmış; birçok yurtseverlik afişlerine bu hasta komutanın hayalati andırır (ghostly) resimlerini koymuştur.¹⁴

1780’li yıllarda Ortadoğu’da —Batılı kaynaklara göre *Yakındoğu (Near East)*— diğer bakımdan sağlık durumu nasıl olursa olsun, önemli bir organ kaybı yaşamış bir komutan görüyoruz Noksanı ise testisleri. Fetihleri sayesinde günümüz İran devletinin temellerini pekiştiren *Ağa Muhammed Şah*, ailesinin bir hasmı tarafından çocuk yaşta iğdiş edilmiştir. Acımasızlığıyla nam salan bu hadım savaşçı, Kerman şehrinin direnişine çok öfkelenmiş, bütün ahalinin gözlerinin oyulması buyruğunu vermiştir.¹⁵

Napolyon’un empotans (iktidarsızlık) meselesinden bahseden geçerliliği tartışmalı birçok yayın eldedir. Bu gerçek veya yakıştırma sorun dışında sağlığı, [esir düşeceği tarihe kadar] iyi gözükmektedir. Öte yandan hastalık ihtimalinden ürktüğü besbellidir ki saray baş tabipliğine yakın dostu olan bir doktoru (Jean-Nicolas Corvisart) getirmiştir. Napolyon bu tabip için şöyle konuşmuştur: “*Ben tababete inanmam amma Corvisart’a inanırım.*”¹⁶

Amerikan’ın, Birleşik Krallık’tan ayrılıp bağımsızlığını kazanma mücadelesine bakıldığında; Türk İnkılâp Tarihi’ndeki Çerkez Ethem’in mukabili bir karakter, çarpıcı biçimde gözler önüne çıkar: Benedict Arnold.

Anılan subay önceleri bir cesaret sembolü olarak temayüz ediyor. Generalliğe ulaştıktan sonra da İngilizler’e karşı doğrudan çarpışmalara katılıyor.

¹⁴ James L. Stokesbury, “Leadership as an Art”, Robert L. Taylor & William E. Rosenbach (Ed.): *Military Leadership in Pursuit of Excellence*, fifth edition, Westview Press, San Francisco 2005, ss. 10-11.

¹⁵ Enno Franzius, *History of the Order of Assassins*, Funk & Wagnalls, New York 1969, s. 153.

¹⁶ Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayın No. 20, Ankara 1959, s. 212.

Aynı bacağından iki defa yara alıyor. Kendi eliyle düşman askerlerini bertaraf ediyor! Tehlikeden haz duyarak âdetâ delilik sınırlarında heyecan ataklarına ulaşıyor. Ancak kişiliği geçimsiz ve politikacılarla hiç arası yok. Bu itibarla etkin görevden alınıp Philadelphia askerî vâililiğine tayin olunduktan sonra, generale olanlar oluyor. Soylu, genç ve pahalı zevkler sahibi ikinci eşinin de teşvikleriyle general, marazî bir küskünlüğe bürünüyor. Kendisinin asıl kıymetini eski düşmanları olan İngilizler'in takdir edeceği hezeyanlarına (sabuklama) kapılıyor. Böylece taraf değiştiriyor! Adı haine çıkıyor. Örgütsel, konjonktürel ve kişisel gerilimler birleşerek onu; endişeli, bunalımlı, kararsız ve lüzumsuz tehlikeye meyyal bir ruh hâli içersine çekiyor. Hıyanetin pençesine veriyor.¹⁷

Taraf Değiştiren General Benedict Arnold
(1741-1801) (yaygın)

[Arnold hayatının geri kalanını Londra'da tamamlamış, İngiliz yetkililerin de karmaşık ve değişken duygularına muhatap kalmıştır; zira onların önce düşmanı iken sonradan hizmet veren bir yordakçısı durumlarını ayrı ayrı yaşamıştır ne de olsa].

Daha Yakın Zamanlar

Birinci Cihan Harbi'nin en önemli simalarından İkinci Wilhelm Kaiser, sol kolunun doğuştan sakat olmasına rağmen çok disiplinli bir askerî eğitim-öğretim görmüştür.¹⁸

Aynı savaşta General Helmuth Johann Ludwig von Moltke'nin, Eylül 1914'te Kaiser tarafından sağlık durumu sebebiyle görevden alındığını görmekteyiz. Ünlü komutan bu tarihten kısa bir zaman sonra öldüğünde, vefat sebebini kardiyak genişlemesi ve albümineri [idrarla protein kaybı] olarak açıklayan Dr. Herman Karlsbad, yanılmış olamazdı.¹⁹ {Moltke the Younger (genç Moltke) diye de bilinen bu general, önceden (1835-1839) orta rütbedeki subaylığı zamanında Osmanlı ordusunda askerî muallim, harita çizeri ve tahkimat uzmanı olarak çalışmış bulunan Feldmareşal Helmuth von Moltke'nin yeğenidir (Wikipedia'dan teyid tarihi: Mart 2017)}.

Zamanının çok ünlü bir Alman cerrahı, anılarında Yunan Kralı Konstantin'i tedâvisinden de bahsetmiştir:

1917 Güz mevsiminde Zürih'teki özel kliniğine Avusturyalı meslektaşından bir mektup gelir. Krala uyguladığı ameliyatı komplikasyonlar izlemiştir. Belki Sauerbrauch şifayı gerçekleştirir. Derken kral kalabalık bir maiyet ile İsviçre'ye geçer. Muayeneden önce siyasi konumunu ve duruşunu —ne

¹⁷ *Field Circular Leader Development Program*, Center for Army Leadership, U.S. Army Command and General Staff College, Leavenworth, Kansas 1984, ss. 5-7.

¹⁸ *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1983.

¹⁹ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 33.

de olsa Yunanistan o anda İtilaf devletleri içindedir; doktor ise karşı kutup olan İttifak devletlerinin başını çeken Almanya'nın vatandaşıdır— doktora bir özetleme ihtiyacı duyar. Harbin (I. Dünya Savaşı) arifesinde müttefikler onun tarafsızlık duyurusunu affetmemişler; Fransız sempatzanı Venizelos'a destek verip 1916 Kasım'ında, nüfuz alanını bilhassa kuzeyde ve adalarda hissettiren bir karşı-devlet ihdas etmişler; bir ay içinde de Bulgaristan ve Almanya'ya karşı harp ilânını sağlamışlardır. 1917 Mayıs'ında Preve ve Teselya'da boy gösteren Fransız birlikleri onu tahttan feragata açıkça zorlamışlardır. Râzi gelmeseydi iç savaş çıkarmış ve sonunda gene onların isteği gerçekleşmiş. Sauerbrauch, ağır tütün tiryakisi Konstantin'in plevrasını (göğüs zarı) açıp geri kalan irinleri de başarıyla dışarıya akıtır. 1918 yazı başlangıcında Konstantin, Carmen Sokağı'ndaki sağlık merkezinden taburcu olurken cerraha şu izahatta bulunur. Yeniden tahtına kavuşması an meselesidir ve o vakit bütün tedâvi borçları Yunan devlet bütçesinden ödenecektir. Cerrah, "Ona ne şüpheli? Majesteleri daha iyi bilirler" cevabından öte bir şey diyemez.²⁰

[İngiltere'yi Lozan'da baş murahhas olarak temsil eden] Lord Curzon, spinal ve siyatik ağrılarına karşı çelik korse desteğine başvuruyordu. Bir aralık bacak damarlarındaki trombo-flebit (tıkayıcı pıhtı) yüzünden makamını Lord Balfour'a emanet bırakmak zorunda kalmıştır. Çanakkale'de Osmanlı'dan yediği tokat da maneviyatını ziyadesiyle bozmuştur. Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ile bir görüşmesinde bu gerekçeyle alenen göz yaşlarına boğulmuştur.²¹

1916-1919 yılları arasında ağır bir hastalık, [Haşhaşinler'in devamı sayılan Şia'nın Nizari İsmailî kolu önderi] Üçüncü Ağa Han'ı, ortalıkta gözükmekten men etmiştir. Sonunda iyileşmiş, ancak göz yuvarları fazlaca dış bükey kalmıştır. Ağa Han'ın bir başka sorunu aşırı kilodur. 1936 yılında müridleri

Üçüncü Ağa Han (1877-1957)
(yaygınağ)

tarafından altınla (220 libre), on yıl sonra elmasla (243 buçuk libre) tartılmıştır. O törenlerde oğul Ali Han'ın ince silüetine bakan bazı müridler, gelecek tartım festivallerinin daha ucuza çıkacağını düşünmüş olsalar gerektir. Lâkin; önce bir baronun dul kızıyla, ardından ondan boşanıp aktris Rita Hayworth ile evlenen uçarı Ali Han, babasından cemaatının liderlik icâzetini alamadı. Üçüncü Ağa Han onu atlayıp, yerine Harvard mezunu torunu Kerim'i seçti. İmamlık hâlen [her üç yılda bir dünya çapında mimarlık ödülleri dağıtan] Kerim (IV. Ağa Han)'dedir.²²

Başkan Woodrow Wilson'un [1856-1924] hayatı kronik (süreğen) hastalıklarla dopdoludur.

²⁰ Ferdinand Sauerbrauch, "Gekrönte Patienten-Ehrenhalber, 202-235. Sahifeler Arası Bölüm", *Das war mein Leben*, Beertelsmann Lesering, München [Mühnih], 1956, ss. 205-206.

²¹ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 194.

²² Enno Franzius, *History of the Order of Assassins*, Funk & Wagnalls, New York 1969, s. 209.

1874-1910 arası zaman diliminde on iki ayrı hastalık geçirmiştir. Bütün bunlara rağmen, 4 Mart 1921'de Beyaz Saray'ı devrettiği yakışıklı ve görünüşte çok sıhhatli Harding'i gömecektir. Harding, 2 Ağustos 1923'te elli sekizinci yaşında sürpriz bir surette beyin kanamasından ahirete geçecektir.²³

Dwight D. Eisenhower [1890-1969] ikinci dönem başkanlığı sırasında bir beyin damarı kasılması geçirmiştir. 1959'da Türkiye dahil, bazı ülkeleri kapsayan bir yolculuğa çıkmış; bu arada Afganistan'ın başşehri Kabil'de deniz seviyesinden 6000 ft (yaklaşık 1800 m) yükseklik kendisini bayağı zorlamıştır. 24 basamaklı bir merdivende nefessiz kalmıştır. Ancak bu gibi ihtimallere hazırlıklı bulunan gizli servis oksijen tüplerini yetiştirince, çabucak kendisine gelmiştir. O esnada yetmişinci yaşındadır.²⁴

1960 yılında 43 yaşında en genç başkan seçilen John F. Kennedy, gençliğinde omurilik sorunları yaşamıştır. Adrenal bezinin kısmen kifayetsiz çalışmasından ötürü de 1947'den beri vücuduna kortizonlu ilaçlar girmekteydi. [Onun 1963'te Dallas'ta suikaste uğramasının ardından yardımcı sıfatıyla yerini alan] Lyndon Johnson için böbrek taşları hep baş belâsı olagelmıştır. Başkanlığa geçtiğinde, yaşadığı kalp krizi²⁵ tam sekiz yıl öncesinde kalmış oluyordu.²⁶

Adolf Hitler'in kafasında, kendisine yönelik ezâ hezeyanları bulunduğunu ve kindar, saldırgan tutumlarının bu sabuklamalardan temellendiği kolayca söylenebilir.²⁷

"Bu gibi perseküsyon delirli paranoya halleri, içinde yaşanan zamanın hâdiseleri ile ilişkilidir. Eski devirlerde bu gibi hastaların eziyet verenleri cin, peri vs. gibi ruhanî varlıklar iken; modern çağda onların yerini siyasal partiler, etnik gruplar vs. almışlardır."²⁸

Hitler'in generali Rommel, Libya üzerinden bütün kuvvetleriyle batıya çekişi büyük maharetle başarmış ancak bu harekât onun sıhhatine mâl'olmuştur. Ocak 1943'de rahatsızlıklarını eşine bildirmiş; kalp, sinir ve romatizma sorunları yaşadığını ifade etmiştir. Mart ayında uzun bir sağaltım ve nekahat izni için Almanya'ya dönmüştür.²⁹

²³ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, ss. 54-55.

²⁴ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 184.

²⁵ Hekimler kalp sektesi geçirmiş hastalara daima bundan böyle kedersiz gamsız bir hayat tarzı önerirler. Kendisi bu öneriye mi rağbet etmiştir? Yoksa mizacı mı öyledir? O, fiziksel şakaları seven bir adammış. Yine Texas'daki kurs günlerimizde Texaslı Johnson'un, artık kocaman bir müzeye çevrilmiş olan çiftliğini, bir turist kafesi arasında gezmek bize kismet olmuştu. Bir aralık başımızdaki mihmandar onun vitrine konmuş favori otomobilini de gösterdi. Bu özel araba amfibik yapıda olup su ortamında gayet kolaylıkla yüzebiliyormuş. İşte bu itibarla müteveffa başkanın beylik şakası, dostlarını arabasıyla gezdirirken direksiyonu birden yakındaki ırmağa sürüp onları ürkütmekmiş!

²⁶ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 189.

²⁷ Paul Reiwald, *De l'esprit des masses: Traité de psychologie collective*, Dechaux et Niestlé Éditeur, Paris 1949, s. 53.

²⁸ Rasim Adasal, *Ruh Hastalıkları*, ilâveli üçüncü baskı, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 263.

²⁹ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 131.

Benito Mussolini'nin, 1905'te daha 22 yaşında frengi mikrobunu kapıldığı sonradan anlaşılmıştır. 1939 yılına geldiğinde hastalığın sinir sistemine işlediğine dair şüphe verecek çok gerekçe vardır. Nitekim Fransız elçisi, İtalya'nın diktatöründe bir zihni çöküş durumu rapor etmiştir. Nihayet gizli polis, bu konuda tıbbi müdahale lüzum geldiğini, damat Kont Ciano'ya söylemiştir. Önceden, 1925 yılında "Duçe" kan tükürecek kadar peptik ülserden de çekmiştir. Kendisini 1943'te muayene eden ("Führer" in özel tabibi) Dr. Morell bazı tavsiyelerde bulunmuştur.³⁰

İspanya diktatörü General Franco'nun³¹ 1963'den beri şeker ve Parkinsonizm problemi yaşamakta olduğu söylentisi çıkmıştır. 1961 senesinde uzunca bir inziva dönemi ardından halka yeniden gözükteğünde; pek de anlamlı olmayan bir yüz ifadesiyle ve ağız hafifçe açık vaziyette etrafına bakınmıştır.³² Mısır'ın eski devlet başkanlarından Cemâl Abdül Nâsır'ın [1918-1970] diabet olduğuna dair imâlar hep ortalıkta vardı. Bir aralık Sovyet Rusya'ya giderek bacak damarlarına da çâre aramıştır. 1960 senesinde bir grup Amerikalı psikiyatrist ve psikolog, Sovyet lideri Nikita Kruşçev hakkında [tabii ki uzaktan uzağa] stabil hipomani tanısı koymuşlardır.³³ {Mani, dalgalı $y=\sin(x)$ fonksiyonu grafiğini andıran} bipolar bozukluk (manik-depresif cinniye) hâlinin çökkünlük evresinden sonra gelen ve sürekli tekrarlanan coşkunculuk evresidir. Van Gogh, Paul Gauguin, Fikret Muallâ örneklerindeki gibi birçok sanatçı bu hâlet-i ruhiye içinde yaşadılar. Çökkünlük zaman dilimlerinde âdetâ veri toplama ve gözlem yapıp, müteakip *mania* püskürmelerinde eserler (tablo, beste, roman vs.) vücuda getirdiler. Stabil hipomani, bu anlamdaki maninin, kararlı (bunalım ile pek alternatif gitmeyen) amma daha hafif bir versiyonu hükmündedir.³⁴

Francisco Franco (1892-1975)
Orta yaşa doğru ve nispeten
sıhhatli iken (yaygınağ)

1964 senesinde Japon başbakanı Ikeda Hayato [1899-1965] bir aralık gırtlak kanseri tedavisi görmüş, bu esnada ülkesini bir klinikten yönetmişti. Bu tarih-

³⁰ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 132.

³¹ General Franco'nun son günlerindeki sağlık durumu Türkiye'nin tek kanallı resmi televizyon ajanslarında sıkça dile getiriliyordu. Yani Generalin ölüm döşeginde olduğu artık saklanamıyordu. Buna rağmen Madrid kaynaklı bazı yorumlar, onun büyük bir yaşama arzusu sergilediği, hayata inatla tutulduğu doğrultusunda bazı güzelleme (embellishments) ekleme zorunluluğunu duyuyordu besbelli. Bir öğlen üzeri okul kantininde yine bu gibi haberler ekrandan kulağımıza çalındı. O esnada; keskin sol görüşlü ve özdeğici (materyalist) olarak bildiğim D.D.'nin yorumu bana başka bakımdan bir sürpriz gibi gelip hafızama nokşolmuştur:

- "İstedikğin kadar debelen! Kocaa Azrail ile baş edebilen mi lan? Senin, ananı *sinkaf* eder!"
Demek o öğrenci, aslında ölüm melâkesine inanıyordu.

³² Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 207.

³³ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 134.

³⁴ Sinan Çaya, *Behavioral Sciences for Engineers [Mühendislere Davranış Bilimleri] Adlı Seçmeli Lisans Dersinin Basılmamış Notları*, Marmara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, İstanbul 2012.

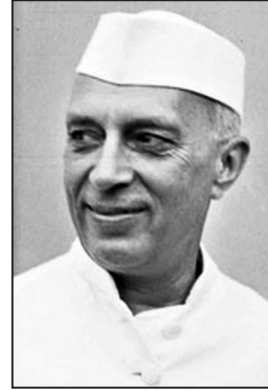

Ikeda Hayato (yaygınağ)

ten az bir süre öncesinde Hint başbakanı Cevahirlal Nehru [1889-1964], inme geçirmiş ama göreve devam etmiştir. Aylar boyu, meclisin sıralarına tutunarak idare-i maslahat edebilmiştir.³⁵

1964 Nisanı'nda Paris'te bir genito-üriner [bevliye] kliniğinde gūya Kamboçya'nın (gerçekte var olmayan) kralı için 1,98 metrelik özel bir hasta yatağı kondu. Derken bu yatağa, prostotektomi (prostat bezinin çıkartılması) ameliyesi görececek olan General Charles de Gaulle yattı.³⁶ (Daha yakın zamanın Fransız başkanlarından François Mitterrand da ilerleyen yaşında prostatındaki habis gelişmelere rağmen görevini tamamlamıştır). {Frederick Forsyth ünlü *Çakal* adlı romanında De Gaulle'in uzun boyunu, olaylar dizisi-

nin doruk noktasında değerlendirir. Kitap, bir İngiliz profesyonel tetikçinin De Gaulle'e suikast planlaması kurgusuna dayanır. Tetikçi kılık değiştirmekte usta, adam akıllı nişancı ve Fransızca bilen soğuk kanlı bir tiptir. Başkanın itiyatlarına dair literatür okuyup bilgilenir. Paris'e gelip provalar yapar. Belçikalı bir ustaya, koltuk değneğine benzeyen özel (parçalara ayrılabilir) bir tüfek ve (bir nev'i dum dum kurşunu misâli) beden içinde tekrar patlayan özel mermiler hazırlatır. Eski muhariplere madalya dağıtım günü harekete geçer. Tam tetiğe asıldığı anda, başkan, göğsünü süslediği eski askeri yanağından öpmek üzere bir baş boyu eğilir ve özel mermi onu atlayıp sessizce, sıcaktan yumuşamış asfalta saplanır}.

Cevahirlal Nehru (yaygınağ)

Eski Hollywood yıldızı Ronald Reagan'ın (1914-2004) son dönemlerde bir bağırsak ameliyatı geçirdiği Türkiye basınında da tafsillatlı şekilde bahis konusu olmuştur. Daha öncesinde (1981) özel civalı mermiyle vurulan Reagan, çok kuvvetli bünyesi sayesinde bu bâdireyi atlatmış idi. Ömür çizgisi uzunca olan Reagan son zamanlarında Alzheimer hastalığına dūçar olmuştur. Son eşi olan, eski aktris ve on yaş küçüğü Nancy Reagan ise 2016 yılına kadar yaşamıştır.

[Önceki Yugoslavya'nın birleştirici ve güçlü lideri] Mareşal Tito'nun son zamanlarında tromboz (damarda tıkanma) nedeniyle bir bacağı ampute edilmişti. Buna rağmen ekranlarda gülümseyen bir görüntüsü çıkmış idi. {Mareşal Tito'nun Yugoslavya'sının; Türk diplomatlarına suikast yapan ASALA tedhiş örgütü mensuplarına karşı; faileri belirlemede gönülsüz olan başka birçok

³⁵ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 207.

³⁶ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, s. 208.

devletten farklı olarak ciddiyet içinde harekete geçmesi, Türkiye açısından takdir-i şâyan bir tutumdur}.

Josip Broz Tito (1892-1980)
Genç ve sıhhatli yıllarında
(yaygınağ)

Liderlerin sağlığı hususunda Winston Churchill'i başlı başına bir "ayaklı tıp ansiklopedisi" olarak ni-teleyip ona sayfalar ayırmak, gayet yerinde bir dav-ranış olacaktır: Evvelâ şunu belirtmelidir ki kendisi, babasıyla aynı yaşta öleceğine kanaat etmiş ve ilk 46 senesini bu yüzden, sanki öleceğini biliyormuş gibi bir ruh hâlinde geçirmiştir. Büyük hırs ve çılgın bir yo-ğunluk içinde çalışıp 33'ünde kabineye girmesi belki bu sayede mümkün olmuştur. 1940 yılında, 65 ya-şında başvekilliğe ulaşmıştır. Üç yıl sonra bir zatürre atlatmıştır. Esasen gençliğinden beri yolculuklarında yanında oksijen tüpleri taşımakta; uzun konuşmalar arasında bunlarla nefeslenmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında; Kahire, Tahran, Yalta gezilerinde larenjit (gırtlak iltihaplanması), kalp ritmi aksamaları, iştahsızlık, ateş basmaları gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Doktoru Moran, 1944 yılını onun bedensel ve akli çöküşünün başlangıcı ad-deder. 1949 Ağustosunda sağ elinde bir zâfiyet duyumsayan ama bu hususu atlatan politika ustası; sonradan sol yanına tesir eden daha ağır bir inme geçirmiştir.

Şubat 1955'deki Ülkeler Topluluğu başbakanlar toplantısında son defa bir milletlerarası etkinliğe başkanlık etmenin hazzını yaşamış; ardından gelen günlerde Buckingham Sarayı'ndaki bir dâvette yığılıp kalmıştır. Şimdi yetmiş iki yaşına ulaşmış durumdadır. Nisan ayında başbakanlığı bırakmış, günlerini çoğunlukla yatarak geçirmeye başlamıştır.³⁷ Yıllar önce seyrettiğim bir bel-geselde, Winston Churchill'in harp esnasında geceleri çalışmak ve gündüzleri uyumak gibi bir alışkanlık geliştirdiği vurgulanıyordu. Birçok film görüntü-sünde ve fotoğrafta ağzında puro ile gözükmesi de ilginçtir. Aşikâr nefes dar-lığına karşın tiryakilikten vazgeçemediği görülmektedir. Kilolu görüntüsüne rağmen yüksek bir karizması olduğunu teslim edebiliriz. İstanbul efendisi bir eczacı ağabeyden Kütahya'da seneler önce dinlediğim bir Churchill anekdotu (hikâyecik), onun hazır cevaplığına ve keskin zekâsına bir küçük karinedir: Bir mecliste, helâ dönüşü pantolonunun önünü açık unuttuğunu yüzüne söylemek zorunda kalmışlar. Gülerek cevap vermiş:

- Dükkân açık kalsa da tezgâhtar içeridel!

Sovyet Rusya, Leonid Brejnev'den (1906-1982) itibaren ard arda hasta Po-lit Büro liderlerinin eline geçti. Önce Andropov "sağlığının birden bozulması üzerine, Ağustos 1983'ten sonra halk arasında görülmedi."³⁸ Onun peşinden makama gelen Chernenko'nun da "çok geçmeden Andropov gibi sağlığı bo-

³⁷ Hugh L'Etang, *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Incorporation Publishers, New York 1970, ss. 146-151.

³⁸ *Ana Britanica*, Cilt: 2, 1987, s. 76.

zuldu; hastalığı nedeniyle resmî törenlere katılmamaya başladı.”³⁹ Böylece üç Prezidyum Başkanı neredeyse peş peşe gitmiş bulunuyordu. {Nüktedan bir arkadaş o günlerde, seçmeli Rusça dersi veren bir genç öğretmene; “yoldaş, bu nice iştir ha?” diye takıldığında, yanı başında bendeniz de vardım}.

Sembolik Berlin Duvarı, sağlığı iyi gözükken Gorbaçov döneminde ve onun göz yummasıyla yıkılıp yönetim Rusya Federasyonu olarak yeniden yapılandı. Baştaki adamın sıhhatini sır gibi görme alışkanlığı ise birden terk edilemezdi: “Dört ay içerisinde iki kez kalp rahatsızlığı geçiren Yeltsin; ABD basınıyla Moskovski Komsomolets gazetesini, sağlığının kötüleştiğini yazdı diye suçlamıştır.”⁴⁰

Mao ile ilgili bir filmin başlangıç sahnesi, onu, tıpkı gençlik günlerindeki gibi, Shaoshan köyünde Xiang Jang ırmağında yüzerken göstermiştir.⁴¹ Çin Halk Cumhuriyeti’nin daha sonraki tarihli sembolik lideri Deng Şiapoing hakkında, bir gazete⁴² bir Şangay dergisinden alıntı fotoğrafın altında “Büyük Lider Çok Sağlıklı” ara manşeti çıkmıştır. Yaklaşık bir sene sonra ise aynı gazetenin⁴³ “Bir Hanedanlığın Sonu” diye bir teşbih içeren ara başlığın altında, doksan bir yaşındaki Şiapoing’in, Pekin’deki evinde bir tekerlekli sandalyede ve konuşma yetisini kaybetmiş olarak yaşadığı ifade edilmiştir. (Çinli lider bu tarihten itibaren daha iki sene süreyle hayatta kalacaktır). {Texas’ta bir kursta bulunduğumuz sırada hava astsubayı menşeli bir ders hocamız bir aralık bu Mao’nun sağlığı meselesine dair birinci elden sayılabilecek ilginç bir malûmat vermişti. Kendisi 1970’lerin sonlarında yoğun Çince öğretiminden geçirilip Birleşik Amerika’nın Pekin Temsilciliği’nin askerî ataşelik kısmında göreve gönderilmiş. Meslek icabı edindiği bilgilere göre; ne zaman Mao Zedong (1893-1976) kendisini iyi hissetmez ise, bir dublörü hemen havuza girip yüzmeye başlar ve mahsusçuktan fotoğraf objektiflerine yakalanırmış! Mao’nun yüzücülüğü ünlüdür ne de olsa}.

Osmanlı’ya Dair Müstakil Bir Bölüm

Niğbolu kahramanı Yıldırım Bayezid, Timur’a esir düştükten yedi ay kadar sonra kederinden ve nefes darlığından kırk dört yaşında vefat etti (1403). Timur haberi alınca “yazık oldu, büyük bir mücahidi kaybettik” demekten kendisini alamadı.⁴⁴ (Kimi kaynaklara göre ise zehir içerek intihar etmiştir).

Fatih’in aslı güzergâhı belli olmayan bir sefere giderken Gebze mevkiinde Hünkâr Çayırı’nda Hak’ka yürüdüğü malumdur. Bir şekilde saraya sızmış bir İtalyan asıllı casus hekim tarafından kronik civa zehirlenmesine tâbi tutulup işte bu yüzden öldüğü⁴⁵ tezi ile birlikte; diğer bazı kaynaklarda; tıpkı Osman Gazi

³⁹ Ana Britanica, Cilt: 6, 1987, s. 382.

⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 15 Kasım 1995.

⁴¹ Star Dergisi, Sayı: 48.

⁴² Milliyet Gazetesi, 13 Ocak 1995.

⁴³ Milliyet Gazetesi, 29 Ekim 1995.

⁴⁴ Ayhan Buz, Osman Gazi’den Vahdettin’e Osmanlı Kronolojik Tarihi, Kilim Matbaası, İstanbul 2009a, s. 27.

⁴⁵ Nurettin Uzunoglu, A Concise History of the Ottoman Empire, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

atası gibi nikris (gut, damla) diye bilinen (ve ürik asit salgısını arttıran metabolik hastalıktan) ahrete göçtüğü de ayrıca ifade edilmektedir.

III. Mehmet'in çocukken sünnetini yapan Cerrah Mehmet Paşa'nın da sonradan getirildiği sadrazâmlık makamından, yine nikris hastalığı yüzünden alındığı bilinmektedir.⁴⁶

Topal Recep Paşa da nikristen (gut) muzdarip idi. IV. Murad'ın genç yaşında vezir-i âzamlığını yapan, el altından âsi Yeniçeri ağaları ile pazarlıklar sürdüren ve gizli tertiplerin içinde bulunan, genç sultana aba ardından sopa gösterici tavırlar takınan paşa ("*abdest aldın mı padişahım?*"), disiplinsizlerin bir ayak divanında yine gözdağı için iç avluda toplandıkları sırada belâsını buldu. Sarayın sâdik adamları sür'atle paşadan ve şürekâsından bıkkın halkı silâhlendirip dış avluya topladılar. Birden dengeler değişti (İçeriden açıkça duyulan "*Padişahım çok yaşa!*" nidâları). Genç sultan, paşaya önce bir sözel misilleme yapıp ("*abdest al bre zorba başı!*") ardından kendisini oracıkta celâtlara teslim etti. Hâdise, kimi tarihçilerin yorumuyla, IV. Murad'ın âdetâ bir anda mânen büyümesini temsil eder.⁴⁷

Osmanlı tahtının sert padişahı I. Selim'in (Yavuz), sırtında çıkan şirpençe çıbanını hamamda bir tellâka ovdurtup azdırmış olduğunu okul kitaplarında okumuştuk. Bu hâlin sebebiyet verdiği dermansızlık ve çöküş yüzünden cesur padişah, Edirne yolunda Çorlu mevkiinde çadırında, musahibi (nedim, sırdaş) Hasan Can Çelebi ile birlikte Yâsin okuyarak ruh teslim etmiştir.

III. Mehmet henüz Manisa'da sancak beyi iken lalalığını üstlenen Lala Mehmet Paşa, şehzâde tahta çıktıktan sonra (Kasım 1495) vezir-i âzam yapılmıştır. Divan-i Hümayun'a bir gün reislik edebilmiş, II. Selim gibi o da şirpençeden hastalanarak makama tayininin 10. gününde vefat etmiştir. (Bu sadrazam devşirme olmayıp Manisalı bir zeamet sahibinin oğludur.)⁴⁸

Yavuz'un oğlu Kanuni (I. Süleyman) tahtında 46 sene gibi uzun bir dönem kalarak yaşlılık günlerini yaşamış; tabiatıyla giderek bozulan sağlığı, Muhibbi mahlâsını kullanan bu şair sultana ünlü beytini söyletmiştir:

*Olmaya devlet [mutluluk] cihanda
Bir nefes sıhhat gibi!*

Muhteşem Süleyman, Zigetvar kalesinin fethini göremeden vefat etmiş (1566), Sadrazam Sokullu bir yandan Şehzâde Selim'e haber uçururken bir yandan askerden sultanın ölümünü gizlemiştir. {Dönüş yolunda II. Selim'in gelişinde askere cülûs bahşişi ilk defa verilmiş ve sonradan gelenekselleşmiştir}.

Üçüncü Osman'ın (1699-1757) ruh hâli bakımından bazı gariplikleri nakledilmiştir. Yaklaşık üç yıllık saltanatı döneminde musikişinasları saraydan

⁴⁶ Ayhan Buz, *Sokullu'dan Damat Ferit'e, Osmanlı Sadrazamları*, Kilim Matbaası, İstanbul 2009b, s. 67.

⁴⁷ Genel kültürü ve tarih bilgisi de çok engin olan şair Behçet Kemâl Çağlar, lise birinci sınıfta edebiyat öğretmenimizdi. Bir derste lâf lâfı açınca cûşa gelerek o nefis uslûbuyla tarihten bu yapırağı anlattı. Bu tarihsel olguyu ilkin onun şair ağzından dinlemek böylece bize kısmet oldu.

⁴⁸ Ayhan Buz, *Sokullu'dan Damat Ferit'e, Osmanlı Sadrazamları*, Kilim Matbaası, İstanbul 2009b, s. 61.

kovmuş, harem erbâbına (kadınlar taifesine) pek mâruz kalmamaya dikkat etmiş, yedi defa sadrazam değiştirmiştir. Ahırkapı deniz fenerinin ve Nur-i Osmaniye camiinin bânisi bu hükümdar, şehzâdeliğinde kafeste en uzun süre kalan şehzade idi (56. yaşına kadar). Atası Yavuz gibi, bir çıbanın sebep olduğu hastalıktan vefat etmiştir.⁴⁹ {Bilindiği üzere ondördüncü sultan I. Ahmed'den itibaren şehzadelerin sancak beyliğine çıkmaları kaldırılmış; sarayda kafes (veya şimşirlik) tâbir edilen kısıtlı bir mahalde göz altında bulunmaları sağlanmıştır. Aynı zamanda babadan oğula yerine hanedanın büyük oğluna tahtın düşmesi yolu açılmıştır. Anılan yeni gelenek, bir ilke olarak kardeş katlinin kaldırılması esasına dayanır. Kösem Sultan'ın bu usûle geçişte telkinleri olduğu söylenir. I. Ahmed'den sonra ilk defa bir kardeş (I. Mustafa) tahta geçmiştir. *Korktuğu cellâtları karşısında bulmamış; amma yaşadığı gerilim aklı yeteneklerini zedelemiştir.* [Sonradan ikinci Viyana kuşatmasını saraydan yönetecek olan] IV. (Avcı) Mehmed 1687'de hâl edilip yerine Sultan İbrahim'in oğlu II. Süleyman tahta konmak istenince o da bu habere inanmak istememiştir. Ölüm korkusuyla, evvelâ şimşirlikten çıkmaya bir türlü yanaşmamıştır.⁵⁰ (Görüldüğü üzere kardeş katlinin son bulması birden olmamış, bir vetire / süreç izleyerek yerine oturmuştur).

III. Mustafa'nın (1717-1774) ıslahatçı bir duruşu olduğu —bu kafaya uygun yetiştirdiği oğlu III. Selim ıslahatları daha ileri boyutlara taşıyacaktı— ancak bununla beraber bazı garip halleri (hurafelere yatkınlığı) bulunduğu kaynaklarda kaydedilmiştir. Zamanında sarayda büyücüler ve münecimlerin peydahlandıkları ve rağbet gördükleri bilinmektedir.

Duraklama ve gerileme devrinden itibaren akli malûliyet ya da en azından akıl zayıflığı sergilemiş gibi görünen sultanlar mevzuu, zamanın ve şartların içinde kıymetlendirilmesi gereken bir husustur. Bu noktada bir tarihsel romanda şu satırları okuyoruz ki gerçekçi bir muhakeme yansıtmaktadır: “Aynı düşlerle [tahta oturmak] bekleyen ağabeylerinin delirdiğini gören herhangi biri, zaten delirmek-delirmemek açmazına sıkışacağı için delirmek zorundaydı. Çünkü dedelerinden III. Mehmet'in, padişah olur olmaz, aralarında meme çocukları da bulunan on dokuz kardeşini tarihte okuyan (ve devletin tarihini de bilmek zorunda olan) şehzâde, delirmeye mahkûmdu.”⁵¹ (Günümüz psikiyatri bilminde deli yoktur akıl hastası vardır; ancak tarihsel bağlam içinde anılan sözcüğün kullanımında beis yoktur). {Hanedanın kanı kutsal sayılıp dökülmesi men edildiğinden, teknik yöntem olarak ibrişim kementle boğulmala-

Sultan III. Osman (yaygınâğ)

⁴⁹ Yaygınâğ (internet) bilgisi, erişim: Mayıs 2017.

⁵⁰ *Renkli Osmanlı Padişahları Albümü ve Hayatları*, Kurtuluş Yayınları, Ankara, (t.y. [c.1980]).

⁵¹ Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1990.

rı lâzım geliyordu. III. Mehmed'in anılan küçük kardeşleri, bu korkunç ama kaçınılmaz ameliye öncesinde sür'atle sünnet edilerek bari bu açıdan ahrete hazırlanmışlardır. Ritüel, her defasında emri verenleri de derin kedere gark etmiş, asla ve kat'a canavarca hisler söz konusu olmamıştır. Önceden Ankara Savaşı ile Çelebi Mehmed'in cülüsü (tahta çıkış) arasında kardeş kavgalarıyla geçen on bir yıllık fetret dönemi, belleklerden silinmeyen bir ibrettir. Devlet-i Âliye'nin bekâsı yüzeysel bir şiar olmayıp, şehzâdelerce sahiden içselleştirilmiş bir gerekliliktir.}

*Sultan İbrahim, sırf yolsuzluk yapanlara mâni olduğu, devlet haznesini soyanları etrafından uzaklaştırdığı için, muarızları ona "Deli" sanını takmışlardır.*⁵²

Sultan İbrahim'in öfke krizleri gösterdiği, müzmin baş ağrısı çektiği doğrudur. Libido (şehvanilik) bileyişlerini, soyun devamı için annesi Kösem Sul-

Üç Aylık Sultan, V. Murad (yaygınağ)

tan'ın plânlarına mâl' etmek daha doğru olur. Kilolu cariyelerden hoşlanması belki uçrak (eksantrik) bir nitelik olmaktan daha öteye gidemez.

[Fransızca dilinden tarihi / biyografik eserler kaleme alan Kenize Murad'ın büyük dedesi] V. Murad (1840-1904), Genç Osmanlı hareketini şehzâdeliğinde benimsemiş, onlara, başa geçtiğinde meşrutiyeti ilân edeceğini belirtmiştir. Ancak, önceden bildiği halde, amcası Abdülaziz'in halli [ve

akabinde intihar süsü verilerek katli] hiç ummadığı bir anda gerçekleşip maniviyatını ve akli melekelerini etkilemiştir. İyileşmesinden ümit kesilince; 94 günlük saltanatının ardından tahtı II. Abdülhamid'e terk edip Çırağan Sarayı'nda nezâret altında hayatına devam etmiştir.⁵³

İlhami Soysal çeyrek asır önce Osmanlı hanedanına dair kaleme aldığı, gazete ekinde çıkmış bir yazısında (*"Osmanoğulları'nun 622 Yıllık Saltanatı İki Mart Arasına Sıkışmıştır"*) üslubunu çok sert tutarak şöyle bir cümleye yer vermiştir: *"İbrahim, Beşinci Murat, birinci Mustafa ise resmen birer deli idiler."*

Halbuki I. Mustafa'ya delilik nispet edilmesi havuzdaki balıklara para atmasındandır ki hizmetkârlara, onları incitmeden bahşış vermek üzere bu davranışı benimsediği ifade edilmiştir. V. Murad'ın mahpus hayatı esnasında tekrar aklının başına geldiği bilinmektedir. II. Abdülhamid'inin artık devletin idaresine, üstelik ince bir siyaset ve çok ustalıklı bir diplomasi yoluyla tam bir vukufiyet kesbetmişliğinin ardından tahtı ona geri verecek hâli mi vardı? V. Murad'a merhametle⁵⁴ davranmış, onun hayatına kastetmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir.

⁵² Nurettin Uzunoğlu, *A Concise History of the Ottoman Empire*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 74.

⁵³ *Renkli Osmanlı Padişahları Albümü ve Hayatları*, Kurtuluş Yayınları, Ankara, (t.y. [c. 1980]).

⁵⁴ Şartlar icabı gelişmiş vehimli ruhsal profiline rağmen, bu noktada bazı tahrik edici tezgâhlamalara dahi kapılmamıştır. Namık Kemâl'in *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesi payitahtta oynanıp bazı

Osmanlı'da başarısız hekimbaşılara karşı oldukça ılımlı bir tavır alınmıştır. Âdet, bir padişahın vefatından sonra hekimbaşının vazifeden azliydi. Böylelikle onun tedâvide yetersiz kaldığı düşüncesi [zımnen] belirtilmiş oluyordu. Padişahın tahttan inmesi durumunda ise hekimbaşı görevde kalmaya devam ederdi.⁵⁵

Tanzimat Fermanı'nı ilân eden 31. Sultan Abdülmecid, 1861 yılında genç yaşında ince hastalıktan (verem) ahirete göçmüştür. Tıpkı babası II. Mahmud gibi. İnce hastalık tehdidi Cumhuriyet döneminin başlarında da devam etmiş; başvekillerden Adnan Menderes (1899-1961) çocuklukta ebeveynlerini bu hastalıktan kaybettiği için kendisi nâmına da hep ürküntü duymuştur. 1950 seçimlerinde iktidara gelince bu hastalıkla mücadele için Verem Savaş Derneği'ni kurmuştur. Memleket çapında ahali muayenelerden ve aşılardan geçirilmiş, anılan kampanya zamanın diğer bazı yapıcı teşebbüslerine göre çok daha önde giden bir örnek sergilemiştir.⁵⁶

Tartışma ve Sonuç

Amerika'da başarılı muharebe liderlerinin belli vasıflarını tespit etmek üzere yürütülen bir çalışma, ülkenin askerî tarihinden birçok verileri ayıklayıp kıymetlendirmiştir. İngiltere, İsrail ve Almanya'dan da bazı örnekler bakılmıştır. Çalışmanın sonunda, başarılı muharebe liderlerinin olumlu bir benlik algısı taşıdıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumun muhtemelen fiziki üstünlük ve iyi vücut sağlığından beslendiği pekâlâ söylenebilir. Ancak, hiç sportmen olmayan veya ciddi derecede rahatsız başarılı muharebe liderlerine de rast gelinmiştir! Dile getirilmesi gereken bir başka kısıtlılık ise anılan çalışmanın münhasıran muharebe liderlerine ve dahası, en küçük rütbelere itibaren inhisar etmesidir.⁵⁷

Devlet adamları, sıradan insanların fevkinde vasıflara ve donanımlara sahip özel kişilerdir. Seciyyelerinin kayda değer bir "katkısı" kendini gerçekleştirme arzusunun kuvvetli oluşudur. Belli bir hırs ve ona göre bir şevk, bir heyecan duyumsamaktır. Bu itibarla onların hemen hepsi bir yandan hastalıklarıyla boğuşurken bir yandan vazifelerinin gereğini yapmaktan geri durmamışlardır.

Öte yandan hastalık yoluyla veya kazaî / travmatik (yâni birdenbire), her nasıl olursa olsun, sonunda herkes bu dünyaya geldiği gibi gidecektir. Âyet-i Kerime'nin belirttiği üzere "her canlı ölümü tadacaktır." Bu konuda düşünmek, teemmül etmek; modern insan için moral bozucu ise; sebep, modern anlayışın eski zamanlara göre başkalaşmış olmasıdır. Yani paradigma (ku-ramca) bambaşka bir evrimleşme geçirmiştir.

revolusyener "aydın" seyirci çevrelerce beğenildiğinde, "Allah muradımızı versin!" (V. Murad'ımızı geri getirsin) mealinde kinayeli tezahüratlar, bu gibi provokasyonlara sadece bir tane örnektir. Ali Suavi'nin V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırma teşebbüsünden sonra dahi sultanın bu tutumu değişmemiştir.

⁵⁵ Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1982, s. 145.

⁵⁶ Sinan Çaya, "The Poor of the Europe (-an Union), in Contemporary Times {37-49 Sayfalar arası makale}", *Canadian Social Science*, Vol. 12, No. 6, 2016, s. 39.

⁵⁷ *Leadership in Combat: An Historical Appraisal*, USMA History Department adlı yayına atf yapılarak kaydeden USMA 4-Year Honor Education Program, West Point-New York, August 1994, s. 74.

Osmanlı mezarlıkları ekseriya cami bahçelerindeki hazireler şeklinde yerleşme merkezlerinin tam göbeğinde idiler. O toplumda, ölüm gerçeğini unutturmaya dayalı günümüz bakışının tam zıddı bir duruş hükümfermâ idi. Maksat murat, bilâkis dünyanın fâniliğini vurgulamak ve ölüm temasından ibret alınmasını sağlamak idi.

Hastalık ve giderek ölüm; soyluluk, zenginlik, mevki, makam, rütbe, unvan mı tanır? Klasik Fransız yazarın öyküsünde,⁵⁸ saray ekrânının bütün didinmelerine rağmen, başını duvara doğru çevirip ağlayan sevimli küçük prens, çocuk yaşında bu hazin hakikatin farkına varmıyor mu? “*Demek veliaht olmak hiçbir şey değülmüş*” diye mırıldanmıyor mu? Çetin harp şartlarında ve değişik iklimlerde yıllar yılı belli hastalıklara sunuk kalmış bulunan Gazi M. Kemâl Paşa; sonunda; “*beni Türk hekimlerine emanet ediniz!*” veciz sözünü sarf etmiyor mu?

Kaynaklar

ADASAL, Rasim: *Ruh Hastalıkları*, ilâveli üçüncü baskı, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

Ana Britanica, Cilt: 2, 1987.

Ana Britanica, Cilt: 6, 1987.

ATABEK, Emine M.: *Ortaçağ Tabâbeti*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1972.

BUZ, Ayhan: *Osman Gazi'den Vahdettin'e Osmanlı Kronolojik Tarihi*, Kilim Matbaası, İstanbul, 2009a.

BUZ, Ayhan: *Sokullu'dan Damat Ferit'e, Osmanlı Sadrâzamları*, Kilim Matbaası, İstanbul 2009b.

CHAUVEL, Geneviève: *Ich, Saladin: Das Schwert des Gerechten [Ben, Selâhaddin: Salihlerin Kılıcı]* [Fransızca orijinal başlık: *Saladin, Rassembleur de l'Islam (Selâhaddin, İslâmiyetin Toparlayıcısı)*], (Almanca'ya çev. Regina Maria Hartwig), Bastei Lübbe, Berlin 1992.

ÇAYA, Sinan: *Behavioral Sciences for Engineers [Mühendislere Davranış Bilimleri] Adlı Seçmeli Lisans Dersinin Basılmamış Notları*, Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İstanbul 2012.

ÇAYA, Sinan: “The Poor of the Europe (-an Union), in Contemporary Times”, *Canadian Social Science*, Vol. 12, No. 6, 2016, ss. 37-49.

DAUDET, Alphonse: “La Mort du Dauphin” [Veliahtın Ölümü], *Lettres de mon moulin* [Değirmenimden Mektuplar], Paris 1866.

DEMİRHAN, Ayşegül: *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1982.

FERAN, Zühtü: *Croisade de Nicopolis et Yildirim Bayezid*, Civan Matbaası, İstanbul 1966.

Field Circular Leader Development Program, Center for Army Leadership, U.S. Army Command and General Staff College, Leavenworth-Kansas 1984.

FORSYTH, Frederick: *Der Schakal* [The Day of the Jackal], 15. Auflage, (aus dem Englischen von Tom Knoth), R. Piper & Co. Verlag, München & Zürich 1988.

⁵⁸ Alphonse Daudet, “La Mort du Dauphin” [Veliahtın Ölümü], *Lettres de Mon Moulin* [Değirmenimden Mektuplar], Paris 1866.

FRANZİUS, Enno: *History of the Order of Assassins*, New York: Funk & Wagnalls, New York 1969.

L'ETANG, Hugh: *The Pathology of Leadership*, Hawthorn Books Inc. Publishers, New York 1970.

Milliyet Gazetesi, 13 Ocak 1995.

Milliyet Gazetesi, 29 Ekim 1995.

Milliyet Gazetesi, 15 Kasım 1995.

PAMUK, Orhan: *Kara Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1990.

Renkli Osmanlı Padişahları Albümü ve Hayatları, Kurtuluş Yayınları, Ankara, t.y. (takriben 1980'ler).

QUİEJO, Jon: "The World's First Physician: Hippocrates and the Discovery of Medicine", *Breakthrough: How the 10 Greatest Discoveries in Medicine Saved Millions and Changed Our View of the World*, FT Science Press, Indianapolis, Indiana 2010.

REİWALD, Paul: *De l'esprit des masses: Traité de psychologie collective*, Deachaux et Niestl ,  diteur, Paris 1949.

SAUERBRAUCH, Ferdinand: "Gekr nte Patienten-Ehrenhalber", *Das war mein Leben*, Beertelsmann Lesering, München [M hnh], 1956, ss. 202-235.

Star Dergisi, Sayı: 48.

STOKESBURY, James L.: "Leadership As An Art", TAYLOR, Robert L. & ROSENBACH, William E. (Ed.): *Military Leadership in Pursuit of Excellence*, Fifth Edition, Westview Press, San Francisco 2005.

TEZCAN, Mahmut: *Sosyolojiye Giriş: Temel Kavramlar*, Gelişim Yayınları, Ankara 1995.

UZLUK, Feridun Nafiz: *Genel Tıp Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayın No. 20, Ankara 1959.

Türk ve Dünya  nl leri Ansiklopedisi, Cilt: 10, 1983.

USMA [United States Military Academy], *The 4-Year Honor Education Program*, West Point-New York, August 1994.

UZUNOĞLU, Nurettin: *A Concise History of the Ottoman Empire*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

WALKER, Kenneth: *La Grande Aventure de la M decin*, (Adapt  de l'anglais par / İngilizce'den uyarlayan: Annie Merrits), Collection Marabout, Paris 1956.

TÜRKLERE ESİR DÜŞEN İSPANYOL YAZARI: CERVANTES

Doç. Dr. Besire AZİZALİ*

Öz

Ortaçağ'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa içlerine ilerlemesiyle Türklerin nüfuzu artmış; siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri çeşitlenmiş, Türkler ve Avrupa devletleri arasındaki savaşlar Batı edebiyatında da çeşitli şekilde yansıtılmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan Hristiyan Birliği'nin içerisinde ana askeri gücü oluşturan İspanya'da da bu etkiler çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Klasik dünya edebiyatının ünlü İspanyol yazarlarından Miguel de Cervantes de bu etkiyi bizzat hissetmiş ve eserlerine yansıtmıştır. Türklerle Avrupa devletleri arasında gerçekleşen İnebahtı Savaşı'nda asker olarak yer alan, daha sonra hayatının beş yılını Cezayir'de Türklerle esir olarak geçiren Miguel de Cervantes'in Batı edebiyatında ilk romanlardan biri olarak kabul edilen Don Kişot'ta İnebahtı Savaşı ve Türklerle ilgili konulara sıklıkla rastlanmaktadır.

İnebahtı Deniz Savaşı öncesinde ve sonrasında pek çok Hristiyan Türklerle esir düşse de, Türklerle esir düşenlerin esaret hayatları ve Osmanlı amirallerinin Batı edebiyatına en güçlü şekilde girmesi, İnebahtı Savaşı sonrasında olmuştur. Avrupa devletleri bütün güçlerini birleştirmelerine rağmen Türkleri yenedikleri için, Batı edebiyatında da Türklerle ait fikirler, maalesef her zaman ön yargılı olmuştur.

"Don Kişot" romanında esaret hayatı ile ilgili yazdığı hikayelerden, yazarın görüşlerinden ve birçok araştırmada sonucuna göre, esir olduğu süre içinde birkaç defa kaçma teşebbüsünde bulunmasına ve yakalanmasına rağmen, Türkler tarafından Cervantes'e ağır cezalar verilmemiştir. Bunun nedenleri hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Cervantes, Türklerle ait görüşleri ağırlıklı olarak objektif olmasa da, yer yer gerçekçi bilgilerin verildiği de düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Migel de Cervantes, İnebahtı Savaşı, Don Kişot.

* Nizami Gencevi Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü-Azerbaycan, besi.azizali@gmail.com

The Spanish Writer Who Was Hold Captive By The Turks: Cervantes

Abstract

In the Middle Ages, with the expansion of the Ottoman Empire towards the Europe, the influence of the Turks increased, its political, economic and cultural relationships diversified and the battles between the Turks and the European countries started to be variously reflected in the Western literature. Also in Spain, which formed the main military force within the Christian alliance against the Ottoman Empire, these relationships were expressed in different ways. Miguel de Cervantes, one of the eminent Spanish authors of the world literature felt this influence personally and depicted it in his works. Participating in the Battle of Lepanto between the Turk and the European countries as a soldier, and later on spending five years of his life as a captive of the Turks in Algeria, Miguel de Cervantes often addressed to the Battle of Lepanto and other issues related to the Turks in his "Don Quixote" work, which is considered one of the first novels of the Western literature.

Even though many Christians fell captive to the Turks before and after the Battle of Lepanto, its reflection and depiction of Ottoman admirals in the Western literature appeared after this specific battle. As the Western countries could not overcome the Turks regardless of combining their powers, the approach to the Turks in Western literature contains prejudice.

According to the stories written in "Don Quixote" novel related to his life in captivity, from his views and the results of many studies, it can be said that even though the Turks yet caught Cervantes tried to flee a few times, he was never punished. There are various arguments about its reasons. Although Cervantes was not mainly objective in his approach to the Turks, he committed the reality to paper from time to time.

Keywords: Ottoman Empire, Miguel de Cervantes, Battle of Lepanto, Don Quixote.

1. GİRİŞ

XVI. - XVII. yüzyıllarında Altın Çağ'ını yaşayan İspanyol edebiyatında ve bazı meşhur yazarlarının eserlerinde Türk etkisine sıklıkla rastlanması tesadüfi değildir. Hemen her millete ait edebiyat eserlerinde olduğu gibi, İspanyol edebiyatçıları da yaşadıkları dönemin sosyal, kültürel, tarihi, askeri, ekonomik, sosyal ve sanat olaylarını eserlerine aksettirmişlerdir. Bu çağ, hem Rönesans (1500-1600), hem de Barok (1600-1700) edebi akımının sentezinden oluşmuştur. Bir yandan Rönesans edebiyatında işlenen yüksek ahlak, insanın iç dünyası, kâmil ruh anlayışı, özgürlüğe verilen değer ve bunun sanatkarlıkla ifadesi, diğer yandan ise tarihi olayları, savaş ve mücadeleleri kaleme alan, ona göre de pesimist ruh dünyasını yansıtan Barok edebiyatının birliği İspanyol edebiyatına özel bir karakter getirmiştir. Dönemin tarihi olayları ise İspanya'nın da içinde yer aldığı Hıristiyan Devletleri Birliği olarak adlandırılacak olan "Haçlı İttifakı" ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişki, tarafların özellikle de Akdeniz'de yaptığı savaşlarla çok ilgiliydi.

Ünlü İspanyol yazar Miguel de Cervantes Saavedrade eserlerini bu edebi tarihi ortamda kaleme almıştır. Rönesans edebiyatının yüksek değerlerinden

ilham alan Cervantes, aslında Barok edebiyatının parodiyasını yaratmıştır. Şair, oyun yazarı ve yazar olan Cervantes'in eserlerinin en önemli özelliklerinden biri, gerçek tarihi olaylara farklı yaklaşımı, onları kendine has biçimde değerlendirebilmesidir. Cervantes, eserlerinde Avrupa'da o zamana kadar oluşturulmaya çalışılan Türk imgesinin, imajının tasvirini devam ettirmekle birlikte, ona yeni bakış açıları getirmiştir. Cervantes'in farklı bakış açısı, Türklere karşı yapılan Haçlı İttifakı Savaşı'nda asker olarak yer alması, bazı iddialara göre birkaç yerinden yaralanması, hatta bir kolunu kaybetmesi ve daha sonraki yıllarda, hayatının beş yılını Türklerin kontrolündeki Cezayir'de esir olarak geçirmesidir.

Cervantes "*Cesur İspanyol*", "*Cezayir'in Hamamları*", "*Oviedolu Büyük Katalina Sultan*" gibi dram eserleri, "*Don Kişot*"un 1605'te yayınlanan ilk ve 1615'te yayınlanan ikinci cildinde işlediği konuların bazıları, "*Galatea*", "*Perisiles ile Sigismunda'nın Çektikleri*" kimi romanlarında Türk esirliği dönemini kaleme almıştır.

Bu eserlerde yazarın Türkler hakkında tamamıyla tarihi gerçekleri belirttiğini söylemek mümkün değildir. Bu bir taraftan Batı edebiyatında Türklere karşı önyargılı bakış açısından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan da yazarın hayatını ciddi derecede etkileyen olaylardan kaynaklanmış olmalıdır. Bununla birlikte, dikkatle incelendiğinde Cervantes'in yarattığı Türk imgesinin zaman zaman gerçeklerle örtüştüğünü de belirtmek gerekir. Bu nedenle, İspanyol yazarın eserlerindeki Türk imgesini incelerken bu iki farklı formu daima göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Cervantes'in esaretten önceki ve sonraki hayatı incelendiğinde kadın düşkünlüğü, gayri meşru ilişkisini gayri meşru çocuk sahibi olacak derecede ileri götürme, gayri meşru ilişkisinden olan kızıyla ilişki yaşama, kendisini hapse attıracak derecede para hırsı, zaman zaman askeri istihbarat sağlayarak Kraliyet'te güç elde etme çabaları dikkati çekmektedir. Bütün bu çarpık ve hiç bir medeni kültürde ahlaki sayılamayacak davranış kalıpları, eserlerinin içine ustalıkla yerleştirdiği görüşlerini, başka açılardan da değerlendirmeyi zaruri kılmaktadır.

2. CERVANTES'İN HAYATI

Miguel de Cervantes Saavedra (29 Eylül 1547 - 23 Nisan 1616), İspanyol romancı, şair ve oyun yazarıdır. Modern Avrupa'nın ilk romanı olarak kabul edilen magnum opusu "*Don Kişot*", Batı edebiyatının klasikleri arasında yer almakta ve günümüze kadar yazılmış en iyi kurgusal eserlerden biri kabul edilmektedir.

Miguel Servantes, 29 Eylül 1547'de tarihinde Rodrigo de Cervantes'in ailesinde doğmuştur. Aile durumuna göre çocuk yaşta birçok şehirleri gezmişti. Genç yaşlarında Josephine adlı bir kadınla tanışmış ve aşık olmuştur. Josephine'in babası onların buluşmasını yasaklamış ve gizli aşk yaşamak zorunda kalmıştır. Babası sert karakterli olduğundan ve babasıyla anlaşmakta sorun yaşayan Cervantes, ailesinden sıklıkla uzak olmaya çaba göstermiştir.

İspanyol edebiyatında roman geleneğinin başlatıcısı olarak kabul edilen Cervantes, 15 Eylül 1569'da Madrid'de bir yaralama iddiasıyla tutuklandı. Verilen cezaya göre ya sağ eli kesilecek ya da 10 yıl sürgünde kalacaktı. Bu

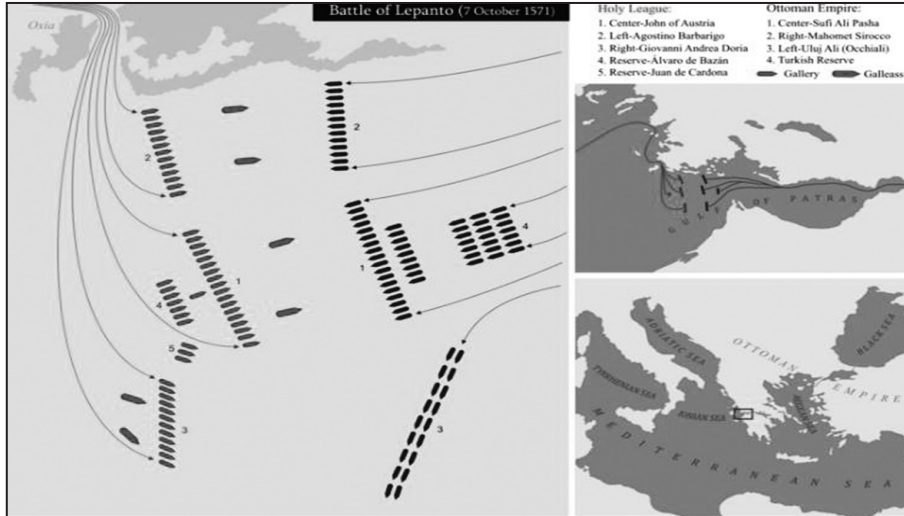
olay sonrasında Cervantes, o tarihlerde İspanya İmparatorluğu toprakları arasında olan İtalya Yarımadası'na geldi. İtalya'ya da Kardinal Acquaviva'nın hizmetine giren genç Cervantes, daha sonra orduya katılır ve Türklere karşı birçok savaşa katılır. Cervantes Haçlı donanmasında Korfu'da, Navarin'de, Tunus'da ve Goleta'da da Türklere karşı savaşmıştır.¹

Osmanlı İmparatorluğu 1570'te Kıbrıs'ı ele geçirince Papa V. Pius, Türklere karşı "Hıristiyan Birliği" çağrısında bulundu. Haçlı donanmasının en güçlü devleti İspanya idi. Cervantes ve kardeşi Roma'daki İspanyol donanmasına katıldı ve 7 Ekim 1571'de Türklere karşı savaştı.

Cervantes'in bu döneme kadar önemli hiçbir eseri yoktur.

Cervantes'in yaratıcılığının gelişmesinde kendisinden önce İspanyol edebiyatında mevcut olan Pikaresk edebiyatı, "Bizans romanı" olarak tanımlanan "Novela Bizantina" ve İtalya Rönesans Edebiyatı güçlü etkide bulunmuştur. Bu etkilere romanlarında ve romanlarında yer verdiği kısa veya uzun hikayelerinde bütün türlerin örneklerine tesadüf ediyoruz. Diğer taraftan Cervantes'in nesir eserlerinde ağırlıklı olarak işlediği "Doğu" teması, yazarın tiyatro türündeki eserlerinde de görülmektedir. Bu tema yazar tarafından düşünsel ve duygusal olarak ele alınmıştır. Nitekim Cervantes, Doğu ve esaret temalı eserlerinden biri olan "La Gran Sultana" ile en büyük yeniliği getirmiştir.

"La Gran Sultana" daha sonraları müzik tarihine "Türk Operası (Opera Turca)" diye girecek olan tarzın, bir bakıma öncüsü sayılır.² Doğu temasında ise Türkler önemli yer tutmuştur. Bu da yazarın yaşadığı dönemin ve dönemindeki olayların ağırlıklı Osmanlı Devleti ve Türklerle ilgili olmasından ileri geliyordu.

Resim-1: İnebahtı Deniz Savaşı'nda Türk ve Haçlı kuvvetlerine ait önemli gemiler ve savaş düzeni planları

Kaynak: en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Lepanto

¹ Remide Futaci, Miguel de Cervantes Saavedra'nın Eserlerinde Türkler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 39.

² Futaci, a.g.e., s. 35.

Cervantes, 1585 yılında “*Qalateya*” adlı pastoral romanını, 1605 yılında “*Don Kişot*” adlı romanının ilk kısmını, daha sonra ise “*Çingene Kız*”, “*Kan Gücü*”, “*Leydi Korneliya’nın Romanı*”, “*Köpeklerin Sohbeti*” adlı eserlerini yazmıştır. Yazara dünya çapında ün sağlayan “*Don Kişot*” romanının ikinci bölümü ise 1615 yılında yazmıştır.

Cervantes ve Shakespeare hemen hemen aynı çağdaştı ve her ikisi de İspanya ve İngiltere’nin kendi ülkelerindeki dil ve edebiyat üzerindeki etkileri bakımından diğerinin eşdeğeri idi. Servantes Henry Purcell, Walter Scott ve Terry Gilliam gibi yazarlara opera, film, bale ve ve dansçılara masallarıyla ilham kaynağı oldu. Özellikle, “*Don Kişot*”, George Balanchine, Daniel Defoe, Eric Korngold, Pablo Picasso, Richard Strauss ve daha pek çok sanatçıyı adeta büyüledi.³

Zamanımızda da önemli klasik eserler arasında yer alan “*Don Kişot*” romanının 140 dile çevrildiği belirtilmektedir. Ayrıca ispanyol yazarın Türklerle savaş ve esaret hayatının birçok hususlarını ifade etmesi bakımından Ortaçağ dönemindeki Batı edebiyatında Türklerin ne şekilde anlatıldığını öğrenmeye de imkan tanımaktadır.

a. Askeri Kariyeri

İspanyol yazarın İnebahtı Savaşı’na katılımının tesadüfi olması ihtimali zayıftır. İspanya’da aldığı cezadan kurtulmak için savaş bir fırsattı ve bu fırsatı değerlendirebilirse İspanya’ya kahraman olarak dönebilirdi. Öte taraftan bu savaşta ganimet elde edebilir ve kısa sürede zengin olabilirdi. Belki de ciddi derecede bir makam elde edebilirdi. Cervantes’in bu isteklerinin birkaçı veya tümü, orduya katılmasına sebep olmuştu.

Cervantes, 1570’de o zaman İspanya kontrolünde olan İtalya’nın Napoli kentinde, İspanyol donanmasında hizmete başladı. 7 Ekim 1571’de, günümüzde Korint Körfezi olarak anılan Yunanistan’ın Lepanto Körfezi’nde Osmanlı ve Haçlı İttifakı donanması arasında yapılan deniz savaşına katıldı. Bu savaşta, kardeşi Rodrigo ile birlikte, Diego de Urbina’nın kadirge tipi donanma gemilerinden olan Marquesa’da savaştı.⁴ Cervantes’in içinde bulunduğu gemi, savaşta önemli olan gemilerden biri değildi. Bunu resim 1’de verilen ve savaş düzenindeki önemli gemileri gösteren plandan da anlamak mümkündür.

Migel, İnebahtı Savaşı’nda o dönemin meşhur tüfeklerinden olan harquebus ile göğsünden iki yerden ve sol kolundan vuruldu. Cervantes o tarihten itibaren “*İnebahtı’daki Tek Silahlı Adam*” olarak anılmaya başlanmıştı.⁵

Yazar “*İnebahtı*” şiirinde savaşta yaralanmasını ve duygularını şöyle anlatmıştır:

³ www.cityofliterature.com/words-on-the-street/terry-gilliams-don-quixote-quote/10-things-about-miguel-de-cervantes/

⁴ Francisco Navarro y Ledesma, *El ingenioso hidalgo Miguel de Cervantes Saavedra*, Imp. Alemana, Madrid 1905, p. 36.

⁵ www.museocasanataldecervantes.org/miguel-de-cervantes-his-life/

*Bu güzel, şirin çağda kederliyim
Bir elimde kılıç, bir elimde dökülmüş kan,
Acılar ve yaralar içinde sinem!
Yaralanmış elim artık, bin yere bölünmüştü!
...ama memnuniyet hissi yüreğime hükmediyordu.⁶*

Şiirden de belli olduğu gibi Cervantes ağır yara alsa da galibiyet duygusunu da ifade etmiştir.

Hıristiyan filosu galibiyetten sonra Messina'ya döndüğünde yaralanmış ve sol elini kaybetmişti. 1571-1574 arasında Messina'da kaldığı sanılmaktadır. İtalya'nın İspanya kontrolündeki Palermo şehrinde garnizonda görev yapmaya başladı. Burada kaptanlığa terfi etmek istedi. Kendisini kaptanlığa terfi ettirecek bazı öneri mektupları aldıktan sonra kardeşi Rodrigo ile Eylül 1575'te Napoli'den yola çıkarak İspanya'ya giderken⁷ Katalonya açıklarında Türk deniz devriyeleri tarafından yakalandı.

3. CERVANTES'İN TÜRKLERE KARŞI SAVAŞI: İNEBAHTI

İspanyolların "*Batalla de Lepanto*" olarak adlandırdıkları İnebahtı Deniz Muharebesi 7 Ekim 1571 tarihinde Osmanlı Devleti ile Haçlı donanmaları arasında, günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan Korint Kıstağı'nda, İnebahtı yakınlarında yapılan deniz muharebesidir.

Bu savaşta Haçlı Donanması İspanya İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, Ceneviz Cumhuriyeti, Papalık Devleti ve Malta Şövalyeleri, Sicilya Krallığı, Toskana Büyük Dükalığı, Savoy Düklüğü, Urbino Düklüğü, Saint Lazarus Şövalyeleri ve Saint Stephen'in emrindeki şövalyelerin donanmalarının ittifaqından oluşuyordu. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'na destek veren başka hiçbir İslam Devleti yoktu!

"İki donanma 17 Ekim 1571'de İnebahtı Körfezi'nde karşı karşıya geldi. İki tarafın gemi, asker ve sayıları ve hakkındaki bilgiler oldukça farklı olduğu gibi kayıplar hakkındaki bilgiler de farklıdır.

Osmanlı Donanması'nda yaklaşık 230 gemi, 25.000 savaşçı, müttefik donanmasında ise 243 gemi ve 37.000 savaşçı bulunmaktaydı. "İki donanma arasındaki asıl önemli fark, Osmanlı Donanması'nun uzun süren yorucu ve yıpratıcı savaşlardan sonra zayıf düşmesi, müttefik donanmasının ise taze bir kuvvete sahip olmasıydı. Öğleye doğru başlayan ve akşam güneş batarken sona eren savaş çok şiddetli ve kanlı oldu. Osmanlı Donanması'nda 20.000 kişinin öldüğü bu savaşta başta Kaptanuderyâ Müezzinzâde Ali Paşa olmak üzere on bir sancak beyi ve alay beyleri, tersane eminiyle kethüdâsı ve pek çok reis hayatını kaybetti. Trablusgarp Beylerbeyi Câfer Paşa ve Müezzinzâde Ali Paşa'nın iki oğlunun da aralarında bulunduğu 3.000 kişi esir düştü. Pertev Paşa'nın gemisi de batırıldı ve serdar denizden yaralı olarak güçlüğüle kurtarıldı. Sadece Uluç

⁶ María Luisa Peña Tristán, *La Esclavitud en la Literatura Española de los Siglos de Oro*, Tesis doctoral, Madrid 2012, p. 335.

⁷ www.notablebiographies.com/Ca-Ch/Cervantes-Miguel-de.html

Ali Paşa, müttefik donanmasına verdiği kısmî zarardan sonra usta manevralarla kendisine ait otuz gemiden oluşan filoyu savaş mahallinden çıkarmayı başardı ve süratle oradan uzaklaştı. Bütün Osmanlı Donanması'nda 190 gemi ya batmış veya ele geçirilmiş, gemilerdeki 15.000 forsa da serbest kalmıştı. Müttefik donanmasında ise 8.000 ölü, 21.000 yaralı yanında on beş kadirga batmış ve pek çoğu da tahrip olmuştu.⁸

Kaynaklar	Donanmalar	Gemi Tipleri ve Sayısı				Askeri Güçler			Kayıplar				
		Kürekli ve Yelkenli Gemi	Kadirga	Kalite (Galyot)	Kırangıç ve Diğer Küçük Gemiler	Asker (Bin)	Denizci ve Kürekli (Bin)	Tabanca	Ölen Asker (Bin)	Yaralanan Asker (Bin)	Batan Gemi (Kadirga)	Ele Geçirilen Gemi	Serbest Kalan Esir (Bin)
Türk Kaynaklarına Göre	Haçlı	206							9		12		
	Osmanlı		200	50	20				20		200		
İngiliz Kaynaklarına Göre	Haçlı	212	6	206		29	40	1815	7,5				17
	Osmanlı	251	206	45		31,5	50	750	15	5			
İspanyol Kaynaklarına Göre	Haçlı		227	6	76	98			7,6		12		
	Osmanlı		210	87		120			30		12		12
İtalyan Kaynaklarına Göre	Haçlı		204	6		28	56,5	1815	7,7	7,8			
	Osmanlı		216	64	64	34	54	750	20	10	50	137	15
Fransız Kaynaklarına Göre	Haçlı	212	6	206		29	40	1815	7,5				
	Osmanlı	251	206	45		31,5	50	750	15	5	50	137	12
Alman Kaynaklarına Göre	Haçlı	211							8		13		
	Osmanlı	260							30		110	150	

Tablo-1: Çeşitli kaynaklara göre İnebahtı Deniz Savaşı'ndaki Hıristiyan Birliği ve Osmanlı Donanması ile karşılıklı kayıplar
Kaynak: Besire Azizali.

a. Batılıların Galibiyetlerini Abartma Geleneği

Tablo 1'de de açıklıkla görülebileceği gibi İnebahtı Deniz Muharebesi'nde Hıristiyan Birliği donanması ve Türk donanmasının güçleri hakkında verilen bilgiler çelişkilidir. Öte taraftan Hıristiyan Birliği donanması ve Türk donanmasının kayıpları hakkında verilen bilgiler de çelişkilidir. Öte taraftan Türklerin büyük mağlubiyet yaşadığı bu savaş Fernando Bertelli tarafından 1572 yılında "A Batalha de Lepanto" adıyla resmedilmiştir. Savaşta sadece bir yıl sonra çizilen bu resimde, savaş gemileri detayları ve savaş düzeni içinde çizilmiştir.

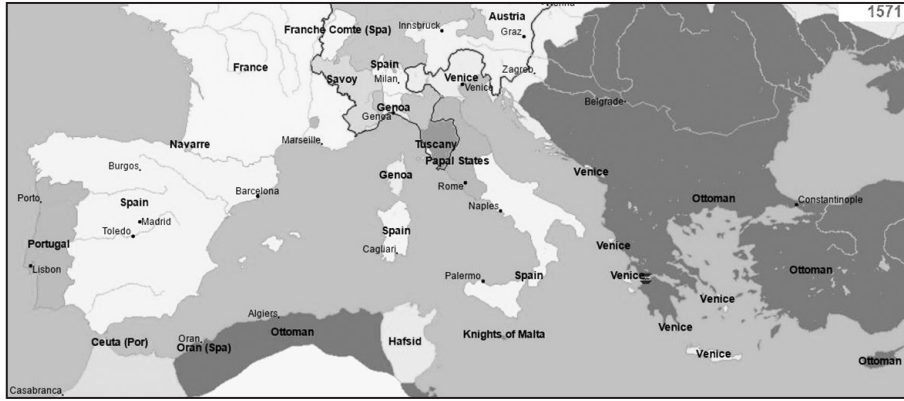
Bu resimde yer alan detaylar da Batılıların galibiyetlerini büyük göstermek için gerçekleri çarpıtmasının açık örnekleridir. Londra'daki National Maritime Museum'da ressamı bilinmeyen "Battle of Lepanto 1571" adlı tabloda da bu abartının detaylarını görmek mümkündür.

⁸ "İnebahtı Deniz Savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 287-289.

b. Türkler Açısından Savaşın Nedenleri

Türkler için İnebahtı Savaşı, aslında beklenmesi gereken bir savaş olmasına rağmen Osmanlı donanması bu savaşa hazır değildi. Türkler, hacca giden Müslümanların gemilerini ele geçirerek Müslümanların esir eden Malta ve Rodos Şövalyeleri ile Venedikli ve İspanyol korsanları Doğu Akdeniz'den yok etmeye kararlı idiler. Öte taraftan yine bu korsanlar nedeniyle Doğu Akdeniz'deki ticaret emniyetli bir şekilde yapılamıyordu. Kıbrıs, Venedik'in elindeydi ve korsanlar bu adayı lojistik destek sağlamak için kullanıyorlardı. Öte taraftan Adalar (Ege) Denizi'nde yer alan bazı küçük adalar Venedik kolonisi idi ve bu adalar da zaman zaman korsan cenneti oluyordu. Bu durum yerli ahali için tehlike teşkil ettiği kadar, Osmanlı Devleti'nin istikrarını da olumsuz etkiliyordu.

Malta Şövalyeleri ve Rodos Şövalyeleri korsanlıktan ve deniz haydutluğundan vazgeçemedikleri, Venedik Cumhuriyeti kendisine bağlı adalarda korsanlık ve haydutluk faaliyetlerini engellemediği ve İspanya kendi denetimindeki korsanları kontrol etmediği sürece bu savaş kaçınılmazdı.

Harita-1: 1571 yılında İnebahtı Savaşı'nın gerçekleştiği yer. Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu.

c. Hristiyanlar Açısından Savaşın Nedenleri

Savaş görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik'in elinden Kıbrıs'ı alması sebebiyle çıkmıştı. Doğu ve Orta Akdeniz'in Türklerin kontrolüne girme tehlikesi başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu durdurulmazsa Osmanlı istilası İtalya'ya uzanacaktı. Türkler Gedik Ahmet Paşa komutasındaki askerlerle 1480 yılında İtalya'nın sahil kenti Otranto'yu ele geçirmişlerdi. Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet 1481 yılında ölmeseydi, muhtemelen Türk orduları Roma'ya girecekti. Doğu Roma İmparatorluğu'nu ele geçiren Türk padişahı kendisini "Roma İmparatoru" olarak adlandırıyordu. "Yeni Roma" olan İstanbul, Türklerin eline geçmişti. Şimdi de "Eski Roma" olan Roma'nın Türklerin eline geçme tehlikesi vardı. Türkler, Hristiyan Ortodoks Patriği'ni himayesine almışlardı. Türkler Roma'yı ele geçirirlerse Papa da, İstanbul'un Ortodoks Patriği'nin eşiti olarak Katolik Hristiyanları kontrol eden ama Osmanlı padişahının politikalarına hizmet eden hale gelebilirdi.

Resim-2: Katolik dünyasının kalbi Vatikan'da yer alan fresklere göre İnebahtı Savaşı'nda savaş düzenleri

ç. Haçlı İttifakının Farklı Hedefleri

Bütün bu ortak korkulara rağmen, Hıristiyan İttifakı (Haçlı) kendi içinde sorunlu idi. İspanyollar ve Venediklilerin stratejik hedefleri farklıydı. İspanyollar, Türklerin öncelikle İtalya, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de hakimiyet kurmaması için çalışıyorlardı. Türk donanmasının Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de ortaya çıkarak İspanya'daki Endülüs Müslümanlarına destek sağlaması, İspanya'nın iç istikrarını tehdit ediyordu.

Venedik Kıbrıs'ı kurtarmak ve Akdeniz'in doğusundaki çıkarlarını koruma çabasıydı. İspanyollar, özellikle Kuzey Avrupa'daki çıkarları nedeniyle iflasın eşiğinde oldukları için, Kral II. Philip değerli kaynakları kaybedebileceği bir savaş için istekli değildi.

İspanyollar, Venediklilerin Osmanlılarla bir anlaşma yapmaya başlamasından endişe duyuyorlardı. Savaştan sadece birkaç gün önce, filoları birbirinden ayıran İspanyollar ve Venedikliler arasında bir çatışma yaşanmıştı.

Stratejik ittifaklar dünyasında durum çok daha karmaşıktı. Fransızlar, İspanyollar ve Hapsburglar'a karşı sıklıkla Osmanlı'yı destekliyordu. Doğu Akdeniz'in Ortodoks Hıristiyanları, Venediklilerin kendilerine Katolik piskoposları empoze etmeye çalışmaları karşısında Osmanlıların hoşgörü ortamı içinde yaşamayı tercih ediyorlardı.

d. İnebahtı Savaşı'nın Sonuçları

Haçlı İttifakı umduğu gibi büyük bir zafer elde ederek Osmanlı donanmasını büyük ölçüde yok etti. Ancak, Akdeniz'in Hıristiyan ülkelerin kontrolüne alınması başarısız oldu. Osmanlılar, Tersane Baş Mimarı Mustafa Ağa idaresinde altı ay içerisinde 150 kadirga inşa ederek Osmanlı donanması yine eski haline getirdikleri için Sokullu Mehmed Paşa, barış için gönderilen Venedik elçisine, İnebahtı Deniz Muharebesi'yle ilgili olarak "Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik. Siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha gür çıkar."⁹ diye cevap vermişti.

⁹ tr.wikiquote.org/wiki/Sokollu_Mehmed_Paşa

e. Denizde Kaybedilen Fakat, Masa Başında Kazanılan Savaş

İnebahtı Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu kaybetmiş olmasına rağmen, barış antlaşması maddelerine bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu büyük bir zafer kazanmış gibiydi. Osmanlı İmparatorluğu ile ticarete aşırı bağımlı olan Venedikliler, elde ettikleri zafere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'na savaş tazminatı ödemeyi kabul etmişlerdi. Hıristiyan İttifakı (Haçlı) savaşı kazanmış olmasına rağmen, Akdeniz'de savaş öncesindeki durumu onaylamak zorunda kalmıştı. Akdeniz çevresindeki topraklarda Türklerin ve İslam'ın askeri, sosyal, ekonomik, kültürel ve dini varlığı kabul edilmiş oluyordu.

f. Teknolojik Sebepler ve Sonuçlar

İnebahtı Savaşı'nın fazlaca dikkate alınmamasına rağmen en önemli sonuçlarından birisi de, bu savaşta o döneme göre büyük bir teknolojik üstünlük sayılan tabancaların kullanılması idi. Tablo-1 dikkatle incelendiğinde, Haçlı ittifakı ordularının 1.815 tabancasına karşılık Osmanlı ordularının sadece 750 tabancası vardı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin o devrede teknolojik yenilikleri takip etmekle birlikte, üretim kapasitesi bakımından dünyanın en güçlü devleti imajına yakışmayacak derecede zayıf kalmış olmasıdır.

g. Taktik Sebepler ve Sonuçlar

İnebahtı Savaşı üzerine düşünmenin çeşitli yolları vardır. Birincisi, teknolojik manada “durgun” Osmanlı'ya karşı; dinamik ve yenilikçi Hıristiyan Batı'nın ortaya çıkmasıdır. Hıristiyan İttifakı (Haçlı), İnebahtı Savaşı'nda yenilikçi taktikler kullanmıştı. Buna karşılık, Türk donanmasının başında denizcilik geçmişi son derece zayıf bir komutan olan Müezzinzade Ali Paşa (... - 1571) vardı. Deniz tecrübesi yüksek olan Osmanlı amirallerinin tavsiyesine kulak asmayan Müezzinzade Ali Paşa, Osmanlı Donanması'nın Kaptan-ı Derya'sı olarak katıldığı bu savaşta şehit olmuştu. Hıristiyan donanmasının ateşli top-larına karşılık, daha çok yaylarla karşılık vermişlerdi.

ğ. Psikolojik Sebepler ve Sonuçlar

Hıristiyan Avrupa halkları için İnebahtı Muharebesi büyük bir psikolojik etki yapmıştı. Çünkü o zamana kadar “Yenilmez Türk” olarak bilinen Türklerin yenilebileceği ispatlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun “yenilmezlik imajı” ortadan kalkmıştı. Lepanto, İslam'a karşı Hıristiyanlıkla tercümesi çok kolaydı, çünkü savaşçıların dini bölünmesinin çok açık olduğu bu nadir olay-lardan biriydi.

İnebahtı savaşının sonucundan ünlü “Don Kişot” adlı eserinde bahseden Cervantes de, Türklerin denizdeki yenilmezliğinin sona erdirilmesinin Hıristiyan dünyasına getirdiği sevinçli şöyle ifade etmiştir: “O gün Hıristiyanlık için sevinçli bir gündü, çünkü bütün milletler Türklerin denizde yenilmeyeceklerine olan inancın ne kadar boş olduğunu görmüşlerdi...”¹⁰

¹⁰ Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Editorial Pueyo, Madrid 1977, p. 135.

Avrupalı yazarların eserlerinde, bu psikolojik sebeplerden dolayı, Türklere karşı özledikleri galibiyetin ortak sevincini görmek mümkündür. Bu nedenle, İspanya edebiyatında olduğu gibi dönemin Avrupa edebiyatında da İnebahtı Savaşı gibi büyük veya küçük olsa bile abartılmış Hıristiyan ordusu zaferleri görülmeye başlanmıştır.

Lopo de Veqa'nın "Yeşilbaş Korsan" (*La Dracontea*) (1604), "Anavatandaki Hacı Sesleri (*El Peregrino en su patria*) (1604)", Miguel de Cervantes'in "Büyük Sultan Doña Catalina de Oviedo'nun Ünlü Komedisi" (*Comedia famosa de la gran sultana Doña Catalina de Oviedo*) (1615) gibi eserlerinde Türk kahramanların karakterlerini görüyoruz.

İnebahtı Savaşı'nın edebiyata olan en büyük etkisi esaret edebiyatının güçlü bir şekilde ortaya çıkmasıydı. İspanyol edebiyatının Altın Çağı'nın en ünlü yazarı olarak Cervantes, esaret konulu eserleri ile İspanyol edebiyatına yeni bir tema, yön getirmiştir.

4. CERVANTES VE KARDEŞİNİN TÜRKLERE ESİR DÜŞMESİ

Batı Akdeniz'de Hıristiyan korsanlara karşı devriye görevi yapan Cezayir merkezli ve Arnavut Mami lakaplı Arnavut Mehmed komutasındaki Türk donanma gemileri kaptanlarından Deli Mami (Çılgın Mehmet)'in komuta ettiği gemi, Cervantes'in de içinde bulunduğu "El Sol" adlı gemiyi durdurarak içinde korsan olup olmadığını kontrol etti. Bu arama sırasında Miguel Cervantes'in üzerinde iki mektup buldular. Bunlar, Avusturya ve Sessa Dükü tarafından imzalanan iki tavsiye mektubu idi. Bunlardan biri, İspanya'dan ayrılmasına vesile olan mahkeme ile, diğeri de kaptanlığa terfi ettirilmesi ile ilgili idi. Bu tavsiye mektupları Cervantes'in önemli bir kişi olduğunu gösteriyordu. Öte taraftan Türklerin büyük bir mağlubiyet yaşadığı, pek çok Türk gemisinin battığı, pek çok Türk askerinin şehit edildiği savaşta bizzat bulunmuş olması da tutuklanması için yeterli sebeplerdendi. Cervantes, kardeşi ve gemideki bazı önemli kimseler tutuklanarak Cezayir'e getirildiler.

a. Cervantes'in, Deli (Çılgın) Memi (Mehmed)'nin Tutsağı Olması

Esir edilerek Cezayir'e getirilen Miguel, Deli Mami'nin tutsağı olmuştur. İspanyol yazarın esir olduğu süre içindeki hayatı diğerlerinden çok farklıydı. Bu farklılığı hem onun eserlerinde, hem de çeşitli kaynaklardaki bilgilerden anlamak mümkündür. İspanyol ordusunda özel konuma sahip olmasa da, Cervantes'in üzerinde bulunan iki tavsiye mektubu ona özel davranılmasına neden olmuştur. "Cervantes'in üzerinde Don Juan, Avusturya ve Habsburg kralı tarafından Kral II Filip'e yazılmış iki tavsiye mektubunun bulunması ona çok önemli bir kişi olarak bakılmasına neden olmuştur. Bu yüzden de ağası Deli Mami kurtuluş bedeli olarak iki bin altın istemiştir."¹¹ Cervantes fakir bir "asilzade" olduğunu, iki bin altın ödemesinin mümkün olmadığını söylese de, dönemin Türkleri de "asilzade"nin ne manaya geldiğini biliyordu ve bu rakam hiç şüphesiz ki, hiç de yüksek bir özgürlük bedeli değildi. Bu nedenle, Deli (Çılgın) Memi'nin bu sözlere kanmamış olması doğaldır.

¹¹ Fernando Dñaz-Plaja, *Cervantes, Plaza y Janes*, Barcelona 1974, p. 473-475.

Bazı araştırmacılar, önceleri Deli (Çılgın) Mami'nin tutsağı olan Cervantes'in, bir kaçış girişiminden sonra "Hasan Paşa tarafından beş yüz altına Deli (Çılgın) Mami'den satın alındığını" iddia etmektedirler. Eğer bu iddia doğru ise, bu olay ilk veya ikinci kaçış denemesi sonrasında gerçekleşmiş olmalıdır.

Cervantes'in kardeşi Rodrigo, annesinin özgürlük bedeli olarak istenen 750 altını göndermesi üzerine 1577'de serbest bırakılmış ve İspanya'ya dönmüştür. Bazı araştırmacıları kardeşi Rodrigo'nun özgürlük bedelini 300 Koron olarak belirtmektedirler.¹² Kardeşi Rodrigo'nun İspanya'ya dönmesine rağmen kardeşi Cervantes için gerekli 2.500 altını göndermemiş veya başkalarından borç alarak gönderememiş olması Miguel'in İspanya'daki kötü imajı ile ilişkilendirilebilir. Öte taraftan, Türklerin Cervantes'e iyi davranması ve hareketlerinde diğer esirlere göre ciddi kısıtlamalara gidilmemiş olması dolayısıyla, Cervantes esaretten kaçarak kurtulacağına ve böylece 2.500 altın vermeyeceğine dair güçlü bir inanç taşımış olabilir.

5. CERVANTES'İN KAÇMA TEŞEBBÜSLERİ

Cervantes'in, esir olduğu süre içinde kaçarak kurtulacağına dair inancını hep diri tuttuğunu her seferinde başarısız olmuş kaçma girişimlerinden anlamak mümkündür. "Don Kişot" eserinde duygularını şöyle ifade etmektedir: "Arzu ettiğim şeye ulaşmanın yollarını Cezayir'de arıyordum. Çünkü özgür olma isteğimi asla kaybetmemiştim. Her başarısız kaçma girişiminden sonra umutsuzluğa düşmüyorum, aksine ne kadar ümitsiz ve zayıf da olsa, yeni çareler aramaya çalışıyordum."¹³

Cervantes'in ilk kaçma girişimi kardeşi Rodrigo esaretten kurtulmadan bir yıl evvel, yani 1576 yılında olmuştur.

Cervantes'in ilk kaçış girişimi, kardeşi Rodrigo ve diğer Hıristiyan esirlerle 1576 yılında olmuştur. Cervantes ve beraberindekiler Oran'a doğru kaçmışlardı.¹⁴ Kendilerine para karşılığında rehberlik eden Arap Müslüman, Türk devriyesini fark edince kaçır. Bunun üzerine bütün Hıristiyan esirler tekrar yakalanır ve Cezayir'e geri getirilirler.

Bir yıl sonra Cervantes ve beraberindeki 14 kişi kaçarlar ve Cezayir Dayısı Hasan Paşa'ya ait bahçelerin bir mağarasında gizlenirler. Bir yıl önce serbest kalan kardeşi Rodrigo ile bir plan yapmışlardır ve Rodrigo bir gemi ile onları kaçırmaya gelecektir. Fakat kardeşi Rodrigo, verdiği sözü tutmaz ve Cezayir'e gelmez. Bu nedenle, beş ay mağarada yaşamak zorunda kalırlar. El Dorador adındaki bir İspanyol, buldukları yeri Hasan Paşa'ya söyler. Topluca yakalanırlar. Cervantes, kaçmanın sorumluluğunu tümüyle kendisi üstlenir. Bunun üzerine zincirlenir ve zindana kapatılır.¹⁵

Cervantes 1578'de zindandan çıkar. Bir Müslüman Arap aracılığı ile Oran'ın İspanyol komutanı Don Martin de Córdoba'ya mektuplar gönderir ve

¹² www.abt.org/education/archive/other/cervantes_m.html

¹³ Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Novoprint S. A, Zaragoza 2005, p. 262.

¹⁴ cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm

¹⁵ cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm

bu mektuplarında esaretten kurtulmaları için Cezayir'e casus göndermesini talep eder. Müslüman Arap şüpheli hareketleri nedeniyle sorgulanır ve üzerinde mektupla yakalanınca tutuklanır. Bunun üzerine Cervantes yargılanır ve falakaya yatırılarak 2.000 sopa ile cezalandırılmasına karar verilir.¹⁶ Bütün araştırmacılar, bu cezanın asla uygulanmadığı¹⁷ konusunda hemfikirdir.

Cervantes'in dördüncü kaçma girişimi 1579 yılında gerçekleşmiştir. Cervantes, bu sefer yaklaşık altmış yolcu ile İspanya'ya gidecek bir gemiye binmek için hazırlık yapar. Fakat, sadece kendini düşünen kaçma çabaları nedeniyle planı bir rahibe olan "Cayban" tarafından Hasan Paşa'ya haber verilir. Cervantes yine suçu üzerine alır. Cezayir Dayısı Hasan Paşa, eski bir Türk deyişi olan "hamama giren terler" atasözüne uygun bir şekilde cezalandırır. Servantes'i hamama kilitler.¹⁸

Yazar "Don Kişot" eserinde de bu olaya işaret eden örnekler veriyor:

*"İşte bu şekilde hayatım Türklerin bano (hamam) dedikleri ve Hristiyan esirleri hapsedtikleri yerde geçiyordu. Bu zindanlarda Hristiyan esirlerin yanı sıra beylerbeyine ve diğer kişilere ait esirler, yani mahzen esirleri olarak adlandırılan köleler bulunmaktaydı. Bunların kime ait olduğu bilinmediği için fidyelerinin ödenmesi imkansızdı ve dolayısıyla özgürlüklerine kavuşmaları söz konusu olamazdı. Bu yüzden de kaçmalarını engellemek için onları buraya kapatmışlardı. Ancak beylerbeyinin esirleri diğer esirlerden farklı olarak diğerleriyle birlikte çalıştırılmaya gönderilmezdi, fakat fidyeleri gecikirse, onlar da diğer esirlerle birlikte odun kesmeye yollanırdı."*¹⁹

a. Kaçma Teşebbüslerinin Cezalarının Değerlendirilmesi

Beş yıl boyunca Türklerin elinde esir kalan Cervantes, dört kez kaçma teşebbüsünde bulunmuş ve her seferinde yakalanmıştır. Bu teşebbüslerinin ilkinde ne ceza aldığı bilinmemektedir. Ancak diğer üç kaçma teşebbüsünde aldığı cezalar bilinmektedir.

Bazı araştırmacılar, Cervantes'in beş yıllık esareti boyunca dört defa kaçmaya teşebbüs etmesini ilginç bulmakta, bu kaçma teşebbüslerine rağmen Türk Paşası'nın "Cervantes'e neden ciddi bir ceza vermediği"ni sorgulamaktadırlar. Hiç şüphesiz ki, bu durum sorgulanması gereken bir husustur ama ciddi cezalar verilmemiş olmasını dahi Türkleri kötölemek için kullanmak veya kullanmaya çalışmak da insafsızlıktır.

Türk Paşası'nın Cervantes'i cezalandırmamasında Türklerin insani davranışını görmezden gelerek, "Cervantes'in cesaret ve korkusuzluğundan etkilendiği" düşüncesine bağlamak, insani tavırların sadece Batı'da olduğuna inanan ve Türklerle asla ve asla insani özellikler yüklemeyerek her durumda "barbar" göstermeye çalışan Batılı veya Batılılaştırılarak özünden kopartılmış zihin yapısının göstergesidir. Aytmatov'un ifadesiyle bunlar "mankurt"lardır.

¹⁶ cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm

¹⁷ cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm

¹⁸ cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm

¹⁹ Cervantes, a.g.e., 2005, s. 262.

Türklerin esirlere ve galip geldikleri düşmanlarına şefkatle ve hümanist duygularla yaklaştığına dair tarihte pek çok örnek vardır.

“Avrupalıların her fırsatta haksız bir şekilde “barbar” olarak adlandırdığı Atilla bile, Roma şehrinin kapılarına ulaştığında Papa’nın ricası üzerine şehre girmemiş, Roma’da yaşayan insanlardan hiç birinin hayatına kastetmemiş, Roma’daki hiçbir esere zarar vermemiştir. Atilla’nın bir din adamına gösterdiği hürmet, maalesef “Papa, Atilla’yı kandırdı!” şeklinde anlatılır olmuştur! Batı dünyasının, kendinden olmayan herkesi “barbar” olarak adlandırması Türklerle ilişkilerinde de kendisini göstermiştir.”²⁰

Cervantes’in bu çabasını “cesur adım” ve “Türk paşasının bir esirin cesaret ve korkusuzluğu” olarak değerlendirilmesi dikkati çekmektedir:

“Cervantes ve başkalarını Paşa’nın huzuruna getirince Cervantes olayı tek başına planladığını, bu işte hiç kimsenin kendisine ortak olmadığını ve sadece kendisinin cezalandırılmasını söyleyerek tüm sorumluluğu üstlenmiştir. Kaçmak teşebbüsünde esirlere ağır cezalar verilmesi gerekirken Hasan Paşa, Cervantes’i onu ağası Deli Mami’den beş yüz altın karşılığında satın alır.”²¹

Cervantes’in “Don Kişot” romanında, esareti sırasında neden cezalandırılmadığı hususu bir yüzbaşının dilinden çok net şekilde belirtilir:

“Ben fidyenin ödenmesini bekleyen esirlerin arasındaydım, çünkü yüzbaşı olduğumu biliyorlardı. Her ne kadar onlara fakir olduğumu söylediysem de, beni soyluların yani fidyeli esirlerin arasına koyup zincire vurduklar. İşte günlerim bu şekilde, zincire vurulmuş halde geçerken bir yandan da açlık ve susuzluk çekiyordum. Ama beni en fazla rahatsız eden şey, efendimin Hristiyanlara karşı şimdiye kadar eşi benzeri görülmemiş eziyetler yapmasıydı. Her gün birini astırıyor, bir diğerinin kulağını kestiriyor ya da kazığa oturtuyordu. Üstelik yaptığı bu işkencelerin hiç birinin belirli bir sebebi yoktu. Türkler bile onun bu işten zevk aldığını söylüyordu. Bu eziyetten kurtulabilen tek kişi Saavedra isimli bir İspanyol askeriydi. Bu adam hafızalardan silinmeyecek öyle şeyler yaptığı halde efendisi ona ne bir tokat attı, ne attırttı ne de kötü bir söz söyledi. Eğer biz onun yaptığının onda birini yapsaydık kazığa oturtulmaktan kurtulamazdık.”²²

Yazar Türklerin esirleri cezalandırmasında aşırı hayal gücüne yer vermişse de, kendisinin de ceza almama sebeplerini de açık şekilde ifade etmiştir.

b. İstanbul’da Esaret Hayatı Yaşadığı İddiaları

Cervantes’in İstanbul’da da esaret hayatı yaşadığı ve Kılıç Ali Paşa Camisi’nin inşasında çalıştığına dair iddialar da vardır.

²⁰ Muhsin Kadıoğlu, *Nar Ükesi: Endülüs’ün Son Yılları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. XII.

²¹ Navarro, *a.g.e.*, s. 50.

²² Cervantes, *a.g.e.*, 2005, s. 317-318.

Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yapımına dair hoş bir hikaye vardır. Büyük Türk denizcisi Kılıç Ali Paşa, namını sürdürmek için bir câmi yaptırmak istediğinde Sultan III. Murad'ın huzuruna çıkıp arzusunu bildirir. Padişah ise latife olsun diye,

“Sen ki, deryalar serdarısın. Var git câmini deryaya kur!” deyince Kılıç Ali Paşa bu sözü emir kabul eder ve Mimar Sinan'ın yardımı ile Tophane bölgesinde denize doldurdukları taş, toprak ve kayanın üzerinde “Kılıç Ali Paşa” camisini inşa eder. Birkaç sene İstanbul'da kalıp cami inşaatında da çalıştıktan sonra sahibi tarafından azat edildi. O da İspanya'ya döndü.”²³

Cervantes'in esirlik hayatının bir dönemini İstanbul'da geçirdiğine dair iddialar da vardır. Bazı kaynaklarda Kılıç Ali'nin İstanbul'da yaptırdığı caminin inşa çalışmalarında esir olan Cervantes'in çalıştığı iddia edilmiştir. Bu iddiaların iki bakımdan doğru olduğu düşünülemez.

Birincisi Kılıç Ali Paşa tarafından, Mimar Sinan'a, Tophane Meydanı'nda inşa ettirilen cami, türbe, sebîl, medrese ve hamamdan meydana gelen Kılıç Ali Paşa Külliyesi'nin yapımı 1580 yılında tamamlanmıştır. Eğer Hasan Paşa'nın Cervantes'i Deli Mami'den 100 altına satın alması doğru bir bilgi ise, caminin yapımı sırasında Cervantes'in Cezayir'de olduğu kesinlikle söylenebilir. Hasan Paşa'nın Cezayir Dayısı olarak görevi 1580 yılında bittiğine göre, Hasan Paşa İstanbul'a dönüşünde Cervantes'i yanında getirmiş olsa bile, o tarihte cami yapımı tamamlanmış olmalıdır.

İspanyol kaynaklarına göre de Cervantes İstanbul'a gelmemiştir. Cervantes, fidyesi ödendikten sonra Hasan Paşa'nın gemisiyle İstanbul'a gitmek için yola çıkmış, ancak 27 Ekim'de bir İspanyol yelkenlisi ile karşılaşılınca bu yelkenli ile Denia (Valencia)'ya gitmiştir.²⁴

c. Esaretten Kurtuluşu

Cervantes'le ilgili araştırma yapanlar, Cervantes'i “fakir bir asilzade” göstermektedirler. Batı toplumunda asilzadelerin fakir olması ihtimali son derece zayıftır. Ayrıca esaretten kurtulma için Oran'daki İspanyol komutanına mektup yazarak Cezayir'e casus göndermesini istemesi, onun esaretteyken de tanınan bir kişilik olduğunu göstermektedir. Öte taraftan, kaçma teşebbüslerinin birinde bir firkateyni kullanmaya çalışması, kardeşi Rodrigo'nun bir gemi ile kendisini kurtarmaya gelmesini beklemesi fakir olmadığını, aksine son derece zengin olduğunu göstermektedir.

Cervantes'in başarısız dört kaçma girişimine ilaveten ailesinin, Hıristiyan din adamlarının ve İspanya Krallığı'nın hürriyet bedeli olarak belirlenen parayı ödememesi sebebiyle Cezayir'deki esaret hayatı beş yıl sürdü. O dönemde savaş halinde olan devletler arasında Hıristiyanların Müslümanlardan veya Müslümanların Hıristiyanlardan esir alarak, fidye karşılığında serbest bırakılması en doğal kabul edilen olaylardandı. Cervantes'in yakalandığı sırada Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya İmparatorluğu arasında barış anlaşma-

²³ <http://www.sabah.com.tr/yasam/2015/10/02/cervantesin-amele-olarak-calistigi-cami-belgesel-oldu>

²⁴ cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm

sı yapılmamıştı ve savaş halinde olan ülkelerden birini diğerinin gemisine el koyması normal kabul edilen olaylardandı.

Ailesinin para toplaması, babasının Kral'a dilekçe sunarak yardım talebinde bulunması sonrasında gerekli para toplanmış ve Cervantes, 19 Eylül 1580'de özgürlüğüne kavuşmuştur.²⁵

İspanya'ya döndüğünde 34 yaşındaydı ve resmi iş bulamadığı zamanlar, oyun yazmaya çalışıyordu. Cervantes'in Türklere esir düşmeden evvel yazdığı ve başarılı kabul edilen hiçbir eseri yoktur.

Edebi çabalarını tiyatro ve roman üzerine yoğunlaştırmıştı. 1585 yılında *La Galatea*'yı yayınladı. Bu arada 18 yaşındaki küçük yaşta bir kız olan Voz-mediano ile evlendi. 1585'te babasının ölümünden sonra Cervantes'in sorumlulukları artmış, iki kızkardeşi, yeğenine bakmak zorundaydı.²⁶ Ama hizmetçisinden de vazgeçmedi. Getirildiği görevlerde hesaplarda yaptığı hilelerden dolayı en az iki defa hapse atıldı.

6. CERVANTES'İN ESERLERİNDE ESARETİN ETKİSİ

Cervantes'in esaret hayatı, yaşadığı olaylar, Türk ve Müslüman dünyası ile tanışması, eserlerini güçlü şekilde etkilemiştir. Her ne kadar Cervantes'e kadar ve yazarın çağdaşı olduğu dönemde Batı edebiyatında Türklere ilgili objektif olmayan düşünceler hakim idiyse de, savaşta ve esarete olsa bile İspanyol yazar, kendisi için yeni olan Doğu ve Türk kişiliğinin farkında olmuştur.

“Cervantes'in 1577 yılında Cezayir'deyken manzum olarak yazdığı Epistola a Mateo Vazquez isimli ebebi mektubundan tutun da, ölümünden sonra yayınlanmış olan eseri Los trabajos de Persiles y Sigismunda'ya kadar meydana getirmiş olduğu birçok edebi eserde Cezayir önemli bir yer tutmaktadır. O halde Cezayir Cervantes'in eserlerinde sürekli tekrarlanan bir motif olmasının yanı sıra, ayrıca bir kilit noktasıdır. Kanaatimizce Cervantes'in yaşantısında bu dönem adeta yazarın kişiliğini oluşturmuş, ruhuna şekil vermiş, ona daha önce pek bilinmeyen bir kültürü ve uygarlığı tanıtmıştır.”²⁷

Hayatının esaret devri küçük istisnalar dışında edebi kariyerinin başlangıcından öncesinde olmasına rağmen, Cervantes söz konusu olduğunda akla gelen ilk husus Türklere ilişkisidir. Cervantes'in eserlerinde Türklere münasebetini, hayat şartlarına ve Ortaçağ Batı edebiyatında Türk imajına göre iki başlık altında değerlendirmek gerekmektedir.

7. ORTAÇAĞ'DAKİ BATI ESERLERİNDE TÜRKLER (OSMANLILAR): OBJEKTİF VE OBJEKTİF OLMAYAN TARAFLARI

Dünya tarihinin en uzun ömürlü imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devleti'nin (1299-1923) Avrupa'daki nüfuzu; sadece ekonomik, siyasi ve tarihi hadiselerde değil; Batılı ülkelerinin kültür, sanat, edebiyat ve medeniyetine de güçlü bir şekilde etki etmiştir.

²⁵ es.wikipedia.org/wiki/Miguel_de_Cervantes

²⁶ www.abt.org/education/archive/other/cervantes_m.html

²⁷ Futaci, a.g.e., s. 52.

Resim, müzikte olduğu gibi edebiyatta da Türk etkisi sıklıkla görülmüştür.

Ortaçağda yazılmış edebi eserler dikkatle incelendiğinde, özellikle Osmanlı Devleti'nin nüfuz dairesinde olan, bu nüfuz alanının dışında kalan Avrupa halklarının edebiyatındaki Türk etkisi, tarihi hadiselerden alınmış hikayeler görülmektedir.

Bütün bu eserlerde her zaman Türklere karşı objektif yaklaşıldığını söyleyebilmek mümkün değildir.

Denizde ve karada güçlü istihkamlara sahip olan Batı Avrupa, Güneybatı Asya, Kuzey Afrika ve Atlantik Okyanusu'nun bazı bölümlerinde hakimiyet kuran büyük Türk imparatorluğunun Batı ve Hıristiyan dünyasındaki etkisi çok güçlü olduğundan, bu etki edebiyatta da tesir göstermiştir.

Akdeniz'deki Türk donanmaları ve onun meşhur amirallerinin Batı'da yapılan resimlerde, filmlerde ve Batı edebiyatına ait eserlerde Türklerin haydut, korsan, hırsız ve çeteci olarak gösterilmesi de tesadüfi değildir.

Bu nedenle Batı edebiyatında Türklere karşı objektif olmayan bu yaklaşımın sebeplerini araştırmak ve onların yanlış görüş ve düşüncelerini düzeltmek veya düzeltmelerine yardımcı olmak gerekmektedir. Bu nedenle, söz konusu eserleri yapıldığı veya yazıldığı devredeki tarihi olaylar çerçevesinden değerlendirebilmek için tarihi olayları doğru bir şekilde ve her iki taraftaki kaynakları da okuyarak öğrenmek ve objektif bir analiz yapmak gerekmektedir.

Batı medeniyetinin Türklere karşı her yaklaşımının her zaman objektif olmadığını söylemek de doğru değildir. Bütün bu meseleler, dünya edebiyatını öğrenirken her zaman dikkate alınmalıdır.

8. ARAŞTIRMALARA GÖRE CERVANTES'İN ESİRLİĞİ

a. Maria Antonia Garces'e Göre Cervantes'in Esirliği

Hasan Paşa'nın hümanizmin gölgesinde esirlik hayatı yaşayan İspanyol yazarın ceza almaktan kurtulmasını Maria Antonia Garces "*Cervantes Cezayir'de: Esirin Masalı (Cervantes in Algiers: A Captive's Tale*" adlı kitabında daha farklı şekilde anlatmıştır.

Bu eserde Cervantes'in Cezayir'de esir olduğu beş yılda yaşadıklarından bahsedilirken Cervantes'in edebi yaratıcılığının gelişmesine katkı yapan tecrübeler ve elde ettiği materyaller araştırmacı tarafından gözden geçirilmiştir. Bu eserde, Cervantes'in esir düşmesi meselesi ve Cezayir'deki Hıristiyan esirlerinin durumu gösterilmiş, aynı zamanda klasik Batılı anlayış olan Türkleri seks düşkünü göstermeye çalışan bir üslupla yer almıştır. Hasan Paşa'nın Cervantes'i hiçbir zaman ciddi şekilde cezalandırmaması da yazarın dikkatinden kaçmamıştır. Maria Antonia Garces bu konuda çeşitli araştırmacıların ortaya koyduğu görüşleri şöyle özetlemektedir:

1. Hasan Paşa Cervantes'e karşı cinsel şiddet uygulamıştır.
2. Cervantes kendi isteği ile Hasan Paşa ile cinsel münasebette olmuştur.
3. Ünlü Müslüman kadın, büyük olasılıkla Hacı Murat'ın kızı ve Hasan Paşa'nın gelecekte eşi olacak Zehra, Cervantes'i onunla özel yakınlığa tahrik etmiş veya zorlamıştır.

4. Cervantes kendi rızasıyla onunla cinsel münasebette olmuştur. Hatta Cervantes'in kendi isteği ile veya zorunlu şekilde hem Zehra, hem de Hasan Paşa ile cinsel münasebette bulunması konusunda da fikirler ileri sürülmüştür. Hasan Paşa'nın Cervantes'i kaçma girişimlerine rağmen ciddi şekilde cezalandırmamasının nedenini belirtilen seçeneklerden biri ile izah edilebilir.²⁸

b. Maria Antonia Garces'in İddiaları

Maria Antonia Garces'in bu iddialarını kanıtlayacak hiçbir belge olmadığı için bu iddialar tamamen hayal ürünü olup İspanyol kültürü ile ilgilidir. Garces bu iddialarda bulunurken pek çok gerçeği gözden kaçırmıştır. Bunlardan birincisi Cezayir Dayısı Hasan Paşa ile ilgilidir. Cezayir Dayısı Hasan Paşa 1576-1580 yılları arasında görev yapmıştır. Oysa Cervantes 26 Eylül 1575'te esir düşmüştür.²⁹ Bu tarihte Cezayir Dayısı Ramazan Paşa idi.³⁰ 1576-1580 yılları arasında Cezayir Dayısı Hasan Paşa olmuştur. Hasan Paşa Cervantes'i satın almış olsa bile, görev süresi sonunda İstanbul'a dönerken Cervantes'i de yanında getirmiş olması gerekirdi. Hasan Paşa'dan sonra Cafer Paşa, 1580-1581 yılları arasında Cezayir Dayısı olmuştur.³¹ Cervantes beş yıl esir kaldığına göre, esaretten kurtulması ise Cafer Paşa zamanında gerçekleşmiş olmalıdır.

Maria Antonia Garces bu iddialarda bulunurken muhtemelen Cervantes'in kadın düşkünlüğü nedeniyle yaşadıklarını hatırlamış olmalıdır. Osmanlı ve Türk tarihinde hiçbir Türk ve Müslüman kadının bir esirle gizli aşk yaşaması söz konusu olmamıştır. Hele de bir kolunu kaybetmiş bir esirle gizli aşk yaşamak pek de akla uygun görünmemektedir.

c. "Cervantes ve Doğu: Cezayir'de Türk Dönemi" Adlı Kitapta Cervantes'in Esirlik Yılları

Altı bölümden oluşan "*Cervantes ve Doğu. Cezayir'de Türk Dönemi (Cervantes und der Orient. Algier zur Türkenzeit)*" kitabında da İspanyol yazarın hayatının esirlik döneminden bahsedilmiştir. Bu "*Eserin yazarı İspanyol tarihçi Frey Diego de Haedo'nun "Cezayir'in Topoğrafyası ve Tarihi (Topografi e historia de Argel) adlı kitabından da yararlanarak 1575-1580 yılları arasında Cezayir'de hapiste olan Cervantes'in anıları ile aynı dönemde yazılmış diğer eserler arasında yaptığı bir karşılaştırmadır."*

Bu küçük araştırmada "korkunç" sahil, Hıristiyan köleler, aile köken ve inanç bakımından Müslüman olanlar, kültür ve adetler, dil ve karakter gibi konularda kaleme alınmıştır.

ç. Celia Vicás Olivella'nın Eserinde Cervantes'in Esirlik Yılları

Diğer bir araştırmacı Celia Vicás Olivella "*Cervantes'in Yaşam İzleri (Estampas de la vida de Cervantes)*" adlı eserinde Cervantes'in 1579 yılındaki son

²⁸ Maria Antonia Garces, *Cervantes in Algiers: A Captive's Tale*, Nashville, Vanderbilt University Press, Nashville 2002, p. 12.

²⁹ en.wikipedia.org/wiki/Arnaut_Mami

³⁰ en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ottoman_governors_of_Algiers

³¹ en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ottoman_governors_of_Algiers

kaçma girişiminden sonra Hasan Paşa tarafından falakaya konularak karnı ve ayaklarına iki bin sopa vurulması cezası almış olmasına rağmen, belli olmayan nedenlerle bu cezanın da hayata geçirmedeğini yazıyor.³² Bu iddiaların doğru olmadığı, yazarın eserinden açıklıkla anlaşılabilir.

d. Türk Araştırmacı Önalp'ın Görüşleri

Türk araştırmacı Ertuğrul Önalp, Cervantes'in özel durumu ve esirlik şartlarını dikkate alarak daha doğru kanaatleri ifade etmiştir:

“Bilindiği gibi, Cervantes sakattı ve yara aldığı sol kolunu kullanamıyordu. Dolayısıyla taş taşımak, odun kırmak veya gemilerde kürek çekmek gibi ağır işlerde kullanılmadığına emin olabiliriz... Ayrıca, İspanya'nın önemli bir şahsiyeti zannedilmesi sebebiyle diğer esirlere nispeten ona daha saygılı davranıldığını tahmin ediyoruz. “Don Kişot”tan getirdiğimiz bir örnekte kendisi de ağası Hasan Paşa'dan kötü bir ilişki görmediğini “bir fiske bile vurmadi” ve “en küçük kötü söz bile söylemedi” diyerek açıklamıştır.”³³

Ertuğrul Önalp, İspanyol yazarın şehirde serbest gezme imkanına sahip olması sebebiyle Türkler, Araplar ve Cezayir'de bulunan birçok halkların temsilcileri ile dostluk ilişkisi kurduğunu vurgulamıştır.

Önalp, İspanyol yazarın esirlik hayatına dair çok önemli bir hususa da dikkat çekmiştir:

“Bugün bazı Batı yazarları, bunun nedenini Cervantes için ödenecek fidyeyi kaybetme kaygısına bağlıyorlar. Onlara göre, Hasan Paşa'nın Cervantes'i öldürtmeme sebebi, serbest bırakılması karşılığında alacağı altınları düşünmüş olmasıdır. Bu yazarların büyük bir yanılğı içinde oldukları çok açıktır. Hasan Paşa gibi son derece zengin bir insanın beş yüz altın gibi komik bir miktar için onu cezasız bırakmasını düşünmek çok gülünçtür. Bana göre Hasan Paşa, Cervantes'in cesur davranışını takdir ederek onu affetmiştir çünkü bu Hıristiyan esirler arasında çok tesadüf edilmeyen davranıştı. Batıcı araştırmacılar asıl sebebin maddiyatla ilgili olduğunu neden düşünüyorlar? Onların bu sonuca ulaşmaları mevcut koşullar için Cezayir'de yaşayan Türkler hakkında yanlış bir imaja sahip olmalarından ileri gelmektedir.”³⁴

9. CERVANTES'İN ESERLERİNDE TÜRKLER

Anlaşılacağı üzere, Cervantes hayatının çok önemli bir aşamasında, yaratıcılığına hazırlık ve ilk dönemlerinde Türklerle yoğun temasta olmuş ve bunlar onun eserlerini esaslı şekilde etkilemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk devletinin gücü arttıkça Avrupa'da Türklerle ve Türk devletine karşı karalayıcı

³² Fernando Dñaz-Plaja, *Cervantes*, Plaza y Janes, Barcelona 1974, p. 70.

³³ Ertuğrul Önalp, “Cervantes'in Türkler'e Esir Düşmesi ve Esaretinin Eserlerine Yansıması”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, Ankara 1992, s. 114.

³⁴ Önalp, *a.g.e.*, s. 310.

propaganda da artıyordu. Bu eğilimin, o dönemde yazılan kitaplara da aynı şekilde yansındığını düşünebiliriz. Bu nedenle, Cervantes'in esir olduğu dönemde ve Batıların Türkleri artık yenebileceklerine inandıkları 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında kadar Batı edebiyatında Türklerle ilgili yazılmış hiçbir eserde sujet ve fikirler objektif olmamıştır. Bu nedenle, esir düşmüş bir İspanyol yazarının eserlerinde olumlu bir Türk karakteri aramak da beyhude olacaktır.

Tarihi olaylar gösteriyor ki, Batı edebiyatı ve genel kültürünün temsilcileri, çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplerle Türk devletinin himayesinde yaşamışlardır. Bunların aralarında ünlü şairler, yazarlar, ressamalar, müzisyenler vardır. Çeşitli Avrupa halklarından olan bu şahsiyetlerin büyük bir kısmının eserlerinde "Türkler"; müziği, modası, evi, bahçe düzeni, yaşam tarzı ve daha pek çok açıdan örnek alınan bir millettir. Bu kültür, sanat ve edebiyat adamlarının Türk devletinin himayesi altında veya Türk devletinde yaşamaları, Türk kültürü ile Batı kültürünün sentezini yapma becerilerinden dolayı kültürel zenginliğe ulaşmalarına ve olağanüstü başarılar elde etmelerine yardım etmiştir.

10. "MARİFETLİ AYAN DON KİŞOT DE LA MANÇA"DA TÜRKLER

"*Marifetli Ayan Don Kişot de La Mancha (El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de La Mancha)*" romanı daha Cervantes'in edebi kariyerindeki en önemli adımlarından biridir.

Cervantes'in yaşadığı dönemde İspanyol edebiyatında şövalye romanlarına sık rastlanılıyordu. İlk bakışta şövalye romanlarını andıran *Don Quijote* aslında, benzer türde olan eserlere bir parodi idi. Aynı zamanda romanda XVI. yüzyıl İspanya'sının tarihi gerçekleri ortaya koyulmakta, karakterlerin gerçek tarihi olaylarla örtüşen özellikleri sunulmuştur.

Cervantes'in eserlerinde Türklere karşı objektif olmayan fikirlere rastlanılsa da, aşırı tutum da görülmez. Yazarın en ünlü "*Don Kişot*" eserinde özgürlük ve esaret hakkındaki fikirlerinde de bunu açıkça gözlemlemek mümkündür.

Romanda Cezayir'deki esirlik hayatına işaret eden ve özgürlüğü tanımlayan en çekici yönlerinden biri LVIII bölümün başında tarif edilmiştir. Köşkten ayrılan Don Kişot şöyle söylüyor:

"Sanço, göklerin insanlara bahsettiği en değerli cömertlikten biri özgürlüktür. Hiçbir hazine onunla kıyaslanamaz! Ne yer altında altın kalan, ne de denizin dibinde gizlenen hazine! Bir özgürlük uğruna, bir de öyle aynen özgürlük kadar değerli olan namus için hayatı tehlikeye atabiliriz. Bunun aksine insana dokunan en büyük mutsuzluk esarettir.

Sanço, ben bunları, şu yüzden diyorum: Şimdi terk ettiğimiz bu sarayda bize kulluk ettiklerini ve bizi nasıl bolluğa boğduklarını kendin gördün. Bununla birlikte tüm bu muhteşem yemeklere, serinletici içeceklerle rağmen, bana sanki kıtlık azabı çekiyorum gibi geliyordu. Çünkü ben bunların hepsini kendime ait gibi serbestçe tatmıyordum. Bir de, iyilik ve merhametin insanın omzuna koyduğu borç yükü, insan ruhunun özgürlüğünü daraltıyor."³⁵

³⁵ Miguel de Cervantes, *Lamançlı Don Kixot*, "Önder Neşriyat", Bakı 2004, s. 440.

Burada Cervantes'in esirlik döneminin duygusu dolgun şekilde belirtilmiştir. Yazarın "iyilik ve merhametin insan omzuna koyduğu borç yükü"nü beş yıllık esareti döneminde Türklerin kendisine insanca muamelenin itirafı gibi anlamak gerekir.

İnebahtı Deniz Savaşı'nın sebepleri de yazarın kendi bakış açısına göre romanda yer bulmuştur. Eserde şöyle denilmektedir:

"Floransa'ya gelişimden bir süre sonra Papa V Pius hazretlerinin girişimi ile ortak düşmanımız Türklere karşı Venedik Cumhuriyeti ile İspanya'nun bir ittifak teşkil ettiklerini öğrendim. Türkler o zaman Venedik'e ait olan Kıbrıs'ı ele geçirmişlerdi. Bu bizim için çok büyük bir kayıp oldu. Kralımız Majesteleri Don Philip'in üvey kardeşi olan Don Juan de Austria hazretleri bu ortak donanmanın kumandanlığına getirilmiştir ve büyük savaş hazırlıklarının başladığı duyuluyordu."³⁶

Daha önce değerlendirilen tarihi olaylardan da gördüğümüz gibi yazarın tasvirleri gerçekleri ifade ediyordu.

a. Osmanlı Evi'nin Tasviri

"Don Kişot de La Mancha (El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de La Mancha)" eserinde Cervantes hanedanlar hakkında konuşurken Osmanlılara kendi tutumunu şöyle belirtmiştir:

"...Dünyada bulunan tüm sülaleler dörde ayrılır. Öyle şecere var ki, onun öncesi küçük olur, fakat yavaş yavaş genişleyerek çoğalır ve nihayet en yüksek dereceye ulaşır..."³⁷

Diğer şecereleri de değerlendirdikten sonra yazar şu sonuca varıyor:

"Birinci türe, daha doğrusu basit başlangıcı olan ve durmadan yükselen sülaleye Osman Evi'ni örnek göstermek mümkündür. Onun esasını basit ve mütevazı bir çoban koymuştur; ama şimdi biz bu sülalenin hangi yükleğe ulaştığını görüyoruz."³⁸

Anlaşılabileceği gibi, Osmanlı Devleti'nin o zamandaki gücünü İspanyol yazarı da itiraf etmekten kendini alamıyor. Fakat yaratılış tarihi hakkındaki fikirlerinde ise bazı yanlışlara tesadüf etmekteyiz.

b. Türk Sultanından Öç Alma İsteği

Şövalye, macera süjetleri üzerinde kurulmuş ve ironik karakter taşıyan "Marifetli Ayan Don Kişot de La Mancha (El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de La Mancha)" romanına yazarın çağdaşı olduğu tarihi gerçeklikler, yaşadığı olaylar, esirlik dönemine ait meseleler bazen açıkça olmasa da yansımıştır. Gezgin şövalye arzusunda olan Don Kişot eserin öncesinden daha önceki tarihi zamanlarda yaşayan gezgin şövalyelerin hünerlerini hatırlatarak ve kendisinin de onlardan zayıf olmadığını, kendi şahsında böyle şövalyelerin Türk sultanının koşununu (ordusunu) yenmeye hazır olduğunu söylüyor.

³⁶ Cervantes, a.g.e., s. 317-318.

³⁷ Cervantes, a.g.e., s. 60.

³⁸ Cervantes, a.g.e., s. 60.

“Ben herhangi yabancı kişinin değil, kendi başımı veririm! Eğer Don Bel-yanis ya da Qalliyalı Amadis’in sayısız soyundan herhangi biri sağ olsaydı, sözün kısası, onlardan biri zamanımıza kadar yaşasaydı ve sultandan öç almak isteseydi, namusum hakkı, örneğin ben sultan libasında olmak istemezdim!”³⁹

diye seslenen Don Kişot şöyle diyor: “Ben gezgin kahraman olarak öleceğim. Türk sultanı ne zaman isterse, hangi büyük donanma ile çıkıp gelmek isterse gelsin.”⁴⁰

Burada iki nokta dikkati çekmektedir. Birincisi Türk sultanından intikam almak isteği ve ikinci ise Türklerin büyük donanmaya sahip olmaları. Tarihi olgulardan da gördüğümüz gibi, o zaman Osmanlı Devleti Akdeniz’de güçlü, sarsılmaz donanmaya sahipti. Bu yıllarda Avrupa devletleri istikrar içinde değildi ve Hıristiyan korsanlar Akdeniz’de etkili oluyordu. Avrupa devletleri kendi denizcilerini kontrol altına alamadıkları için Müslümanların ticaret gemilerine karşı korsanlık faaliyetleri ciddi derecede artmıştı. Hıristiyan korsanlara karşı tedbir alınmasını isteyen Osmanlı Devleti, bu tedbirler alınmadığında Avrupalı devletlerin gemilerini ele geçirmek suretiyle zararlarını temin etme yoluna gidiyorlardı. İşte Türk ve Müslüman denizcilerin gerçekte Hıristiyan korsanlara karşı olan bu faaliyetleri birçok Batılı yazarların eserlerinde korsanlık olarak addedilmiştir. Osmanlı donanmasının ünlü amirallerinin Batılı kaynaklarda “korsan” olarak adlandırılması gerçeğe tamamen terstir. Öte taraftan İspanyol yazarlar, meşhur Türk amirallerini “korsan” olarak adlandırmak suretiyle Türklerin Endülüs Müslümanlarına yaptığı yardımları Hıristiyan dünyasında meşru olmaktan çıkarmaya çalışmışlardır.

c. Türk Donanmasının Tasviri

Eserde Türk sultanının büyük bir donanma ile denize çıkması ise şöyle belirtilmiştir:

“Papaz ... bu arada Türk sultanının büyük bir donanma ile denize çıktığını gerçeği gibi ilettili. Ama, sen deme, sultanın amacının ne olduğunu ve bu korkunç tufanın nerede kopacağını kimse bilmiyor! Sanki tüm Hıristiyan alemi, hemen hemen her zaman olduğu gibi yine korkuya düşüyor! Majesteleri ise Napoli, Sicilya ve Malta adaları kıyıların sıkı tedbir olması için talimat verdi.”⁴¹

Eserde Hıristiyan aleminin paniğe düşmesi, Krallığın ilave tedbirler almasına ait tasvirindeki kinayeyi sezme mümkündür. Sanço’nun dilinden “ben ne kadar Türk isem, onlar da o kadar rahip ve berber!” gibi kinayeli cümlelerde de aynı tutum fark edilmektedir.

ç. Osmanlı Donanmasının “Korsan” Gibi Gösterilmesi

Batı yazarlarının eserlerinde “Türk korsanların saldırı tehlikesi karşısında” inleyen Hıristiyan dünyasının tasviri ve bazı araştırmaların da tarihi gerçekte-

³⁹ Cervantes, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁴⁰ Cervantes, *a.g.e.*, s. 23.

⁴¹ Cervantes, *a.g.e.*, s. 20.

re dayanmadan söz konusu fikri yinelemesi Osmanlı donanmasının tarihteki rolünü değerlendirme zarureti doğurmaktadır.

Anadolu Türklerinden ilk deniz donanmasını kuran Çaka (Çağa) Bey olmuştu. İzmir’de bağımsız bir beylik kuran ve dönemine göre büyük bir donanma kuran Çaka Bey, Türk tarihinin bilinen ilk donanmasını oluşturduğu için tarihteki ilk Türk amirali olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Türk deniz kuvvetlerinin kuruluş tarihi, Çaka Bey’in donanmasını kurduğu 1081 tarihi olarak kabul edilmektedir.

Çaka Bey’in kurduğu donanma Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun son devresinde ve Anadolu Selçuklu (Rûm) İmparatorluğu döneminindedir. Ne yazık ki, bu denizci beylik Bizans İmparatoru ile anlaşılan kayınpederi Anadolu Selçuklu (Rûm) Sultanı I. Kılıç Arslan’ın verdiği bir ziyafette Çaka Bey’i öldürmesiyle sona ermişti.⁴²

Osmanlı Devleti, 1323 yılında Karamürsel’i fethederek denize ulaştığında ilk donanma Karamürsel Bey tarafından kurulmuştu. 1327 yılında Karamürsel’de ilk Osmanlı tersanesi kurulmuş, ilk Derya Beyi (Donanma Komutanı) de Karamürsel Bey olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun gelişip büyümesine rağmen Osmanlı donanması aynı hızla gelişmemişti. Türklerin İstanbul’u son kuşatmasında Bizans İmparatorluğu’na yardıma gelen iki Venedik gemisini engelleyememiş olması bunun ispatıdır. Osmanlı donanmasının asıl gelişimi Kemal Reis (1451-1511) döneminde olmuştu. Kemal Reis, Sultan II. Bayezid dönemi olan 1495 yılında, 700 asker taşıyabilen ve o dönemin en güçlü toplarıyla silahlanmış büyük amiral gemisi Göke’yi inşa ettirmişti.⁴³ Kemal Reis’in yeğeni Osmanlı amirali ve haritacısı, künyesi Ahmet ibn-i el-Hac Mehmet El Karamanî ve asıl adı Muhyiddin olan Pir-î Reis, sadece Türklerin değil Müslümanların da gelmiş geçmiş en büyük denizcisi olarak anılmaktadır. Kuzey ve Güney Amerika ile Antartika’yı gösteren dünya haritaları ve Kitab-ı Bahriye adlı denizcilik kitabıyla tanınmıştı. Mahlası “*Reislerin Pîri*” manasına gelen Pir-î Reis tarafından çizilen iki dünya haritası günümüzde bile sırları tam manasıyla anlaşılmayan haritalardan biridir.

Zonchio, Sapienza gibi adlarla anılan veya Birinci İnebahtı Savaşı olarak kabul edilebilecek savaş, Osmanlı ile Venedik arasında gerçekleşen ve tarihte gemilerde topların kullanıldığı ilk deniz savaşıydı.⁴⁴ İşte bu askeri ve teknolojik yenilik, Türklerin denizlerde güçlü bir şekilde ortaya çıkmasının ana nedenidir.

28 Eylül 1538’de günümüzde Yunanistan’ın kuzeybatısındaki Preveza yakınlarında Osmanlı donanması ile Papa III. Pavlus tarafından bir araya getirilen Hıristiyan ittifakı donanması arasında büyük bir deniz savaşı yaşandı ve Osmanlı filosunun müttefikleri yenen bir savaşı. İyon Denizi’ndeki aynı

⁴² “Çaka Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 186-188.

⁴³ en.wikipedia.org/wiki/Kemal_Reis

⁴⁴ en.wikipedia.org/wiki/Kemal_Reis

bölgede, M.Ö. 31'de Actium Savaşı yaşanmıştı. Onaltıncı yüzyılda Akdeniz'de yaşanan üç büyük deniz savaşından biri olan Preveze Savaşı'nda, Türkler 122 gemi ve 12 bin askerle 302 gemi ve 60 bin askerden oluşan Hıristiyan ittifakı kuvvetlerini kesin bir mağlubiyete uğratmıştı.⁴⁵ Bu savaşta Hıristiyan ittifakı donanmasından 10 gemi batmış, 3 gemi yakılmış, 36 gemi Osmanlılar tarafından yakalanan ve ele geçirilmiş ve 3.000 esir ele geçirilmişti.⁴⁶ Buna karşılık Türkler hiçbir gemi dahi kaybetmemiş, sadece 400 şehit vermiş ve 800 kişi de gazi olmuştu. Böylece Akdeniz'de Türklerin kesin üstünlüğü sağlanmıştı.

Türk donanması, Tunus yakınlarındaki Cerbe Adası'nda Mayıs 1560'da gerçekleşen savaşta da toplam 200 gemilik Hıristiyan ittifakı kuvvetlerini sadece 86 gemilik kuvvetle perişan etmişti. Türkler bu savaşta Hıristiyanlara ait 60 gemiyi ele geçirmiş, 5 bin esir almıştı. Türklerin sadece birkaç gemisi batmış ve Türklerden sadece bin kişi şehit olmasına rağmen 18 bin Hıristiyan asker ölmüştü.⁴⁷ Türkler, Piyale Paşa (1515-1578) komutasındaki donanma ile bir defa daha Cenova Cumhuriyeti, Venedik Cumhuriyeti, İspanyol imparatorluğu, Papalık Devletleri, Savoy Düklüğü ve Malta Şövalyelerinden oluşan Hıristiyan ittifakını tek başına yenmişti. Bu zafer, Akdeniz'deki Türk ve İslam iktidarının en üst noktası olmuştur.

7 Ekim 1571'de İyon Denizi'nin Patras Körfezi'nde gerçekleşen savaşta ise Türk donanması büyük bir mağlubiyet yaşamış olmasına rağmen sadece bir yıl gibi kısa bir süre içinde Osmanlı donanması kendi gücünü restore etmeyi başarmıştır.

Büyük bir devlet ve onun dev donanmasının askerlerini haydut topluluğu gibi göstermek, tarihi gerçekleri tersine çevirmektir.

Osmanlı donanmasının en ünlü denizcilerinin İspanyol edebiyatının aynı zamanda Batı edebiyatının kahramanlarına dönüştüğünü anlamak için sadece İspanyol yazarların eserlerindeki Türk amirallerin isimlerini hatırlamak yeterlidir.

Romanda Türklerin çok eski dönemlerden beri taşıdığı ve en önemli özelliklerine dikkat edilmesi Cervantes'in Türkler hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Romanın kaçağı geçmişte Uluç Ali'nin esiri olduğunu söylediği zaman şöyle diyor:

"Sonuçta donanma Konstantinopol'a muzaffer döndü ve birkaç ay sonra sahibim Uluç Ali öldü. Ona 'Kel Uluç Ali' diyorlardı, gerçekten de kel idi. Türklerde sahip oldukları kusur ve meziyyetlere göre isim koymak adettir."⁴⁸ Kel Uluç Ali esir düştükten sonra Müslüman olan ve Ali adını alan denizci idi. İnebahtı Deniz Savaşı'nda sadece onun komutasındaki Osmanlı donanması gemileri kurtulmuştu. Uluç Ali Paşa düşman donanmasının sol kanadını bozmuş ve Malta Şövalyeleri'nin kaptan gemisini ele geçirmişti.⁴⁹ Bu başarısı nedeniyle

⁴⁵ en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Preveza

⁴⁶ it.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Preveza

⁴⁷ en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Djerba

⁴⁸ Cervantes, a.g.e., 1977, s. 162.

⁴⁹ tr.wikipedia.org/wiki/Kılıç_Ali_Paşa

Osmanlı Sultanı II Selim, onun “Uluç” olan lakabını “Kılıç” olarak değiştirmişti.⁵⁰

Akdeniz’deki Hıristiyan ülkelerdeki diğer isimler tarafından biliniyordu ve literatürde çeşitli isimler altında da yer aldı. Miguel de Cervantes, *Don Kişot de la Mancha*’nın XXXIX. bölümünde ondan “Uchali” olarak söz etmektedir. Başka yerlere sadece Ali Paşa denilmektedir. John Wolf, “*The Barbary Coast*” adlı eserinde ona “*Euldj Ali*” adını vermektedir.⁵¹

İtalyan kaynaklarında “Occhiali”, “o Lucciali”, “Uluciali” ve “o Ucciali” adıyla anılmıştır.⁵² İspanyol kaynakları “Uluj Ali”, Portekiz kaynaklarında “Uluj Ali” ve Alman kaynaklarında “Kılıç Ali Pascha” ve “Uludsch Ali Reis” ve “Uludsch Ali Pascha” adlarıyla tanıtılmıştır.

“Kel” sözüne gelince Osmanlı Türkleri’nin erkekleri saç traşını emmame altındaki saçları çok küçük kalana kadar kestirmek suretiyle yaptırırdı. Osmanlı Türkleri arasında başa takılan sarığın çıkartılması ayıp sayıldığından sarık baştan çıkarılmıyordu. Bu durumda, bir kişinin başı kel olsa bile, başkasının bunu anlaması mümkün değildi.

d. Türkler İçin “Barbar” Denilmesi

Eserin sonuna doğru Ana Felis ve Don Qreqorio’nun esaretten kurtulması anlatılırken Türkler “barbar” olarak adlandırılmaktadır. Yazar “*Bu Türk barbarlarının gözünde güzel erkek çocuk veya genç, kalemle çizilmiş güzellikteki herhangi güzel kadından daha değerlidir.*”⁵³ cümlesini kullanır. Maria Antonia Garces, homoseksüel ilişkiye dair ifadeleri bu tasvirlerden almış olmalıdır. Dönme Müslümanlar arasında zaman zaman “oğlancılık” olarak tabir edilen davranış bozuklukları görülmüştür. Bu tavırları bütün bir topluma mal etmek mümkün olmasa da, “oğlan” olarak tercih edilenlerin “tüyü yeni çıkmış”lar arasından seçildiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında ve Cervantes’in yaşı göz önüne alındığında tasvip edilmeyen ilişki bakımından tercih edilmiş olması düşünülemez.

Öte taraftan bu olguların ne derece doğru olduğunu kesin olarak belirtmek mümkün değildir. Yazar zaman zaman Türklerle ilgili olumsuz ifadelerde bulunurken, belki de farkına varmadan Türklerin mertliğini ifade etmiş olmaktadır:

“İspanya kıyularına gelir gelmez yanımıza aldığımız Hristiyan kıyafetleri ile kıyuya çıkmaları gerektiği halde, bu iki hırslı ve küstah Türk emirlere karşı çıktılar.”⁵⁴

Bu ifadede, Hıristiyan memleketlerinde bile kendilerini gizlemek için olsa bile, Hıristiyan kıyafetleri giymek istememesi dikkati çekiyor.

⁵⁰ “Kılıç Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 411-412.

⁵¹ en.wikipedia.org/wiki/Occhiali

⁵² it.wikipedia.org/wiki/Uluç_Ali_Pascià

⁵³ Cervantes, *a.g.e.*, s. 492.

⁵⁴ Cervantes, *a.g.e.*, s. 234.

11. CERVANTES'İN DİĞER ESERLERİNDE TÜRKLER

Cervantes'in diğer eserlerinde de Türk tiplerine tesadüf ediyoruz. Bütün bu eserlerde yazarın tarihi olaylara objektif yaklaşımı, aynı zamanda, Türklere karşı aşırı düşmanca tavrı görülmez. İspanyol yazarın beş yıllık esirlik hayatında ve yaşadığı dönemde ülkesi İspanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerle sürekli farklı şekillerde teması, Türkler hakkında yeteri bilgiye ulaşma imkanı sağlamıştır. Beş yıl boyunca bir defa bile ciddi ceza almayan, hatta kaçma teşebbüsleri bile Türk paşalarının hümanizmi nedeniyle cezalandırılmayan İspanyol yazarın, Türklere minnet ve şükran borcu olduğunu söylemek gerekir.

Cervantes'in 1600 yılında yazdığı tahmin edilen "*Oviedolu Katalin Sultan*" isimli üç perdelik dramında İstanbul ve Topkapı hakkında da bilgiler vermiştir. Hiç şüphesiz ki, Osmanlı başkenti İstanbul'a hiç gelmeyen Cervantes'in bu kurguları tamamen hayalidir. Olayların XVI. yüzyılın sonlarında III. Murat'ın hakimiyeti döneminde Topkapı Sarayı ve İstanbul'da cereyan ettiği bu manzum dram İspanyol yazarın Türklerle ilgili görüşlerinin en net belirtildiği eserlerindedir.

SONUÇ

Anlaşılacağı üzere XVI. - XVII. asırlarda Türkler ve Avrupalılar arasındaki siyasi-sosyal ve askeri münasebetler İspanyol edebiyatında da kendisini göstermiştir. Özellikle de XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asrın öncesinde yaşayan İspanyol şair, romancı ve oyun yazarı Miguel de Cervantes Saavedra'nın bazı eserlerinde Türklerle ilgili bölümlere, hikayelere rastlanılmaktadır.

İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı'na katılan, daha sonra Cezayir'de beş yıl Türklerin elinde esir kalan İspanyol yazarın yaşadığı tarihi hadiseler, Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri'nin Türklere karşı kurduğu Hıristiyan "*Kutsal*" Birliği (Haçlı İttifakı) arasındaki savaş ve esirliği sırasında yaşadığı olaylar kendi penceresinden aktarılmıştır.

Bir kolunu kaybetmiş olması dolayısıyla fiziksel bakımdan yetersiz olduğu düşünülerek, esir olmasına rağmen ağır işlerde çalıştırılmayan, esir ve Müslüman bir ülkede olduğu için, gençliğinde olduğu gibi fırtınalı aşk hayatı için zaman harcama imkanı olmayan Cervantes'in en ideal çalışma şartlarını esaret yıllarında bulduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Cervantes'in yaşadıkları esaret olduğu için kulağa hoş gelmeseyse bile, kendisini dünyaca meşhur edecek bir masala ilham kaynağı olduğu⁵⁵ için Türklere minnet ve şükran duymasını beklemek abartı olmayacaktır.

Sonuç olarak, dünya edebiyatını öğrenirken, yazarların eserlerinin içeriğini ve sanat eserlerinin anlamlarını ve sembolizmini, söz konusu zamanın sosyal, siyasi ve kültürel şartlarını dikkate almadan doğru değerlendirmek mümkün değildir.

⁵⁵ www.cityofliterature.com/words-on-the-street/terry-gilliams-don-quixote-quote/10-things-about-miguel-de-cervantes/

Batı kültüründe kullanılan “Türk” kelimesi her zaman etnik bakımdan Türk Milleti’ni kastetmemektedir.⁵⁶ 1500-1950 arasında Batı literatüründe bir kişi Hıristiyanlıktan İslam’a geçtiğinde “Türk oldu” denirdi. Bu yanlış adlandırma, Avrupalıların Müslüman olarak yüzyıllarca Türk’ten başkası ile karşılaşmamış olması ile de izah edilebilir. Bu yanlış adlandırma ile sanat ve edebiyatta karşılaşıldığı gibi kültürün her alanında da karşılaşılmaktadır.

Bu tabir, Türkiye Türkleri arasında da 1980’lerin ortalarına kadar kullanılmıştır.

Kültür, sanat ve edebiyat eserleri tartışılmaz kaynaklar olmadığı gibi, bu eserlerde verilen bilgiler de kesin doğrular değildir. Her eserde yazarın veya sanatçının kişisel yorumu yanında sahip olduğu dini ve milli değerlerin etkisi vardır.

Américo Castro, Juan Goytisolo ve Juan Bautista Avallé, Cervantes’in Cezayir’deki beş yılını hayatının merkezi deneyimi olarak göstermişler, yazarlık olgunluğuna ulaşmasında önemli bir aşama⁵⁷ olduğunu belirtmektedirler.

Kaynaklar

“Çaka Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

DHAZ-PLAJA, Fernando: *Cervantes*, Plaza y Janes, Barcelona 1974.

FUTACI, Remide: *Miguel de Cervantes Saavedra’nın Eserlerinde Türkler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

GARCÉS, Maria Antonia: *Cervantes in Algiers: A Captive’s Tale*, Nashville, Vanderbilt University Press, 2002.

İslam Ansiklopedisi, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

“Kılıç Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

KADIOĞLU, Muhsin: *Nar Ülkesi: Endülüs’ün Son Yılları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.

MARHN, Luis Astrana: *Vida Ejemplar y Heroica de Miguel de Cervantes Saavedra*, Instituto Editorial Reus, Madrid 1944.

MİGUEL DE, Cervantes: *Lamançlı Don Kixot*, Öndər Nəşriyyat, Bakı 2004.

NAVARRO Y LEDEMA, Francisco: *El Ingenioso Hidalgo Miguel de Cervantes Saavedra*, Imp. Alemana, Madrid 1905.

ÖNALP, Ertuğrul: “Cervantes’in Türklere Esir Düşmesi ve Esaretinin Eserlerine Yansımaları”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, Ankara 1992.

SAAVEDRA, Miguel de Cervantes: *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Editorial Pueyo, Madrid 1977.

⁵⁶ en.wikipedia.org/wiki/Jan_Jansoon

⁵⁷ Garces, a.g.e., s. 43.

SAAVEDRA, Miguel de Cervantes: *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, S.A. Novoprint, Zaragoza 2005.

TRİSTÁN, María Luisa Peña: *La Esclavitud En La Literatura Española de los Siglos de Oro*, Tesis Doctoral, Madrid 2012.

İnternet Kaynakları

www.cityofliterature.com/words-on-the-street/terry-gilliams-don-quixote-quote/10-things-about-miguel-de-cervantes/
www.museocasanataldecervantes.org/miguel-de-cervantes-his-life/
www.notablebiographies.com/Ca-Ch/Cervantes-Miguel-de.html
www.abt.org/education/archive/other/cervantes_m.html
cervantes.tamu.edu/V2/CPI/biografia/cronologia.htm
en.wikipedia.org/wiki/Arnaut_Mami
en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ottoman_governors_of_Algers
en.wikipedia.org/wiki/Kemal_Reis
en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Preveza
it.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Preveza
https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Djerba
tr.wikipedia.org/wiki/Kılıç_Ali_Paşa
en.wikipedia.org/wiki/Occhiali
it.wikipedia.org/wiki/Uluç_Ali_Pascià
www.cityofliterature.com/words-on-the-street/terry-gilliams-don-quixote-quote/10-things-about-miguel-de-cervantes/
en.wikipedia.org/wiki/Jan_Janszoon

İRAN DIŞ POLİTİKASINDA KURUMSAL VE KURAMSAL BİR AKTÖR: VELAYET-İ FAKİH

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK* - Muhammed Mücahit YILMAZ**

Öz

Velâyet-i Fakih anlayışı; 1970 yılında Ayetullah Musavi Humeyni tarafından sistemeleştirilmesine karşın, felsefi kökenleri Şii-İmamiyye öğretisi içerisinde meydana gelen Ahbarilik ve Usulilik ayrışmasına kadar götürülebilir. İran anayasasında makamlar üstü bir konumu olan Veli-i Fakih'in meşruiyet zeminini oluşturan teori, bu sebepten ötürü gerek iç gerek dış politikada ciddi etkilere sahiptir. Veli-i Fakih'in siyasi mekanizmaya müdahil olması sonucu, seçimle iş başına gelenler ile geleneksel kurumlarda mevcut bulunanlar arasında kadim bir çekişme mevcuttur. Bu bağlamda; iç politikaya olan etkisi, sorgulanamaz oluşu, hem dini hem de siyasi meşruiyeti tekeline alması, Veli-i Fakihlik makamını çok önemli ve kritik bir noktaya taşımaktadır. Mezkûr kurum, 'müdahaleci fakihlik' ile 'dinin Makyavelist uygulanma makamı' arasında İran siyasasında otoriter bir güç olarak varlığını idame ettirmektedir.

Anahtar kelimeler: Ahbarilik, Usulilik, Velâyet-i Fakih, İran Dış Politikası, Veli-i Fakih.

An Institutional And Theoretical Actor In Iranian Foreign Poicy:

Velayet-e Faqih

Abstract

Even Imam Ayatollah Musavi Khomeini systematized the approach of Velâyet-e Faqih in 1970; its philosophical roots can be based upon the cleavage between Akhbariyya and Usuliyyah within Shia-Imamiyyah doctrine. Therefore, the theory constituting the legitimacy ground of Veli-ye Faqih, which has a "supra-authority" in the Iranian Constitution, has considerable impacts on both domestic and foreign policy. As a result of Veli-ye Faqih's interference in

* Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

the political mechanism, there is an ancient conflict between elected representatives and incumbents in the traditional institutions. In this context, its influence on domestic politics, unquestionable character, and monopoly over both political and religious legitimacy makes the position of Velayet-e Faqih very important and critical. The aforementioned institution maintains its existence in Iranian politics between 'interventionist position of faqih' and 'Machiavelist implementation of religion'.

Keywords: Ahbarilik, Usulilik, Velâyet-e Faqih, Iran Foreign Policy, Veli-i Faqih.

Giriş

Uluslararası İlişkileri şekillendiren, ülkelerin dış politikalarını belirleyen dinamiklerin, aktörlerin tespiti Uluslararası İlişkiler biliminin önemli çalışma alanlarından birisidir. Tespit edilen kavramsallaştırılan, kuramsallaştırılan, disipline devşirilen her olgu bir yandan Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişmesine ve genişlemesine katkıda bulunurken, diğer yandan da Uluslararası İlişkilerin pratik sahasının, ilişki boyutunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.

Uluslararası İlişkilerde aktör olgusu başlığı altında çok çeşitli tasnifler, alt başlıklar söz konusudur. Aktör olarak kabul edilen olgulardan bir kısmının küresel ölçekte gerçekliği vardır. Örneğin “devlet” uluslararası ilişkilerde temel bir aktör olarak kabul görmektedir. Diğer bir kısım aktörler de ulus altı - ulus üstü gibi daha farklı kategoriler içerisinde nitelendirilebilmektedir. Yine bir kısım aktörler ise sahip oldukları münhasır özellikleri ile belli coğrafya, etnik veya dini yapılar ile ilişkili olmakla ontolojik gerçekliklerinin küresele ulaşmayan sınırları bulunmaktadır.

Şiilik İslam tarihinin ilk dönemlerinde, dönemin siyasi çalkantılarının ürettiği bir akımdır. Ancak İslam tarihinin ilk döneminde mahiyetini “taraf olma” olgusunun şekillendirdiği bu akım günümüzde salt taraf olma ile nitelendirilememektedir. Günümüzde, taraf olma olgusunun çok daha ötesinde mezhebi bir kimliği, din içerisinde elde ettiği büyük bir alanı, siyasi olarak yadsınamayacak, göz ardı edilemeyecek, görmezden gelinmeyecek amaç ve argümanları söz konusudur.

Şiilik dini bir mezhep olarak tarihsel süreç içerisinde kendi ontolojik gerçekliğini üretmiştir. İslam'ın ilk döneminde, Şiiliğin kökeninin dayandırıldığı, ihtilafların çıktığı dönemlerde söz konusu edilmeyen kavramlar ve kurumlar, kurumsallaşmalar zamanla bir mezhebi teşekkül ettirmiştir. Bu mezhep içerisinde diğer mezheplerden farklı şekilde varlık bulan, anlam atfedilen bir takım kavram ve kurumların etkileri ve belirleyicilikleri sadece dini ve sosyal hayat ile sınırlı kalmamış, siyasal alana da sirayetleri söz konusu olmuştur. İran'ın iç siyasetinde belirleyiciliği artık tartışmasız olan kendine münhasır kavram ve kurumların dış politikaya da doğrudan bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Velayet-i Fakih; sosyal inşacı bir perspektifle bakıldığında kavram, nazarıye ve kurumsal karşılık olmak üzere bir bütün halinde, mezhebi ve coğrafi olarak sınırları belli sosyal ve siyasal bir gerçekliktir.

Ortadoğu bölgesi İslam dinine mensup olanların yoğun olduğu bir bölge olmakla birlikte mezhepsel çeşitliliğe de sahiptir. Bölgedeki çeşitlilik etnik açıdan da söz konusudur. İran'ın bir sınırının yer aldığı Ortadoğu, İran'ın diğer sınırlarının yer aldığı Kafkasya Orta Asya kuşağında Farıslar'ın dışında başka milliyetten ulusların, Araplar ve Türklerin de devletleri söz konusudur. Hatta İran'ın, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan olmak üzere 3 Türk Devleti'ne komşuluğu bulunmaktadır. Üç Türk devleti hesaba katıldığında Türk Dünyası'na olan sınırları Arap Dünyası'na olan sınırlarından daha fazladır. Azerbaycan'da Şii bir nüfus olması, dahası İran'da Şii Azeri nüfusunun bulunması İran'ın Şii siyaseti açısından dikkate alınması gereken hususlardır. İran Şiiliğinin Türkiye'ye nüfuz etmesi, Türkiye açısından mezhebi açıdan tehdit oluşturması olası bir durum değildir. Türkiye'deki mezhep yapısı ile İran'ın mezhep anlayışı örtüşmese de uzun yıllar boyunca *'İran'ın devrim ihracı politikasından Türkiye bir tedirginlik yaşamış'*¹ bir tehdit algılamıştır. Türkiye ve İran bölgede iki düşman ülkede değildir ancak iki ülkenin bölgede rekabet içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.²

İran'ın mezhebi ve siyasi olarak irredentist anlayışa sahip olması, Şiiilerin yer aldığı Arap coğrafyalarını domine edebilecek, kendi bölgesindeki Şii olmayan diğer aktörlerin hareket alanını daraltma arzusunu harekete geçirebileceğinin bölge içi veya bölge dışı diğer aktörlerce de kabul ve öngörülmesi, İran dış politikasının temel amillerinin tespit edilmesi, karar alıcıların özellikleri ve üretilen politikalar ile politikaların belirleyicileri arasındaki ilişkilerin incelenmesini zaruri kılmaktadır.

Velayet-i Fakih İran'ın dış politikasının belirlenmesinde, karar alıcılara doğrudan etki edilmesinde önemli bir kavram, kurum ve kuramdır. Teo-politik mahiyeti, ortaya çıkışının tarihsel süreci ve özellikleri itibarıyla İran'a münhasır, dış politik yönü de olan bir aktördür.

Şiilikte Radikal Dönüşüm: Usuli Akım'dan Velâyet-i Fakih'e

Şiilik; Hz. Muhammed'in (S.A.V.) damadı ve aynı zamanda amcasının oğlu olan Hz. Ali'nin taraftarları arasında gelişmiştir.³ Hz. Ali'nin hilafeti ile ilgili hadiselerin yaşandığı dönem ortaya çıkış dönemi olarak yaygın şekilde kabul ediliyor olsa da Hz. Peygamber dönemine veya Hz. Peygamber'in vefatının hemen ertesi döneme de işaret eden kaynaklar söz konusudur.⁴

Bugün bütünüyle Şiilik olarak nitelendirilen mezhep, zaman içerisinde çok sayıda alt kola ayrılmıştır. Bu alt kollar arasından üçünün tebarüz ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar; görece daha az takipçisi olan Zeydiyye ve

¹ Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 34, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2017.

² Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, s. 44.

³ "Şia" kelimesi, "taraftar" anlamına gelmektedir. Şiilik, "Şiat-ı Ali" (Ali'nin taraftarları) kelimesinden dönüşerek oluşturulmuş bir isimlendirmedir. Bkz. Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015, s. 14.

⁴ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 286.

İsmailiyye ile İslam dünyasında Sünnilikten sonra en fazla takipçisi olan mezhep İmamiyye (On İki İmamcılık)'dir.⁵ Niceliksel çoğunluğa sahip olup mevcut Şii nüfusu domine etmesinden ötürü, günümüzde Şiilik söz konusu olduğunda genellikle ilk hatıra gelen mezhep İmamiyye'dir. Tarih boyunca İmamiyye akımına mensup alimler arasında herhangi hiyerarşik bir düzen söz konusu değil iken; 18. yüzyılın sonunda bu durumda radikal bir değişiklik meydana gelmiştir. Mezkûr zaman dilimi içerisinde; On İkinci İmam'ın ('beklenen hidayete erdirici' olan 'Mehdi Muntazar') gaybete girmesi ile birlikte Şii toplumun meydana gelecek problemlerine hangi saiklerden hareketle çözümler bulunması gerektiği hususunda birbirine karşıt fikri savunan iki ekol ortaya çıkmıştır. İmamiyye mezhebi içerisindeki bu ekollerden birincisi Ahbarilik diğeri ise Usulilik'tir.⁶

Ahbarilik ekolüne göre; İmam Gaybete girmiş olsa dâhi, Şii toplumla olan manevi irtibatının devamı dolayısıyla, meydana gelen/gelecek problemlerin çözümünde o ana kadar gelmiş imamlardan hâsıl olan ahbar (haberler, bilgiler) yeterlidir. Bundan mütevellit; yapılması gereken şey mevcut ahbarı toplayarak, ona uygun şekilde amel etmektir. On İkinci İmam'ın gaybet halinin umulandan uzun sürmesi ile birlikte imamlardan gelen ahbarın Şii toplumun ihtiyaçlarına karşılık veremez hale gelmesi sonucu, toplumun ihtiyaçlarına belirli ilkeler çerçevesinde çözümler üretilmesinin elzem olduğunu düşünen 'Usuli Ekol' bu şekilde ortaya çıkmıştır. Usuli ekol; zaman ve şartların getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda hareket eden, ahbarın statik bir 'tek doğru' olmadığını savunup aklı esas alarak yeniden yorumlanması gerektiğini savunan ve Ehl-i Sünnet anlayışında Ehl-i Re'y ekolüne karşılık gelen içtihat yanlısı sistemin adıdır.⁷

Usuli ulemanın, Ahbâriler ile olan tartışmadan galip ayrılması ile birlikte içtihat üretebilme yetkisi ulemanın konumunu toplumsal alanda kuvvetlendirmiştir. Ulema, dinsel hiyerarşinin en üst sırasında yer alıp 'müçtehit' sıfatı kazanabilmek için mücadele vermeye başlamıştır. Müçtehitler de böylelikle dini hiyerarşinin en üst noktasına yerleşerek merci-i taklit (taklit edilen makam) olmuş ve onları taklit eden insanlar da mukallit (taklit eden kişi) olarak iki toplumsal tabakaya bölünmüştür.⁸

Özellikle merci-i taklit kurumu ile birlikte din adamları, aşamalı olarak toplumsal hareketlerde sorumluluk üstlenici eylemlerde bulunmuşlardır. 19. yüzyılda her Şii'nin bir müçtehidi taklit etmesi gerektiği belirtilerek müçte-

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 221-224.

⁶ Daha kapsamlı bilgi için bkz. Habib Kartaloğlu, "İmamiyye'de Ahbari-Usuli Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, 2011/2, s. 194.

⁷ İmamiyye'deki Ahbarilik ve Usulilik farkı gibi; Sünni İslam'da da Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y farkı mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1994, s. 508-512 ve M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Rey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1994, s. 520-524.

⁸ Moojan Momen, *An Introduction to Shi'ism: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, Yale University Press, New Haven 1985, s. 202-206.

hitlerin toplumsal pozisyonları güçlendirilmiş; fakat Molla Ahmet Neraki tarafından gündeme getirilip de yaklaşık yetmiş yıl sonra Humeyni tarafından sistemleştirilen velâyet-i fakih anlayışıyla birlikte, merci-i taklitlerin din ile sınırlı ve polifonik varlıkları, “*imam adına devlet başkanlığını tek bir kişi üstlenebilir*” kuralıyla birlikte tek elde toplanarak mevcut iktidarı tehdit eder hale gelmiştir.⁹

Günümüz Türkçesi ile “*fakihçinin tasarruf yetkisi*” anlamına gelen Velâyet-i Fakih, teo-polik bağlamda ise “*fakihin hükmetme otoritesi*”ni ifade etmektedir. Velâyet-i Fakih ilkesi, modern Şii politik düşüncesinin ana eksenini oluşturmaktadır. Şii düşüncesinde bu görüş her ne kadar Ayetullah Humeyni’ye izafe edilse de, söz konusu görüşün onlarca yıl önce Ayetullah Molla Ahmed Neraki gibi Şii din adamlarınca tartışmaya açıldığı bilinmektedir. Bu ilke; Kayıp İmam’ın yokluğunda, yönetimin tek ve mutlak bir fakihe dayanması gerektiğini belirten ‘*velâyet temelli politik bir sistem*’ savunusu yapmaktadır. Velâyet-i Fakih ilkesi Şii din adamları arasında genel olarak kabul edilmesine karşın, fakihin yetkileri ve egemenliğinin kapsamı hususunda din adamları arasında ihtilaflar çıkmaktadır. Velâyet-i Fakih, Şiiliğin yapı taşı niteliğindeki İmamiyye teorisinin içinden çıkmıştır. İmamlar, Hz. Muhammed’in gerçek mirasçısı olarak görülürler ve bu İslami perspektifi paylaşan herkes, her İmam’ın Hz. Peygamber aracılığıyla Allah tarafından atandığına ve atanacağına inanmaktadır. Şii inanışa göre; Hz. Ali’nin otoritesi, ya da diğer bir deyişle ‘*velâyeti*’, onun haleflerinden hiçbir şekilde yok olmamış ve aynı şekilde süregelmiştir. Takipçilerine göre İmamlar, en üst düzeyde dindar yaşamı temsil eder ve Hz. Peygamber tarafından örnek gösterilen nitelikleri taşır. On İki İmam, her şeyden önce mevcut olan “*On İkinci, ya da -kayıp, gizli- İmam*” dâhil, kâinatın ve gerçek dinin oluşumu için gerekli görülmüştür. İmam, Allah’ın varlığına kanıttır.¹⁰

Humeyni’nin 1963’ten sonra Necef’te verdiği derslerde oluşturduğu bu kavramın mahiyetinde, Kuran’ın deruni manalarını herkesin anlayamayacağı, özetle Arapça’ya vakıf Şii ulemasınca bilinebileceği vurgusu vardır. Dahası ve konumuz açısından önemli olan husus ise bu kavram vasıtasıyla siyasi idareyi, siyasi iradeyi bağlaştırmayı, din ile siyasetin de birbirinden ayrılamayan alanlar olduğunu vurgulamasıdır.¹¹

Humeyni, Velâyet-i Fakih adlı çalışmasında; fakihlerin imamlar tarafından, imamların Hz. Muhammed tarafından ve O’nun da Allah tarafından vazifelendirildiğini belirtmektedir. Kayıp İmam’ın ortadan kaybolduğu “*gaybet dönemi*”nden sonra yönetimin kimin elinde bulunması gerektiğine dair Şiilik

⁹ Halil İşlak, “Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakih Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Mercii Taklidlerin Velâyet-i Fakih Anlayışına Bakışı”, *International Journal of Science Culture and Sport*, Temmuz 2015, s. 399.

¹⁰ Daha kapsamlı bilgi için bkz. Ahmad Vaezi, “What is Wilayat al-Faqih?”, *Al-Islam*, <https://www.al-islam.org/shia-political-thought-ahmed-vaezi/what-wilayat-al-faqih>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017.

¹¹ Rafiq Rustamov, *İran’da İslam Kimlik ve Dış Politika: Konstruktivist Bir İnceleme*, Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 52-53.

inancının üzerinde ittifak ettiği görüşün açık olduğu ve nihai olarak, velâyet yetkisinin fakihlere tevdi edildiğini söyleyerek de, velâyet-i fakih düşüncesinin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Mamafih; fakihlerin velâyetinin, tekvini olmayıp itibari olduğunu da belirtmiştir. Buna göre; fakihlerin velâyeti ile Hz. Peygamber'in velâyeti hiçbir surette eşit değildir, zira birisinde bir makam ve derece söz konusu iken, diğeri bir görev ve mükellefiyetten ibarettir.¹²

Şii mezhebine göre; peygamberlerin iki temel görevinden (vahiy ve idare) ikincisi, imametin çerçevesini belirlemekte, yani Peygamber vefat ettikten sonra vahiy, dolayısıyla da vahye konu olmak sona erse de imamet devam etmektedir. Buna göre; imam olan kişi, vahiy almak dışında peygamber ile aynı özelliklere sahip olmaktadır. İmamın da tıpkı peygamber gibi masum olduğuna ve gûnahtan azade olmuşluğuna inanılmaktadır. Burada altı kalınca çizilmesi gereken nokta, "imamın kim olacağı hususunda halkın karar verme yetkisinin/hakkının olmaması ve imamın doğrudan Allah tarafından seçildiğine inanılmasıdır."¹³ Dolayısıyla; ümmetin imama karşı sorumluluğu da peygambere karşı sorumluluğu gibi olmakta; ümmet imama kayıtsız koşulsuz itaat etmekle mükellef sayılmaktadır.¹⁴

Velâyet-i Fakih teorisi, Humeyni tarafından kuramsallaştırılarak 1979 Devrimi'nin ardından resmi devlet ideolojisi belirleniminde mühim yer kaplamıştır. Dolayısıyla denilebilir ki; klasik Şii'de mevcut bulunan yönetimde egemenlik hakkının herhangi bir kişiye/kuruma/zümreye ait olmadığı kabulü, Humeyni tarafından radikal bir değişikliğe uğratılmış ve söz konusu kavram tek bir Fakih'in ümmet üzerinde idari/yönetimsel velâyete de sahip bir şekilde "velâyet-i mutlak-ı fakih" olarak yeniden tanımlanmıştır.¹⁵ 1979 Anayasası'nda merci-i taklit olmak, Veli-i Fakih olabilmek için zorunlu bir şart iken; 1989 değişiklikleriyle bu zorunluluk kaldırılmış ve 'fetva verebilme özelliğine haiz bulunma' yeterli görülmüştür.

Bir Siyasi Statü Olarak: Veli-i Fakih

Anayasa ilan edildikten sonra belirlenen hiyerarşik yapıya göre en önemli kurum; yasama, yürütme ve yargı erki üzerinde yetki sahibi olan "Rehberlik" makamı, yani Veli-i Fakih olmuştur. Bundan dolayı; İran'da iki aşamalı bir kuvvetler ayrılığı söz konusudur ve Veli-i Fakih, Cumhurbaşkanının atanmasında ve gerektiğinde azledilmesinde söz sahibi olmuştur (İran Anayasası, m. 110) Bunlara ek olarak; düzenin genel politikalarının iyi uygulanmasını gözetlemek, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını üstlenmek, savaş ve barış ilanı gibi yetkilere de sahip olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere; Veli-i

¹² Ayetullah Humeyni, *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, s. 56-94.

¹³ Bu görüşler günümüzde Ensar-ı Hizbullah tarafından dile getirilmektedir. Bkz. Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, Ankara 2013, s. 39.

¹⁴ *Ibid*, s. 52.

¹⁵ Velâyet-i Fakih kuramına Şii fakihler tarafından yöneltilen eleştiriler için bkz. İsmail Safa Üstün, "Velâyet-i Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 43, Ankara 2013, s. 21.

Fakih, İran politika üretiminde en üst düzeyde yer aldığından dolayı görev ve yetkileri Anayasada ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.¹⁶

Bu bağlamda Anayasa'nın 57. maddesi büyük önem arz etmekte ve sistemin işleyişine dair büyük bir ipucu vermektedir: *"İran İslam Cumhuriyeti'ne hâkim olan yetkili makamlar yasama, yürütme ve yargıdan müteşekkil olup, bu yasanın sonraki maddelerine göre Velâyet-i Mutlak-ı Emr ve ümmetin liderinin gözetimi altında görevlerini yürütürler. Bu erkler birbirinden bağımsızdır."*¹⁷ Bu maddede açık bir şekilde ortaya konulduğu gibi, Velâyet-i Mutlak-ı Emr (diğer adıyla, Velâyet-i Mutlak-Fakih)'in otoritesi güvence altına alınmış ve bir makamlar üstü olarak inşa edilmiştir.

1989 yılında İran Uzmanlar Meclisi tarafından Humeyni sonrası İran siyasal sisteminin en üst makamı olan Veli-i Fakih konumuna, Ayetullah Ali Hamaney seçilmiştir. Siyasal sistemde bir problem yaratıcı veya siyasal sistemde baskın bir güç olarak Veli-i Fakih'in ortaya çıkışı da bu döneme denk düşmektedir. Hamaney döneminde ilk sürtüşmenin yaşanması; 1997 yılında Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile başlamıştır. Hatemi; vaatleri arasında da yer alan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi söylemler yüzünden gerek Hamaney gerekse geleneksel kurumlar tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, Ahmedinejad'ın 2009 seçimlerinde de kendisini göstermiş ve tüm Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kapsayacak şekilde Veli-i Fakih'in otoritesinin tebarüzü sık sık söz konusu olmuştur.

Veli-i Fakih Hamaney; özellikle Ahmedinejad döneminde fakihlerin/dini yetkililerin otoritesini tesis etmeye yönelik önemli politik hamlelerde bulunmuş, fakat Ahmedinejad'ın buna bilhassa ikinci dönemde vermiş olduğu üstü örtülü-karşılık ciddi kırılmalar yaratmıştır. Sözcüleri; Hamaney, Ahmedinejad'ı başlangıçta reformistlere karşı destekleyerek İslam Cumhuriyeti'nin büro kurma yetkilerini arttırmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, Ahmedinejad'ın İran'ın İslami kimliğine odaklanmak yerine Pers İmparatorluğu'nu kuran Büyük Cyrus'un hatırasını yeniden canlandırarak 1979 devrimi öncesi İran uygarlığına atıfta bulunması, İran milliyetçiliğine ve kültüre vurgu yapmanın da ötesinde, din adamları arasında kendi siyasi rollerinin minimize edileceğine dair ciddi bir endişe uyandırmıştır.¹⁸

Sonuç olarak; 1979 devrimi sonrası Veli-i Fakih, İran siyasi sisteminde -en- önemli kişi konumunda olmuştur. Esas olarak; İran devriminin ruhunu korumak amacıyla İran anayasasına dâhil edilmiş olan Veli-i Fakih; Korumacılar Konseyi ve Meclis üzerinde, idareyi tanzim etmesine yetecek ölçüde anayasal yetkilere sahiptir. Velâyet-i Fakih'in sağladığı mevzu bahis anayasal yetkiler, Rehberlik (Veli-i Fakihlik) makamını İran'ın siyasal sisteminde son derece önemli kılmaktadır. Toplumsal bazda ise denilebilir ki; bu kurumu za-

¹⁶ Yegin, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹⁷ İlgili maddenin tam metni için bkz. <http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-5.html>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017.

¹⁸ Ian Black ve Saeed Kamali Dehghan, "Iran Lays Claim to British Museum's Cyrus Cylinder", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/15/iran-cyrus-cylinderbritish-museum>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

yıflatmak için atılan herhangi bir siyasi adım İran'da büyük bir sosyo-politik kargaşaya neden olacaktır.

İran Dış Politikasında Velâyet-i Fakih Etkisi

İran, nüfuz ve güç arayışı içerisinde rekabet halinde olduğu diğer ülkelerden sadece iki açıdan farklılık taşımaktadır. Bunlardan birincisi; sahip olduğu *'totaliter ve aşırılıkçı ideoloji'*nin ihracını amaçlıyor olmasıdır. İkincisi ise, bu ideolojiyi tahkim etmeyi amaçlarken kullanmış olduğu yöntemlerdir.¹⁹ İran devletinin yapısı, politik alana uygulanabilir şekilde İslam'ın sert ve istismara açık bir yorumu üzerine kuruludur. Böyle bir ideoloji, her türlü insan hakları ihlalinin kendi ideolojik amacı ile meşru bir zemine oturabileceğinden dolayı, muhalefete uğraması söz konusu değildir.²⁰ İran, amaçlarını gerçekleştirmek için herhangi bir taktiksel ya da ideolojik sınırlamalara tabi kalarak kendini sınırlamamaktadır. İslam Cumhuriyeti; Veli-i Fakih ve Koruyucular Konseyi tarafından belirlenen bir dizi hedefe sahiptir ve muhalefet partileri ya da medya, Batı demokrasi sistemlerinde olduğu gibi yönetimi zora sokamamaktadır. Bu nedenle devlet yönetimi, hedeflerine ulaşmak için uzun vadeli stratejiler planlamakta ve yürütmekte; buna ek olarak herhangi bir eyleminden dolayı da baskı altına alınamamaktadır.²¹ Orta Doğu'da İran, gerek Veli-i Fakih'in otoritesini kullanarak iç politikayı stabilize etmekte gerek de dış politikada dini bir söylem ile hem ABD'yi engelleyici hem de yayılmacı bir politika izleme yoluna gitmektedir.²² Bu bağlamda; İran'ın Suudi Arabistan karşıtı politikalarına ayırım gözetmeksizin karşılık vermesi, Orta Doğu halklarının ayaklanmalarına kendi çıkarlarına hanel getirmede destek çıkması da bu pragmatist yaklaşımın bir ürünüdür.²³

Humeyni'nin 1979'da yaptığı devrim; Şah yönetiminin iç politikasına olduğu kadar dış politikasına da bir tepki olarak inşa edilmiştir. Bu bağlamda; anayasal monarşi kaldırılmış, iç ve dış politikada Şah döneminden bir kopuşu işaret edecek şekilde ABD'den uzaklaşarak Batı ile ilişkiler sıfır noktasına indirilmiştir. Humeyni döneminde; İran'ın devrim ihracı stratejisi vasıtasıyla bölgesel liderliği amaçlaması ve Körfez ve Ortadoğu coğrafyasına yönelmesi, sadece Batı ile ABD'yi değil, bölge ülkelerini de karşısına almasına yol açmıştır. Bununla birlikte; Rafsancani ve Hatemi dönemi ile başlayan uluslararası sisteme entegre olma maksadıyla ABD ve Batı dünyasıyla ilişkilerini revize etme politikası, kısa vadeli bir stabilizasyon sağlamıştır. Ahmedinecad dönemiyle birlikte tekrar anti-Batı söylemine geri dönen İran, nükleer kriz süreci

¹⁹ Elliot Friedland, "Iranian Regional Hegemony", *Clarion Project*, <https://www.clarionproject.org/sites/default/files/Iranian-Regional-Hegemony.pdf>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Friedland, "Iranian Regional Hegemony", Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

²² Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, s. 14.

²³ Coğrafi-mezhepçilik kavramı üzerinden bir İran-Suudi Arabistan ilişkisi okuması için bkz. Kamran Bokhari, "Geosectarianism and the Future of the Saudi-Iranian Struggle", *The Islamic Monthly*, <http://theislamicmonthly.com/geosectarianism-and-the-future-of-the-saudi-iranian-struggle/>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

boyunca ya gelişmekte olan ya da Müslüman ülkelerden destek görmüş ve neredeyse kuruluş felsefesinde var olan 'Büyük Şeytan' adlandırmasına geri dönmüştür.²⁴ Tüm bu dönemlerde değişmeyen tek şey ise; İran halkının tüm bu politik değişimler karşısında, derin kırılmalar yaşanmasına karşı yaşamış olduğu teslimiyetçi tavrıdır. Bu da; ülkenin, dini-otoriteryanizm ile yönetildiği algısına katkı sağlamaktadır.²⁵

İran'da, siyasi kurumlara belli dönemlerde egemen olan farklı kesimler olmuştur. Bunları sıralamak gerekirse; 1980'lerde radikaller, 1990'larda pragmatikler, 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarındaki ılımlılar, 2005'ten itibaren Ahmedinejad'ın önderliğindeki muhafazakârlar ve 2013'ten itibaren Hasan Ruhani ile başlayan ters dönüşüm ile ılımlı politikalar. Tüm bu zaman dilimlerinde; Veli-i Fakih, İran'ın dış politikasında, özellikle de İran'ın ABD'ye yönelik politikasında radikal değişikliklere karşı ciddi bir direnç göstermiştir. Bununla birlikte, İran'ın Avrupa Birliği ve Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerini iyileştirmek için adımlar atmasına izin vermiştir.²⁶

İran siyasetinde en yüksek anayasal konumu elinde bulunduran Veli-i Fakih, daima önemli bir yetkiye sahip olmuş ve devletin işlerine birinci dereceden müdahil olabilmıştır. Veli-i Fakih ile cumhurbaşkanlığı arasında bir gerginlik söz konusu olduğunda, eski ve halkın aşına olduğu bir makam olarak Veli-i Fakih, popüleritesine rağmen Cumhurbaşkanlığı'nı daima geride bırakmıştır.²⁷ Velâyet-i Fakih kurumunun gücüne birden fazla faktör katkıda bulunmuştur. Veli-i Fakih'in karizması; Velâyet-i Fakih kurumuna karşı kurulabilecek olası bir yapılanmaya 'anayasanın doğasında mevcut olan koruma' ve din adamlarının bu kurumu İran toplumu içindeki güçlerinin bir kaynağı olarak görmesi. Veli-i Fakih'in cumhurbaşkanlığı makamının kararlarını desteklediği her durumda, bunun İran dış politikasının yürütülmesine olumlu etkileri olduğu gözlemlenmiştir.²⁸ Humeyni sonrası Veli-i Fakih Hamaney döneminde, İran için pragmatik bir dış politika uygulandığı, pratikteki uygulamalarla da ispatlanan aşikar bir mevcudiyet taşımaktadır.

Bir başka ülke olan Lübnan'da, Şii Hizbullah'ın da teorik ve pratik olarak Velayet-i Fakih'e bağlı olması, İran'ı kendi dışındaki coğrafyalarda da etkin kılabilmektedir.²⁹ Bu husus İran'ın dış politika üretirken Velayet'i Fakih üzerinden bir kurgu yapmasını sağlamakta, onun dış politikada aktörleşmesine imkan vermektedir.

²⁴ Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emekler, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", *BİL-GESAM*, 2014, s. 423-444. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

²⁵ 'Dini diktatörlük' kavramının kapsamlı tanımlaması için bkz. Ahmed el-Katib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velâyet-i Fakihe*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 539-551.

²⁶ M. Mahtab Alam Rizvi, "Velayat-e-Fa'iqh (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis", *Strategic Analysis*, Cilt: 36, Sayı: 1, 2012, s. 123.

²⁷ *Ibid.*, s. 124.

²⁸ *Ibid.*, s. 124.

²⁹ Bekir Halhalli, "Humeyni Dönemi, İran Dış Politikası (1979-1989)", *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2014, s. 87.

Veli-i Fakih Humeyni'nin "mazlumların devriminin lideri" olarak adlandırılmasına karşın 1980'li yıllarda 'Hama Kasabı' Hafız Esad ile ortak düşmanları olan Saddam Hüseyin'e karşı ittifak kurması, bugünkü İran dış politikalarının ana ekseninde yer alan pragmatizmi onlarca yıl önceden haber vermektedir.³⁰ Yine aynı şekilde İran'ın dini lideri Ali Hamaney, 25 Ocak 2011 devriminden sonra Mısır halkına göndermiş olduğu mesajda, mezkûr devrimi "İran İslam devrimi ruhundan ilham almış bir İslami uyanış" olarak tanımlayıp Bahreyn'deki rejim karşıtı protestolara desteğini ifade ederken; Suriye rejimine karşı yürütülen ayaklanmaları şeytanlaştırmak, ötekileştirmek ve etkisizleştirmek için her türlü söylem ve eyleme başvurmuştur.³¹ Hasan Ruhani, cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanıp makama geçtikten hemen sonra Veli-i Fakih ile ekonomi-politik temelli bir ihtilaf yaşaması, makama kim gelirse gelsin Rehberlik makamının otoritesinin hissettirileceğini ispatlar nitelikte olmuştur.³² Yine örnek olarak zikredilebilecek Veli-i Fakih Hamaney'in Cumhurbaşkanlığı makamına yönelik 'otorite' gösterilerinden birisi de; nükleer anlaşmalar esnasında İran'ın anlaşmayı kabul etmesine rağmen haksızlığa uğramış olduğunun dile getirilmesine dair bir mektup³³ ile nükleer anlaşmalar karşısında Hamaney'in Hasan Ruhani'yi ABD'ye karşı dikkatli olması yönünde uyardığı mektuptur.³⁴ Bunun dışında, okullarda verilen eğitimde İngilizce'ye 'biraz ağırlık' verilebilmesi dahi, Cumhurbaşkanı ve Veli-i Fakih arasında politik bir tartışma yaratabilmekte ve Cumhurbaşkanı, dini lidere karşı haddi aşmaması hususunda uyarılara maruz kalabilmektedir.³⁵

Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılındaki vefatından sonra Velayet-i Fakih kurumunun temsilcisi Ayetullah Ali Hamaney olmuştur. Aynı zamanda İran siyaseti hiyerarşisinde de en üst mevki de yer almaktadır. Siyasi, dini bir statü sahibi ve bir Velayet-i Fakih temsilcisi olarak dış politika konusunda açık bir aktördür. Arap Baharı sürecinde 2011 yılında Suriye'de başlayan isyanlarda net bir tutum ortaya koymuş ve hangi koşullarda isyanları destekleyeceklerini açıklamıştır. Bunun yanı sıra doğrudan Hamaney'e karşı sorumlu olan

³⁰ Gıyas Bilal, "İran ve Müttefiklerinin Suriye Krizindeki Rolü", *Al-Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ve-muttefiklerinin-suriye-krizindeki-rolu>, Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017.

³¹ *Ibid.*

³² İlgili haber için bkz. "Iranian Sources: Political Crisis in Tehran Between Khamenei and Rouhani", *Asharq Al-Awsat*, <http://english.aawsat.com/2016/04/article55349146/iranian-sources-political-crisis-in-tehran-between-khamenei-and-rouhani>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

³³ Tam metin için bkz. "Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation", *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://www.leader.ir/en/content/13791/Ayatollah-Khamenei-sends-a-letter-to-President-Hassan-Rouhani-about-the-JCPOA>, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017.

³⁴ Tam metin için bkz. "The Leader Thanks President Rouhani, His Administration On Successful Nuclear Talks", *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://www.leader.ir/en/content/14050/Ayatollah-Khamenei-responds-to-President-Rouhani%E2%80%99s-letter-about-the-JCPOA>, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017.

³⁵ Arash Karami, "English Language Classes Set To Become Next Battleground In Iran", *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/rouhani-khamenei-english-language-classes-west.html>, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017.

Kudüs Ordusu'nun Komutanı Süleymani'nin Şam'da temaslarda bulunduğu-
nun söz konusu edilmesi, İran'ın Suriye politikasının doğrudan Hamanei'nin
kontrolünde yürütüldüğünü söylemek³⁶ bu makamın aynı zamanda bir dış
politika aktörü olduğu anlamına da gelmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti, Esad'ın düşmesi durumunda bölgesel çıkarlarını
muhafaza etmek adına kapsamlı ve gerek maddi gerek manevi bütçesi yük-
sek bir çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda; İran güvenlik ve istihbarat servisleri
Beşar Esad'ın iktidarını korumak için Suriye ordusuna danışmanlık ve yar-
dım sağlamıştır. Bu çabalar; bilhassa İran Devrim Muhafızları Ordusu (İDMO)
Kara Kuvvetleri, Kudüs Gücü, istihbarat servisleri ve kolluk kuvvetleri kulla-
nılarak fiiliyata dökülmüştür.³⁷ İran, kendi kimliği ile çelişen tüm noktalar bir
yana; Suriye hükümetinin, yaptığı katliamlarla meşhur Şebbiha milislerine
yardım etmiş ve bu milisleri olası olumsuz bir senaryoda Suriye'nin Tahran'a
daha da bağımlı hale gelmesine yol açacak şekilde operasyonel maksatlı kuv-
vetlendirmiştir.³⁸ 2013 yılında Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı zaferi
sonrası İran'ın uluslararası ve bölgesel ilişkilerini yeniden başlatma fırsatı
elde etmesi, Suriye'ye doğrudan müdahalenin İran'ın finansal ve ideolojik ser-
mayesine zararlı olabileceği endişelerini dile getirmesine sebep olmuştur.³⁹
Bununla birlikte, bu tutum bilhassa Veli-i Fakih Ofisi'nden güçlü muhalefetle
karşı karşıya kalmış ve Ruhani, Suriye'nin terörizm ve tekfirci gruplar tarafın-
dan saldırıya uğradığı ve bu mücadelede İran'ın ön safta oluşturduğu resmi
"direniş" söylemini sürdürmek zorunda kalmıştır.⁴⁰

Hamaney'in dış politika ile ilgisi sadece Şilik ekseninde gerçekleşmemek-
tedir. İran dış politikasını belirleyen diğer gelişmelerde de Hamaney'in belirle-
yici beyanatları söz konusudur. Dostane ilişkiler içerisinde olmadıkları Suu-
di Arabistan'a karşı Hamaney çok net ve sert açıklamalarda bulunmaktadır.
ABD ile Suudi Arabistan arasında imzalanan 110 milyar dolarlık anlaşmaya
Hamaney sert tepki göstermiş, Suudi Arabistan'ı damızlık ineğe benzetmiş-
tir.⁴¹ Hamaney ABD'ye güvenmediklerini⁴² hatta ve hatta nefretlerinin artaca-
ğını açıkça dile getirmiştir.⁴³

³⁶ Bayram Sinkaya, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, Seta Yayınları, Nisan 2012, s. 10-26.

³⁷ Will Fulton - Sam Wyer vd., *Iranian Strategy in Syria* (The Institute for the Study of War, 2013), s. 6.

³⁸ Ibid.

³⁹ Gareth Smyth, 'Iran: Rafsanjani Signals Wavering in Long-standing Support for Syria', *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2013/sep/06/iran-syria-rafsanjani-assad>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

⁴⁰ "Iran to continue full support for Syria: Official", *The Iran Project*, <http://theiranproject.com/blog/2016/03/28/iran-continue-full-support-syria-official/>

⁴¹ "Hamaney, Suudi Arabistan'a Çok Sert Çıktı", <http://www.hurriyet.com.tr/hamaney-suudi-arabistana-cok-sert-cikti-40472219>, 28 Mayıs 2017.

⁴² "İran'ın Dini Lideri Hamaney: ABD'ye Güvenemeyiz", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_hamaney_iran, 19.01.2016.

⁴³ "Hamaney Açık Konuştu! Nefretimiz Artacak", <http://www.haber7.com/dunya/haber/2351535-hamaney-acik-konustu-nefretimiz-artacak>, 09.06.2017.

Sonuç

Velâyet-i Fakih, Şii inanışında Usuli ve Ahbari ayrımından filizlenen ve din adamının velâyet yetkisinin, idari maksatla da kullanılabilceğini ve devleti bir fakihin yönetebileceğini ve hatta yönetmesi gerektiğini söyleyen bir ilkedir. Bu ilke, Humeyni'nin sürgün zamanında ortaya çıktığı vakit, özellikle Nəcəf'in merci-i taklit mertebesindeki âlimler tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve Humeyni'nin deyim yerindeyse, ötekileştirilmesine sebep olmuştu. Bununla birlikte; meydana gelen gelişmeler ile birlikte, merci-i taklit kurumu her ne kadar Şii topraklarının büyük bölümünde hâlâ geçerliliğini koruyor olsa da, Veli-i Fakih mutlak otoritesi ve sadece Müslüman dünyanın değil dünyanın dört bir yanına gönderdiği temsilcileriyle tartışmasız egemenliğini ilan etmiş gözükmektedir. Bu durum, bir yandan güncel Şii anlayış içerisindeki derin kırılmaya işaret ederken, diğer yandan İran'ın, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı, rejim muhaliflerine karşı Suriye'yi desteklemesi örneğinde olduğu gibi 'garip' sonuçların da politik yansımalarına ışık tutmaktadır.

Görülen o ki; Humeyni'nin büyük oranda politik saiklerden hareketle (Şah yönetimini devirmek için) kurguladığı Velâyet-i Fakih teorisi; araçsallaştırılan siyasi tavrın amaç haline gelmesine ve velâyet ilkesinin politize olmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda 'din'; 1979 devrimi sonrası velâyet-i fakih teorisine şiddetle karşı çıkan merci-i taklitlerin korktuğu şekilde 'araçsallaştırılmış' ve 'politik çıkar', tek ve nihai amaç haline getirilmiştir. Sonuç olarak; yapmış olduğu katliamlarda dini saiklerden hareketle 'tekfir' gerekçesine sarılan "Aşırı Selefi Örgütler" ile politik amaçlarla işlediği cinayetlere meşruiyet zemini 'mutlak yetkili fakihin' verdiği izinle sağlayan "İran" arasında gerçekçi bir analoji kurmak mümkündür. Bu analoji, birbirini düşman olarak tanımlayan iki gücün, süreç içerisinde birbirine benzemesi gibi ironik bir neticeye de yol açmıştır.

Bölgede İran'ın gerek dini ve gerek siyasi yayılma arzularının hem belirleyicisi, hem meşruiyet sağlayıcısı olarak Velâyet-i Fakih önemli bir aktördür. Irak ve Saddam ile ilişkilerinin seyrinden, Suriye'deki gelişmelere, Suudi Arabistan'la yaşadığı gerilimlerden Körfez ülkeleri politikalarına kadar İran'ın dış politikasında Velâyet-i Fakih belirleyici olmuştur. Hatta Yemen'de İran tarafından desteklenen Husi'lerin, İran'daki Velâyet-i Fakih benzeri bir yönetim modeli talepleri dikkat çekicidir.

İran siyasi sisteminin 1979 Anayasası'nda yer alan ilkelere dayandığından hareketle, bu anayasanın neredeyse yasalar üstü saydığı Velâyet-i Fakih kurumunun ilerleyen zamanlarda da İran siyasetinin en güçlü kurumu olmaya ve dış politikada etkin ve başat bir aktör olarak varlığını sürdürmeye devam edeceğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

I. Kitaplar ve Makaleler

BULUT, Halil İbrahim: *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 286.

- ÇİTLİOĞLU, Ercan: *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- EL-KATİB, Ahmed Şiada: *Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe*, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- DOSTER, Barış: "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012.
- FULTON, Will - WYER, Sam vd.: *Iranian Strategy in Syria*, The Institute for the Study of War, 2013.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki: *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şülik*, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- HUMEYİNİ, Ayetullah: *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, yayın yılı yok.
- İŞILAK, Halil: "Merci-i Taklid-Velayet-i Fakih Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merc-i Taklidlerin Velayet-i Fakih Anlayışına Bakışı", *International Journal of Science Culture and Sport*, Temmuz 2015, s. 393-400.
- KARTALOĞLU, Habib: "İmamîyye'de Ahbari-Usuli Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, 2011/2, 194.
- KILIÇER, M. Esat: "Ehl-i Rey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 10, Ankara 1994, s. 520-524.
- MOMEN, Moojan: *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, Yale University Press, New Haven 1985.
- ÖĞÜT, Salim: "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 10, Ankara 1994, s. 508-512.
- RİZVİ, M. Mahtab Alam: "Velayat-e-Fağih (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis", *Strategic Analysis*, C. 36, S. 1, 2012, s. 112-127.
- RUSTAMOV, Rafiq: *İran'da İslam Kimlik ve Dış Politika: Konstruktivist Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- ŞAHİN, Mehmet: "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, C. 2, S. 2, 2008, s. 7-17.
- ÜSTÜN, İsmail Safa: "Velâyet-i Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 43, Ankara 2013, s. 19-22.
- YEGİN, Abdullah: *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, Ankara 2013.

II. İnternet Kaynakları

- "Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation", *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://www.leader.ir/en/content/13791/Ayatollah-Khamenei-sends-a-letter-to-President-Hassan-Rouhani-about-the-JCPOA>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.
- "Iranian Sources: Political Crisis in Tehran Between Khamenei and Rouhani", *Asharq Al-Awsat*, <http://english.aawsat.com/2016/04/article55349146/iranian-sources-political-crisis-in-tehran-between-khamenei-and-rouhani>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

“The Leader Thanks President Rouhani, his administration on successful nuclear talks”, *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://leader.ir/en/content/14050/Ayatollah-Khame-nei-responds-to-President-Rouhani%E2%80%99s-letter-about-the-JCPOA>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.

Bilal, Giyas: “İran ve Müttefiklerinin Suriye Krizindeki Rolü”, *Al-Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ve-muttefiklerinin-suriye-krizindeki-rolu>, Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017.

Black, Ian ve Dehghan, Saeed Kamali: “Iran lays claim to British Museum’s Cyrus Cylinder”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/15/iran-cyrus-cylinderbritish-museum>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Bokhari, Kamran: “Geosectarianism and the Future of the Saudi-Iranian Struggle”, *The Islamic Monthly*, <http://theislamicmonthly.com/geosectarianism-and-the-future-of-the-saudi-iranian-struggle/>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Çitlioğlu, Ercan: *İran’ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 34, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2017.

Friedland, Elliot: “Iranian Regional Hegemony”, *Clarion Project*, <https://www.clarionproject.org/sites/default/files/Iranian-Regional-Hegemony.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

“Hamaney, Suudi Arabistan’a Çok Sert Çıktı”, <http://www.hurriyet.com.tr/hamaney-suudi-arabistana-cok-sert-cikti-40472219>, 28 Mayıs 2017.

“Hamaney Açık Konuştu! Nefretimiz Artacak”, <http://www.haber7.com/dunya/haber/2351535-hamaney-acik-konustu-nefretimiz-artacak>, 09.06.2017.

<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-5.html>

“İran’ın Dini Lideri Hamaney: ABD’ye Güvenemeyiz”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_hamaney_iran, 19.01.2016.

Karami, Arash: “English language classes set to become next battleground in Iran”, *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/rouhani-khamenei-english-language-classes-west.html>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.

Sandıklı, Atilla ve Emeklier, Bilgehan: “İran’ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri”, *BİLGESAM*, 2014, s. 419-448. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Smyth, Gareth: ‘Iran: Rafsanjani Signals Wavering in Long-standing Support for Syria’, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2013/sep/06/iran-syria-rafsanjani-assad>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Sinkaya, Bayram: *Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası*, Seta Yayınları, Nisan 2012, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_seta-arap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_politikasi.pdf, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2017.

Vaezi, Ahmad: “What is Wilayat al-Faqih?”, *Al-İslam*, <https://www.al-islam.org/shia-political-thought-ahmed-vaezi/what-wilayat-al-faqih>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017

“Iran to continue full support for Syria: Official”, *The Iran Project*, <http://theiranproject.com/blog/2016/03/28/iran-continue-full-support-syria-official/>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.

KIRGIZLARDA NİŞAN VE DÜĞÜN GELENEĞİ (TOY)

Yrd. Doç. Dr. Bahattin KELEŞ*

Öz

Türk boyları içerisinde önemli bir yere sahip olan Kırgızlarda aile, önemli bir kurumdur ve evlenme ile tesis edilir. Kırgızlar “aile küçük devlet” düşüncesine bağlı olarak, soyun devamı ve akrabalık ilişkilerinin güçlenmesi için çocuklarını evlendirirler. Türk kültürünün bütünlüğü, Kırgız aile kurumunda da ön plana çıkar. Kırgızların evlenme biçimlerini, hayat şartları, gelenekleri, örf ve adetleri belirler. Bu makalede Kırgızlarda başlık parası başta olmak üzere, evlenme çeşitleri, nişan geleneği ve görenekleri, Toy (düğün) geleneği gibi çeşitli konular hem literatür çalışması hem de saha araştırması şeklinde yürütülmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgızlar, Aile, Evlilik, Başlık Parası, Düğün ve Nişan Geleneği.

Engagement And Wedding Tradition (Toy) In Kyrgyz

Abstract

Having a prominent stand among all Turkish tribes, Kyrgyz people attach utmost importance to the term “family”, which is established through marriage. Related to the view that family is the small state, the Kyrgyz make their children marry for permanence of lineage and strengthening relative ties. Coherence of Turkish culture becomes prominent also in Kyrgyz family. Life conditions, traditions and customs of the Kyrgyz determine their marriage forms. In this article, various important elements of this culture such as marriage types, engagement traditions and customs, toy (wedding) traditions and particularly the dowry have been conducted through both literature study and field research.

Keywords: The Kyrgyz, Family, Marriage, Bride Price, Engagement And Wedding Tradition.

Giriş

Kırgızistan Cumhuriyeti, bugün milli kimliğini ve kültürel değerlerini korumaya çalışan, demokratik bir ülke olarak dünya devletleri arasındaki hak

* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

ettiği yeri almıştır. Kırgız halkının sahip olduğu kültürel değerler yeni neslin gelişimi için unutulmamalı ve bu kültürel değerler korunarak gelecek kuşaklara en iyi şekilde aktarılmalıdır. Bu kültür, kendi değerlerinden taviz vermeden modern uygarlığın getirdiği yenilikleri de bir arada yaşayabilecek ve yaşatabilecek bir yapıya sahiptir. Kırgız halkının temel etnik özelliğini taşıyan gelenekler korunmuş ve hatta bugün daha da geliştirilmiştir. Bu kültür zor ve uzun bir tarihi süreçten geçmiştir. Kırgızların kültürleri ana hatlarıyla etnik ve kültürel bakımdan genel Türk kültürü ile sıkı bir etkileşim içinde olmuş ve göçebe yaşam tarzı ile şekillenmiştir.¹

Kırgız ailelerinde görülen eski birtakım inanışlar ve tarihî belgeler, Kırgızların çok eski bir Türk boyu olduğunu ispatlamış durumdadır. Kırgızlar gelenek, görenek ve örf âdetlerine çok bağlı olduğunu ve bundan dolayı aile konusuna özel bir ilgi gösterdikleri görülmektedir. Bu özel ilgi Kırgızlarda “*Aile küçük devlet*” sözüne de yansır. Uzun süre göçebe hayat yaşayan Kırgızlarda ataerkil bir aile yapısından dolayı aile ilişkileri ve aile bağları oldukça güçlüdür. Onun için Kırgızlara göre aile aynı zamanda kutsal bir baba ocağı olarak görülmektedir. Kırgızlara göre evlilik, insan hayatında çok önemli bir akitir. Bundan dolayı evlilik törenleri etrafında pek çok âdet ve inanış şekillenmiştir. Kırgızların bu inanış ve âdetleri hem İslamiyet’e ait hem de İslam öncesi özellikleri taşımaktadır.²

Manevi kültür, örf ve âdetler tarih içinde hep kendini yenilemiş, bazen de kökten değişikliğe uğramıştır; bunlara dini inanç, düğün merasimleri, defin törenleri, sosyal ve ekonomik ilişkiler örnek olarak gösterilebilir. Bir bütün olarak Kırgız halk kültürü, sürekli bir yenilenme ve gelişme göstermiştir. Diğer taraftan Kırgız Türkleri güçlü aile, akraba, kabile geleneklerine bağlılık, halklarına ve ülkelerine olan sevgi ve sadakat gibi değerleri kuşaktan kuşağa aktararak yaşatmışlardır ve yaşatmaya da devam etmektedirler. Bir Kırgız atasözünde “*Baban sağ iken halkını, ata binerken toprağını tanı*” diye geçmektedir. İşte bu atasözü ile büyükler çocuklarına halkı ve sahip oldukları toprakları tanıttırlardı. Kırgızlar için yeni neslin, sosyal ve etnik kimliğini koruması açısından tarihin ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması büyük önem taşımaktaydı.³

1- Kırgızlarda Evlenme İle İlgili Gelenekler

a- Söz Kesme:

Kırgızlarda gelin adayı tespit edildikten sonra sıra onu istemeye gelir ve kız isteme işinde en büyük görev aksakallı denen yaşlılara düşmektedir. Kız istemek üzere erkek evi tarafından kız evine erkeğin babasının akrabalarından, iki veya üç kişiden oluşan yaşlı insanlar elçi olarak gönderilmektedir. Kırgızlarda buna “*Cuuçu Ciberuu*” (*elçi gönderme*) denir.⁴ Kız isteme işine giden kişilerin

¹ Aydarbek S. Koçkunov, “Kırgız Halkı ve Geleneksel Kültürleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (çev. Sadık Sadıkov), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 544.

² Mayramgül Dıykanbayev, “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnançlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı: 49, Erzurum 2013, s. 131.

³ Koçkunov, “a.g.m.”, s. 545.

⁴ Amantur Akmataliyev Seydaliuulu, *Kırgızdın Köönöbös Döölöttörü*, Şam Basması, Bişkek 2000, s. 143.

usulüne uygun bir şekilde yapmaları için sadece yaşlı olmaları yetmiyor, aynı zamanda saygın, ağzı laf yapan, güler yüzlü, örf ve adeti iyi bilen, sevecen, namuslu ve şerefli kişiler olması gerekiyordu.⁵ Kırgızlarda Türkiye’de de olduğu gibi kız istemeye gidilince başlangıçta geliş sebeplerinden hiç bahsedilmez ve evlilikle alakası olmayan genel konulardan söz edilmeye çalışılır. Ev sahibi kız istemeye gelen misafirleri en iyi şekilde karşılar ve onlara izzet-i ikramda bulunur. Yemek yendikten sonra elçilerden biri söz alır, “Kızınızla oğlumuz tanışmışlar, evlenmek istiyorlar. Biz bundan dolayı geldik, Allah nasip ederse bizim iyi, sıcak ve şirin dünür olalım” gibi sözlerle ailenin kızı istenilir. Elçiler bu sözlerle kız isterken adet gereği ellerini göğsüne ya da dizlerinin üzerine koyup, başlarını aşağıya eğerler. Bu uygulamaya Kırgızlarda “Kulduk Uruşuu” denilir.⁶ Eğer kız tarafı kızı verme taraftarı ise, “Aile toplanalım, ajabeylerimize kardeşlerimize danışalım” gibi ifadelerle ilk iki gidişte genelde kızı vermez, hemen razı oldukları bildirmezler. Oğlan tarafı da “Kızı olanın nazı olur” (Kızı bardın nazı bar) atasözünde ifade edildiği gibi bunu normal karşılayıp üçüncü kez tekrar giderler. Kırgızların meşhur etnologu Amantur Akmataliyev’in verdiği bilgilere göre, kız tarafının kızı verip vermeyecekleri üçüncü gidişinde anlaşılır. Kırgızlarda gelenek bu şekildedir. Kız istemeye giderken oğlan tarafı yanlarında özel hazırlanmış tandır ekmeği olmak üzere çeşitli yiyecek maddelerinden oluşan hediyeler götürürler. Eğer kız istemeye ilgili teklif kabul edilirse, kız istemenin gerçekleştiğinin işareti olarak getirilen ekmeğin ev sahibi tarafından parçalanır. Buna Kırgızlarda “Nan Sındıruu” denir.⁷ Bu sefer “Sıy tamak” (özel yemek) verilir ve sofrada özel konuşmalar yapılır. Yemek yendikten sonra elçilere çeşitli elbiseler giydirilir ve başka hediyeler takdim edilir. Dünürlerden her iki taraf ellerini açar ve babası kıza dua eder. Bu durum elçilerin maksatlarına ulaştıklarını ve kızı aldıklarını gösterir.⁸ Bundan sonra artık düğünün ne zaman ve nasıl olacağı, başlık parasının miktarı konusunda sohbetler devam eder.

b- Başlık Parası (Kaling=Kalın):

Başlık parası uygulaması Türklerde oldukça eski bir gelenek olup, Oğuzlardan beri varlığını korumaktadır.⁹ Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da başlık parası “kaling” terimi ile ifade edilmektedir. Ayrıca bu terimin yanında “kalın”, “kalım” gibi tabirlerin de Türk lehçelerinde rastlandığı görülmektedir.¹⁰ Abdulkadir İnan, “kaling” kelimesinin bütün Türk boylarında

⁵ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, s. 143; Amantur Akmataliyev, *Baba Saltı Ene Adebî (Eldik Salt)*, Bişkek 1993, s. 30.

⁶ Azim Kabirov, “Pamirdik Ata-İnileri Bizdin Salt-Sanaları”, *Kırgız Ayılı*, No: 8-9, 1991, s. 44; Polat, *a.g.e.*, s. 144.

⁷ Mustafa Erdem, “Kırgız Türkleri”, *Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları*, Ankara 2000, s. 199; Polat, *a.g.e.*, s. 145. Kırgızlarda eskiden çok rastlanan ve günümüzde özellikle Pamir Kırgızları’nda görülen bir uygulama da şöyledir: Ev sahibi kızı verdiğini belirtmek isterse gelen elçilerin sağ omuzuna un serper, bu ak niyetin, memnuniyetin ve tokluğun işaretidir. Unun sağ omuza serpilmesinin anlamı, evlilik işlerinin kolay olması, sağlam bir aile kurulması ve bu evliliğin huzur ve mutluluk getirmesidir. Bkz. Kemal Polat, *a.g.e.*, s. 145.

⁸ Amantur Akmataliyev Seydaliuulu, *a.g.e.*, s. 99 vd; Polat, *a.g.e.*, s. 145.

⁹ Ramazan Şeşen, *İbn-i Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 32.

¹⁰ Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: III, Ankara 2002, s. 63.

yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmektedir.¹¹ Kalıng, erkek tarafının iste- diği kızla oğlunu evlenebilmesi için kız tarafına verdiği mal veya para olarak tanımlanmaktadır. Kalıng'ın genellikle, bir deveden ve diğer büyükbaş hay- vanlardan dokuzar tane verilmesi yaygındır. Zaman içerisinde bu geleneğin değiştiği ve bunun yerini belli bir miktar paranın aldığı görülmektedir.¹² Kırgızlarda olduğu gibi bugün Anadolu'da da görülen başlık parası uygulama- sının çok eskilere dayandığını ve "Başlık" ya da "Kalıng", "süt hakkı", "ana hakkı" gibi kelimelerle ifade edilmektedir.¹³ Başlık, damat veya çoğu zaman ailesi tarafından gelin kızın ailesine yapılan bir "evlilik ödemesi"dir. Bu ödeme daha çok evlilik ve nişanın ilk hazırlıkları arasında görülen, yeni kurulacak olan ailede bireysel ve toplumsal ilişkileri daha güçlü ve geçerli hale getiren, mal ve hizmetlerin değiş tokuşundan meydana gelen bir uygulama olarak ka- bul edilir.¹⁴ Kırgızlar arasında söz kesme ve başlık parası çok eski yıllarda başlamış ve 17. yüzyılın sonlarına kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Bu uygulama halen Kırgızların büyük çoğunluğunun yaşadığı köy ve kasa- balarda yani özellikle kırsal kesimde Sovyetler döneminde yasaklanmasına rağmen devam etmiştir.¹⁵ Tarihi vesikalara bakıldığında Türk boyları arasın- da kalıngsız evlilik uygulamalarına az da olsa rastlanmaktadır.¹⁶ Geçmişteki örnek uygulamalara bakıldığında Göktürkler ve Kırgızlar arasında kalıngsız normal evliliklerin de var olduğu görülmektedir. Hatta bu konuyla ilgili olarak Suci yazıtlarında "Kızımın kalıngsız bertim" (kızımı başlık parası almaksızın verdim) şeklinde geçmektedir.¹⁷

Kırgızlar arasında kalıng geleneği yaygın olmakla birlikte bazen kalıngsız dünür olma uygulamalarının görülmesi bazı sebeplere dayanmaktadır. Buna göre aşırı derecede fakir olanlar başlık parası vermediği gibi, eğer dünür olmak isteyen iki taraf birbirlerini çok iyi tanıyor ve güveniyorsa o zaman başlık pa- rası söz konusu olmayabilirdi. Yine "kayçı kuda" (çapraz evlilik) olarak nitelen- dirilen evliliklerde de kalıng alınmazdı. Bu tür evlilik daha çok yakın akrabalar arasında görülürdü. Bu gibi durumlarda aileler karşı tarafın kızını kendi oğlu- na almakta, karşı tarafın oğluna ise oğlanın kız kardeşi veya halasını vermek- teydiler. Ayrıca zenginler de birbirlerine kalıng ve çeyiz konusunda konuşmayı, miktar belirlemek için pazarlık yapmayı ayıp sayarlar ve böyle bir duruma düşmekten utanırlar ve bu yüzden birbirlerine kalıngsız kız verirlerdi.¹⁸

¹¹ Abdülkadir İnan, "Türk Dügünlerinde Exzogamie İzleri", *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt: I, Ankara 1998, s. 347.

¹² Meral Gölgeci Kalfa, "Kırgız Kültürünün Bazı Özellikleri ve Manas Destanı", *Türkler Ansiklope- disisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 611.

¹³ Ali Erkul, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: III, Ankara 2002, s. 65.

¹⁴ Polat, *a.g.e.*, s. 148; Nermin Erdentuğ, "Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık", *I. TFKB.*, Cilt: IV, Ankara 1976, s. 96.

¹⁵ Tınay Uulu Esencan, *Cooker Kırgız Elinin Saltının, Ürp-Adatının Kelip Çıkışı Cönündö Bayan*, Bişkek 2000, s. 11; Polat, *a.g.e.*, s. 148; Kalfa, "a.g.m.", s. 611.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kalıng ve Başlık", *II. Milletlerarası TFKB (Türk Folklor Kongresi Bil- dirileri)*, Cilt: IV, Ankara 1982, s. 303.

¹⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994, s. 157 vd; Polat, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁸ Polat, *a.g.e.*, s. 130, 150.

c- Kırgızlarda Nişan:

Kırgızlarda nişan, söz kesme işlemi bittikten sonra başlardı. Kırgızlarda sözü kesilen kıza, bir başkası istemesin diye artık onun bir sahibinin var olduğunu göstermek için kızın başı bağlanır (yani kız başına başörtüsü takar) ve kulağına küpe takılırdı. Buna nişan takma söz kesme anlamında “*söykö saluu*” denirdi.¹⁹ Kırgızlarda nişan geleneğini anlatması için kaynak kişimiz, Kırgızistan’ın Celal-Abat şehrinde İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde Öğretim Görevlisi Aycamal Sultanova’nın ifadesine göre; Kırgızlarda nişan geleneğine “*bata toy*” denir. Erkek tarafı nişan için, kız evine gelir. Erkek tarafı gelin olacak kızın babasına, annesine, kardeşlerine ve yakın akrabalarına çeşitli hediyeler verir, fakat gelin adayının kedisine ise, daha çok hediyeler verilirdi. Hediyeler arasında giyim kuşam olduğu gibi hayvan olarak da koyun dahi hediye olarak verilirdi. Kız tarafı, damadın gelen yakın akrabalarına yemek verir ve çeşitli konuşmalar yapardı. Gelinin ve damadın yazlık ve kışlık giyeceklerini her iki taraf kendi aralarında konuşarak kararlaştırırlardı. Nişana bazı yerlerde damat gider, gitmediği yerlerde olurdu. Nişana, damadın anne-babası ve yakın akrabaları giderdi. Bu nişan geleneği daha çok köylerde görülmektedir. Şehirlerde damat nişana ailesiyle birlikte giderdi. Bu gelenek bugün artık değişmektedir ve damat nişana köyde bile katılmaktadır. Nişan töreninde geline, yüzük, küpe, kolye ve bilezik erkek tarafından takılır. Kız tarafı da nişana gelen damadın yakınlarına giyecek olarak hediyeler alırlardı. Kız tarafı da damada Kırgız geleneklerine göre kıyafet alır ve damat bu kıyafeti giyerdi. Damat bu elbiseyi toy zamanı giyerdi. Damadın arkadaşları damadı tebrik ederler ve damadın başındaki kalpağın altına para sıkıştırırlar ve bu paraları gelen gelinin yengeleri alırdı. Damat tarafı nişanı bitirip kendi evine geldikten sonra kız tarafından gelen yemeği damadın yakın akrabalarına ikram ederlerdi. Kız tarafından gelen gelinin yengeleri çeşitli hediyeleri damadın yakınlarına getirip hediye olarak verirler ve geceyi de damadın evinde geçirirlerdi. Gelinin yengelerine damat tarafı da çeşitli hediyeler veririrdi. Bir gün sonra toy başlar ve şehir merkezinde yapılan düğünler genellikle bir düğün salonunda yapılmaktadır. Kırgız kültürünün önemli bir parçasını nişan ve düğün gelenekleri oluşturmaktadır.

Yukarıda kaynak kişi olan Aycamal Sultanova’nın verdiği bilgiler dışında literatürde de şu bilgiler yer almaktadır. Günümüzde Kırgızlarda nişan merasimi, nişan yapmak için kız tarafına gelinin kaynanası, görümcesi ve eltilerinden beş-altı bayan gitmektedir. Yemekler yenilip eğlenildikten sonra sıra nişan takmaya gelince gelinin yengeleri, adet gereği önce gelini göstermemekte, “*göründük*” talep etmektedirler. Damat tarafı bir miktar parayı verdikten sonra gelini getirmektedirler. Kaynanası gelini öpüp, başını ve sırtını sıvazladıktan sonra şöyle demektedir: “*Mutlu ol, oğlumla beraber yaşlan ve beraber aklan, akıllı, kemalli gençlerden ol, anne, babana ve akrabalarına hürmetli bir gelin ol.*” Bu duadan sonra gelinin kulağına erkek tarafından altın küpeler

¹⁹ Polat, *a.g.e.*, s. 146; Kabirov, “*a.g.m.*”, s. 45.

takılmaktadır. Kırgızların nişan merasiminde genellikle para toplanmazdı ve geline yüzük ise düğünde takılırdı. Kulağına küpe takılan kız evli gibi sayılır ve nişandan dönemezdi.²⁰

2- Kırgızlarda Evlilik Çeşitleri

Evlilik olayına gelin adayının seçilmesiyle başlanmaktadır. Genci evlendirme işi eskiden anne ve babanın seçimiyle olurmuş, gençlerin birbirlerini beğenip beğenmediğine bakılmaksızın onların görüş ve düşüncelerine hiç kıymet verilmezmiş, hatta birbirlerini hiç görmeden evlenenler dahi olurmuş.²¹ Kız istemeye giden elçilerin temel görevi kızın anne ve babasına kimin adına elçi geldiklerini bildirip, kızı istemektir ve eğer cevap olumlu olursa başlık parasını da çözüme kavuşturmakta yine elçilerin görevi arasındaydı.²² Evliliğe ciddi ve sorumluluk getiren bir kurum gibi bakılmış “*taktı elmene*” soylu ailelerle akrabalık kurulmaya çalışılmıştır. Kırgızistan’da bugün sosyal ve kültürel değişimlerin daha hızlı yaşandığı büyükşehirlerde anlaşarak evlilikler giderek yaygınlaşırken buna karşılık geleneklerin daha sıkı korunduğu yerlerde Kırgızların atalarından, babalarından getirdikleri birtakım evlilik çeşitleri olarak; ‘*bel kuda*’, ‘*beşik kuda*’, ‘*kayçı kuda*’, ‘*küç küyöö*’, ‘*kız kaçırma*’ gibi çeşitleri vardır.²³ Şimdi bu evlilik çeşitlerini kısaca anlatalım.

a- Bel Kuda:

“*Bel kuda*” Türkiye’deki “*beşik kertmesi*”nden de önceki bir safhayı oluşturan iki tarafın çocukları henüz anne karnındayken veya taraflardan birinin eşi henüz hamile kalmadan önce doğacak çocukları evlendirme ve dünür olma geleneğidir. “*Bel kuda*” Kırgızlarda çok eski bir evlilik geleneğidir. Bu adet henüz doğmamış olan çocuklar üzerinde babaları tarafından yapılan söz kesme anlamına gelmektedir. Bu adet en yakın arkadaşların veya zor günlerde birbirine yardım eden kişilerin akrabalık bağı kurma niyeti ile yerine getirilirdi. “*Bel kuda*” olmak isteyen kişiler söz kestikleri yerde “*ok tiştöö*” (*tüfek okunu dişlemek*) ve “*şıkey alışuu*” (*ağız suyu değiştirmek*) gibi adetler ile kararı bozmamaya yemin ederler ve bu anlaşmaya uygun olarak çocukları büyüdükten sonra evlendirerek dünür olurlardı. Dünür olmanın bu şekli kahramanlık destanlarında da geçmektedir. Manas destanında, Manas ile Akun, henüz dünyaya gelmemiş olan Semetey ile Ayçürök’ün kaderlerini çizmektedirler:

Kan Kökötay aşında,
Kalın cıyın kaşında.
Kankor Manas Akunga
Bel kuda bolgon ceri bar.

Han Kökötay aşında
Kalabalık halkın önünde,
Kahraman Manas Akun’a
Bel dünür olduğu yeri var

“Sarıncı Bököy” destanında ise:

²⁰ Polat, *a.g.e.*, s. 147.

²¹ A. Alimbekov, *Kırgız Etnopedogogikası*, Cilt: I, Bişkek 1996, s. 148; Polat, *a.g.e.*, s. 142.

²² Abdıldacan Akmataliyev, *Üylönüü Ülpöt Saltı Cana İri*, Bişkek 2000, s. 26; Polat, *a.g.e.*, s. 144.

²³ Polat, *a.g.e.*, s. 127.

Bel kuda bolgon atası,
Bermettin uşul küyöösü,
Barkına cetpes can bolso,
Başkanı Bermet süyöbü?

Bel dünür olmuş babası,
Bermet'in bu kocası.
Değerini bilmez can olsa,
Başkanı Bermet sever mi?

denilmektedir.²⁴

b- Beşik Kuda (Beşik Kertmesi):

Beşik kertme yolu ile yapılan nişanlanma usulü idi. “Beşik kuda” usulü aşağı yukarı “bel kuda” adetinin aynısıdır. Birbirini seven ve akrabalık bağları kurmak isteyen aileler beşikte kız ve oğlanları varsa küçük yaşta onlar üzerine söz keserlerdi. Bu söz kesmeye “beşik kuda” denmekteydi.²⁵ Kız üzerine yukarıda bahsedildiği gibi bir anlaşma yapılmamış ise, kız büyüdükten sonra görücüler “kızdın kolun surap” (kızın elini isteme) gelmeye başlardı. Bu adete de “cuçuu tüşüü” denirdi. Bu adet gereğince kız alacak olan taraf, önce kızın nişanlısının olup olmadığını soruşturur ve “kızdın başı boş” (nişanlanmamış) olduğu anlaşılırsa, birkaç “söz bilgi” (güzel konuşabilen) kişilerden oluşan heyet “cuuçubuz, kuldugubuz bar” (kızın elinizi istiyoruz, önünüzde köle gibiyim) diyerek kızın evine gelirlerdi, kızın babası bunu olumlu karşılırsa oğlan tarafı getirdikleri hediyeleri takdim eder ve kızın kulağına “söyke saluu” (küpe takmak) adetini yerine getirirlerdi. Sonra ev sahibi, gelenleri misafir ederdi. Bu kız isteme merasiminden sonra kız resmen nişanlanmış olurdu.²⁶ “Beşik kuda” yoluyla evlilik şeklinin önemi başlık parası ödemeyerek evlenme adedinin diğerlerine göre üstünlük kazanması ile alakalıdır. Bu durumda gelin, kocasının evine gelinceye kadar başlık parası taksitli olarak ödenmektedir. Dolayısıyla maddi olarak erkek tarafına kolaylık sağlamaktadır. Bu evlilik şeklinin fakirler arasında yaygın olduğu görülmektedir.²⁷

c- Kayçı Kuda (Çapraz Dünür):

Kırgız geleneklerine göre evlilik şekillerinden birisi de yakın akrabaların iki kız veya iki oğlan çapraz nikahıdır. Yani Türkiye’deki “değiş tokuş” usulüyle evlenme gibidir. Bu gibi durumlarda aileler kendi oğullarına karşı tarafın kızını almakta, karşı tarafa ise kendi kızlarını vermektedirler. “Kayçı kuda” özellikle akrabalar ve maddi olarak da orta sınıf insanlar arasında çok yaygın olarak görülür. Bu tür evlilik isteği anne ve babadan geldiği gibi, gençlerden de gelebilir. Ancak bu evlenme şeklinde gençler, kesinlikle anne ve babanın iznini almak durumundadırlar. Bu evlilik şeklini diğerlerinden ayıran en önemli özellik, başlık parasının alınmamasıdır. Bu evlilik şekli sadece Kırgızlarda değil, diğer Türk topluluklarında ve hatta başka milletlerde de görülmektedir.²⁸

²⁴ Mayramgül Dıykanbayeva, “a.g.m.”, s. 132.

²⁵ Baktubek Isakov, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Sayak Uruusu (Boyu) Örneği, Bişkek 2009, s. 131.

²⁶ A. Akmataliyev, Babasaltı Ene Adebı, Bişkek 1993, s. 30.

²⁷ Polat, a.g.e., s. 130.

²⁸ Polat, a.g.e., s. 130 vd; Hüsamettin Yıldırım, Kırgızistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı (XX. Yüzyıl), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996, s. 195.

d- Küç Küyöö (İç Güveyi):

Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Kırgızlar, kız evine iç güvey olarak gitmeyi uygun görmezler. Ancak kız ailesinin hiç oğlu olmadığı durumlarda, damatlardan sadece birini iç güvey olarak alabilmekte ve bu durum toplum tarafından da yadırganmamaktadır.²⁹ Bu evlilik şekli daha çok öz oğlu olmayan ve içlerinde çalışacak adama ihtiyacı olan kişilerin, fakir gençleri başlık parasını kolaylıkla karşılayabilmeleri için kendi evlerine damat alarak onlardan faydalandığı bir evlilik şeklidir. Zarurettten dolayı bu evlilik şeklini seçen erkek, erkeklik onuru zedelendiği ve gelinin evinde yaşamayı kabul etmekle ne kadar zor bir duruma düştüğü toplum tarafından görülmektedir.³⁰

e- Başlık Parası Ödeyerek Normal Evlilik:

Kırgızlarda başlık parası vererek evlilik ve dünür olmanın en geçerli ve en yaygın şekli bu tür evliliktir. Bu tür evlilikte anne baba çocukları evlenme çağına gelinceye kadar kız tarafını araştırıp hangi kızı oğullarına alacaklarını bu şekilde belirlemeye çalışırlardı. Hala günümüzde bile Kırgızistan'ın kırsal kesiminde en yaygın evlilik şeklidir. Yukarıda “*kalıng*” başlığı altında bu konuya geniş yer verilmiştir.³¹

f- Ala Gaçuu (Kız Kaçırma):

Kırgızlarda nişanlanma veya nişanlama geleneği kültürün önemli bir parçası idi. Nişanlanma adeti, ailelerin kendi aralarında söz kesmeleri ile yapılan evlilik kararı olduğu için bazen oğul veya kızın itiraz ettikleri durumlarda olabilirdi. Kırgızlarda evlenecek oğlan ve kızın kiminle evleneceğini, anne ve babalarının karar vermesine rağmen bazı durumlarda gençlerin ailelerin haberi olmadan kendi kararlarıyla evlendikleri durumlarda olabilirdi. Bu tür evliliklere “*ala gaçuu (ala kaçuu)*” (*kız kaçırma*) denir. Bir başka ifade ile oğlan, arkadaşlarıyla kızı kaçırdı. Ancak halk arasındaki *ala gaçuu* adedinin yaygınlaşmasında bazı sosyal ve ekonomik durumların rol oynadığını ve bu gibi durumların kız kaçırma olayının daha çok yapılmasına neden olduğu görülmektedir. Bazı kimseler kızlarını belli bir para karşılığında verirlerdi. Halk arasındaki “*çalga ketken kızdın armanı*” (*ihtiyarla evlenen kızın göz yaşı*), “*aysarı kızdın armanı*” (*aysarı adlı kızın göz yaşı*) ve “*malga ketken kızdın armanı*” (*mal karşılığında satılan kızın göz yaşı*) gibi türküler belli bir para karşılığında satılan kızların memnuniyetsizliğini ve mutsuzluğunu dile getiren türkülerdi. Bu yaşanan durum Kırgızlarda çok önceki dönemlerde meydana gelmiştir.³² Günümüzde Kırgızistan'da bu durumlar pek yaşanmaz.

Kız kaçırma toplum nazarında uygun görülmeyen bir davranış biçimiydi. Kırgızlarda kız kaçırma olayını iki durumu vardır. Birincisi, kız kaçırmanın

²⁹ Zekeriya Karadavut - Mustafa Aksoy, “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon”, *Türk Yurdu*, Cilt: XXI, Sayı: 11, (Kasım 2001), s. 61; Polat, *a.g.e.*, s. 131.

³⁰ Polat, *a.g.e.*, s. 131, Hüsametdin Yıldırım, “a.g.t.”, s. 195 vd.

³¹ Esencan Tınay Uulu, *a.g.e.*, s. 11; Polat, *a.g.e.*, s. 131 vd.

³² Baktıbek Isakov, *a.g.e.*, s. 132.

örf-adete göre geçerli ve meşru olanıdır. Bu durumda kız ile erkek birbirini sever, ancak maddi durumu el vermez veya anne-baba bu evliliğe rıza göstermezse kız erkek tarafından kaçırlır. Kızı kaçıran genç Kırgızlarca suçlanmazdı. Onlar kendi mutlulukları için çaba gösteren gençler olarak görülürdü. Ancak evlilik, tarafların bilgisi dahilinde gerçekleşirdi.³³ İkincisi ise, zorla ve gizlice kızın erkeği sevmemesine rağmen erkek tarafından zorla kaçırılmasıdır. Kırgızlara göre bu bir zulümdür ve bu şekilde kız kaçırma girişimleri kanun ile cezalandırılırdı. Kızın sevip sevmediğine bakmaksızın onu kaçıran genç, toplum tarafından suçlanır ve kınanırdı.³⁴ Hatta bazen bu kız kaçırılmalar iki boy arasında büyük kavgaların çıkmasına da sebep olabilirdi. Kırgızlarda kızların evlenme yaşı 12-15, oğlanların evlenme yaşı 18-20 yaşları arasında idi. Fakat bu durum her zaman geçerli değildi. Oğlanın evlenme çağına gelmesine “*erezege cetken ubak*” denir, kızın evlenme dönemine ise “*boygo cetken ubak*” denirdi.³⁵

3- Düğün Geleneği (Toy)

Nişanlılık döneminden sonra en önemli olay düğün ve evlenme idi. Nişanlılık dönemi ister “*bel kuda*”, ister “*beşik kuda*” şeklinde olsun oğlanın gidip eşi olacak kız görme gerekmekteydi. Bunun için oğlan, arkadaşlarıyla birlikte “*koluktu*”yu (nişanlısını) almaya gelirdi. Buna “*küyölö adati*” (*güveyin ziyareti*) denirdi. Bu ziyaret düğünün başlaması anlamına gelirdi. Ancak damat, kayınpederinin evine doğrudan gitmezdi. Kız evine yakın bir yerde durur ve kızın yengelerine haber gönderirdi. Bundan sonra kız tarafı düğün törenine hazırlanmaya başlardı. Damadın beklediği yere kız evi tarafından bir bozüy dikilir “*kızoyunu*” isminde bir eğlence tertip edilir ve bu eğlence birkaç gün sürerdi. Damadın bu gelişinde kız evi düğünün bir parçasını oluşturan kız oyununu oynayacak gençlere uygun mekan, bozüy ve selkincek (salıncak) gibi malzemeleri hazırlayıp verirdi. Bu oyun süresince kız oyuna gidenlerin masrafları oğlan evi tarafından karşılanırdı. Bu kız oyununa o yerin bütün gençleri katılırdı. Oğlan evinden “*küyöo*” veya “*köyöo bala*” (*damat*) ile birlikte gelen arkadaşları, oyunun iyi geçmesi ve herkesin eğlenmesi için “*car körüştürüü*”, “*altı bakan selkinçek*”, “*ak çölmök*”, “*cooluk taştamay*” ve “*toktu suramay*” gibi çeşitli oyunlar ve yarışlar düzenlerlerdi.³⁶

Düğünden önce gelinin akrabaları, gelinin kızlık örgülerini çözerek, kadınlığa geçiş anlamına gelen değişik bir örgü örerdiler buna “*çaç öru*” denirdi. Bu geleneksel tören, gelinin bir üst yaş grubuna geçişini ifade etmekteydi. Tören esnasında geline iyi bir ev kadını olma ve eşine sadık kalma gibi çeşitli konularda öğütler verilirdi. Gelin, düğün kıyafetleriyle hem sağdıç hem de yaşıtla-
rının eşliğinde damadın ailesine gösterilir “*juz körüşü*” ve karşılığında hediyeler alınırdı. Kırgız geleneklerine göre evlenen kız, baba ocağını tamamen terk et-

³³ Erdem, *a.g.e.*, s. 207 vd; Polat, *a.g.e.*, s. 132.

³⁴ Polat, *a.g.e.*, s. 132 vd.

³⁵ K. Konkobayev, *Kırgız Tilinin Frazelogyalok Sözdüğü*, Bişkek 2001, s. 112.

³⁶ Esencan Tınay Uulu, *a.g.e.*, s. 13 vd.

miş ve artık başkasına ait sayılırdı. Bu yüzden gelinin uğurlanması töreninde kadınlar koşuklar söyleyerek ağlarlardı.³⁷

Kaynak kişimiz, Aycamal Sultanova, Kırgızlarda düğün geleneği hakkında şunları söyledi:

Damat ve gelin düğün salonuna gelmeden önce damat kız evine gidip gelini Limuzin’le alıp nikah salonuna (bakıt üy) gelirler nikahlarını, nikah memuru huzurunda (ökül ata, ökül ene) kıyarlar. Nikah cüzdanlarını aldıktan sonra Celal-Abad’ta önemli yerler arasında sayılan Kurort ve Kurmanbek Batır’ın heykelinin yanında ve büyük parklara giderek fotoğraf çektirirler.

Bişkek’te ise nikah işleminden sonra “Bahadır Anne” heykeli önünde takım elbiseli damat, beyaz duvağı ve gelinliğiyle gelen gelin, arkalarında renk cümbüşünü andıran rengarenk güzel kıyafetleri ve çiçekleriyle gelir ve yakınları ile Bahadır Anne’nin heykeli önünde fotoğraf çektirirler.³⁸ Fotoğraf çekirme işlemi bittikten sonra damat ve gelin çiçekleriyle birlikte limuzine biner ve düğün salonuna gelirler. Düğüne damadın ve gelinin akrabaları düğün salonuna gelir ve ayrı ayrı yerlerde otururlar. Gelin ve damadın bütün konukları düğün salonuna geldikten sonra, hareketli bir müzik eşliğinde salona girerler ve bütün konukları selamladıktan sonra salonda kendilerine ayrılan özel yere geçip otururlar. Gelinin ve damadın anne ve babası salondaki konukları selamladıktan sonra, damadın annesi gelinin duvağını (gelinin başındaki örtüyü) açar. Gelinin anne-babası ve damadın anne-babası gelin ve damadın evliliği hakkında bazı sözler söyler ve bundan sonra her iki taraf için müzik çalınır ve oyunlar oynanır. Gelen konuklar sahnede oyun esnasında damadın ve gelinin anne-babasına para ve hediye takarlar. Gelinin ve damadın anne-babasından sonra ise her iki tarafın akrabaları gelin ve damadın yanına gelerek gelin ve damadın evliliği hakkında bazı güzel sözler söylerler ve sonra salonda topluca oyun oynar ve dans ederler. Ayrıca getirdikleri hediyeleri gelin ve damada verirlerdi. Bu hediyeler salonda bulunan hediye kutusuna bırakılır. Daha sonra damat ve gelin bu hediyeleri evlerine götürürlerdi. Ayrıca gelen konuklara düğün sahibi tarafından çeşitli hediyeler verilirdi. Düğün salonunda gelen konuklara ikram etmek için daha önceden hazırlanmış pasta, börek, meyve, çerez, ekmek ve salata vb. yiyecekler ve içecekler masalara konarak ikram edilirdi. Damat ve gelinin akrabaları hediyeleri takdim ettikten ve yemeklerini yedikten sonra gelin ve damadı son kez tebrik eder ve mutlu bir şekilde düğün salonundan ayrılarak evlerine giderlerdi. Böylece düğün bitmiş olurdu.

4- Evliliğe Dayalı Akrabalık Terimleri

Kuda - Dünür: Erkekler için söylenir.

Kudagıy - Dünür: Kadınlar için söylenir.

Kudaça - Dünür: Evlenen çiftten büyük olan ablalar için söylenir.

Kayın ata: Kayın baba.

Kayın ene: Kaynana.

³⁷ Aydarbek S. Koçkunov, “a.g.m.”, s. 547.

³⁸ Kamil Tügen, *Kırgızistan’dan Notlar*, Bişkek 2002, s. 86 vd.

Küyöö: Koca.

Ayal: Karı.

Kayın aga - Kayın birader: Ancak evlenen çiftin büyüğü.

Kayın ece - Görümce: Ancak evlenenlerden büyük.

Kayın ini - Kayın birader: Gelin ve damadın küçükleri.

Kayın siñdi - Görümce: Gelinin kocasından küçük olan kız kardeş.

Kelin: Gelin.

Küyöö bala: Damat.

Ceñe: Yenge.

Cezde: Enişte.

Abısın: Elti.

Baldız: Baldız.

Baca: Bacanak.³⁹

Sonuç

Türk boyları içerisinde ayrı bir yere sahip olan Kırgızlar, tarih boyunca örf, adet ve geleneklerine bağlı kalarak evlenme kültürünün önemli bir parçası olan, “söz kesme, başlık parası, nişan ve düğün gelenekleri”ni örf ve adetlere bağlı kalarak yıllarca sürdürmektedirler. Köylerde ve şehirlerde düğün geleneklerinde bazı farklılıklar olsa da özde, bir köklü değişiklik söz konusu değildir. Her toplumda olduğu gibi Kırgızlarda da zengin ailelerin düğünleri biraz daha görkemli bir şekilde yapılmaktadır. Üç yıl kaldığım Kırgızistan’da yaptığımız incelemede ve katıldığımız düğünlerde de gözlemlediğimiz kadarıyla köy ve kasabalarda yapılan düğünlerin şehirdeki düğünlere göre daha geleneklere bağlı kalındığı ve günün şartlarına göre daha geç değiştiğidir. Bununla beraber gözlemlerimizde Kırgız halkının düğünlerde akrabalar arasında güçlü bir bağın olduğunu ve yardımlaşma geleneğinin önemli bir yer tuttuğunu gördük. Kırgızlarda sosyal dayanışma ve akrabalık bağları oldukça güçlüdür ve hayatın acı ve mutlu günlerini birlikte paylaşmaktadırlar. Kırgız halkı, örf ve adetlerine ve kültürüne sahip çıkmaktadır. Bu kültür gelişmiş şekliyle bugünde devam etmektedir ve genç neslin kendi örf, adet ve gelenekleri yanında tarih ve medeniyetine olan sevgi ve saygı bağlılığının da devam etmesinde önemli bir etken olmuştur. Ayrıca bu gelenekler yıllarca Kırgızları diğer dünya toplulukları içerisinde özgün bir şekilde yer edinmesinde önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz.

Bu çalışmamızda açık bir şekilde görüldüğü üzere Kırgızlar, aile kurumuna çok eskiden beri önem vermişler ve babanın kurduğu, annenin yaktığı ocağı tütürmek için evlenmenin şart olduğunu düşünmüşlerdir. Kırgızlardaki “baba ocağını tütürme” inancı bizi Türklerdeki “ataerkil” aile yapısına kadar götürmektedir. Kırgızlarda çeşitli evlilik türleri görülmesine rağmen en makbul olanı başlık parası verilip, dünürücü gidilerek kızı almak şeklinde olmuştur. Günümüzde kız kaçırma geleneği devam etmesine rağmen bu durum toplum tarafından olumlu karşılanmamaktadır.

³⁹ Mayramgül Dıykanbayeva, “a.g.m.”, s. 143.

Kaynaklar

- AKMATALİYEV, A.: *Babasaltı Ene Adebî*, Bişkek 1993.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan: *Üylönüü Ülpöt Satıcanarı*, Bişkek 2000.
- AKMATALİYEV, Amantur: *Baba Saltı Ene Adebî (Eldik Salt)*, Bişkek 1993.
- AKMATALİYEV, Amantur: *Kırgızdın Köönöböş Döölöttörü*, Şam Basması, Bişkek 2000.
- ALİMBEKOV, A.: *Kırgız Etnopedogogikası*, Cilt: I, Bişkek 1996.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül: “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnançlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum 2013, s. 131-144.
- ERDEM, Mustafa: “Kırgız Türkleri”, *Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- ERDENTUĞ, Nermin: “Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık”, *I. TFKB*, Cilt: IV, Ankara 1976.
- ERKUL, Ali: “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: III, Ankara 2002, s. 58-66.
- GÖLGEÇİ KALFA, Meral: “Kırgız Kültürünün Bazı Özellikleri ve Manas Destanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 606-614.
- ISAKOV, Baktıbek: *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Sayak Uruusu (Boyu) Örneği*, Bişkek 2009.
- İNAN, Abdülkadir: “Türk Düğünlerinde Exzogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt: I, Ankara 1998, s. 341-344.
- KABİROV, Azim: “Pamirdik Ata-İnileribizdin Salt-Sanaları”, *Kırgız Aylı*, No: 8-9, 1991, s. 44-49.
- KARADAVUT, Zekeriya - AKSOY, Mustafa: “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon”, *Türk Yurdu*, Cilt: XXI, Sayı: 11, Kasım 2001.
- KOÇKUNOV, Aydarbek S.: “Kırgız Halkı ve Geleneksel Kültürleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (çevr. Sadık Sadıkov), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: XIX, Ankara 2002, s. 544-550.
- KONKOBAYEV, K.: *Kırgız Tilinin Frazelogyalılık Sözdüğü*, Bişkek 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin: “Türklerde Kalıng ve Başlık”, *II. Milletlerarası TFKB*, Cilt: IV, Ankara 1982.
- POLAT, Kemal: *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- ŞEŞEN, Ramazan: *İbn-i Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- TINAY UULU, Esencan: *Cooker Kırgız Elinin Saltının, Ürp-Adatının Kelip Çıkışı Cönüdü Bayan*, Bişkek 2000.
- TÜGEN, Kamil: *Kırgızistan'dan Notlar*, Bişkek 2002.
- YILDIRIM, Hüsamettin: *Kırgızistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı (XX. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.

BİR KAMU DİPLOMASİSİ KURUMU OLARAK TİKA'NIN AK PARTİ DÖNEMİNDE KULLANILMASI*

Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU**

Yrd. Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ***

Öz

Yumuşak güç kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte bu kavramla birlikte anılan "kamu diplomasisi" de hem akademik alanda hem de dış politika karar alıcıları arasında çokça gündeme gelmiştir. Başta iletişim imkânlarındaki gelişmeler olmak üzere küreselleşmenin getirdiği değişimler diplomasiyi de etkilemiştir. Eski kavramlar yenilenmiş veya yeni kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Ülkeler arasında köklü ilişkiler kurmayı amaçlayan "Kamu Diplomasisi", diğer ülkelerin ihtiyaçlarını, kültürlerini, insanlarını anlamayı; bakış açılarını paylaşmayı, yanlış algulamaları düzeltmeyi, ortak paydalar oluşturmayı sağlamak ister. Aynı zamanda ülkenin imajını parlatmayı, bilinirliğini ve güvenilirliğini arttırmaya çalışır.

Türkiye'de de "yumuşak güç" ve "kamu diplomasisi" kavramları ilgi çekmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları ile Türkiye'nin "model ülke" rolü oynayabileceği gündeme gelmiştir. Yitik kardeşlerini bulma sevinci ile bu duruma hazırlıksız yakalanma şaşkınlığı arasında kalan Türkiye, çeşitli adımlar atmıştır. Yumuşak güç kavramının kendisinden önce gelen bir kurumu olarak TİKA böyle bir adımdır. Sovyetler sonrası dönemin Türk Dünyası'na yönelik bir kurum olarak kurulan TİKA, AK Parti döneminde bir değişim geçirmiştir. Türkiye'nin değişen dış politika anlayışı çerçevesinde bu kurumunda görev alanı genişlemiş, başta Ortadoğu ve Afrika olmak üzere yeni dış politik açılımlarına uygun olarak çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bazı proje ve görevlerini ise YTB, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü gibi yeni kurumlara devretmiştir.

Çalışmada Ak Parti döneminde TİKA'nın değişen görev ve sorumlulukları üzerinde durulmuş; yeni durumun olumlu ve olumsuz sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK'17), 20-22 Nisan 2017, İstanbul'da bildiri olarak sunulmuştur.

** Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

*** Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü.

Anahtar kelimeler: TİKA, Kamu Diplomasisi, Yumuşak Güç, Ak Parti.

Use Of TCCA As A Public Diplomacy Institution In Ak Party Period

Abstract

“Public diplomacy”, mentioned together with the concept of soft power since its emergence, has frequently come to the agenda both in the academic field and among foreign policy decision-makers. The changes brought about by globalization, in particular the developments in communication means, have also affected the diplomacy. Old concepts have been renewed or new concepts have been introduced. “Public Diplomacy” that aims to establish deep-rooted relations among countries desires to understand the needs, cultures and people of other countries; to share their viewpoints; to correct misconceptions; and to establish common denominators. At the same time, it tries to brighten the image of the country, and increase its recognition and reliability.

In Turkey, the concepts of “soft power” and “public diplomacy” have attracted interest and started to be used. With the collapse of the Soviet Union and the independence of the Central Asian Turkic Republics, Turkey was pointed out as “a model country”. Turkey has been taking various steps while being stuck between the joy of finding its lost siblings and the shock of being caught unprepared. TCCA is such a step as an institution that comes before the concept of soft power. Established as an institution for the Turkish world in the post-Soviet era, TCCA has undergone a change in the AK Party era. Within the framework of Turkey’s changing foreign policy understanding, the activity area of this institution has also expanded; and it has started to work in accordance with the new foreign policy initiatives, particularly in the Middle East and Africa. Some of its projects and duties have been transferred to new institutions such as YTB and Public Diplomacy Coordinator.

The study focuses on the changing duties and responsibilities of TCCA in AK Party era; and attempts to assess the positive and negative consequences of the new situation.

Keywords: Public Diplomacy, TCCA (Turkish Cooperation and Coordination Agency), Soft Power, Ak Party (Justice and Development Party).

Giriş

Soğuk Savaş sonrası gelişmeler, uluslararası ilişkilerde yeni yaklaşımları gündeme getirmiştir. Joseph Nye 1990 yılında Foreign Affairs Dergisi’ne yazdığı makalesiyle “yumuşak güç” kavramını ortaya atmış ve genel itibariyle Amerika’nın artık istediği dış politikayı uygulamak için askeri caydırıcılıktan ziyade kültürel, kavramsal ve kurumsal çekiciliğini kullanması gerektiğini iddia etmiştir.¹ Dış politikada sert güç askeri, materyal ve ekonomik güç olarak değerlendirilirken yumuşak güç, istenilen sonuca zorlamadan ziyade cazibe (attraction) üzerinden ulaşma kabiliyeti olarak tanımlanmıştır. Devletler cazibe merkezi olma çabasını çeşitli kurumları aracılığıyla sağlamaya çalışmaktadırlar. Burada karşımıza kamu diplomasisi kavramı çıkmaktadır. Türkiye’de TİKA, YTB, KDK gibi kurumlarıyla bu amaca ulaşmaya çalışmaktadır.

¹ R. Dağ, “Dış Yardımların Sınırlarını Belirleyen Medeniyet Kavramının Bileşenleri”, *SBARD*, 14 (27), Bahar 2016, s. 42.

AK Parti dönemi Türk dış politikası açısından ilginç bir çalışma alanıdır. Görece uzun bir süredir iktidarda kalması bu süre içinde bile farklılaşan dış politika uygulamaları ve perspektifleri görülmesine sebep olmuştur. İdeolojik köken itibarı ile geleneksel Türk Dış Politikası'na mesafeli olan AK Parti, başta Kıbrıs, Orta Doğu gibi konularda geleneksel çizginin dışına çıkmış, hatta “*bir eksen değişikliği mi oluyor?*” sorusuna (bazı kesimlerce endişesine) muhatap olmuştur. Kimlik, ortak değerler, medeniyet havzası, Osmanlı mirası vs. gibi anahtar kelimelerle özetlenebilecek bir yaklaşıma sahip olması yumuşak güç uygulamalarını daha aktif kullanma imkanı sağlamıştır. İktidarları öncesi oluşturulmuş kurumların işlevlerini değiştirip, genişletmekle kalmamış, YTB, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü gibi yeni kurumlar ihdas etmiştir ki bu durum soğuk savaş sonrası dönemin özgün koşullarına da gayet uygundur ve kanaatimizce çok isabetli olmuştur.

Çalışmamızda önce yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramları kısaca tanımlanacaktır. Ardından önemli bir kamu diplomasisi aygıtı olan TİKA, AK Parti öncesi ve sonrası faaliyetleri ve etkinliği bağlamında incelenecektir. Kuruluş dönemi, geçirdiği dönüşümler kısaca irdelendikten sonra AK Parti döneminde nasıl bir işlev kazandığı da tartışılacaktır.

1. Kavramlar

Bu bölümde Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi kavramları tanımlanacaktır.

1.1. Yumuşak Güç

Uluslararası örgütlerin yaygınlaşması, sivil toplum örgütlerinin güçlenmesi, devlet dışı diğer aktörlerin etkinliğini artırması ve küresel medyanın gelişmesi, içinde bulunduğumuz dönemde “*sert güç*”, “*yumuşak güç*” ve “*akıllı güç*” tartışmalarını gündeme getirmiştir. Hans J. Morgenthau, gücün insanın insan üzerinde denetim kurmasını ve bunu devam ettirmesini sağlayacak her türlü şeyi içerebileceğini söylemektedir.² Güç kavramı uluslararası ilişkilerde genel olarak bir ülkenin diğer bir ülkeyi kendisinin isteyip, onun istemediği bir davranışı yaptırabilmesi anlamına gelmektedir. Bu güce “*Sert Güç (Hard Power)*” denilebilir. Nye, eğer bir ülke kendi istediği şeyi, diğer ülkenin de istemesini sağlayabilirse, yaptırmak istediği şey için o ülkeye zor kullanmasına gerek yoktur diyerek³ yumuşak gücün mantığını anlatmaktadır.

Yumuşak güç ve sert güç birbirleriyle ilişkilidir; çünkü birinin başkalarının davranışlarını etkileyerek amaçlarına ulaşması becerisinin her iki kolunu oluşturur. Aralarındaki fark hem davranışın türünde hem de kaynakların somutluğundadır. Emir gücü, zorlama ve ikna etme yoluna dayanabilir. Kendi yanına çekme gücü ise o kişinin kültürünün ve değerlerinin çekiciliğine ya da siyasi tercihler gündemini kendi amacına göre kullanabilme, böylelikle de gerçek dışı göründükleri için başkalarının tercihlerini ifade edememelerini sağlama becerisine dayanabilir.⁴

² H.J. Morgenthau, *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, McGraw Hill, New York 1985, s. 32-36.

³ J. Nye, *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 10-11.

⁴ J. Nye, “Soft Power: The Means to Success in World Politics”, *Public Affairs*, New York 2004.

Yumuşak gücün başlıca kaynakları arasında bir ülkeyi diğer ülke nezdinde çekici kılabilecek değerler, kültür, kurumlar ve politikalar bulunmaktadır.⁵

Yumuşak güç, üzerinde tartışmalar olan bir kavramdır. Kavramın içerisinde yer alan “yumuşak” kelimesi naif dursa da “güç” her şekilde bir zorlama ifadesidir. Yumuşak güce dair görüşlerin temellerinin fazla soyut, hatta belirsiz ve aşırı iyimser olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır.⁶ Kültürel gücün her zaman siyasi güce dönüşmeyeceği Japonya ve Güneydoğu Asya ilişkisi üzerinden örneklendirilmektedir.⁷ Çünkü Japonya her ne kadar civarındaki ülkelerce beğenilse ve takdir edilse de yani bu ülkeler üzerinde yumuşak güç potansiyeline sahip olsa da bu güç siyasi etki doğurmayacaktır, zira Japonya en son 2. Dünya Savaşı’nda bu ülkelerin çoğunu işgal etmiş ve bunun olumsuz etkisi hala bölge insanının hafızasında yer almaktadır. Türkiye’nin durumu ise hem eski Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman ülkeler için hem de Türk kökenli devletler için büyük ölçüde farklı durmaktadır. Dolayısıyla bu durum çalışmamıza konu olan TİKA’nın faaliyetlerinin sahadaki etkilerinin farklı olacağını düşündürmektedir.

1.2. Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi çok da yeni olmayan bir kavramdır. Hükümet dışı bir kavram olan kamu ile resmi diplomatlarca yürütülen ve hükümetle ilişkili olan diplomasi kavramlarının bir araya gelmesi ile oluşan bu terim devlet dışı aktörlerin, sivil toplum kuruluşlarının dış politikaya dahil olması anlamına gelmektedir. Kavramı geleneksel ve yeni kamu diplomasisi diye ayırmak mümkündür.⁸ Kamu diplomasisi kavramı bugün üzerinde tartışılmakta olan anlamıyla ilk kez ABD’deki Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu Dekanı Edmund Gullion tarafından 1965 yılında kullanılmıştır. Yine emekli bir diplomat olan Gullion tarafından “Edward R. Murrow Kamu Diplomasi Merkezi”nin kurulması ile akademik olarak uluslararası ilişkilerin gündemine girmiştir.⁹ Kamu diplomasisi, ülkelerin sahip olduğu değerleri dünyayı daha iyi anlatabilmesi esasına dayanmaktadır. “Yumuşak güç” diye tanımlanan bilim, sanat, spor, kültür, eğitim gibi unsurları ustaca kullanabilen ülkeler birer çekim noktası haline gelebilmektedirler. Toplumlar arasında etkileşime imkân sağlayan kamu diplomasisi araçları; ekonomik, siyasi, kültürel işbirliklerin ve dostlukların oluşmasını sağlamaktadır.¹⁰ Devletlerin çıkar, fırsat, tehdit ve potansiyel tehdit merkezli değerlendirmelerine dayanarak oluşturdukları

⁵ Nye, “Soft Power:...”, s. 2-6.

⁶ E.J. Wilson, “Hard Power, Soft Power, Smart Power”, *The Annals of American Academy of Political and Social Sciences*, 616, 2008, s. 110’dan aktaran J. Akhundova, *Rusya’nın Yumuşak Güç Politikaları: Mevzuat, Kurumlar, Politikalar*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2015, s. 26.

⁷ N.K. Otmazgin, “Contesting Soft Power: Japanese Popular Culture in East and South East Asia”, *International Relations of Asia Pasific*, vol. 8, no. 1, s. 73.

⁸ E. Aydemir, *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2016, s. 99.

⁹ E.G. Oktay, “NATO’nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi’nin Artan Rolü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 34, Yaz 2012, s. 127.

¹⁰ A. Özkan, “Giriş”, içinde Abdullah Özkan ve Tuğçe Ersoy Öztürk (eds), *Kamu Diplomasisi*, Tamsam Yayınları, İstanbul 2012, s. 9.

ve başka ülkelerin kamuoylarını etkileme amacıyla yürüttükleri çalışmalara “*kamu diplomasisi*” diyebiliriz. Geleneksel diplomasiden farklı olarak, başka ülkelerin hükümetlerine değil de hükümet dışı aktörlerine ve kamuoylarına yönelik olarak yürütülür.¹¹

Kamu diplomasisi çalışmaları, bir başka ülke vatandaşlarının düşüncelerini etkilemek için kullanılır. Bir devletin çeşitli menfaatleri doğrultusunda uluslararası toplumun fikirlerini etkilemek için kullandığı diplomasi şekline denir.

Kamu diplomasisi, uluslararası politikanın sert güçten yumuşak güce doğru pragmatik bir kayış içerisinde olduğu günümüzde, yumuşak gücün en önemli unsurlarından birisidir, yumuşak gücün tanıtımı ve yaygınlaştırılması olarak dünyada uygulanma alanı bulmuştur.¹²

2. TİKA

Türk kamu diplomasisi faaliyetlerine ilişkin önemli kurumlardan biri Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'dır. Başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmek amacıyla 1992 yılında kurulmuştur.¹³ Hatta uygulamadaki ilk temsilcilikler Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanmış Türkçe konuşan cumhuriyetlerde açılmıştır. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Türk dış politikasının daha aktif hale gelmesi amacına sahip, başta ortak değerlere sahip olunan ülkeler olmak üzere birçok farklı ülkede Türk dış politikasının uygulayıcısı konumunda olan kurumdur.¹⁴ TİKA, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu değerleri, dış politikayı daha etkin hale getirmek amacıyla kullanmakta ve bu yönde çaba göstermektedir.

TİKA, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile karşılaştığı yeni dönemde Kamu Diplomasisi kapsamında hayata geçirdiği ilk kurum olarak ele alınabilir. TİKA'nın kuruluş amaçlarında stratejik olarak Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan Türki Cumhuriyetlere dış yardımda bulunmak vardır.¹⁵ Yitik kardeşleri ile kucaklaşma coşkusu ve biraz da dışarıdan kendisine biçilen “*model ülke*” rolü bu tür bir oluşumu gerekli kılmıştır. Türkiye, bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin alt yapılarının oluşturulmasında, insan gücü temininde ve piyasa ekonomisine geçişte ilk yardım yapan ülke olmuştur.¹⁶ Akçay, Türkiye'nin Türk Dünyası'na yönelik faaliyetlerde bulunma-

¹¹ E. Doğan, “Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtları Üzerine” içinde Abdullah Özkan ve Tuğçe Ersoy Öztürk (edts), *Kamu Diplomasisi*, Tasam Yayınları, İstanbul 2012, s. 13.

¹² H. Başar, *Türkiye'nin Kamu Diplomasisi: “Bir Örnek Çalışma TRT”*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s. 12.

¹³ Ş. Adıyaman, “TİKA, Türkiye'nin Küresel Dış Politika Enstrümanı”, 29.05.2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1161/-tika-#.WNrR3CwUbc>, (Erişim Tarihi: 15.03.2017).

¹⁴ <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (Erişim Tarihi: 28.03.2017).

¹⁵ E. Akçay, *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s. 64.

¹⁶ Ö. Kabasakal, “Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Kalkınmalarında TİKA'nın Rolü”, *DTM Dergisi*, Ocak Özel Sayısı 2002, s. 18.

sının arka planında “İran’ın Şiilik eksenli yardım faaliyetleri, ABD’nin güvenlik eksenli yakınlaşma ve konuşlanma girişimleri ve Suudi kaynaklı Vahhabilik yanlısı yardım çalışmaları” karşısında, Türkiye’nin milli ve dini reflekslerle Türk Dünyası’na yönelmesinin elzem bir dış politik öncelik haline gelmesi olduğunu ifade eder.¹⁷ Bu yaklaşım TİKA’nın faaliyetlerini öncelleyen itici gücün etnik köken olduğunu doğrular bir nitelik taşımaktadır. İlk dış yardımların, Türk Dünyası’na yönelik olması ve daha sonra bu yardımların devam etmesi salt ırkçılık düzeyinde bir milliyetçilikten kaynaklanmamaktadır. Çünkü Hoca Ahmet Yesevi’nin aynı zamanda bir İslam âlimi olması yapılan faaliyetin dini bir bağdan tamamen soyutlanamayacağı anlamını da taşımaktadır. Aynı zamanda, TİKA’nın kendi resmi internet sitesinde belirtildiği gibi “ortak bir dile, ortak bir hafızaya ve ortak bir kültüre” sahip olmak üzerinden faaliyetlerin yürütülmesi hem dil, hem hafıza ve hem de kültür unsurlarının kesişim noktasının Türklük olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. TİKA’nın Moğolistan’daki 1994’ten beri yürüttüğü Türklerin tarih sahnesindeki ilk kitabelerinden olan Orhun Anıtları’nın ortaya çıkarılması ve restorasyonu yapılarak ve günümüze kazandırılması (Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi-MOTAP) bu kapsamda verilebilecek en önemli örneklerden birini oluşturmaktadır.¹⁸

Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasındaki dönemde Türk Cumhuriyetleri’nin yeniden yapılanmalarına katkıda bulunmak amacıyla kurulan TİKA, 27 Ocak 1992 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 21124 sayılı kanun hükmünde kararname ile birlikte faaliyetlerine başlamıştır. İlk kurulduğu dönemde TİKA, Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olan ve ulus aşırı yardım teşkilatı niteliğine sahip bir kurum niteliği taşımaktadır. 28 Mayıs 1999 tarihinde TİKA, Başbakanlığa bağlanmıştır. O günden bugüne gelene dek TİKA’nın faaliyetleri Başbakanlık altında gerçekleşmektedir. TİKA kurumunun sorumluluğu ise Başbakan Yardımcılığı’ndadır.¹⁹

TİKA ile ilgili araştırma yapılırken değinilmesi gereken hususların başında kurumla ilgili yasal düzenlemelerdir. Buna göre 28103 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 656 sayılı kanun hükmünde kararname ile TİKA teşkilatlandırılmıştır. Bu kanun hükmünde kararname 2011 yılının Kasım ayında yürürlüğe girmiştir. TİKA’nın görev ve yetkilerine ilişkin düzenlemeler de yine 656 sayılı kanun hükmünde kararname ile birlikte gerçekleşmiştir. İfade edilen kanun hükmünde kararnamenin yanında 2004, 2007, 2010 ve 2012 yıllarında Bakanlar Kurulu Kararı ile TİKA’ya yönelik kanun hükmünde kararnamelerin olduğu bilinmektedir.²⁰

TİKA’nın görevleri başta Türk dilinin konuşulduğu ülkelerle olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerle ekonomik, mali, ticari, eğitim, sosyal ve kültürel

¹⁷ Akçay, *aynı yer*.

¹⁸ Dağ, “a.g.m.”, s. 50.

¹⁹ E. Ulutan, *Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’na Bakış*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 11.

²⁰ H. Keskin, *Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nun (TİKA) Türk Dış Politikasındaki Rolü*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2016, s. 14.

alanlarda işbirliği yapmak ve söz konusu ülkelere teknik yardımda bulunmaktır. 656 sayılı KHK kuruma yurt dışında bulunan ortak tarihi, kültürel ve toplumsal mirasın ve değerlerin korunmasına, toplumlar arası ön yargıların giderilmesine ve medeniyetler arası diyalogun güçlendirilmesine yönelik sosyal, kültürel çalışmaları uygulamak görevi de verilmiştir. Bu kapsamda birçok eserin restorasyonu yapılmıştır. Bu eserler büyük ölçüde Türk tarih ve kültürünün yurt dışındaki yadigarları olması hasebiyle mali ve siyasi öncelikler açısından terk edilmişlikleri de sona ermiştir. Hatta bu eserlerin onarılıp açılışı Osmanlı'nın yeniden dönüşü olarak da görülmüştür. Özellikle Balkanlar'daki Müslüman topluluklar için bu oldukça sevindirici bir etki de yapmıştır.²¹ Kurum, ayrıca Türkiye'nin tanıtımı, Türkçe'nin kullanımının yaygınlaştırılması amacıyla gelişmekte olan ülkelere teknik ve kalkınma yardımları konusunda bilgi ve teknik destek sağlamayı kendisine amaç olarak belirlemiştir.²²

TİKA çalışmalarını, bölgesel, ülkesel ve özel projeler bazında yürütmektedir. Proje üretimi ve uygulama aşamalarında, koordinasyon ve işbirliği önemli bir rol oynamaktadır. İşbirliği yapılması hedeflenen ülke ya da topluluklardan gelen talepler, kurum ve kuruluşlarının ve STK'larının görüşüne sunulmakta, bunlardan gelen katkılar dikkate alınarak proje hazırlanmaktadır.²³ Bu karşı tarafın görüşlerine verilen önem, yumuşak güç ve kamu diplomasisinin ruhuna uygun bir yaklaşımdır.

Kuruluşundan bugüne kadar olan sürede dönemlere göre inceleme yapmak istenirse TİKA iki dönem özelinde ele alınabilir. Kuruluşu olan 1992'den 2002 yılına kadar olan dönem TİKA'nın tecrübe kazandığı dönem olarak nitelendirilebilir.²⁴ Böyle adlandırılmış olması kurumun kuruluş dönemi olması itibarıyla son derece olağan karşılanmalıdır. 2002 yılından bugüne kadar olan dönem ise TİKA'nın faaliyetlerini hızlandırdığı dönemdir. Türkiye'nin dış politikasındaki değişikliklerin yaşandığı dönem olan ikinci dönemin TİKA'nın faaliyetlerinin hızlanmasındaki temel etken olduğunun yinelenmesinde fayda vardır.²⁵ İkinci dönemin AK Parti iktidarına denk gelmesi ve değişimdeki siyasi etkinin de tamamıyla söz konusu partiye ve onun hükümetlerine ait olduğu kuşkusuz yadsınamaz.

1992-1999 arasındaki faaliyetlerine baktığımızda Bosna Hersek haricinde açılan tüm Koordinasyon Ofisleri Eski SSCB ülkeleri olmuştur. Bu dönemde temel işlev yardım faaliyetleridir. Ancak burada ekonomik ve ticari bir getiri hesaplanmamış, belirli bir stratejiden yoksun yardımlar yapılmıştır. Temel amaç etnik, dini ve dil yakınlığı bulunan ülkeleri Rus nüfuzundan mümkün

²¹ <http://haber.akademikperspektif.com/2017/02/15/turkiye-balkanlardaki-osmanli-yagidari-eserlere-sahip-cikiyor/>, Erişilme tarihi: 03.04.2017.

²² A.N. Yılmaz - G. Kılıçoğlu, "Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 71, 2015, s. 195.

²³ R. Erdağ, "Türkiye'nin Kalkınma Yardımları ve TİKA", içinde Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (der), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 248.

²⁴ T. Kardaş ve R. Erdağ, "Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, s. 171.

²⁵ Keskin, *a.g.e.*, s. 15-16.

olduğunca uzaklaştırmak olmuştur. Bu dönemde kurumun kısıtlı yapısı ve düşük bütçesi istenilen faydanın alınmasını engellemiştir.

Ayrıca iç politikada koalisyon hükümetlerinin varlığı nedeniyle kurumlar arası rekabet ve çekişmeden olumsuz etkilenen TİKA, 2000'li yılların başına kadar durağan bir çizgide faaliyet yürütmüştür.²⁶ Her şeye rağmen TİKA faaliyetleri ile ülkenin tanınmasına katkıda bulunmuş, yakınlaşılacak ve ilişki kurulmak istenen ülkelere Türkiye'nin uzanan eli, açık kapısı olmuştur.

1999 yılında kurum Başbakanlığa bağlanmıştır. 2000'li yıllar itibarı ile Türkiye'nin dış politikada izlediği açılım ve değişim politikaları TİKA'ya ve faaliyetlerine de sirayet etmiş, 2002-2011 yılları arasında bu döneme kadar olan faaliyetlerini 4 katına çıkarmayı başarmıştır. 2 Kasım 2011 tarih ve 28103 sayılı Resmî Gazete'de yer alan 656 sayılı kanun hükmünde kararname ile "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı" adı altında yeniden yapılandırılmıştır. TİKA'nın kurulmasıyla beraber, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki, yeni bağımsız devletler odak noktası iken, bu eğilim yakın dönemde, kalkınma ortaklığının Ortadoğu, Afrika ve Asya'daki ülkeleri de içeren, daha geniş bir coğrafyayı kapsamıyla hızlı bir dönüşüm yaşamıştır.²⁷ TİKA'nın Afrika, Avrupa ve Asya kıtasındaki 54 ülkede 56 koordinasyon ofisi²⁸ bulunmaktadır.²⁹ Ayrıca 6 irtibat ofisi bulunmaktadır.³⁰ İrtibat ofisleri ile TİKA faaliyet sahalarına Amerika kıtasını da eklemiş bulunmaktadır.

TİKA son dönem Türk dış politikasının göstermiş olduğu Afrika açılımına paralel olarak Sahraaltı Afrika bölgesindeki etkinliğini arttırmaya başlamıştır. TİKA, 2005 yılına kadar dünyanın birçok yerinde çeşitli koordinatörlüklere sahip iken Sahraaltı'nda hiçbir temsil kabiliyeti bulunmamaktaydı. Bu eksikliğin giderilmesi adına TİKA'nın bölgedeki ilk koordinatörlüğü 2005 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'ya açılmıştır. Bunu, 2006 yılında Sudan ve 2007 yılında Senegal'de açılan TİKA koordinatörlükleri izlemiştir. 2011 yılında Somali'de, 2012 yılında ise Kenya'da açılan koordinatörlük ile TİKA'nın Sahraaltı Afrika'da koordinatörlük sayısı 5'e yükselmiştir.³¹

²⁶ S. Karagül, "Türkiye'nin Balkanlardaki "Yumuşak Güç" Perspektifi: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s. 88.

²⁷ T. Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2012, s. 23-37.

²⁸ Afganistan Kabil, Afganistan Mezar-ı Şerif, Arnavutluk, Azerbaycan, Bangladeş, Bosna Hersek, Bulgaristan (kurulma aşamasında), Cezayir, Cibuti, Çad, Etiyopya, Filipinler, Filistin, Güney Sudan (kurulma aşamasında), Gine, Gürcistan, Hırvatistan, Irak (kurulma aşamasında), Kamerun, Karadağ, Kazakistan, Kenya, Kırgızistan, Kolombiya, Komorlar Birliği (kurulma aşamasında), Kosova, Libya, Lübnan, Macaristan, Makedonya, Meksika, Mısır, Moğolistan, Moldova, Mozambik (kurulma aşamasında), Myanmar, Namibya, Nijer, Nijerya (kurulma aşamasında), Özbekistan, Pakistan, Romanya, Senegal, Sırbistan, Somali, Sudan, Suriye (ülkenin içerisinde bulunduğu özel şartlar sebebiyle hâlihazırda aktif değil), Tacikistan, Tanzanya, Tunus, Türkmenistan, Uganda (kurulma aşamasında), Ukrayna Kırım, Ukrayna Kiev, Ürdün, Yemen.

²⁹ TİKA, *İdare Faaliyet Raporu*, Ankara 2016, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/03/2016%20IdareFaaliyetRaporu/Idare%20Rapor_2016_WebFormati.pdf, (Erişim Tarihi: 27.03.2017).

³⁰ Filistin Gazze, Yemen Aden, Somali Hargeisa, Libya Bingazi (aktif değil), Sudan Nyala (aktif değil), Kazakistan Almatı.

³¹ A.O. Mert, *Türkiye'nin Sahraaltı Afrika Ülkelerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri (2005-2011)*, YTB Uzmanlık Tezi, Ankara 2012, s. 82.

AK Parti hükümetleri ile yumuşak güç kullanımı elle tutulur hale gelmiştir. Davutoğlu'nun AK Parti Genel Başkanı seçildiği genel kongrede, çerçevesini çizdiği medeniyet kavramı söz konusu farkına varılan yumuşak gücün itici gücü olarak değerlendirilebilir. Çizilen çerçevenin dış politikadaki uygulama alanları TİKA'nın faaliyet alanları ile nerdeyse örtüşmektedir.

Ortak etnik mensubiyetten sonra, 1990'lardan 2000'lere geçişte Türkiye'nin tecrübe ettiği siyasal dönüşüm ortak dini mensubiyetin olduğu coğrafyalarda da TİKA'nın faaliyet yürütmesinde etkin rol oynamıştır. Siyasal ve ekonomik istikrarın göreceli olarak sağlandığı AK Parti hükümetleri döneminde hem partinin muhafazakâr demokrat kimliği hem de yaşanan ekonomik büyüme ve pro-aktif dış politikanın bir sonucu olarak bölge ülkeleriyle etkileşimden dolayı, kullanılan medeniyet kavramı daha altı doldurulabilir bir kavram haline gelmiştir. Etnik köken ve ortak dini mensubiyetin Türkiye'yi sürüklediği alanlar genişledikçe, tarihi referanslara dayalı otomatik bir refleks geliştirilmiş ve yeni Osmanlılık kavramı ortaya atılmıştır.³²

Tablo 1. TİKA Ana Hizmet Birimlerinin Toplam Harcamalar İçerisindeki Oranları

Orta Doğu ve Afrika Dairesi Başkanlığı	% 44,51
Balkanlar ve Doğu Avrupa Dairesi Başkanlığı	% 11,04
Orta Asya ve Kafkaslar Dairesi Başkanlığı	% 9,92
Dış İlişkiler ve Ortaklıklar Dairesi Başkanlığı	% 8,95
Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Latin Amerika Dairesi Başkanlığı	%2,43

Kaynak: TİKA (2016). **2016 İdare Faaliyet Raporu**

Tablo 1. incelendiğinde görüleceği üzere kurumun kuruluş gayesi olarak öne çıkan Orta Asya ve Kafkasların harcamalardaki payı % 9,92'lere kadar düşmüştür. Orta Doğu ve Afrika için harcanan miktar ise toplam harcamanın neredeyse yarısı kadar olmuştur. Bunda 2005 yılında gündeme gelen Afrika açılımının büyük katkısı vardır.³³ Bu tarihten sonra birçok alanda Afrika'ya yardım eli uzatılmıştır. Afrika ülkelerinde yeni büyükelçilikler açılması, TİKA'nın buralarda faaliyet yapmasını kolaylaştırmıştır. 1994-2002 arası döneme kıyaslandığında 2003-2015 arasında TİKA bütçesi 30 kat arttırılmıştır.³⁴ Kurumun bütçesi arttıkça yaptığı dış yardım oranının da arttığı görülmektedir.

TİKA'nın yürütmekte olduğu faaliyetler, özellikle yeniden yapılanma sürecinde Türk dış politikasının etkinliğini kazanmasında etkili olmuştur. Buna göre TİKA'nın projeleri ve faaliyetleri ile birlikte Türkiye'nin sahip olduğu tarihi ve kültürel miras da kullanılarak Türk toplumunun ve değerlerinin hatırlatılmasına katkıda bulunulduğu söylenebilir.³⁵

³² Dağ, *a.g.e.*, s. 51.

³³ Y. Türk, *Küresel ve Bölgesel Yeniden Yapılanma Sürecinde Güçlü Dış Politika*, Mavi Ofset Basım Yayın, İstanbul 2014, s. 96.

³⁴ <http://www.tika.gov.tr/upload/publication/tika%20annecocuk.pdf>, (Erişilme Tarihi: 28.03.2017).

³⁵ Karagül, "a.g.m.", s. 98.

TİKA'nın ne ortak etnik köken, ne ortak dini mensubiyet ne de ortak tarihi, kültürel ve coğrafyayı paylaşmadığı alanlarda gösterdiği faaliyetler hinterland dışı faaliyetler olarak önümüzde durmaktadır. Bu durumun AK Parti hükümetlerinin uygulamaya çalıştığı medeniyet kavramında nereye oturduğu ayrı bir çalışma gerektirmektedir. İlk bakışta medeniyet kavramının bileşenlerinden olan dinin yardımıyla bulunma konusundaki tavsiyesinin düstur alındığı akla gelebilir veya orta ölçekli bir devlet olma çabalarının bir yansıması da olabilir.³⁶ Biz bu tanımlamayı *orta ölçekli ama etkin ve küresel bir devlet* olma şeklinde düzeltmeyi de uygun gördüğümüzü ve bunun mevcut fotoğrafı daha iyi yansıttığını da belirtmeyi gerekli görmekteyiz.

Sonuç

Sovyet sonrası dönemde özellikle Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak kurulan TİKA, AK Parti döneminde faaliyet coğrafyasını genişletmiştir. Osmanlı coğrafyası olarak görülen Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika ülkelerine yönelik faaliyetler, Osmanlı coğrafyası tanımını da aşacak şekilde genişlemiştir. Nitekim Türk dış politikasında önem ve öncelik açısından son sıralarda yer alan Latin Amerika da AK Parti döneminde bir açılım alanı olmuştur ve TİKA da bu anlamda rolünü bu bölgede de oldukça iyi oynamıştır. Kuşkusuz Latin Amerika'nın özgünlüğü bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır ve biz ilgilenenler için Diyanet İşleri'nin bölgedeki konumu için sunduğumuz *"Türkiye'nin Latin Amerika Açılımlında Bir Yumuşak Güç Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı"* adlı makalemizi okumalarını tavsiye ederiz.³⁷ TİKA'nın Latin Amerika coğrafyasında da yaptığı yardımlar, eğitim ve kültürel faaliyetler Türkiye'nin yumuşak gücünü belirginleştirmiştir. Öte yandan Türk cumhuriyetlerine ayrılan bütçenin yıllar içerisinde giderek azalması kurumun kuruluş dönemindeki amaç ve faaliyetlerinden sapma olarak görülerek bir eleştiri konusu olmuştur.

Ak Parti döneminde TİKA'nın kurumsal yapısında da değişiklikler olmuştur. Kurum başbakanlığa bağlanmıştır. Görevlerinin bir kısmı YTB, Yunus Emre Enstitüsü ve KDK'ya devredilmiştir. Kurum adını daha çok kalkınma yardımları vesilesi ile duyurmaya başlamıştır. Bir teknik yardım kuruluşu özellikleri taşımaya başlamıştır. Eğitim alanında daha çok okul, sınıf, laboratuvar inşasında veya buralara malzeme sağlama konusunda faaliyet göstermiştir.

TİKA, sağlık hizmetleri de sunmuş, hastane, ameliyathane inşa etme, ambulans ve tıbbi malzeme hibesi, doktor görevlendirme, sağlık taramaları yapma gibi görevler üstlenmiştir.

Özellikle Afrika'da su kuyuları ve içme suyu tesisleri ile susuzluk sorununa çözüm bulmaya çalışmıştır. Yol yapımından, iletişim alt yapısı kurmaya, enerji üretimi ve dağıtımından bankacılığa kadar pek çok alanda çalışmalar yapmıştır.

³⁶ Dağ, "a.g.m.", s. 53.

³⁷ A.N. Yılmaz - G. Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Latin Amerika Açılımlında Bir Yumuşak Güç Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı", *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCRSS)*, vol. 6, issue 1, 2016.

Ayrıca çeşitli sivil toplum kuruluşları ile uluslararası örgütlerle işbirliğine gidilmiştir. Birçok tarihi eserin onarımı, restorasyonu yapılmıştır.

AK Parti'nin ideolojik ve politik perspektifine göre şekillenen dış politika anlayışında en önemli kurumlardan biri haline gelen TİKA'nın bir yumuşak güç ve kamu diplomasisi aracı olarak etkin bir rol oynamaya başladığı tartışılmaz bir gerçekliktir. Ama göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus da TİKA'nın faaliyet sahası ve bunun bize ve başkalarına ne ifade ettiği olmalıdır. Başlangıçta faaliyet alanı ağırlıklı olarak eski Sovyetler coğrafyasındaki Türk cumhuriyetleri iken AK Parti döneminde bu alanın dışına çıkmış ve hatta günümüz itibarıyla ağırlık alanı Ortadoğu ve Afrika'ya kaymıştır. Fonlarının yaklaşık yarısını bu alana kaydıran TİKA'nın İslam coğrafyasında etkinlik artırmaya mı çalıştığını sorgulatmaktadır ama Afrika'da Müslüman olmayan ülke ve bölgelerdeki faaliyetler bu tezi çürütmektedir. Nitekim halihazırda koordinatörlük merkezini kurulma aşamasında olduğu hiç Müslüman'ın yaşamadığı Sudan'dan ayrılan Güney Sudan buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Müslüman nüfusun azınlık olduğu ve yüzde yirmilerin altında bir oran teşkil ettiği Mozambik ve Kamerun ofislerinin mevcudiyeti de bu iddia ile çelişmektedir. Afrika coğrafyası dışında ve Osmanlı coğrafyasına girmediği halde TİKA'nın faaliyet yürüttüğü ülkeler de benzer ilginçliği bize göstermektedir. Bu durumda TİKA'nın faaliyet alanını her ne kadar kültür, tarih, dil ve dini parametrelerce belirlendiği görülse de mevcut durumun bu parametrelerin dışına bile taşıdığını göstermektedir. Bu sebeplerle TİKA'nın artık evrensel değerlerle hareket eden küresel bir yardımlaşma kurumuna dönüşmekte olduğu da söylenebilir.

Kaynaklar

ADİYAMAN, Ş.: "TİKA, Türkiye'nin Küresel Dış Politika Enstrümanı", 29.05.2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1161/-tika-#.WNR3CuwUbc>, (Erişim Tarihi: 15.03.2017).

AKÇAY, E.: *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

AKHUNDOVA, J.: *Rusya'nın Yumuşak Güç Politikaları: Mevzuat, Kurumlar, Politikalar*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2015.

AYDEMİR, E.: *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2016.

BAŞAR, H.: *Türkiye'nin Kamu Diplomasisi: "Bir Örnek Çalışma TRT"*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

ÇAVUŞ, T.: "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 2012, s. 23-37.

DAĞ, R.: "Dış Yardımların Sınırlarını Belirleyen Medeniyet Kavramının Bileşenleri", *SBARD*, 14 (27), Bahar 2016, s. 41-57.

DOĞAN, E.: "Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtları Üzerine", İçinde A. Özkan & T.E. Öztürk (edts), *Kamu Diplomasisi*, Tasam Yayınları, İstanbul 2012.

ERDAĞ, R.: “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları ve TİKA”, içinde Mehmet Şahin - B. Senem Çevik (der), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.

KABASAKAL, Ö.: “Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Kalkınmalarında TİKA’nın Rolü”, *DTM Dergisi*, DTM Yayınları, Ocak Özel Sayısı, 2002, ss. 12-18.

KARAGÜL, S.: “Türkiye’nin Balkanlardaki “Yumuşak Güç” Perspektifi: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (1), 2013, ss. 79-102.

KARDAŞ, T. - ERDAĞ, R.: “Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 2012, ss. 167-194.

KESKİN, H.: *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nun (TİKA) Türk Dış Politikasındaki Rolü*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2016.

MERT, A.O.: *Türkiye’nin Sahraaltı Afrika Ülkelerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri (2005-2011)*, YTB Uzmanlık Tezi, Ankara 2012.

MORGENTHAU, H.J.: *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, McGraw Hill, New York 1985.

NYE, J.: *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2003.

NYE, J.: *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York 2004.

OKTAY, E.G.: “NATO’nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi’nin Artan Rolü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (34), Yaz 2012, s. 125-149.

OTMAZGIN, N.K.: “Contesting Soft Power: Japanese Popular Culture in East and South East Asia”, *International Relations of Asia Pasific*, 8 (1), 2008, ss. 73- 101.

ÖZKAN, A.: “Giriş”, içinde Abdullah Özkan - Tuğçe Ersoy Öztürk (eds), *Kamu Diplomasisi*, Tasam Yayınları, İstanbul 2012.

TİKA, *İdare Faaliyet Raporu*, Ankara 2016, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/03/2016%20IdareFaaliyetRaporu/İdare%20Rapor_2016_WebFormati.pdf, Erişim Tarihi: 27.03.2017.

TÜRK, Y.: *Küresel ve Bölgesel Yeniden Yapılanma Sürecinde Güçlü Dış Politika*, Mavi Ofset Basım Yayın, İstanbul 2014.

ULUTAN, E.: *Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’na Bakış*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

YILMAZ, A.N. - KILIÇOĞLU, G.: “Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi: Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 71, 2015, s. 174-203.

YILMAZ, A.N. - KILIÇOĞLU, G.: “Türkiye’nin Latin Amerika Açılımlarında Bir Yumuşak Güç Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCRSS)*, vol. 6, issue 1, 2016.

İnternet Kaynakları

<http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, Erişim tarihi: 28.03.2017.

<http://www.tika.gov.tr/upload/publication/tika%20annecocuk.pdf>, Erişim tarihi: 28.03.2017.

<http://haber.akademikperspektif.com/2017/02/15/turkiye-balkanlardaki-osmanli-yagidari-eserlere-sahip-cikiyor/>, Erişim tarihi: 03.04.2017.

AİLENİN SATIN ALMA KARARLARINDA KADININ ROLÜ VE KAZAK AİLELERİ ÜZERİNE KAZAKİSTAN'DA BİR UYGULAMA*

Yrd. Doç. Dr. İlhami VURAL** - Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ***

Öz

Bu çalışmada satın alma karar sürecinde aile üyelerinin etkileri, satın alma karar sürecinin aşamaları ve ürün türleri ile ilişkili olarak incelenmiştir. Bu çalışmada, Güney Kazakistan'ın en büyük üç şehrinde (Çimkent, Türkistan ve Kentav) yaşayan ailelerin satın alma kararlarında kadının rolü araştırılmıştır. Araştırmanın verileri anket yöntemi ile Çimkent, Türkistan ve Kentav'da yaşayan toplam 453 aileden toplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile farklılıkları ölçmek için T Testi (Independent Samples) uygulanmıştır. Sonuçlar, aile üyelerinin satın alma karar ve faaliyetlerindeki etkilerinin satın alma süreci aşamalarına ve ürünün türüne göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini, Kazak ailelerde satın alma kararlarının birlikte verildiğini göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Tüketici Davranışı, Aile Satın Alma Karar Süreci, Kadının Rolü, Kazakistan.

Research On The Role Of Women On Purchase Decision-Making Process Of Kazakh Families In Kazakhstan

Abstract

In this study, the influence of family members on purchase decision-making process was investigated in relation to the stages of this process and product types. More specifically, the role of women on the purchase decision-making process of families living in three biggest cities of Kazakhstan-Shymkent, Turkistan and Kentav- were explored. To this end, data were gathered from 453 families living in these three cities via a questionnaire. The data obtained from this study were analyzed using statistical software package, frequency

* IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 26-28 Nisan 2017, Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ivural@erciyes.edu.tr

*** Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, kgullu@erciyes.edu.tr

distributions were calculated, and T Test (Independent Samples) was applied to measure the differences between the variables. The results indicated that the effects of family members differ significantly in terms of both the stages of decision-making process and product types.

Keywords: Consumer Behavior, Family Purchase Decision-Making Process, Role Of Women, Kazakhstan.

Giriş

Toplumsal yapının en temel yapı taşı olan aile sosyolojik bir birimi ifade etmekle birlikte kendi kültürü içerisinde bireylerin davranışlarına yön verme fonksiyonu gereği iktisadi bir birimi de ifade etmektedir. Çünkü bireyler, aile ve toplum sonuçta tüketim için talep yapısını oluşturmaktadırlar. Bu yapı içerisinde satın alma karar süreci ve bu süreçteki tüketici davranış biçimleri etkili olmaktadır. Bu itibarla, tüketici davranışlarını incelemek, hedef pazarın tespit edilmesinde ve pazarlama karmasının oluşturulmasında ve tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için gerekli bilgilerin toplanması anlamına gelmektedir.¹ Söz konusu bilgiler, hem akademisyenler için hem de sektör için önemli bir ilgi odağı ve çalışma alanı oluşturmaktadır. Tüketici davranışı, ihtiyaç ve arzularını tatmin etmek amacıyla bireyler veya grupların ürünler, hizmetler, fikirler veya deneyimleri seçme, satın alma, kullanma ve kullanım sonrası elden çıkarılması süreçlerini kapsayan davranışlardır.² İnsan varlığı bireyin hem fizyolojik hem psikolojik ve sosyolojik boyutları içermesinden dolayı anlaşılması zor karmaşık davranışlar bütünü ifade etmektedir. İnsan davranışlarının ölçme ve değerlendirmenin zorluğu ve insan davranışının hem iç hem de dış faktörlerle belirlenmesi, tüketiciyi pazarlama sisteminin anlaşılması en zor ve en karmaşık elemanı yapmaktadır.³ Ailenin ve ailedeki bireylerin davranışlarını incelemek söz konusu zorluğu aşmak üzere önemli bir adımı teşkil etmektedir. Ailelerin, tüketici davranışı sürecinde, ürün veya hizmetlerin satın alma sürecinde karar birimi olması ve en küçük toplumsal grup olması hasebiyle tüketicinin satın alma davranışında eleştiri ve tavsiyelerde bulunması olmak üzere iki temel rolü yer almaktadır.⁴ Aile ekonomik yapısı ve kültürel değerlerinin modern yaşamın etkisiyle yeniden şekillenmesi tüketicinin satın alma karar sürecine de yansımış, erkeğin ve kadının rolünü yeniden tayin etmiştir. Kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi, kariyer yaparak iş dünyasında yerlerini almaları ailede kadının çalışmasıyla ailenin çift gelire yükselmesi gibi değişimler kadının toplumsal rolünü değiştirmiş ve aile bireylerinin satın alma karar sürecindeki geleneksel etkilerine ve rol yapılarına yeni boyutlar kazandırmıştır.⁵

¹ Aysel Erciş - Sevtaç Ünal - Polat Can, "Yaşam Tarzlarının Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Rolü", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, Haziran 2007, s. 281-311.

² A. Hamdi İslamoğlu - Remzi Altunışık, *Tüketici Davranışları*, Beta Basım Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2013.

³ Ahmet Hamdi İslamoğlu, *Tüketici Davranışları*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2003.

⁴ İlhan Cemalçılar, *Pazarlama Kavramlar ve Kararlar*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1998.

⁵ Christia K.C. Lee - E. Beatty Sharon, "Family Structure and Influence in Family Decision Making", *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 19, No. 1, 2002, s. 24-41; Dipti Nanda - Clark Huand

Tüketici, tatmin edilecek ihtiyacı, harcayacak parası ve harcama isteği olan kişi, kurum ve kuruluşları ifade etmektedir.⁶ Tüketim ise insanların ihtiyaç ve isteklerinin tatmini için belirli bir zaman aralığında kaynakların kullanılması olayıdır.⁷ Tüketici davranışını etkileyen sosyal faktörler arasında yer alan aile, üyeleri arasındaki ilişkiler ve etkileşim yönünden sosyal bir grup, sosyal ve ekonomik yönden bir birlik, sosyal yaşamın temel göstergelerinden biri olarak bir örgüt, üyelerin ihtiyaçlarının karşılanması için sistematik kuralları bulunan sosyal bir kurum olarak ifade edilebilir.⁸ Ailelerde satın alma kararları karşılıklı etkileşimler ile fikir alışverişlerinde bulunma sonucunda ortak karar verme ile gerçekleşirken, tek başına yaşayan kişilerde ise satın alma kararını verme, ürünü kullanma ve değerlendirme aşamalarının tamamında tek başına gerçekleştirmektedir.⁹

Bu çalışmada, tüketici satın alma karar sürecinde aile bireyleri içerisinde kadının rolü incelenmiştir. Aile bireylerinin satın alma karar sürecindeki rollerini ve etkinliklerini bilmek ve söz konusu süreçte yaşanan değişimleri takip etmek hedef pazarın tespit edilmesinde ve pazarlama karmasının oluşturulmasında ve tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerinin doğru bir şekilde karşılanmasında rehber olacaktır.

1. Literatür İncelemesi

Ailede karar verme süreci konusundaki araştırmalar 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır.¹⁰ Ailede eşlerin satın alma karar sürecinde etkisi üzerine Davis ve Rigaux yaptıkları araştırmada eşlerin ailede farklı rollerde uzmanlaştığını, satın alma karar sürecinin farklı safhalarında ve farklı ürünlerde her birinin etki derecesinin farklılık gösterdiği sonucuna varmışlardır.¹¹ Bulgular, kadınların ev ihtiyaçlarının karşılanmasında ve mobilya konusunda problem tanımlama ve bilgi toplama sürecinde daha etkin, buna karşılık kocaların otomobil alımı konusunda bilgi toplama aşamasında daha etkin ancak problem tanımlama ve son kararı verme aşamalarında daha pasif olduklarını, ev satın alma konusunda ise eşlerin ortak karar verdiklerini ortaya koymuştur. Putnam ve Davidson ailede satın alma karar sürecinde değişimlerin olduğunu

Billy Bai, "Exploring Family Roles in Purchasing Decisions During Vacation Planning: Review and Discussions for Future Research", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, Vol: 20, Sayı: (3/4), 2006, s. 107-125.

⁶ İsmet Mucuk, *Pazarlama İlkeleri ve Örnek Olaylar*, Türkmen Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 1999.

⁷ G. Bannock ve diğerleri, "The Penguin Dictionary of Economics", *Penguin Books*, 4. Edition, London 1987.

⁸ Serap Çakıcı, *Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Ailelerin Aile İşlevlerinin Anne-Çocuk İlişkilerine Etkisinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

⁹ Bülent Bayraktar - Saniye Uçkaç, "Kırgızistan Bişkek'te Ailelerin Satın Alma Kararlarında Çocukların Rolü", *MANAS Journal of Social Studies (MJSR)*, Cilt: 4, Sayı: 5, 2015, s. 212-229.

¹⁰ Ekrem Cengiz, "Satın Alma Kararlarında Ailedeki Eşlerin Etkisi ve Bu Etkiyi Şekillendiren Değişkenler", *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2009, s. 207-228.

¹¹ Harry L. Davis, "Dimensions of Marital Roles in Consumer Decision-Making", *Journal of Marketing Research*, 7 (May), 1970, s. 168-177; Harry L. Davis - Benny P. Rigaux, "Perception of Marital Roles in Decision Processes", *Journal of Consumer Research*, 1 (June), 1974, s. 51-62.

ve otomobil, ev gibi eskiden koca baskın etkiyle satın alınan ürünlerin müşterek verilen kararlar satın alınmaya başlandığını,¹² Mohan ailede kocaların otomobil, sigorta ve televizyon satın alma kararlarında, kadınların ise elbise, beyaz eşya satın alımında söz sahibi olduklarını sadece ipotek konusunda müşterek kara verdiklerini,¹³ Ford ve diğerleri Amerikan ve Çin hane halkı üzerinde yaptıkları araştırmalarında ataerkil yapıdaki Çin halkında süreçte kocaların daha çok söz sahibi olduğunu, süreçte kadınların etkin olduğu ve müşterekliğin ise nadiren söz konusu olduğunu belirlemişlerdir.¹⁴ Satın alma karar sürecinde aile açısından risk oranı yüksek satın almalarda müşterek kararlar önem kazanmaktadır.¹⁵

Panteleymonova¹⁶ Çuvaşistan'ın başkenti Çeboksarı'da 491 aile üzerinde yaptığı araştırmasında elde edilen sonuçlarda, Çuvaş ailelerinde verilen kararların çoğunlukla karı-kocanın birlikte aldığı sonucunu ortaya koymuştur. Panteleymonova'nın Türkiye ve Çuvaşistan arasında bir karşılaştırma da yaptığı çalışmasının bulguları, Türkiye'de yapılan araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, Çuvaşistan'daki aile sosyal aile yapısı ile Türkiye'deki sosyal aile yapısı arasında farklılık olduğunu, Çuvaşistan'daki aile yapısının satın alma karar sürecinde daha demokratik bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Demokrasi kültürünün yerleştiği gelişmiş ülkelerde müşterek satın alma kararlarının yaygın olması beklenirken aksine bu karar türü her geçen gün azalmaktadır.¹⁷ Bu kültürel değişim satın alma davranışı üzerinde daha çok kadın baskın yönlü etki etmektedir. Günümüzde kadınların artan oranda iş hayatına atılmaları ve ekonomik bağımsızlıklarını ellerine geçirmeleri ailedeki rollerin birbiri içine girmesine neden olmuştur.¹⁸ Genellikle iş hayatına atılma oranlarının yüksek olduğu kültürlerde kadınların araba, beyaz eşya satın alımı gibi koca baskın satın alma yönlü ürünlerde söz sahibi oldukları, benzer biçimde kocaların kadın baskın satın alma yönlü yiyecek, giyecek alımı gibi ürünlerde karar verici oldukları görülmektedir.¹⁹

Türkiye'de yapılan çalışmalarda satın alma karar süreci ve kadın tüketicilerin satın alma davranışları konularında mevcut araştırmalar bulun-

¹² M. Putnam - W.R. Davidson, *Family Purchasing Behavior: Family Roles By Product Category*, Management Horizons Inc., A Division Of Price Waterhouse, Columbus, Oh, 1987.

¹³ M. Mohan, "The Influence of Marital Roles on Consumer Decision Making", *Irish Marketing Review*, Vol: 8, 1995, s. 97-107.

¹⁴ J.B. Ford - M.S. Latour - A. Henthorne, "Perception Of Marital Roleson Purchase Decision Processes: A Crosscultural Study", *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, Vol: 23, Issue: 2, 1995, s. 120-32.

¹⁵ E. Martinez - Y. Polo, "Determining Factorson Family Purchasing Behavior: An Empirical Investigation", *The Journal of Consumer Marketing*, Cilt: 16, Sayı: 5, 1999, s. 461-472.

¹⁶ Elena Panteleymonova, *Ailenin Satın Alma Kararlarında Kadının Rolü ve Çuvaşistan'da Bir Uygulama*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.

¹⁷ S. Commuri - J.W. Gentry, "Opportunities For Family Research İn Marketing", *Academy Of Marketing Science Review*, Vol: 1, 2000, s. 12-19.

¹⁸ Cengiz, "a.g.m.", s. 210-211.

¹⁹ Allen M. Parkman, "Bargaining Over Housework: The Frustrating Situation of Secondary Wage Earners", *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol: 63, Num: 4, 2004, s. 765-769.

maktadır. Nakip ve Yaraş²⁰ belli ürün grupları itibarı ile satın alma karar sürecinde kadının rolünü Kayseri'deki aileler üzerine, Madran ve Kabakçı²¹ üniversitede okuyan kız öğrencilerin tüketici davranışını etkileyen bir faktör olarak yaşam tarzını, Özdemir ve Yaman²² ise cinsiyete göre hedonik alışverişin farklılığını incelemişlerdir. Şanlier ve Şeren²³ tüketicilerin gıda mallarını satın almalarında bilinç düzeylerine ilişkin farklılıkları, Marangoz²⁴ yaşlı tüketicilerin harcama eğilimlerindeki farklılıkları kadın-erkek cinsiyetleri açısından incelemişlerdir. Aygün ve Kazan İstanbul'da yaptıkları araştırmada aile üyelerinin satın alma karar ve faaliyetlerindeki etkilerinin satın alma süreci aşamalarına ve ürününün türüne göre anlamlı farklılıklar gösterdiğine ortaya koymuşlardır.²⁵ Cengiz Trabzon, Ankara, İzmir ve Diyarbakır'da yaşayan bireyler üzerinde yaptığı çalışmada kadın baskın satın alma kararlarının 60 üstü yaşta, ortaokul mezunu olan İzmir ve Ankara'da ikamet eden bireylerde giyecek-yiyecek ve mobilya satın almalarında tespit etmiştir.²⁶ Çetin'in²⁷ Lefke ve Çanakkale'de yaptığı araştırmanın bulgularında satın alma davranışlarında giysi markası tercihlerinin, ailelerin gelir düzeyine bağlı olarak farklılık gösterdiği, ayrıca marka bağımlılığında, tüketicilerin arkadaşlarıyla olan iletişimlerinin satın alma davranışlarını etkilediği görülmüştür. Fırat ve Azmak²⁸ satın alma karar sürecini beyaz eşya grubu ürünler için tüketicilerin marka bağlılığı bağlamında incelemişler ve kadınların satın alma sürecinde yoğun marka tercihinde buldukları görülmüştür. Kitapçı ve Dörtöyl'ün²⁹ Sivas'ta yaptıkları araştırmada 16 ürün gruplarından 8'inde (erkek giyim ve erkek bakım, banka, otomobil, konut, okul, tatil ve sigorta) babanın etkin olduğu, annenin ise 16 ürün grubunun 7'sinde (gıda, temizlik, bayan ve çocuk giyim, bayan bakım, beyaz eşya ve mobilya) etkin rol üstünlüğü görülmüştür. Şahbaz ve Şapcılar Konya'da seyahat acentesi müşterileri üzerine yaptıkları çalış-

²⁰ Mahir Nakip - Eyup Yaraş, "Ailenin Satın Alma Kararlarında Çalışma Durumuna Göre Kadının Rolü", 4. Ulusal Pazarlama Kongresi, 18-20 Kasım 1999, s. 246-257.

²¹ Canan Madran - Şahsenem Kabakçı, "Tüketici Davranışını Etkileyen Bir Faktör Olarak Yaşam Tarzı: Çukurova Üniversitesinde Okuyan Kız Öğrencilerin Yaşam Tarzı Tiplerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİB Fakültesi Dergisi*, Vol: 17, Num: 1, 2002, s. 81-94.

²² Şuayip Özdemir - Fikret Yaman, "Hedonik Alışverişin Cinsiyete Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Fakültesi Dergisi*, Vol: 2, Num: 2, 2007, s. 81-91.

²³ Nevin Şanlier - Suzan Şeren, "Tüketicilerin Besin Satınalma Bilinçlerinin Değerlendirilmesi", *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 149 (Temmuz-Ağustos-Eylül), 2005, s. 12-29.

²⁴ Mehmet Marangoz, "Yaşlı Tüketiciler ve Yaşlı Tüketicilerin Harcama Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2006, s. 79-96.

²⁵ İnci Aygün - Halim Kazan, "Aile Üyelerinin Aile Satın Alma Kararlarına Etkileri: İstanbul Uygulaması", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 15, 2008, s. 227-248.

²⁶ Cengiz, "a.g.m.", s. 207-228.

²⁷ Kamile Çetin, "Kadın Tüketicilerin Giysi Satın Alma Davranışları ve Marka Bağımlılığı", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, s. 22-40.

²⁸ Aytekin Fırat - Eda Azmak, "Satın Alma Karar Sürecinde Beyaz Eşya Kullanıcılarının Marka Bağlılığı", *KMU İİBF Dergisi*, Aralık Sayısı, 2007, s. 251-264.

²⁹ Olgun Kitapçı - İ. Taylan Dörtöyl, "Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Aile Bireylerinin Etkileri: Kadının Değişen Rolü Sivas İlinde Bir Uygulama", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 331-348.

malarında aile faktörü ile tüketicilerin seyahat acentelerinden satın aldıkları ürün/hizmet türleri, seyahat acentelerini tercih etme nedenleri ve seyahat acenteleri seçiminde etkili olan bilgi kaynakları arasında farklılıklar tespit etmişlerdir.³⁰ Bayraktar ve Uçkaç³¹ Bişkek'te yaptıkları araştırmada Kırgız ailelerin satın alma kararlarında çocukların rolünü belirlemişlerdir. Bulgular, kız çocukların isteklerinin satın alma karar sürecinde erkek çocuklara göre daha fazla etkili olduğunu ve annenin birçok ürün seçiminde kararı üstlendiğini bununla birlikte çocuk odası takımı, bilgisayar gibi seçimlerde sorumluluk ve risk arttıkça baba ile paylaşımına gittiğini göstermiştir.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çalışma Kazak ailelerinde satın alma karar sürecinde aile bireylerinin rollerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Literatürde satın alma karar sürecinde ailenin rolünü açıklamaya yönelik çok sayıda çalışma olmakla birlikte Kazak ailelerinde satın alma karar sürecinin işleyişi ve bu süreçte kadının rolüne ilişkin yeterince çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu eksiklik bu çalışmanın yapılmasının gerekliliğini ve sonuçlarının önemini ortaya koymaktadır. Araştırmanın amacı Kazakistan'da yaşayan Kazak ailelerin satın alma karar sürecinde aile bireylerinden kadının seçilmiş ürünler bazında satın alma karar sürecinde olan rolünü ortaya koymaktır. Ayrıca satın alma karar sürecinde kadının bazı demografik faktörler arasındaki farklılıkların belirlenmesi de amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın birincil verileri anket metodu ile "bırak ve topla (drop-collect survey)" yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Kazak ailelerinde satın alma karar sürecinde kadının rolünü belirlemek üzere Güney Kazakistan'da bulunan Çimkent, Kentav ve Türkistan şehirlerinde yaşayan ailelere anket uygulanmıştır. Kazakistan'da özellikle anketin yapıldığı Çimkent şehrinde Rusça'nın daha çok konuşulan dil olması diğer şehirlerde yaşayanların da Rusça'yı çok iyi bilmeleri nedeniyle anket soruları Rusça olarak hazırlanmıştır.

Kolayda örnekleme yöntemi ile Şubat-Mart 2015 arası dönemde Çimkent, Kentav ve Türkistan'da yaşayan 500 farklı demografik yapıdaki örneklem çerçevesinde belirlenen kişilere anket uygulanmıştır. Analiz edilebilir durumda 453 anket elde edilmiştir.

Araştırmada değerlendirilen ürün grupları; gıda maddeleri (tüm aile bireyleri tarafından ve sıkça kullanılan ürünler), beyaz eşya (buzdolabı, çamaşır makinası, bulaşık makinası ve fırın), elektronik ürünler (televizyon, bilgisayar, müzik seti ve video), temizlik malzemeleri, giyim eşyası (kadın giyim, erkek giyim ve çocuk giyim) ve mobilya olarak belirlenmiştir.

³⁰ Ramazan Pars Şahbaz - Mustafa Cüneyt Şapçılar, "Satın Alma Karar Sürecini Etkileyen Faktör Olarak Ailenin Seyahat Acenteleri Müşterileri Açısından Analizi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2014, s. 69-86.

³¹ Bayraktar - Uçkaç, "a.g.m.", s. 212-229.

Ölçeğin belirlenmesinde Engel-Kollat-Balckwell modeli esas alınmıştır. Beşli Likert ölçeğe soruların yer verildiği söz konusu model daha önce yapılan çalışmalarda da kullanılmıştır.³²

İstatistiki olarak, öncelikle verilerin frekans dağılımları ve ortalamaları hesaplanmıştır. Daha sonra, Kolmogorov Smirnov (K-S) Testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermesi üzerine farklılıkları tespit etmek amacıyla T Testi (Independent Samples) uygulanmıştır. Ailede satın alma karar sürecinde eşlerin rolünü belirlemek üzere “1- Her zaman erkek karar verir, 2- Genellikle erkek karar verir, 3- Birlikte karar verilir, 4- Genellikle kadın karar verir, 5- Her zaman kadın karar verir” biçiminde beşli Likert Ölçek kullanılmıştır. Analiz sonucunda bulguların yorumlanmasında grup ortalamasının 00-1,50 olması “1- Her Zaman Erkek”, 1,51-2,50 olması “2- Genellikle Erkek”, 2,51-3,50 olması “3- Birlikte”, 3,51-4,50 olması “Genellikle Kadın” ve 4,51-5,00 olması “Her Zaman Kadın” tarafından karar verildiğine yorumlanmıştır.

4. Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Ailenin gıda maddeleri satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₂: Ailenin beyaz eşya satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₃: Ailenin elektronik ev eşyası satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₄: Ailenin temizlik malzemesi satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₅: Ailenin kadın giyim eşyası satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₆: Ailenin erkek giyim eşyası satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₇: Ailenin çocuk giyim eşyası satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₈: Ailenin mobilya satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

5. Bulgular

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların büyük kısmı kadınlardan (0,57), %43’ü de erkeklerden oluşmaktadır (Tablo-1). Ailelerin büyük çoğunluğunun 50.000 Tenge (270 ABD Doları) ve üzeri toplam gelire sahip oldukları görülmektedir (1 dolar = 185 tenge). Gelir değişkenine cinsiyet itibarı ile bakıldığında ise erkeklerin büyük kısmının 25.000-75.000 tenge aralığında, kadınların ise genellikle 25.000 tenge ve daha aşağı gelir düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

³² Mehmet Karafakioğlu, “Satın Alma Kararlarında Aile Üyelerinin Rollerine Üzerine Bir Ön Araştırma”, *Pazarlama Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 19, Ocak/Şubat 1990, s. 12; Sema Tapan, “Satınalma Kararlarında Arkadaş Gruplarının Etkinliği Üzerine Bir Araştırma”, *Pazarlama Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, Haziran, 1979, s. 32-38; Eyup Yaraş, *Ailenin Satın Alma Kararlarında Kadının Rolü ve Kayseri’de Bir Uygulama*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1998; Nakip - Yaraş, “a.g.m.”, s. 248-249.

Meslek itibarı ile cevaplayıcıların hem erkekler hem de kadınlar daha çok memur ve işçi olarak, kadınlar ise memurluktan sonra en çok ev kadını olarak yer almaktadırlar. Her iki grupta da işsizlerin oranı düşük çıkmıştır.

Tablo-1: Cevaplayıcıların Genel Özellikleri

Cinsiyet	Sıklık	Yüzde	Ailenin Toplam Geliri	Sıklık	Yüzde
Erkek	164	42,7	+25000	16	4,0
Kadın	220	57,3	26000-49000	73	18,2
Toplam	384	100	50000-74000	105	26,1
			75000-99000	170	42,3
			100000+	38	9,5
			Toplam	402	100,0
Aylık Gelir (Erkek)	Sıklık	Yüzde	Aylık Gelir (Kadın)	Sıklık	Yüzde
+25000	32	8,0	+25000	174	43,6
26000-49000	219	54,6	26000-49000	200	50,1
50000-74000	107	26,7	50000-74000	22	5,5
75000-99000	39	9,7	75000-99000	3	,8
100000+	4	1,0	100000+		100,0
Toplam	401	100,0	Toplam	399	
Meslek (Erkek)	Sıklık	Yüzde	Meslek (Kadın)	Sıklık	Yüzde
Memur	197	49,1	Memur	140	34,9
İşçi	136	33,9	İşçi	80	20,0
Emekli	39	9,7	Emekli	50	12,5
İşsiz	29	7,2	Ev Kadını	120	29,9
Toplam	401	100,0	İşsiz	11	2,7
			Toplam	401	100,0
Eğitim (Erkek)	Sıklık	Yüzde	Eğitim (Kadın)	Sıklık	Yüzde
İlkokul	9	2,2	İlkokul	5	1,2
Ortaokul	57	14,2	Ortaokul	87	21,7
Lise	68	17,0	Lise	106	26,4
Üniversite	255	63,6	Üniversite	176	43,9
Lisansüstü	12	3,0	Lisansüstü	27	6,7
Toplam	401	100,0	Toplam	401	100,0
Yaş (Erkek)	Sıklık	Yüzde	Yaş (Kadın)	Sıklık	Yüzde
+24 yaş	24	6,0	+24 yaş	46	11,5
25-34 yaş	59	14,7	25-34 yaş	68	17,0
35-44 yaş	149	37,2	35-44 yaş	173	43,1
45-54 yaş	134	33,4	45-54 yaş	95	23,7
55+ yaş	35	8,7	55+ yaş	19	4,7
Toplam	401	100,0	Toplam	401	100,0

Ailedeki fert sayısı	Sıklık	Yüzde	Evlilik Süresi (Yıl)	Sıklık	Yüzde
2 kişi	16	4,0	+5 yıl	64	16,1
3 kişi	41	10,3	6-10 yıl	56	14,1
4-5 kişi	170	42,5	11-15 yıl	50	12,6
6-8 kişi	146	36,5	16-20 yıl	94	23,6
9-10 kişi	17	4,3	21+ yıl	134	33,7
11-12 kişi	10	2,5	Toplam	398	100,0
Toplam	400	100,0			

Araştırmaya katılan ailelerde eğitim düzeyinin erkeklerde ve kadınlarda yüksek olduğu görülmektedir. Her iki grupta da en çok üniversite mezunları yer almakta ve araştırmaya katılan ailelerin yaklaşık yarısını üniversite ve üstü mezunlar teşkil etmektedir. Yaşları bakımından incelendiğinde hem kadınlarda hem erkeklerde cevaplayıcıların en çok 35-44 yaş aralığındaki kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Ailelerin fert sayıları bakımından kalabalık ailelerden oluşmaktadır. Ailedeki fert sayıları itibarı ile en çok 4-8 kişilik aileler yer almaktadır. Anne ve babadan oluşan iki kişilik aileler ve anne-baba ve bir çocuktan oluşan ailelerin sayısı azdır. En kalabalık olarak niteleyebileceğimiz 9-12 kişiden meydana gelen ailelerin oranı ise %6,8 olarak bulunmaktadır. Aynı zamanda ailelerin evlilik sürelerine baktığımızda cevaplayıcıların yarıdan çoğunun 15 yıldan daha fazla süredir evli oldukları görülmektedir. Evlilik sürelerinin bakımından aileler yaş grupları ile benzer bir dağılım sergilemektedirler.

5.1. Ailenin Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı İle Farklılıklar

Ailelerin cinsiyet itibarı ile satın alma karar süreçlerindeki farklılıkların tespiti amacıyla; seçilmiş ürün gruplarında satın alma karar süreçlerine ilişkin ifadeler bağımlı değişken, cinsiyet ise bağımsız değişken olarak alınarak, T Testi (Independent Samples) yapılmıştır. Bu amaçla H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 , H_6 , H_7 ve H_8 hipotezleri geliştirilmiş ve test edilmiştir. Cinsiyetleri itibarıyla sadece üç ürün grubunda (gıda maddeleri, beyaz eşya ve çocuk giyim ürünleri) anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. H_1 , H_2 ve H_7 hipotezlerine bağlı olarak alt hipotezler kabul edilmiş, diğer hipotezler reddedilmiştir.

5.1.1. Ailenin Gıda Maddeleri Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı İle Farklılıklar

Ailenin satın alma karar sürecinde aile fertlerinin cinsiyetlerine bağlı olarak gıda maddeleri satın alımına ilişkin farklılıklar Tablo 2'de verilmiştir. H_1 hipotezine bağlı olarak H_{16} alt hipotezi kabul edilmiş, diğer alt hipotezler reddedilmiştir.

H_1 : Ailenin gıda maddeleri satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{11} : Ailede satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile farklılıklar vardır.

H₁₂: Ailede satın alma öncesi araştırmanın yapılmasında cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₁₃: Ailede ürünün fiyatına ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₁₄: Ailede ürünün kalitesine ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₁₅: Ailede ürünün markasına ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₁₆: Ailede ürünün nereden alınacağına karar verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H₁₇: Ailede satın alma sonrası ürünlerin değerlendirilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

Tablo-2: Ailenin Gıda Maddeleri Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı ile Farklılıklar

	n	Erkek	n	Kadın	t	Sig.
Satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesi	184	3,19	246	3,30	,870	,385
Satın alma öncesi araştırmayı kimin yaptığı	183	3,04	246	2,92	,919	,359
Ürünün fiyatına ilişkin kararların verilmesi	183	3,29	245	3,18	,813	,417
Ürünün kalitesine ilişkin kararların verilmesi	183	3,63	246	3,42	1,744	,082
Ürünün markasına ilişkin kararların verilmesi	184	3,33	246	3,40	,569	,570
Ürünün nereden alınacağına karar verilmesi	184	3,18	245	3,42	1,942	,049
Satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığı	184	3,23	245	3,22	,147	,883

Not: 1- Her zaman erkek karar verir, 2- Genellikle erkek karar verir, 3- Birlikte karar verilir, 4- Genellikle kadın karar verir, 5- Her zaman kadın karar verir.

Yapılan T Testi sonucunda (0,05 anlamlılık düzeyinde), aile fertlerinin cinsiyetleri itibarıyla satın alma karar sürecinde bir değişkende (ürünün nereden alınacağına karar verilmesi) fark bulunmuştur. Diğer değişkenler itibarı ile fark bulunmamıştır.

Aile fertlerinin cinsiyetleri itibarıyla satın alma karar sürecinde ortaya çıkan farkların ortalamalarına bakıldığında (Tablo-2); ürünün nereden alınacağına karar verilmesi bakımından en yüksek ortalama kadınlarda çıkarken (2,42), erkeklerde ise (3,18) olarak daha düşük çıkmıştır.

Sonuç, Kazak ailelerinde gıda ürünlerinin gıda ürünlerinin nereden alınacağı konusunda kararların birlikte verildiğini ifade etmektedir. Bu sonuca göre sadece H₁₆ hipotezi kabul edilmiş, H₁₁, H₁₂, H₁₃, H₁₄, H₁₅ ve H₁₇ hipotezleri reddedilmiştir. Cinsiyet itibarı ile diğer karar süreçlerinde herhangi bir fark ortaya çıkmamıştır.

5.1.2. Ailenin Beyaz Eşya Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı İle Farklılıklar

Ailenin satın alma karar sürecinde aile fertlerinin cinsiyetlerine bağlı olarak beyaz eşya (buzdolabı, çamaşır makinası, bulaşık makinası ve fırın) satın

alımına ilişkin farklılıklar Tablo-3'de verilmiştir. H_2 hipotezine bağlı olarak H_{21} alt hipotezi kabul edilmiş, diğer alt hipotezler reddedilmiştir.

H_2 : Ailenin beyaz eşya satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{21} : Ailede satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{22} : Ailede satın alma öncesi araştırmanın yapılmasında cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{23} : Ailede ürünün fiyatına ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{24} : Ailede ürünün kalitesine ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{25} : Ailede ürünün markasına ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{26} : Ailede ürünün nereden alınacağına karar verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{27} : Ailede satın alma sonrası ürünlerin değerlendirilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

Tablo-3: Ailenin Beyaz Eşya Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı İle Farklılıklar

	n	Erkek	n	Kadın	t	Sig.
Satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesi	184	2,85	245	3,18	2,730	,007
Satın alma öncesi araştırmayı kimin yaptığı	183	2,60	246	2,83	1,895	,059
Ürünün fiyatına ilişkin kararların verilmesi	184	2,74	244	2,74	,024	,981
Ürünün kalitesine ilişkin kararların verilmesi	181	3,07	246	2,95	1,074	,284
Ürünün markasına ilişkin kararların verilmesi	184	2,98	245	2,84	1,162	,246
Ürünün nereden alınacağına karar verilmesi	184	2,91	244	2,91	1,265	,207
Satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığı	182	3,14	243	3,08	,530	,597

Not: 1- Her zaman erkek karar verir, 2- Genellikle erkek karar verir, 3- Birlikte karar verilir, 4- Genellikle kadın karar verir, 5- Her zaman kadın karar verir.

Yapılan T Testi sonucunda (0,05 anlamlılık düzeyinde), aile fertlerinin cinsiyetleri itibarıyla satın alma karar sürecinde bir değişikende (satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesi) fark bulunmuştur. Diğer değişkenler itibarı ile fark bulunmamıştır.

Aile fertlerinin cinsiyetleri itibarıyla satın alma karar sürecinde ortaya çıkan farkların ortalamalarına bakıldığında (Tablo-3); satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesi bakımından en yüksek ortalama kadınlarda çıkarken (3,18), erkeklerde ise (2,85) olarak daha düşük çıkmıştır.

Sonuç, Kazak ailelerinde beyaz eşya ürünlerine ihtiyaç olup olmadığı ile ilgili kararların birlikte verildiğini ifade etmektedir. Bu sonuca göre H_{21} , hipotezine

tezi kabul edilmiş, H_{22} , H_{23} , H_{24} , H_{25} , H_{26} ve H_{27} hipotezleri reddedilmiştir. Cinsiyet itibarı ile diğer karar süreçlerinde herhangi bir fark ortaya çıkmamıştır.

5.1.3. Ailenin Çocuk Giyim Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı İle Farklılıklar

Ailenin satın alma karar sürecinde aile fertlerinin cinsiyetlerine bağlı olarak çocuk giyim satın alımına ilişkin farklılıklar Tablo-4'de verilmiştir. H_7 hipotezine bağlı olarak H_{77} alt hipotezi kabul edilmiş, diğer alt hipotezler reddedilmiştir.

H_7 : Ailenin çocuk giyim eşyası satın alma karar sürecinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{71} : Ailede satın alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{72} : Ailede satın alma öncesi araştırmanın yapılmasında cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{73} : Ailede ürünün fiyatına ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{74} : Ailede ürünün kalitesine ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{75} : Ailede ürünün markasına ilişkin kararların verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{76} : Ailede ürünün nereden alınacağına karar verilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

H_{77} : Ailede satın alma sonrası ürünlerin değerlendirilmesinde cinsiyet itibarı ile fark vardır.

Tablo-4: Ailenin Çocuk Giyim Satın Alma Karar Sürecinde Cinsiyet İtibarı ile Farklılıklar

	n	Erkek	n	Kadın	t	Sig.
Satına alma ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararların verilmesi	184	3,70	246	3,63	,663	,508
Satın alma öncesi araştırmayı kimin yaptığı	183	3,36	246	3,40	,340	,734
Ürünün fiyatına ilişkin kararların verilmesi	183	3,45	245	3,49	,344	,731
Ürünün kalitesine ilişkin kararların verilmesi	183	3,65	246	3,70	,498	,619
Ürünün markasına ilişkin kararların verilmesi	184	3,58	246	3,56	,171	,864
Ürünün nereden alınacağına karar verilmesi	184	3,60	245	3,73	1,227	,220
Satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığı	184	3,52	245	3,33	2,023	,044

Not: 1- Her zaman erkek karar verir, 2- Genellikle erkek karar verir, 3- Birlikte karar verilir, 4- Genellikle kadın karar verir, 5- Her zaman kadın karar verir.

Yapılan T Testi sonucunda (0,05 anlamlılık düzeyinde), aile fertlerinin cinsiyetleri itibarıyla satın alma karar sürecinde bir değişkende (satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığı) fark bulunmuştur. Diğer değişkenler itibarı ile fark bulunmamıştır.

Aile fertlerinin cinsiyetleri itibarıyla satın alma karar sürecinde ortaya çıkan farkların ortalamalarına bakıldığında (Tablo-4); satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığına ilişkin kararların verilmesi bakımından en yüksek ortalama erkeklerde (3,52) çıkarken erkeklerde ise ortalama (3,33) daha düşük çıkmıştır.

Sonuç, Kazak ailelerinde çocuk giyim ürünlerinin satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığı ile ilgili kararlar birlikte verildiğini ifade etmektedir. Bu sonuca göre H_{77} , hipotezi kabul edilmiş, H_{71} , H_{72} , H_{73} , H_{74} , H_{75} ve H_{76} hipotezleri reddedilmiştir. Cinsiyet itibarı ile diğer karar süreçlerinde herhangi bir fark ortaya çıkmamıştır.

Sonuç

Satın alma karar sürecinde ailede kadının rolünün incelendiği bu çalışmada Kazak ailelerinde kadınların rolüne ilişkin sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Verilerin elde edildiği ailelerin genellikle eğitim düzeylerinin yüksek olduğu, kalabalık aileler olarak yaşadıkları, kadınların iş hayatında etkin olarak rol aldıkları (hatta ev kadınlarının da aile bütçesine katkı yapacak etkinlikler yürüttükleri), işçi ve memur kesiminden oldukları, evlilik sürelerinin genellikle uzun olduğu görülmüştür.

Araştırmaya satın alma karar sürecinde yedi ürün grubu dahil edilmekle birlikte araştırmanın sonuçları üç ürün grubunda anlamlı farklılıklar ortaya koymuştur. Gıda maddeleri, beyaz eşya ve çocuk giyim ürünlerinde aileler satın alma kararlarında farklılıklar göstermişlerdir.

Gıda maddelerinin nereden alınacağı ile ilgili kararlarda kadınlar erkeklerden daha yüksek ortalama sergilemişlerdir. Bununla birlikte Kazak ailelerinde gıda ürünlerinin nereden alınacağı konusunda kararların birlikte verildiği görülmektedir. Beyaz eşya satın alınmasında ürün ihtiyacının doğduğuna ilişkin kararlarda gıda maddelerinde olduğu gibi yine kadınlar erkeklere göre daha yüksek ortalama göstermişlerdir. Ancak, Kazak ailelerinde beyaz eşya ürünlerine ihtiyaç olup olmadığı ile ilgili kararlar birlikte verilmektedir. Çocuk giyim ürünlerinde satın alınan üründen tatmin derecesi (değerlendirmesi) kimin yaptığına ilişkin kararlarda ise farklı bir sonuç olarak erkekler kadınlara göre daha yüksek ortalama göstermişlerdir. Böyle olmakla birlikte, Kazak ailelerinde çocuk giyim ürünlerinin satın alınan üründen tatmin derecesini (değerlendirmesi) kimin belirlediği ile ilgili kararlar birlikte verilmektedir. Çıkan ortalamalarda farklılıklar olmakla birlikte söz konusu üç ürün grubunda da ailede eşlerin birlikte karar verdikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Ailede satın alma karar sürecinde genellikle eşlerin birlikte karar veriyor olmasının literatürdeki sonuçlarla örtüştüğü görülmektedir.³³ Özellikle gıda, beyaz eşya ve çocuk giyim ürünlerinin satın alınmasında kadın ve erkek ailede birlikte karar vermektedirler. Söz konusu üç ürün grubu da aile bütçelerinde önemli bir harcama kalemini teşkil etmektedir. Aynı zamanda gıda maddelerinin aile bütçesinde kalabalık aileler için daha da önemli bir harca-

³³ Yaraş, *a.g.e.*, s. 33-143; Nakip - Yaraş, "a.g.m.", s. 248-249; Panteleymonova, *a.g.e.*, s. 69-122.

ma kalemi olması, beyaz eşya grubunda ürün fiyatlarının artması sebebiyle ailelerin karşılaştıkları riski artırması, özellikle çocuklu ailelerde çocuk giyim harcamalarının ailede önem arz etmesi kadın ve erkeğin aile de birlikte karar vermesini etkilemektedir.

Araştırmaya katılan ailelerin eğitim düzeylerinin yüksek olmasının, kadınların iş hayatındaki etkinliğinin ve aileye ekonomik katkı sağlıyor olmalarının satın alma karar sürecini “eşlerin birlikte karar vermesi” yönünde şekillendirmesi biçiminde açıklanabilir.

Geleceğe yönelik olarak bu tür çalışmaların Türk Dünyası'nın farklı coğrafyalarında yapılmaya devam edilmesi, elde edilen sonuçların karşılaştırılması açısından yararlı olacaktır. Yapılacak değerlendirmeler “Türk Dünyası'nda tüketici davranışlarının” daha iyi anlaşılması ve gerçekleşen sosyo-ekonomik ve kültürel değişimin ortaya konması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

AYGÜN, İnci - KAZAN, Halim: “Aile Üyelerinin Aile Satın Alma Kararlarına Etkileri: İstanbul Uygulaması”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 15, 2008, s. 227-248.

BANNOCK, G.: “The Penguin Dictionary of Economics”, *Penguin Books*, 4. Edition, London, 1987.

BAYRAKTAR, Bülent - UÇKAÇ, Saniye: “Kırgızistan Bişkek'te Ailelerin Satın Alma Kararlarında Çocukların Rolü”, *MANAS Journal of Social Studies (MJSR)*, Cilt: 4, Sayı: 5, 2015, s. 212-229.

CEMALCILAR, İlhan: *Pazarlama Kavramlar ve Kararlar*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1998.

CENGİZ, Ekrem: “Satın Alma Kararlarında Ailedeki Eşlerin Etkisi ve Bu Etkiyi Şekillendiren Değişkenler”, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2009, s. 207-228.

COMMURI, S. - GENTRY, J.W.: “Opportunities For Family Research Dn Marketing”, *Academy Of Marketing Science Review*, Vol. 1, 2000, s. 12-19.

ÇAKICI, Serap: *Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Ailelerin Aile İşlevlerinin Anne-Çocuk İlişkilerine Etkisinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

ÇETİN, Kamile: “Kadın Tüketicilerin Giysi Satın Alma Davranışları ve Marka Bağımlılığı”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, s. 22-40.

DAVIS, Harry L.: “Dimensions of Marital Roles in Consumer Decision-Making”, *Journal of Marketing Research*, 7 (May), 1970, 168-177.

DAVIS, Harry L. - BENNY P. Rigaux: “Perception of Marital Roles in Decision Processes”, *Journal of Consumer Research*, 1 (June), 1974, s. 51-62.

ERCİŞ, Aysel - ÜNAL, Sevtap - CAN, Polat: “Yaşam Tarzlarının Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, Haziran 2007, s. 281-311.

- FIRAT, Aytekin - AZMAK, Eda: "Satın Alma Karar Sürecinde Beyaz Eşya Kullanıcılarının Marka Bağlılığı", *KMU İİBF Dergisi, Aralık Sayısı*, 2007, s. 251-264.
- FORD, J.B. - LATOUR, M.S. - HENTHORNE, A.: "Perception Of Marital Roleson Purchase Decision Processes: A Crosscultural Study", *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, Vol. 23, Issue. 2, 1995, s. 120-32.
- İSLAMOĞLU, A. Hamdi - ALTUNIŞIK, Remzi: *Tüketici Davranışları*, Beta Basım Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2013.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi: *Tüketici Davranışları*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2003.
- KARAFAKİOĞLU, Mehmet: "Satınalma Kararlarında Aile Üyelerinin Rollerine Üzerine Bir Ön Araştırma", *Pazarlama Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 19, Ocak/Şubat 1990, s. 12.
- KİTAPÇI, Olgun - DÖRTYOL, İ. Taylan: "Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Aile Bireylerinin Etkileri: Kadının Değişen Rolü Sivas İlinde Bir Uygulama", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 331-348.
- LEE, Christia K.C. - SHARON, E. Beatty: "Family Structure and Influence in Family Decision Making", *Journal of Consumer Marketing*, Vol: 19, No: 1, 2002, s. 24-41.
- MADRAN, Canan - KABAKÇI, Şahsenem: "Tüketici Davranışını Etkileyen Bir Faktör Olarak Yaşam Tarzı: Çukurova Üniversitesinde Okuyan Kız Öğrencilerin Yaşam Tarzı Tiplerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİB Fakültesi Dergisi*, Vol: 17, Num: 1, 2002, s. 81-94.
- MARANGOZ, Mehmet: "Yaşlı Tüketiciler ve Yaşlı Tüketicilerin Harcama Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 79-96.
- MARTINEZ, E. - POLO, Y.: "Determining Factorson Family Purchasing Behavior: An Empirical Investigation", *The Journal Of Consumer Marketing*, Cilt: 16, Sayı: 5, 1999, s. 461-472.
- MOHAN, M.: "The Influence of Marital Roles on Consumer Decision Making", *Irish Marketing Review*, Vol: 8, 1995, s. 97-107.
- MUCUK, İsmet: *Pazarlama İlkeleri ve Örnek Olaylar*, Türkmen Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 1999.
- NAKİP, Mahir - YARAŞ, Eyup: "Ailenin Satın Alma Kararlarında Çalışma Durumuna Göre Kadının Rolü", *4. Ulusal Pazarlama Kongresi*, 18-20 Kasım 1999, s. 246-257.
- NANDA, Dipti - CLARK, Huand Billy Bai: "Exploring Family Roles in Purchasing Decisions During Vacation Planning: Review and Discussions for Future Research", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, Vol: 20, Sayı: 3/4, 2006, s. 107-125.
- ÖZDEMİR, Şuayip - YAMAN, Fikret: "Hedonik Alışverişin Cinsiyete Göre Farklaşması Üzerine Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Fakültesi Dergisi*, Vol: 2, Num: 2, 2007, s. 81-91.
- PANTELEYMONOVA, Elena: *Ailenin Satın Alma Kararlarında Kadının Rolü ve Çuvaşistan'da Bir Uygulama*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.

PARKMAN, Allen M.: “Bargaining Over Housework: The Frustrating Situation of Secondary Wage Earners”, *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol: 63, Num: 4, 2004, s. 765-769.

PUTNAM, M. - DAVIDSON, W.R.: *Family Purchasing Behavior: Family Roles by Product Category*, Management Horizons Inc., A Division Of Price Waterhouse, Columbus, Oh, 1987.

ŞAHBAZ, Ramazan Pars - ŞAPÇILAR, Mustafa Cüneyt: “Satın Alma Karar Sürecini Etkileyen Faktör Olarak Ailenin Seyahat Acenteleri Müşterileri Açısından Analizi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2014, s. 69-86.

ŞANLIER, Nevin - ŞEREN, Suzan: “Tüketicilerin Besin Satınalma Bilinçlerinin Değerlendirilmesi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 149 (Temmuz-Ağustos-Eylül), 2005, s. 12-29.

TAPAN, Sema: “Satınalma Kararlarında Arkadaş Gruplarının Etkinliği Üzerine Bir Araştırma”, *Pazarlama Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, Haziran 1979, s. 32-38.

YARAŞ, Eyup: *Ailenin Satın Alma Kararlarında Kadının Rolü ve Kayseri’de Bir Uygulama*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1998.

KÖLE MİSAFİRHANESİNDEN MESLEK LİSESİNE KİMSESİZLERİN TEMSİLİ BİR KURUMU: İZMİR HAMİDİYE SANAYİ MEKTEBİ

Dr. Halil ÖZEÇOĞLU*

Öz

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi, köleliğin kalkması ile azat edilmiş kölelerin barındırıldığı, sokakta kalabilecek durumdaki yetim çocukların kurtarılıp, eğitilerek, birer zanaatkar haline getirildiği ve bu çocukların, topluma kalifiye birer birey olarak kazandırıldığı, gelirlerinin artması için padişahın da destek verdiği; bununla beraber gelirleriyle ilgili yolsuzluk iddiaları da gündemden düşmeyen, modernleşme süreci İzmir'inin eğitim, üretim ve meslek yaşamına ışık tutan tam bir Osmanlı kurumudur. Müslim ve gayrimüslim yetimlerin beraber eğitim gördüğü bu okul¹, İzmir eğitim tarihinin temsili bir kurumu olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Yetim, İzmir, Osmanlı, Köle.

A Representative Institution Of The Orphan From Slavery

Guesthouse To A Vocational High School:

İzmir Hamidiye Industry School

Abstract

İzmir Hamidiye Industry School is a complete Ottoman institution that sheds light on the education, production and professional life of İzmir in the modernization process. This school is an institution where the slaves freed by the abolition of the slavery were hosted, the orphaned children who could live in the street were rescued and educated and turned into craftsmen so these children are given as qualified individuals to the society. The Sultan also sup-

* Buca Mehmet Akif Ersoy Sosyal Bilimler Lisesi Tarih Öğretmeni.

** Tezimizde burada kullandığımız belgelerin bir kısmını kullandık. Bkz. Halil Özeçoğlu, *Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı Doktora Tezi. Fakat bu makale arşivde yapılan yeni bir araştırma ile elde edilen yeni bilgi ve belgelerin de kullanılması ve konuya farklı bir pencereden bakılması suretiyle yazılmıştır.

ported for the increase of the incomes of this school. Also the corruption claims related to the incomes of the institution have not fallen from the agenda. This school, where Muslim and non-Muslim orphans are educated together, emerges as a representative institution of İzmir education history.

Keywords: Education, Orphan, İzmir, Ottoman, Slave.

Giriş

1847 yılında, İstanbul esir pazarının kaldırıldığı ilan edildi. 1857 yılı başlarında Mısır Valisi Mehmed Said Paşa'ya ve Trablusgarp Valisi Osman Mazhar Paşa'ya Afrika'dan yapılan köle ticaretine engel olmaları ve yasağa uymayanları cezalandırmaları emredildi. Kafkas kavimlerini hedef alan ve Karadeniz üzerinden yapılan beyaz köle ticareti ise, 1871 tarihli yasak kararına değin büyük oranlara ulaşmıştı. Batı Anadolu'ya kaçak yollarla getirilen Afrikalı köleler ise karaya yakın adalarda dinlendirilip, besleniyor, iyi para edecek görünüşe geldikleri zaman küçük kayıklarla gece gizlice İzmir yakınlarına çıkarılarak, satılmak için, iç kısımlara yollanıyordu. Yasaklara rağmen köle ticareti engellenemiyordu.¹

İngilizlerin siyahi köle ticaretinin engellenmesi konusundaki ısrarlarının neticesinde, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında, 25 Ocak 1880 tarihinde sekiz maddelik bir sözleşme imzalandı. Sözleşmenin üçüncü maddesine göre Osmanlı Devleti, azat edilen siyahilerden ülkelerine geri dönemeyecek durumda olanları koruyup, gözetip, geçimlerini sağlamaları için gereken işlere yerleştirecekti.²

1882 yılında Şura-i Devlet Tanzimat Dairesi tarafından bir layiha hazırlandı. Layihanın ilk iki maddesine göre, 1857 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda siyahi köle ticareti yasaklandığı için yasağa aykırı olarak alınıp, satılan bütün siyahiler özgürdü. 12. maddede ise ele geçen siyahi kölelerin uygun mahal ve evlere yerleştirilerek, hürriyetnamelerinin verileceği ve onlara geçinebilmeleri için iş bulunacağı yazmaktaydı. 1884'te Bingazi Valiliği, özgürlükleri verilen kölelerin tekrar esarete düştüklerini bildirdi. Hükümet, azat edilen kölelerin orada kalarak kötü duruma düşmemeleri için, erkeklerin askeri bando ve sanayi alaylarına, kadınların da uygun evlere hizmetçi olarak yerleştirilmek üzere İzmir ve İstanbul'a gönderilmelerini istedi.³

2 Temmuz 1890'da, Afrika'dan köle ticaretini men eden Brüksel Kongresi kararları imzalandı. 3 Haziran 1891'de II. Abdülhamid, Osmanlıların istediği bazı değişikliklerin yapılmasıyla kararları imzaladı. Karar metninde yazan konulardan biri de, azat edilen kölelerin hükümet tarafından barınma, beslenme ihtiyaçlarının karşılanması ve geçimlerinin sağlanması idi. Bunun için Bingazi, Trablusgarp, Cidde, Hudeyde, İstanbul ve İzmir'de azat edilmiş kölelerin kalabileceği misafirhaneler kurulması, İzmir'de ise diğerlerinden daha

¹ Abdullah Martal, "Afrika'dan İzmir'e: İzmir'de Bir Köle Misafirhanesi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Ankara 2000, s. 172-173.

² Martal, "a.g.m.", s. 174.

³ Martal, "a.g.m.", s. 174-175.

geniş ve merkez konumunda bir misafirhane yapılması karara bağlandı. Aydın valisinin, Dahiliye Nezareti'ne 13 Ocak 1891 tarihiyle gönderdiği yazıda, İzmir'de Karantina semtindeki Mekteb-i Sanayi bitişiğindeki Mekteb-i Sultani binasının öğrenci olmadığı için boş olduğu, bu binanın Mekteb-i Sanayi'ye verildiği takdirde, Mekteb-i Sanayi'nin de siyahi kölelerin misafirhanesi olarak 200 kişiye ev sahipliği yapabileceği de belirtilmekteydi. Şubat 1891'de Meclis-i Vükela ve Meclis-i Mahsus'da alınan kararlardan biri de İzmir'de Mekteb-i Sanayi'nin Mekteb-i Sultani'ye taşınması ve kendi binasının misafirhane olarak kullanılarak başka vilayetlerden gelecek siyahilerin çoğunun bu misafirhaneye nakledilmesi idi.⁴

Mekteb-i Sanayi, 23 Nisan 1891'de yeni binasına taşındı.⁵ Sadrazam ve Yaver-i Ekrem Cevad Paşa, 4 Mayıs 1893 tarihinde Dahiliye Nazırı'na, neden 16.000 lira harcanarak İzmir'de inşa edilmiş olan Ziraat Mektebi'nin açılmayıp, sonradan mektebin, Mekteb-i Sanayi'ye dönüştürüldüğünü sormakta; Mekteb-i Sanayi İzmir için gerekliyse de vilayette öncelikle ticaret vasıtasının toprak mahsulleri olduğunu ve Ziraat Mektebi'nin yeni yöntemle çiftçiliği yatacağı halde bunun kullanılmayarak, okulun Mekteb-i Sanayi'ye çevrilmesi sebeplerinin anlaşılmadığını bildirmekte ve ziraat yapılmasının padişah emri olduğunu belirtmekte, ayrıca Dahiliye Nazırı'nın mektep hakkındaki bilgi ve görüşlerini arz etmesini de istemektedir.⁶ Dahiliye Nazırı ise 9 Mayıs 1893 tarihli cevabında, okulun zaten Ziraat Mektebi olmak üzere yapıldığını belirtmekte, Osmanlı çocuklarının eğitim için yabancı memleketlere gitmelerini önlemek amacıyla büyük şehirlerde Sultani Mektebi yapılması gerektiğinden, İzmir'de 18.000 lira harcanarak Karataş mevkiinde bir Mekteb-i Sultani yapıldığını, fakat mektebin yıllık masrafı karşılanamadığından açılmadığını, askeri idadi olması kararının da Askeri Rüşdiye Mektebi olmadığından uygulanmadığını, Ziraat Mektebi olması fikrinin ise tarım pratiği yaptırılacak arazisinin olmadığından hayata geçirilemediğini ifade etmektedir.

Bu mektep menafi sandıklarının parasıyla yapıldığından, Nafia Nezareti bir ara mektebi satmaya kalkışmış, fakat yerinin uygun olmaması; han, hane ve mağaza haline getirilmeye elverişli olmaması sebebiyle satılamamıştır. Boş kalan bina, bir süre geçici askeri hastane olarak kullanılmış, sonunda boş kalmaması ve harap olmaması için bitişiğinde bulunan ahşap Mekteb-i Sanayi'nin harap olması nedeniyle, Mekteb-i Sanayi bu binaya taşınmış, eski Mekteb-i Sanayi ise Afrika'dan gelecek siyahi esirler için misafirhane haline getirilmiştir. Mektebe de padişahın adı verilerek "*Mekteb-i Sanayi-i Hamidiye*" denmiştir.⁷ Yerel basında ise okul binasının Ziraat ve Ticaret Mektebi olarak kurulmak üzere inşa edildiği yazmaktadır.⁸

⁴ Martal, "a.g.m.", s. 171-176.

⁵ *Hizmet*, Sayı: 447, Yıl: 1891, s. 1.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 33, Gömlek No: 40.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 33, Gömlek No: 40.

⁸ *Hizmet*, Sayı: 3, Yıl: 1886, s. 1.

Sonuçta Mekteb-i Sultani, Askeri İdadi, Ziraat Mektebi ve yerel basına göre de Ziraat ve Ticaret Mektebi, geçici Askeri Hastane olması düşünülen okul, Mekteb-i Sanayi-i Hamidiye olmuş; Mekteb-i Sanayi'nin eski binası ise Afrika'dan gelecek siyahi esirler için misafirhane haline gelmiştir.

1. Kimsesiz ve Muhtaçların Kabulü

Mektebe Mart ve Ağustos aylarında, mezun edilmiş öğrenci kadar öğrenci alınmaktaydı.⁹ Bu durum, Vilayet Salnamesi'nde şöyle ifade edilmektedir: *“Mektebe şakird kabulü her sene Mart ve Ağustos aylarına münhasır olmağla müddet-i nizamiyesi hitam bulup, çıkanların adedi nisbetinde yeniden kabul olunacak çocuklar zikr olunan aylarda muamele-i lazimesi bi'l-icra kayd ve kabul olunur.”*¹⁰ Bununla beraber *“mektebe kabul olunacak şakirdan bakes olmağla beraber vücudu illetten salim ve sini 12'den dun ve 13 yaşından efzun olmamak lazımdır.”*¹¹ Yani kimsesiz, hastalığı olmayan, yaşı da 12 ile 13 arasında olan çocuklar mektebe girebilmektedirler.

Burada yetim çocuklar tahsil görmekteydi.¹² Okula kabul şartlarının genel olarak yukarıda verilenler olmasına rağmen, zaman zaman bu şartlarda esnemelerin de olduğu görülmekteydi. Örneğin, 1892 yılında Aydın Vilayeti Valisi Abdurrahman Paşa, okuldaki 10'ar, 12'şer yaşlarındaki yetimlerin ürettiklerinden bahsetmekte,¹³ 1895 yılında 11 yaşındaki bir öğrencinin, vali karşısında nutuk okuması yerel basında yer almaktaydı.¹⁴ 1913 yılında ise, nahiye müdürü olan babasının maaşı on kişilik ailesinin geçimini sağlayamadığı için Mekteb-i Sanayi'ye kayıt olmak amacıyla Selanik'in Karacaabad Kazası Merkez Rüşdiyesi mezunlarından İstanköylü Mehmed Neşet, bir dilekçe yazmıştır. Kendisi, 1912 yılında İttihad ve Terakki Mektebi'ne kayıt olmak üzere Selanik'e gitmiş, fakat Maarif Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne ilettiği üzere, buradaki mektep binası önce hastane olarak kullanılmış, sonra da Yunan işgaline uğramıştır. Mehmed Neşet, babası ile İstanbul'a gelmiş, kendisinin sanayi mekteplerinden birine kabulü Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne iletilmiş, alınan cevapta ise sanayi mekteplerine öğrenci kabulünün müsabaka ile Ağustos başlarında olduğu belirtilmiş, öğrencinin müsabaka sonrası kayıt yaptırması için beklemesi veyahut sanayi mekteplerinden birine yollanması gereği ifade edilmiştir. Maarif Nezareti de durumun neticelendirilmesini istediğinden ve Mehmed Neşet de İzmir Sanayi Mektebi'ne kayıt yaptırmak istediğinden, kendisi bu okula yollanmıştır. Bu konuda gereğinin yapılması için Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne 4 Haziran 1913 tarihinde bir pusula yollanmıştır.¹⁵

⁹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1311, s. 134.

¹⁰ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1311, s. 134.

¹¹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1312, s. 153.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratu (Y.PRK.UM)*, Dosya No: 25, Gömlek No: 10.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratu (Y.PRK.UM)*, Dosya No: 25, Gömlek No: 10.

¹⁴ *Ahenk*, Aded: 1, Yıl: 1895, s. 2.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye İdare Kısmı Evrakı (DH.İD)*, Dosya No: 26-2, Gömlek No: 30.

Buradan anlaşıldığı üzere, Mehmed Neşet kimsesiz değildir. Rüşdiye me-zunu olduğundan yaşının tuttuğu da söylenemez ama muhtaç durumdadır. Mehmed Neşet özel durumundan dolayı, İzmir Sanayi Mektebi'ne gereğinin yapılması için yollanmıştır. Fakat 1913 yılı itibariyle sanayi mekteplerine sınavla ve Ağustos başlarında öğrenci alındığı da ortaya konmaktadır.

2. Eğitim, Üretim ve İş İmkânı

1895 yılında Aydın Vilayeti Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın karşısında 11 yaşındaki İzmir Mekteb-i Sanayi öğrencisi Hamdi'nin kusursuz ve eksiksiz bir şekilde nutuk okuması, valinin, sokaklarda bırakılmayan çocukların bu okul sayesinde bu dereceye geldiğini, küçük çocuğu herkesin ibret alması gerektiğini ifade etmesine vesile olmuştur.¹⁶ Vali, "Gerekirse az yemeli, kirli giymeli fakat çocukları okutmalısınız."¹⁷ der.

Bu okulda, 5 yıllık eğitim süresini bitiren öğrenciler, sınavla diplomalarını almaktaydılar. Mezun olanlar isterlerse mektepte, isterlerse mektep dışında çalışabilmekteydiler.¹⁸ Okulda kunduracı, kundura makinecisi, marangoz, demirci, dokumacı, terzi, çorapçı, çulha, mürettib, mücellid, kaliçeci meslekleri öğretilmekteydi.¹⁹ Ayrıca öğretmenleri Avrupa'dan gelmiş olan musiki takımının bilgisi ise herkesin beğenisini kazanmaktaydı.²⁰ Bu takım, 80 kadar parça bilmekteydi.²¹

Bu okulda "her sanat için müteaddid odalar olduğu gibi müşterilere mu-cib-i suhulet olmak üzere terzihane ve kundurahane ile dökümhane ve çorap-hanenin Kemeraltı Caddesi'nde mahsus dükkanları olduğundan her nevi elbise ve ayakkaplarının ve dokumaya mahsus eşyanın ve çorabın en nefisleri diğer dükkanlara nisbetle daha ehven olarak satılmaktadır. Demir muamelatıyla marangozluğa müteallik eşyanın depoları ıslahhane dahilindedir."²²

Anlaşıldığı üzere, mektebin ürünlerinin satıldığı Kemeraltı'nda dükkanlar bu-lunmakta ve ürünler diğer dükkanlara nazaran daha uygun fiyata satılmaktaydı.

Okulun demircilik kısmının öğrencileri Şirket-i Hamidiye Fabrikası'nda ve okulda çalışabilmekte; mürettiblik ve mücellidlik eğitimi alan öğrenciler vilayet matbaasında staj görmekte; kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökmeçilik, terzi sanatları, şartlı, mukaveleli ve kar ve zararı kendilerine ait olarak birer esnaf usta aracılığıyla icra edilmekte; musiki dersinden başka öğrenciye gösterilen sanayiden çorap, çulha ve kaliçe kısımları doğrudan okul hesabına işlettilenmekteydi.²³

Kunduracıların, mektep içindeki atölyeden başka, müşterilere kolaylık ol-ması için Kemeraltı'nda özel bir deposu da vardı. Çoraphane, Avrupa ürünleri

¹⁶ Ahenk, Aded: 1, Yıl: 1895, s. 2.

¹⁷ Ahenk, Aded: 1, Yıl: 1895, s. 2.

¹⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1304, s. 82-84.

¹⁹ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1307, s. 271.

²⁰ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1306, s. 51.

²¹ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1304, s. 83.

²² Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1304, s. 83.

²³ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1307, s. 274.

ayarında üretim yapmakta, mülkiye ve askeriye için her çeşit elbise de terzihanede yapılabilmekteydi. Çulha tezgâhlarında havlu, peştamal vb. üretilmekteydi. Kalıçecilik henüz oluşturulmuş olup, biri Gördes diğeri Kula kari dokumaya mahsus iki büyük tezgâh vardı. Ürünlerin kıymetine göre rağbetin fazla olması, yakında gereği kadar tezgâhın ilave edileceğini göstermekteydi.²⁴

Mal üretebilecek seviyeye gelmiş öğrencilerin bazılarının, ustaların yanında günlük veya aylık uygun ücretle çalışabildiklerini ve bu kazandıkları paraların mektepten ayrıldıklarında kendilerine verilmek üzere mektep sandığında biriktirildiğini ise 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nin şu satırlarında görmekteyiz:

“Sanayi-i sairede istihdam olunanlar meyanında dahi mensub olduğu sanata aid mamulati başlı başına meydana getirecek derecede iktisab-ı malumat etmiş olanlar bulunduğundan o misüllülerin bazılarına ustalar taraflarından yevmiye ve bazılarına mahiye itibariyle münasib miktar ücret verilmekte ve bu paralar mektebden hin-i ihraclarında yedlerine ita kılınmak üzere mektep sandığında teraküm ettirilmektedir.”²⁵

1892 yılında, okulda, öğrencilerin padişaha yakışır şekilde eğitim alıp, hizmet edebilmeleri için harcanan gayret ile iyice ilerletilmiş olan sanayinin eserlerinden olup, yeni bir tarz ile döşemelik kumaş üretildiği anlaşılmaktadır. Bu kumaş, yetimlerin el emeğinin ürünüdür ve seçilmiş bazı bölümleri padişaha sunulmak üzere İstanbul'a yollanmıştır.²⁶ Aydın Vilayeti Valisi Abdurrahman Paşa'ya göre, padişahın yetimseverliği ile şereflenen Mekteb-i Sanayi ürünlerinin bu dereceye kadar ilerlemeleri yine padişah sayesinde olmuştur.²⁷

Anlaşıldığı üzere, mektepte yetim çocukların ürettiği kumaş, padişaha arz edilebilecek seviyede kaliteli ve padişah da okulu desteklemektedir.

Mektepten yetişen öğrenciler yine mektepte öğretmenlik ve ustalık yapabilmekteydiler. Örneğin, okulun 1894 yılındaki Rumca öğretmeni ve çorap ustası buradan mezundu.²⁸ Buradaki öğrenciler, Mücellid Hasan Efendi'nin yaptığı gibi, Kemeraltı'nda kendi dükkanlarını da açabilmekteydiler.²⁹

Türkçe okuma ve yazmanın zorunlu olduğu bu okulda dersler, muvazzaf öğretmenler tarafından verilmekte ve fahri olarak devam eden Rum ve Ermeni öğretmenler aracılığıyla da Hıristiyan öğrenciler ile beraber istekli olan diğer öğrencilere de haftada üç gün Rumca veya Ermenice ders verilmekteydi.³⁰ Ayrıca Hıristiyan öğrencilere mezhepsel vazifeleri de öğretilmekteydi.³¹ 1891 yılında, mektepte 115 Müslüman, 10 Rum, 6 Ermeni ve 5 Musevi olmak üzere

²⁴ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1307, s. 275.

²⁵ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1307, s. 275.

²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratu (Y.PRK.UM), Dosya No: 25, Gömlek No: 10.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratu (Y.PRK.UM), Dosya No: 25, Gömlek No: 10.

²⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1312, s. 148-149.

²⁹ Ahenk, Aded: 83, Yıl: 1895, s. 4; Ahenk, Aded: 84, Yıl: 1895, s. 4.

³⁰ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1307, s. 276.

³¹ Aydın Vilayeti Salnamesi, Yıl: 1311, s. 134.

toplam 136 yetim eğitim görmekteydi. Yine bu yıl mektebin idaresiyle görevli Komisyon Heyeti'ndeki 5 kişiden 3'ü, okulda bulunan 24 öğretmen ve zanaat-kardan 10'u gayrimüslimdi. Öğrencilerin terbiyeleri, konuşmaları, davranış-ları, her türlü hal ve hareketleri gayet iyiydi.³²

1895 yılında okulun eğitim süresi 7 yıla çıkarılıp, Fransızca dersi de müf-redata eklendi.³³ 1896 yılında 3'ü ilkokul, 4'ü ortaokul olmak üzere, eğitim süresi 7 yıl olarak gözükmekteydi.³⁴

1899 yılında ise ilk sene ders, diğer 5 sene hem ders hem sanat, son sene de sanayi olmak üzere eğitim süresi yine 7 yıldır.³⁵ 1908 yılında okuldaki zanaatlar arasında daha önce olmayan demir tornacılığı, levhacılık, tesviyecilik ve ahşap tornacılığı bölümleri de vardı. Ayrıca Darülsanayi binası yapılmıştı. Bunun için-de zanaat atölyeleri ile beraber okul ürünlerinin sergilendiği bir kısım da vardı.³⁶

Anlaşıldığı üzere, sokakta kalmaktan kurtarılan kimsesiz ve yetim çocukla-rın, aldıkları eğitim sayesinde, terbiyeli, ahlaklı, İzmir'in zanaat erbabı ve öğret-menleri olarak topluma kazandırıldığı yer, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebiydi.

3. Okulda Yolsuzluk İddiaları

Hamidiye Sanayi Mektebi hakkındaki ilk yolsuzluk ithamı, 5 Kasım 1900 tarihinde, on günden beri İzmir'de bulunan, padişaha sadık bir şahsın, sa-raya yolladığı jurnal ile ifade bulmaktadır. Bu jurnalde mektebin fahri nazırı Ahmed Esad Efendi ile valinin oğlu Said Bey'in mektep için düzenlenen piyan-gonun hasılatının 10.000 lira kadarını gasp ettiklerinin halk arasında konu-şulduğu belirtilmekte ve padişahın adaleti istenmektedir.³⁷

5 Ocak 1902 tarihi itibarıyla, Ahmed Esad Efendi, mektebin fahri nazırı de-ğildir, çünkü bu tarihte Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen ev-rakta, "İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Nazır-ı Fahrisi Sabık Ahmed Esad Efen-di" ifadesi yer almaktadır. Bu evrakta, Ahmed Esad Efendi'nin para çalmasın-dan dolayı, hakkında kanun dairesinde muamele edilerek, zimmetine geçirmiş olduğu 1.000 liranın temin edilmesi ve mektebin ziyana uğratılmasına izin ve-rilmemesinin 7 Temmuz 1901 tarihli telgrafla ifade edildiği hatırlatılmaktadır.³⁸

Ahmed Esad Efendi'nin savunması alınmıştır. Fakat Ahmed Esad Efen-di, soruşturma yapılmadan azledildiğini ve gerek mektep, gerekse piyango işlerinde görevi kötüye kullanma durumunun olmadığını, bir akçe dahi al-madığını, bir memur aza ile veya İzmir Komutanı'nın başkanlığında adliye memurlarından oluşan bir heyet ile gerekli soruşturmanın yapılmasını iste-mektedir. Bu konudaki arzuhali, iki telgraf ile Dahiliye Nezareti tarafından

³² *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1307, s. 270, 271, 276.

³³ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1312, s. 150; *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1313, s. 127-133.

³⁴ *Şule-i Edeb*, No: 5, Yıl: 1312, s. 78-79.

³⁵ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1317, s. 99-103.

³⁶ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1326, s. 151-154.

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller Tasnifi (YPRK.AZJ)*, Dosya No: 41, Gömlek No: 16.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2520, Gömlek No: 33.

Aydın Vilayeti'ne gönderilmekte ve hukukun korunması için gereğinin yapılması istenmektedir.³⁹

15 Şubat 1902 tarihli, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî'nden, Aydın Vilayeti'ne yazılan evrakta, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Nazır-ı Sabıkı Ahmed Esad Bey'in mektep yararına çekilen piyango'nun 97 numaralı biletine isabet eden ikramiyeyi alarak kumarda harcadığını itiraf ettiği ve bilet sahibinin de mahkemeye başvurduğu, verilecek hükme göre gereğinin yapılmasının Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nce kararlaştırıldığı ve bu durumun da 16 Ocak 1902 tarihinde Aydın Vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği belirtilmektedir. Dahiliye Nezareti, hükümetin kefaleti ile düzenlenen piyango'nun ikramiyelerinin zimmete geçirilmesinin, vazife ve emniyeti kötüye kullanmak olduğunu ifade ederek, Ahmed Esad Bey hakkında kanuni takibatın ertelenmesi için kanuni bir sebep yok ise hukuk-ı umumiye davasının açılmasını ve bu kötüye kullanımın, mektep için ortaya çıkardığı itibar zedelenmesine izin verilmemesini istemektedir.⁴⁰

Bu yazışmadan çıkan sonuçlar ise şöyle sıralanabilir:

- 1- Yetim ve kimsesizler mektebinin piyango sununun ikramiye parası kumarda harcanmıştır.
- 2- Dahiliye Nezareti, mektebin itibarının kurtarılmasını istemektedir.
- 3- Hükümetin kefaleti ile piyango düzenlendiğinden, aslında hükümetin itibarı da zedelenmiştir.

18 Nisan 1902'de, Aydın Vilayeti, Yıldız Sarayı'na Ahmed Esad Efendi'nin mektebin mührünü kötüye kullanarak, mektebin bankadaki parasından, 1.600 lirasını alıp, kumarda kaybettiğini itiraf ettiğini yazmaktadır. Ayrıca bu kişinin Yunanistan ve Mısır'a firar edebileceği, dönüşünü de bazı şartlara bağlayabileceği; bu yüzden de İstanbul'a ya da başka bir yere gönderilmeyecekse, sahilden uzakta bulundurulması arz edilmektedir. Ahmed Esad Efendi, 18 Mart 1903 itibarıyla İzmir'de mecburi olarak ikamet ettirilmekte, İstanbul'daki makamlara da mektebin piyango gelirinden çaldığı 2.000 kuruş liranın soruşturulmasından kurtulmak için telgraflar çekmektedir. Aydın Vilayeti Valiliği de bu şahsın başka bir vilayete gönderilmesini, hiç olmazsa vilayet içinde başka bir sancağa sürgün edilmesini Sadaret'e arz etmektedir.⁴¹

Yani vali, en azından Ahmed Esad Efendi'nin İzmir'de ikamet etmemesini istemektedir.

Sonuçta, Hamidiye Sanayi Mektebi'nin fahri nazırlığını yapmış olan Ahmed Esad Efendi hakkındaki itham ve ifadeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Valinin oğlu ile beraber piyango hasılatından 10.000 lira gasp edilmesi.
- 2- 1.000 lirayı zimmetine geçirmesi.
- 3- İzmir'de zorunlu ikamete mecbur bırakılması.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2520, Gömlek No: 33.

⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2588, Gömlek No: 104.

⁴¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE.KP)*, Dosya No: 18, Gömlek No: 1755.

4- Savunmasının alınıp, azledilmesi fakat soruşturma yapılmadan azledildiğini iddia etmesi.

5- Okul adına düzenlenen piyango biletine isabet eden ikramiyeyi kumarda harcaması ve bunu da itiraf etmesi.

6- Okulun mührünü kullanarak okulun bankadaki parasından 1.600 lira alıp, kumarda kaybetmesi, bunu da itiraf etmesi.

7- Valinin de en azından İzmir'den gitmesini istemesi.

Yetim ve kimsesizleri hayata hazırlayan, onları meslek sahibi yapan, onlara iş imkanı tanıyan ve padişahın adını taşıyan bu okuldaki yolsuzluk itham, ifade ve yazışmaları okulun kuruluş felsefesindeki ulvi amaçları ile ne kadar da tezat durmaktadır!

Bunlarla beraber, 19 Mayıs 1900 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen evrakta, padişah emri gereğince, Ahmed Esad Efendi'ye maaşıyla ilgili olarak 2.221 kuruşun ödenmesi bildirilmektedir.⁴² Yani Osmanlı Devleti, zimmetine para geçirmek ve okulun paralarını kumarda kaybetmekle itham edilecek olan Ahmed Esad Efendi'ye ödenmesi gerekeni son kuruluşuna kadar ödemektedir.

Okulun gelirlerinin, yine başkalarının da zimmet konulu yazışmalarında geçtiği aşıkardır. Örneğin 2 Mayıs 1907 tarihinde, Hamidiye Sanayi Mektebi eski baş katibi İbrahim tarafından Şura-i Devlet İstinaf Mahkemesi Riyaseti'ne gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, okulun sandık emini Hüseyin Avni Efendi'nin, mektebin gelirlerinden 15.900 kûsur kuruşu zimmetine geçirdiği ve bu konuda Baş Katib İbrahim Efendi'nin de müsamaha gösterdiği gerekçesiyle bu hareketin karşılığı olarak Ceza Kanunnamesi'nin 90. maddesi gereğince, her ikisinin de altışar ay süreyle memuriyetten uzaklaştırılmasına ve üçer ay hapislerine ve 15.900 kûsur kuruşun da Hüseyin Avni Efendi ile İbrahim Efendi ve kefillerinden tahsiline dair Aydın Vilayeti İdare Meclisi tarafından bir karar verilmiştir. İbrahim Efendi de bu karara karşı istinaf davası açmış, bunun üzerine Şura-i Devlet İstinaf Mahkemesi'nde dava yeniden görüşülmüş ve davanın idare meclisinin vazife alanı içinde olduğuna ve İbrahim Efendi'nin ortaya koyduğu sebepler ulaşmadığından ret ile usul ve kanuna uygun görülen ilk hükmün tasdikine karar verilmiştir. Karara karşı görüşte olan İbrahim Efendi, kararın, Şura-i Devlet Temyiz Mahkemesi'nde görüşülmesini ve temyiz edilmesini istemektedir. İbrahim Efendi burada kendi gerekçelerini yazacağını bildirmekte ve mahkeme masraflarının da mektep idaresine yüklenmesini istemektedir.⁴³ Anlaşıldığı üzere, bu sefer de zimmete geçirildiği ifade edilen miktar 15.900 kûsur kuruş olup, yine okulun memurları davada sanıktır.

4. Okulun Gelirleri ve İltimaslar

Vilayet İdare Meclisi, Tuna Vilayeti ıslahhanelerini örnek alarak, okula gelir sağlamaya çalışmıştır. Tuna Vilayeti ıslahhaneleri okula ait gayrimen-

⁴² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2347, Gömlek No: 17.

⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Şura-i Devlet (ŞD)*, Dosya No: 1426, Gömlek No: 10.

kuller, mahkeme harçları, öğrencilerin ürettikleri ve halkın yaptığı yardımlar sayesinde gelir kaydetmekteydi.⁴⁴ Miri emlaktan Kadife-i Kebir Çiftliği'nin yarısı ve İzmir'de satış mağazası okula verildi.⁴⁵ Bununla beraber, 1880 yılında, Aydın Gazetesi'nin geliri de okula aitti.⁴⁶ Aynı yıl, okulun mülklerinden yıllık 96.805 kuruş gelir kaydedilmekteydi.⁴⁷

1891 yılı itibariyle, okulun belli başlı gelir kaynakları İzmir'de bir han, 20 mağaza ve dükkan, Tire'deki Kadife-i Kebir Çiftliği'nin yarım hissesi, Balçova'daki ılıca, birkaç parça bağ ve tarla kirası olup, gelir ile gider arasında 700 liralık bir açık bulunmaktaydı. Bu açığın bir kısmı hayır sahiplerinin yardımları ile kapatılmakta, bir kısmı da ertesi seneye devredilmekteydi. 1889 yılında düzenlenmiş olan piyango'nun okula kalan 2.500 lirasının bir bölümüyle "Agamemnon Kaplıcaları" adıyla bilinen ve harap durumda bulunan maden suları bölgesinde, okula gelir elde edilmesi için, oteller, köşk, banyo, gazino, lokanta inşasına girildi. Buranın okula yıllık katkısı 400 lira olup, bu gelirin yakın dönemde iki katına çıkması beklenmekteydi.⁴⁸

1893 yılı Mart'ında Aydın Vilayeti'ne bağlı belediyelerin gelirlerinin %2'sinin okula bırakılması, padişah tarafından emredildi. Bu, gelirlere 800 liranın daha eklenmesi demekti.⁴⁹

1895 yılında Karataş'ta Tiyatr Barita'da sergilenen oyundan elde edilen gelirin 3.647 kuruşu okula ayrıldı.⁵⁰ Yine aynı yıl, okulun deniz hamamlarından da para kazandığı, yerel basında yer bulmaktadır. Bu hamamlarda bir aylık abonelik 35 kuruş gümüş mecdi, 2. derece 30 kuruş, takımsız ise 12,5 kuruştur.⁵¹

1898 yılında, okulun gelirleri giderlerinden fazla bir hale geldi.⁵² Bir yıl sonra okulun gelir kalemleri içerisinde vilayet matbaası ve Şirket-i Hamidiye gelirlerinden hisse de gözükmekteydi.⁵³ 1899 yılı itibariyle miktar olarak belirli olmayan bu hisse,⁵⁴ 1908 yılında vilayet matbaasının fazla gelirleri ile Hamidiye vapurlarının hasılatının yıllık 6/100'lük faizi ödendikten sonra geriye kalanın 15/100'ü olarak ifade edilmekteydi.⁵⁵

1905 yılında Vilayet Valisi Kamil Paşa'nın, mektebin gelirlerini arttırmak için hükümetten izin alması sonucu düzenlenen piyango'nun ise beş-altı sene den beri şimdiye kadar devam ettiği ve bu sayede piyangodan mektebin payına

⁴⁴ Gülnaz Koyuncu, *İzmir Sanayi Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s. 19.

⁴⁵ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 189.

⁴⁶ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1297, s. 80.

⁴⁷ Tutsak, a.g.e., s. 189.

⁴⁸ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1307, s. 272-274.

⁴⁹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1311, s. 131-134.

⁵⁰ *Ahenk*, Aded: 49, Yıl: 1895, s. 1.

⁵¹ *Ahenk*, Aded: 38, Yıl: 1895, s. 2.

⁵² *Ahenk*, Aded: 675, Yıl: 1898, s. 1.

⁵³ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1317, s. 103.

⁵⁴ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1317, s. 103.

⁵⁵ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1326, s. 154.

düşen miktarla birkaç parça daha mektep için gelir elde edildiği bilinmekteydi.⁵⁶ Piyangodan elde edilen gelirle, mektebin bitişiğinde yatakhane ve yemekhanesi olan bir bina yapılmış, kalan parayla da sanayi şubelerinin eksiklikleri tamamlanmıştır.⁵⁷ Okula gelir getiren piyango biletlerinin satışının artırılması için, bileti devamlı alanlara, biletlerin indirimli verildiği de görülmekteydi. Örneğin 1904 yılında, üçüncü çekilişi için düzenlenen piyango biletinin 1/8'inin fiyatı 1,5 meciydi idi. Fakat başından beri alanlar için bilet fiyatı yarım meciydi idi.⁵⁸ Okulun piyangosu İzmir ve havalisinde çok rağbet görmekteydi.⁵⁹

1908 yılında Acem Hanı, Akkaş Hanı ve Küçük Han, Tire'deki Kadife-i Kebir Çiftliği'nin yarım hissesi, Seferihisar'daki Galinos Çiftliği ve Narlıdere civarında Hamidiye Ilıcaları ve yine orada birtakım tarla ve bağ kira gelirleriyle 22 parçadan ibaret olan gelirlerin sairesi merkez ve çevre belediyelerin gelirlerinden ayrılan meblağ ile hayır sahiplerinin yardımları, vilayet matbaasının fazla gelirleriyle Şirket-i Hamidiye vapurlarının imtiyaz dahilinde olan iskelelerinden elde edilen hasılatın hissesinin 6/100 oranındaki faizleri ödendikten sonra geriye kalanın 15/100'ü okulun gelir kaynaklarıydı.⁶⁰ Aynı yıl, okulun bahçesinde mektebe gelir getirmesi için, sadece Türk kadınlarının girebildiği bir sinema açıldı.⁶¹

Anlaşıldığı üzere, Vilayet İdare Meclisi'nin çabalarının da üstünde piyango, tiyatro, sinema, belediyeler, deniz hamamları, Şirket-i Hamidiye ve vilayet matbaasından da okula gelir kaydedilmiştir. Tüm bu gelirlerin izne bağlı olduğu düşünüldüğünde, Padişah II. Abdülhamid'in kendi adını taşıyan bu yetim ve kimsesizlerin eğitim gördüğü mektebe ayrıca ilgi gösterdiğini söylemek, herhalde yanlış olmaz.

Okul için yurt dışından getirilen eşyadan vergi alınmadığını da görmekteyiz. Bu anlamda diğer sanayi mekteplerine olduğu gibi İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'ne de iltimas gösterilmiştir. Örneğin İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi için Avrupa'dan getirtilip, Aydın Vilayeti'nden gönderilmiş kararname üzerine vergisiz olarak gümrükten geçirilen, teferruatıyla bir adet "*planya makinesi*" için düzenlenen defterin gönderildiği, İzmir Rüşumat Nezareti'nden gelen yazıyla bildirilmiş ve bu gibi sanayi mektebi ve ıslahhane adına gelecek eşya ve malzeme, yerel hükümetten alınacak kararname ile vergisiz olarak geçirildikten sonra, usulünce padişah iradesi çıkarılmak üzere bir defterinin takdimi, cevap olarak gelen 4 Mart 1903 tarihli Sadaret yazısıyla emredilmiştir. Bu yüzden, İzmir Rüşumat Nezareti'nden gönderilen defter zarf içine konularak, 20 Ekim 1903 tarihinde Rüşumat Emni imzasıyla Sadaret'e arz edilmiştir.

⁵⁶ Cevad Sami - Hüsnü, *Aydın Vilayeti-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiyye, Ticariyye ve İktisadiyye Vesair Ahvalinden Bahis 1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, Keşişyan Matbaası, İzmir 1323, s. 167.

⁵⁷ M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 24-25.

⁵⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (YPRK.MF)*, Dosya No: 5, Gömlek No: 7.

⁵⁹ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, Yayına Hazırlayan: Erken Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002, s. 35.

⁶⁰ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1326, s. 153-154.

⁶¹ Tutsak, *a.g.e.*, s. 190.

Sadrazam Ferid Paşa tarafından, konu 1 Kasım 1903'te saraya arz edilmiş, konuya dair, Padişah II. Abdülhamid'in iradesi ise 3 Kasım 1903'te çıkmıştır.⁶²

Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nin 448 numara ve 13 Temmuz 1903 tarihli kararnameyi gereğince vergisiz olarak geçirilen eşya ise Livurpul'dan "Şerburak" adlı İngiliz vapuruyla 1, 2, 3 numaralı J W S markasıyla, üç kısım halinde, 9 Temmuz 1903'te getirilen planya makinesidir.⁶³

Okul hakkında gösterilen diğer bir iltimasa dair bir başka örnek ise şöyledir: Rüsumat Emaneti'nden Şura-i Devlet'e havale edilen 29 Kasım 1904 tarihli ve 415 numaralı tezkere ile zarf içindeki defter, Tanzimat Dairesi'nde okunmuştur. Tezkerede, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi için Trieste'den getirilen, Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nin mazbatasını gereğince geçirilmiş, iki sandık müzik alet ve edevatının cinsi ve miktarı beyan edilmekte olup, İzmir Rüsumat Nezareti'nden gönderilen defter yollandığından ve bu gibi mektepler için getirilecek malzeme ve eşyanın muafiyet miktarı konusunda ve diğer konularda kötü kullanıma yer bırakmamak ve geçirilişini de ertelememek üzere yerel hükümetten alınacak mazbata üzerine gümrükten vergisiz olarak geçirildikten sonra, usulünce, padişah iradesi çıkarılmak üzere bir adet defterinin gönderilmesi Şura-i Devlet kararı olduğundan, gereğinin yapılması istenmektedir. Konuya dair padişah iradesi çıktığı takdirde iki sandık müzik alet ve edevatının gümrüksüz olarak geçirilme konusunun Rüsumat Emaneti'ne tebliğ edilmesine, 17 Ocak 1905 tarihinde, Şura-i Devlet Tanzimat Dairesi'nde karar verilmiştir. Konu, 23 Ocak 1905'te Sadrazam Ferid Paşa tarafından saraya arz edilmiştir. 29 Ocak 1905 tarihinde ise Rüsumat Emaneti'nin Şura-i Devlet'e havale edilen tezkeresi üzerine, Tanzimat Dairesi'nden düzenlenip, arz edilen kararnamede, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi için Avrupa'dan getirilen müzik alet ve edevatının emsali gibi gümrükten vergisiz olarak geçirilmesi konusunun, Rüsumat Emaneti'ne tebliğ edilmesi hususunda padişah iradesi çıkmıştır.⁶⁴

Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nin 345 numaralı ve 29 Ağustos 1904 tarihli kararnameyi gereğince gümrükten vergisiz olarak geçirilen eşya ise 106 adet halinde ve iki sandık içinde mektep için müzika alet ve edevatı olup, FK markası ile 5339/5340 numarasıyla Trieste'den, Tazbura Nemçe vapuruyla gelmiş ve gümrükten 31 Ağustos 1904'te geçirilmiştir.⁶⁵

Anlaşıldığı üzere, mektep için getirilecek eşya sebebiyle önce yerel hükümetten mazbata alınmakta ve eşya gümrüksüz olarak geçirilmekte, sonra padişah iradesi çıkarılmaktadır. Böylece hem kötüye kullanılma durumu engellenmiş, hem de eşyanın geçirilişi ertelenmemiş olmaktadır. Bununla beraber bu iltimaslar Osmanlı Devleti'nin, tabii ki diğer sanayi mektepleriyle beraber, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'ne karşı göstermiş olduğu özel ilginin de ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır.

⁶² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Rüsumat (İ.RSM)*, Dosya No: 18, Gömlek No: 1321/Ş-3.

⁶³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Rüsumat (İ.RSM)*, Dosya No: 18, Gömlek No: 1321/Ş-3.

⁶⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Rüsumat (İ.RSM)*, Dosya No: 21, Gömlek No: 1322/ZA-7.

⁶⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Rüsumat (İ.RSM)*, Dosya No: 21, Gömlek No: 1322/ZA-7.

5. Osmanlı'dan Günümüze İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında okul, "İzmir Sanatlar Mektebi" olarak anılmaktaydı.⁶⁶ Okul, 1927 ve 1928'de Beynelminel Birinci ve İkinci 9 Eylül Sergileri'ne ev sahipliği yaptı ki, bu sergiler daha sonra Uluslararası İzmir Fuarı'na dönüşmüştür.⁶⁷ Milli Piyango'nun ve İzmir Enternasyonal Fuarı'nın tohumlarının atıldığı bu okul,⁶⁸ 1931 yılında, İzmir Bölge Sanat Mektebi haline geldi. 1943 yılında ise "Mithatpaşa Erkek Sanat Okulu" adını aldı. Kısa bir süre sonra enstitü haline gelerek, Mithatpaşa Erkek Sanat Enstitüsü'ne dönüştü.⁶⁹ 1974-1975 öğretim yılından itibaren "Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi" olarak anılmaya başlandı.⁷⁰ 1997 yılında yanan okul,⁷¹ yeniden aynen inşa edildi.⁷² Okul, bugün, Konak Mithatpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak hizmet vermektedir.

Sonuç

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi, eski binası köle misafirhanesi olarak kullanılan, kimsesiz ve muhtaç çocukların kabul edildiği ve bu çocukların hayata hazırlanıp, meslek sahibi yapıp, iş imkanı tanındığı, böylece sokakta kalabilecek durumda olan çocukların kendilerine, millete ve devlete faydalı birer birey haline getirilerek topluma kazandırıldığı, İzmir'in ekonomik hayatına katkı sunan; musiki takımı, üretim atölyeleri, müslim ve gayrimüslim yetimlerin beraber eğitim görmesi ve gayrimüslim yetimlerin kendi dil ve dinlerini de öğrenebilmesi, müslim ve gayrimüslim idarecilerin beraber yönetmesi ve yine müslim ve gayrimüslim öğretmen ve zanaatkarların beraber eğitim vermesi ile bilinen, İzmir'in zanaat hayatına kalifiye eleman yetiştiren fakat gelirlerinin gasp edilmesi ithamıyla bazı kişilerin yolsuzluk soruşturmalarına da sahne olan; Aydın Vilayeti valilerinin, Osmanlı hükümetinin ve padişahın desteğini alıp, gelirleri ve kendisine tanınan iltimaslarla özel olduğu hissettirilen bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır.

Müslümanların, Hıristiyanların, Musevilerin, Şarkın ve Garbın, Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin yan yana görüldüğü,⁷³ değişim sürecinde Anadolu'nun Akdeniz havzasına açılan kapısı olan İzmir'de, Hamidiye Sanayi Mektebi'ni anlamadan, İzmir'in sosyo-ekonomik yapısına bir projeksiyon tutmak, hele hele İzmir'in eğitim tarihini anlamaya çalışmak oldukça zor olacaktır.

Kaynaklar

Arşiv kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye İdare Kısmı Evrakı (DH.İD)*, Dosya No: 26-2, Gömlek No: 30.

⁶⁶ Koyuncu, *a.g.t.*, s. 21.

⁶⁷ Yaşar Aksoy, *5000. Yılında İzmir*, Ercan Kitabevi, İzmir 2000, s. 89.

⁶⁸ Deniz Çaba - Gökçe Özdayı, "Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi", *İzmir Life*, Sayı: 14, Ekim 2002, s. 84.

⁶⁹ Tutsak, *a.g.e.*, s. 333-336.

⁷⁰ Çaba - Özdayı, "a.g.m.", s. 87.

⁷¹ Çaba - Özdayı, "a.g.m.", s. 87.

⁷² Aksoy, *a.g.e.*, s. 89.

⁷³ Paul Lindau, "1900'lerde İzmir", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Çeviren: Selçuk Ünlü, Sayı: 38, Ekim 1985, s. 180-181.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 33, Gömlek No: 40.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2347, Gömlek No: 17.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2520, Gömlek No: 33.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (DH.MKT)*, Dosya No: 2588, Gömlek No: 104.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Rüşumat (İ.RSM)*, Dosya No: 18, Gömlek No: 1321/Ş-3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Rüşumat (İ.RSM)*, Dosya No: 21, Gömlek No: 1322/ZA-7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Şura-i Devlet (ŞD)*, Dosya No: 1426, Gömlek No: 10.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller Tasnifi (YPRK.AZJ)*, Dosya No: 41, Gömlek No: 16.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (YPRK.MF)*, Dosya No: 5, Gömlek No: 7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE.KP)*, Dosya No: 18, Gömlek No: 1755.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (YPRK.UM)*, Dosya No: 25, Gömlek No: 10.

Yıllıklar

Aydın Vilayeti Salnamesi, 1297; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1304; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1306; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1307; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1311; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1312; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1313; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1317; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1326.

Gazeteler

Ahenk, Aded: 1, Yıl: 1895; *Ahenk*, Aded: 38, Yıl: 1895; *Ahenk*, Aded: 49, Yıl: 1895; *Ahenk*, Aded: 83, Yıl: 1895; *Ahenk*, Aded: 84, Yıl: 1895; *Ahenk*, Aded: 675, Yıl: 1895; *Hizmet*, Sayı: 3, Yıl: 1886; *Hizmet*, Sayı: 447, Yıl: 1891; *Şule-i Edeb*, No: 5, Yıl: 1312.

Kitap ve Makaleler

- AKSOY, Yaşar: *5000. Yılında İzmir*, Ercan Kitabevi, İzmir 2000.
- CEVAD SAMİ - HÜSNÜ: *Aydın Vilayeti-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiyye ve Ticariyye ve İktisadiyye Vesair Ahvalinden Bahis 1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, Keşişyan Matbaası, İzmir 1323.
- ÇABA, Deniz - ÖZDAYI, Gökçe: "Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi", *İzmir Life*, Sayı: 14, Ekim 2002.
- DURSUN, M. Kamil: *İzmir Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- LINDAU, Paul: "1900'lerde İzmir", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Çeviren: Selçuk Ünlü, Sayı: 38, Ekim 1985.
- MARTAL, Abdullah: "Afrika'dan İzmir'e: İzmir'de Bir Köle Misafirhanesi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Ankara 2000.
- MORALI, Nail: *Mütarekede İzmir*, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002.
- TUTSAK, Sadiye: *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Tezler

KOYUNCU, Gülnaz: *İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1993.

Ekler

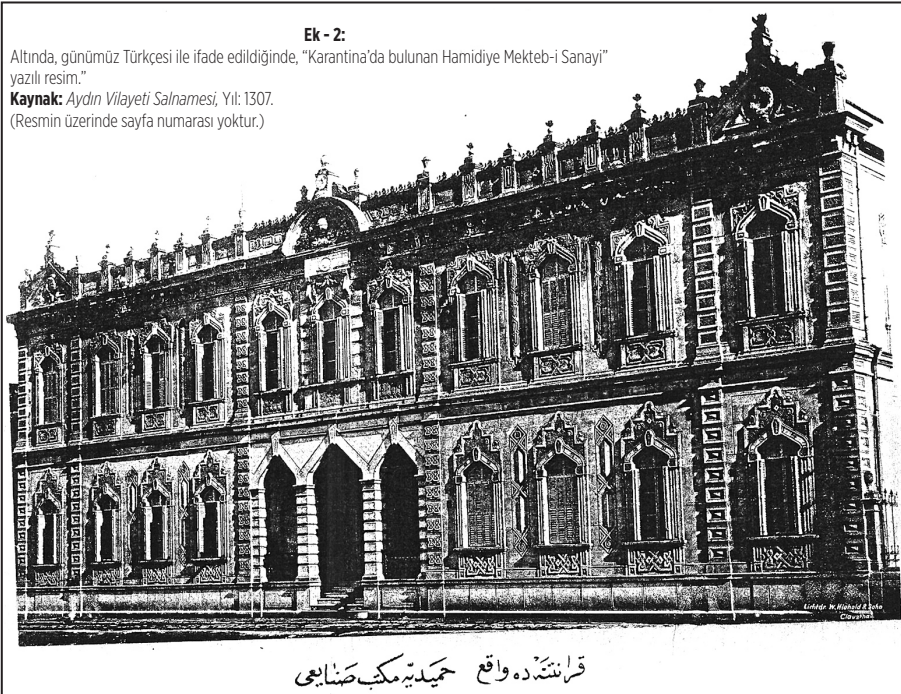

Ek - 1:

Altında, günümüz Türkçesi ile ifade edildiğinde, "Karantina'da bulunan Hamidiye Mekteb-i Sanayi'nin eski binası olup, bugün siyahilerin misafirhanesi olduğu" yazılı resim."

Kaynak: *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1307.
(Resmin üzerinde sayfa numarası yoktur.)

قرانتنه واقع حمیدیه مکتب صنایع کلاسیکی بناهای اولوب ایوم مسافر خانه
زنجیبا تخا ز اولوب

Ek - 2:

Altında, günümüz Türkçesi ile ifade edildiğinde, "Karantina'da bulunan Hamidiye Mekteb-i Sanayi" yazılı resim."

Kaynak: *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Yıl: 1307.
(Resmin üzerinde sayfa numarası yoktur.)

قرانتنه واقع حمیدیه مکتب صنایعی

ازمیر حمیدیہ صناعی مکتبی نامہ درود اور جمعہ آریجہ و نوبت جمعیہ سنک مجلس ااروس فرزندہ و بیوہ ماہرہ بیوہ زینبہ لہروا و ۱۸۸۰ء کی تاریخ میں ہجرت کر کے ہاوسٹنڈا امریکہ میں آباد ہوئے۔

جنس و مقدار ہی نامہ پر لہروہ

رقم	رقم	رقم	رقم	رقم	رقم	رقم	رقم
۱۰۰۰۰	۱۰۰	۱۰	۱	۱	۱	۱	۱
عدد درود	عدد درود	عدد درود	عدد درود	عدد درود	عدد درود	عدد درود	عدد درود
۱۰۰۰۰	۱۰۰	۱۰	۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰۰	۱۰۰	۱۰	۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰۰	۱۰۰	۱۰	۱	۱	۱	۱	۱

Ek - 3:

Izmir Hamidiye Sanayi Mektebi için Trieste'den getirilip, vergiden muaf olarak gümrükten geçirilen müzik çalgı ve edevatının cinsi ve miktarını belirten pusula.

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Rûsumat (I.RSM), Dosya No: 21, Gömlek No: 1322/ZA-7.

کشیہ ۳ زینب ۹

ازمیر حمیدیہ صناعی مکتبی

اصحی کشتیلا

۲ حزیران ۱۳۲۰ تاریخ شدہ دور. (شبو بیٹک فیاتی ۱ ۱/۲ مجیدہ دور).

ابتدائندہ نوی الانر ایجیون فیاتی باریم مجیدہ دور. ۱۰۱۸۴

Cl. 3. Lot. 9

تمن بیلیت

№ 10184 D

NEUVIÈME LOTERIE

AU PROFIT DE L'ECOLE HAMIDIE DE SMYRNE

Troisième Classe PRIX 1 1/2 MEBU. Billet Huitième

Le tirage aura lieu mercredi 15 Juin 1904

ΑΔΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΧΑΜΙΔΙΕ ΣΜΥΡΝΗΣ ΠΕΡΙΘΑΟΣ ΕΝΝΑΘ

نظر فصری

محمد عامر

Τρίτη 15 Ιουνίου 1904

Η Κλήρωση θα γίνει τη 2 Ιουνίου 1904.

Όροι σύμφωνα προς την είδηση. — Conditions selon le plan

Ek - 4:

Izmir Hamidiye Sanayi Mektebi menfaatine mahsus, üzeri Osmanlıca, Fransızca ve Rumca yazılı, 1/8 piyango bileti.

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Parakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (YPRKMF), Dosya No: 5, Gömlek No: 7.

KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİNDE POST-SOVYET ORTA ASYA'DA DİNİ KİMLİK SORUNU

Cakşılık ŞARŞEKOV (Zhakshylyk SHARSHEKOV)*

Öz

İşbu araştırmanın amacı SSCB dağıldıktan sonra Kırgız toplumu dini kimliğini araştırmaktır. Ülkede ve dünyada gerçekleşen süreçler çerçevesinde Kırgız dini kimliği ne gibi değişimlere uğradığı, dini kimliğin oluşumunda (değişiminde) hangi faktörler ne kadar güçlü olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Post-Sovyet devleti olan Kırgızistan'da ateizm yerine ortaya çıkan 'ideolojik boşluğu' hangi dinlerin nasıl doldurduğu hakkında söz edilmiştir.

Günümüz dini durumun sebeplerini içsel ve dışsal olarak iki ana sebeple açıklayabiliriz. İçsel sebeplere SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan 'ideolojik boşluğun' din tarafından doldurulması, devlet ideolojisinin henüz belirlenmemiş olması, 2014 senesine kadar din-devlet ilişkilerinin 'gevşek' olması, devletin dine 'karışmama' politikası gibi faktörleri dahil edebiliriz. Dışsal etkenlere ise Sovyetler Birliği'nin dağılması sonra 'demir perdenin' ortadan kalkması, insanların ve fikirlerin serbest dolaşımını içeren küreselleşme süreci gibi nedenleri dahil edebiliriz.

Devlet topraklarında faaliyet gösteren farklı din ve dini inanç sistemlerinin etkisini araştırmak son derece önem kazandığı söz konusudur. Heterojen toplumlarda dine dayalı anlaşmazlıkların daha sık olduğu iddia edilir. Çok kısa süre içerisinde Kırgız toplumu dini açıdan heterojen bir topluma dönüşmüş durumdadır. Bundan dolayı dini aşırılık, dinler arası çatışmaların önlenmesi gibi sorunlar gittikçe önem kazanmaktadır. Dine dayalı radikal örgütler devletin ideolojik rakibi olurlar ve toplumsal düzenini bozarlar. Ülkenin farklı köşelerinde sık sık patlak veren dini gruplar arasındaki anlaşmazlıkların önüne geçilmesi için gereken tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple ideolojik boşluğu bu tür fikirleri taşıyan örgütler tarafından doldurulması en büyük tehlikedir. Ekonomik ve siyasi yapısı geçiş aşamasında olan Kırgızistan için bu sorun, en büyük meselelerinden birisi haline gelmiş durumdadır. Kimlik

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

meselesi, devlet tarafından titiz ve akıllı siyaseti gerektirir, çünkü kimlik, insan ve toplumun görüş, tavır ve eylemlerini belirler. Dine dayalı anlaşmazlıkların önüne geçilmesi amacıyla, devlet, 2014-2020 yılları arası uygulanacak yeni Din Alanına Devlet Konsepti hazırlamıştır ve tüm kanunları yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgızistan, İdeolojik Boşluk, Dini Kimlik, Heterojenleşme, Anlaşmazlıklar.

The Issue Of Religious Identity in Post-Soviet Central Asia in the Case of Kyrgyzstan

Abstract

The purpose of this research is to investigate the religious identity of Kyrgyz society after the dissolution of the USSR. In the article it was attempted to identify what kind of changes are taking place in Kyrgyz religious identity within the framework of the processes happening in the country and in the World, what factors are stronger in the formation (change) of religious identity, how and which religions fill the 'ideological gap' that has occurred in the post-Soviet Kyrgyzstan.

Today's religious situation in Kyrgyzstan can be explained with two main reasons, with internal and external causes. Factors such as the absence of state ideology, filling the "ideological gap" by religion, existence of 'loose' religion-state relations, non-involvement state policy to religious area can be included in internal causes. To the external factors it can be included reasons such as extinction of 'Iron Curtain' after the dissolution of the Soviet Union and the globalization process involving free circulation of people and ideas.

It is crucial to investigate the influence of different religions and religious belief systems operating on state territory. It is claimed that disagreements based on religion are more frequent in heterogeneous societies. In a very short period of time, the Kyrgyz society has become heterogeneous in terms of religion. Therefore, problems such as religious extremism and conflicts between religious groups are becoming increasingly important. Religious organizations based on religion become ideological competitors of the state and distort social order. There is a need to take the necessary precautions to avoid disagreements among religious groups that often erupt in different corners of the country. For this reason, filling the 'ideological gap' by religious organizations, carrying radical ideas is the greatest danger. For Kyrgyzstan, whose economic and political structure is in transition, this problem has become one of its biggest issues. The issue of identity requires rigorous and intelligent politics by the state, because identity determines views, attitudes and actions of the society. In order to avoid disputes based on religion, the state had to prepare a new State Concept for the Religion Area to be implemented between 2014-2020 and to re-examine all laws.

Keywords: Kyrgyzstan, Ideological Gap, Religious Identity, Heterogenization, Conflicts.

SSCB dağıldıktan sonra yeni kurulan devletlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları değişime uğramaya başlamıştı. Tüm Orta Asya devletlerinde

olduğu gibi, Kırgız toplumunun yapısında da bu süreç yaşanmaktadır. Bu çalışmada ülkede ve dünyada gerçekleşen süreçler çerçevesinde Kırgız toplumunun yapısı din açısından son 25 senede nasıl çeşitlendiği ele alınmış, SSCB sonrası yeni dini kimliğin oluşumundaki faktörler saptanmaya çalışılmış, ateizm propagandası yerine ortaya çıkan 'ideolojik boşluğu' hangi dinlerin nasıl doldurduğu ele alınmıştır. Bunun yanında devletin din alanındaki siyaseti incelenmiş ve günümüz duruma genel bir bakış sunulmuştur.

Son zamanlar sık sık ortaya çıkan çatışmalardan dolayı, ülkede faaliyet gösteren farklı din ve dini inanç sistemlerinin topluma olan etkisini araştırmak son derece önem kazanmaktadır. Dini aşırılık ve dinlerarası çatışmaların önlenmesi gibi sorunlar gittikçe Kırgız iç ve dış siyasetinin gündemini oluşturmaya başlamıştır. Siyasi ve ekonomik geçiş ya da krizi yaşamakta olan toplumlarda kimliğe dayalı çatışmaların ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir ve tam da böyle dönemlerde dini kimlik meselesi önem kazanmaktadır.¹

Kırgız Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın 7. maddesine göre,

1) Kırgız Cumhuriyeti'nde hiçbir din, devlet dini ya da mecburi din olarak sayılmaz;

2) Tüm dinler ve dini kültürler devletten ayrıldır;

3) Dini kurumlar ve dini kurum üyeleri kamu kurumlarının faaliyetlerine müdahale etmesi yasaklanmıştır.

Kırgızistan, seküler ve laik bir devlet olduğu için, tüm dinlere eşit muamele de bulunur ve hiçbir dini desteklemez ya da yasaklayamaz (devlet güvenliğine tehdit teşkil eden radikal, terörist yapılanmaların dışında). Aynı zamanda devlet, dini 'serbest' ve 'kontrolsüz' bıraktığını da ileri sürebiliriz. 1991 sonrası bağımsızlığını yeni kazanan ve 'demokrasi', 'insan hakları', 'ifade özgürlüğü', 'ibadet özgürlüğü' gibi değerleri yeni benimseye başlayan bir devlet, bu konuda aşırı derecede 'kim ne yaparsa yapsın' fikriyle hareket etmeye başlamıştı. İlk Cumhurbaşkanı A. Akayev'in politikası "Homo Sovieticus" yerine "Kırgızistanlı" kimliğini yaratmaktı.² Bu politkaya göre, "Homo Kyrgyzstanicus"u yaratarak, ülkeyi istikrar ve barış içerisinde tutmayı amaçlamıştır. Akayev'den sonra gelen devlet başkanları bu politikayı devam ettirmişlerdir. Bu sebeple, toplumun dini yapısı inanılmaz derecede çeşitlenmiş durumdadır. Bu 'mozaik', ülkenin kültürel zenginliği olarak algılanabilir. Fakat bu 'mozaikten' dolayı toplumun farklı dini kesimleri arasında anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Devletin din alanına yönelik politikaları bu dönemlerde son derece önemlidir. 1991'den 2014'e kadar olan zaman kesiminde Kırgız Cumhuriyeti'nin dine yönelik politikasının sorunlu olduğu varsayılmaktadır. Günümüzde yeni politika uygulanmaya çalışılmaktadır.

¹ Mikhail Pavlonin, 'Rost Destabiliziruyushego Vliyaniya Religii na Politiku. Problema Narastaniya Fundamentalistskih İdey', (M.C. Павлонин, "Рост дестабилизирующего влияния религии на политику. Проблема нарастания фундаменталистских идей", Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение"), №3, 2012, s. 17.

² Saltanat Kırdaliev, 'Kırgızistan Örneğinde Post-Sovyet Milli Kimliği', http://www.tasam.org/TR/Icerik/487/kirgizistan_orneginde_post-sovyet_milli_kimligi, (e.t. 21.10.2015).

Din uzmanı Kadir Malikov'a göre, Kırgızistan, (Orta Asya ülkeleri arasından Türkmenistan da aynı şekilde) devlet kurma aşamasında millet bileşenini esas olarak almıştır. Ancak ülkede İslam'ın 'yeniden doğuşu' diye adlandırığımız bir süreç de yaşanmaktadır.³ Bugün Orta Asya'da inanç canlanması yaşanıyor. İslam ve Ortodoks Hıristiyanlığına olan ilgi artıyor ve dünyanın farklı yerlerinden gelen misyonerlerin varlığı da çeşitlilik katıyor.⁴

Bu araştırmada aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır:

- 25 senelik süre içerisinde Kırgız toplumu din bakımından nasıl değişime uğradı?

- Devlet din alanına müdahale etmeli midir?

- Günümüz din durumu nasıldır?

Hipotezler:

1) 1991-2014 arası uygulanan devletin din konsepti ve stratejisi 'yumuşak' ve 'aşırı liberal' olduğundan dolayı din alanı gerekli ölçüde denetim altına alınmadı;

2) Kontrol altına alınmayan söz konusu alanda bir ' karmaşıklik ' ortaya çıktı. Ülkeye farklı dini sistemler, fikirlerin girmesiyle ülke toplumu heterojenleşmektedir.

Kırgız Toplumunda İslam Öncesi Dinler ve İslam

Günümüz Kırgız toplumunda en yaygın olan din, İslam'dır. Fakat İslam'ın gelmesine kadar Kırgızlar farklı inançlara mensup olmuşlardır. Söz konusu dinlerin etkisi ve izleri bugün de kolay fark edilebilmektedir. Onların en önde gelenleri Gök Tanrı ve Şamanlıktır. Totemizme, amnistizme dayalı dinler Kırgız medeniyetinin şekillendirilmesinde çok büyük güce sahip olmuşlardır. Günümüzde İslam'dan önceki bu dinlere yönelik Kırgız toplumunda 'tanrıçılık' ifadesi kullanılmaktadır. Kırgızların günlük hayatında da Gök Tanrı inancının kavramları halen süregelmektedir. Örneğin, 'Kökö Tenir Koldosun' ('Gök Tanrı Korusun'), 'Menin Kolum Emes, Umay Ene'nin Kolu' (Benim Kollarım Değil Umay Ana'nın Kollarıdır), 'Üyübüzgö Kut Kirsin' ('Evimize Kut Girsin') gibi ifadeler halen kullanılmaktadır. ('Tenir') kelimesi 'ten'- herkese eşit bakan, 'iri' - büyük, alp, kuvvetli anlamını taşımaktadır.⁵ Söz konusu inançların Kırgızlarda uzun süre etkin olabilmesinin sebebi, Kırgızların göçebe bir halk olduğu ile bağlantılıdır.⁶ Sürekli olarak göçen bir halk doğa ile daha yakın bir ilişkiydi ve bu yüzden 'Gök'e' ('Kökö Tenire', gökyüzüne), ateşe ve diğer doğal varlıklara tapılmıştı. Diğer bir sebep ise folklor olduğu varsayılmaktadır. Dini değerler

³ Kadir Malikov - Esen Usubaliyev, 'Osnovnye Harakteristiki Musulmanskoj Obsşiny Kırgızstana', (Э.И. Усубалиев, "Основные характеристики мусульманской общины Кыргызстана Этническая характеристика и особенности идентификации Мусульман Мусульманская община Кыргызстана и политический процесс в стране: подходы к гармонизации отношений между государством и религией", Бишкек, Независимым Аналитическим Исследовательским Центром "Религия, Право И Политика"), 2009, s. 6.

⁴ Noor Borbieva, 'Islam And The International Sector: Negotiations Of Faith In The Kyrgyz Republic', *The Hellen Kellogg For International Studies*, 2009 (3), s. 364.

⁵ Dastan Sarıgulov ile kişisel iletişim, 21.08.2015.

⁶ Joldoshev, 2013, s. 106.

farklı hikayeler, masallar vb. aracılığıyla nesilden nesile geçerek bugüne kadar günlük hayatta da yaşayabilmektedir. Bu dini değerler, İslam'ın gelmesi ve sonradan SSCB dönemi din karşıtı baskılara rağmen kaybolmamışlardır. Örneğin, İslam öncesi var olan Nevruz gibi bayramlar halen kutlanmaktadır ve bu tür etkinlikler devlet düzeyinde gerçekleştirilmektedir. Ülkenin farklı köşelerinde çok sayıda mazarların (şamanlık inancına bağlı kutsal yerler) var olduğuna şahit olabiliriz. Oysa ülke nüfusunu çoğunluğu kendini müslüman olarak tanımlamaktadır.

Kırgızlarda İslam'dan önce çok sayıda farklı dinler vardı. Bunların bazılarının yukarıda değindik. Onların dışında Zerdüştilik, Buddizm, Maniheizm gibi inançların da farklı dönemlerde üstün olduklarının altını çizmekte fayda vardır. İslam'ın Kırgızlara ne zaman geldiği ile ortak görüş mevcut değilse de bu görüşlerin bazılarına değinelim. Kırgızlar, 12. asırdan itibaren vefat edenlerin cesedini yakmayı durdurmuşlardır. Bunun ana sebebi İslam olmasıdır diyen bir görüşün yanında, Kırgızların İslam'ı 16-17. yüzyıllarda Hokand Hanlığı'na dahil olması ile birlikte kabul ettikleri görüş de mevcuttur.⁷ Bunun dışında Orta Asya'da ilk İslam devleti olarak Karahanlılar devleti varsayılmaktadır. Satuk Buğra Han'ın İslam'ı kendisi kabul ettikten sonra, tüm devlete yaydığı ve Kırgızların bu dönemde müslüman oldukları da savunulmaktadır.

Rus Çarlığı Döneminde Kırgızlarda Din

Kırgızların yaşadığı topraklarda 16-17. yüzyıllarda Sufilik akımı yayılmaya çalışılmış, ancak başarıya ulaşamamıştır. Bunda Kırgızlar dini derin olarak kabul etmemiş olduğu iddia edilir. Orta Asya araştırmacısı M.İ. Venyukov, Kırgızlar hakkında: *'bu halk İslam'ın öğretilerini bilmez, hatta tamamen bilmez'* diye yazmıştır. Kazak bilim adamı Çokan Valihanov ise: *'Kırgızlar kendilerini Müslüman derler, fakat İslam'ın şartlarını ve taleplerini pek bilmezler, namaz kılanlar ve oruç tutanlara pek rastlanmaz'* diye yazmıştır.⁸ Bu durum Hokand mollalarının İslam'ı yayma faaliyetlerinden sonra değişmiştir. 1892 senesinde Kırgızistan'da toplam 7 medrese ve 10 cami bulunmaktayken, 1914 yılına gelindiğinde sadece Oş ve Özgön kentlerinde 10'ar cami olmuştur, Oş'ta 8 medrese (1178 öğrencisi ile), Karakol'da (45 öğrencisi ile) 1 medrese açılmıştır.⁹ Bunun neticesinde ülkede İslam hızla yayılmaya başlamıştır. Yurt dışından gelen din adamları kendileri medreseler açmışlar ve ders vermeye başlamışlardır. 1876'da Prjevalsk ilçesinde 12 mektep bulunurken, 1913'te bu rakam 28'e ulaşmıştır. Oş ilçesinde ise 1883'teki mektep sayısı 86'ya çıkmıştır.¹⁰

⁷ 'Religioznye Verovaniya' (Религиозные верования), <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/lkjhb/>, (e.t. 19.11.2016).

⁸ 'Chto Takoe Tengriantstvo' (Что такое Тенгрианство. Специфические черты религиозных верований кыргызов), <http://tourkg.com/2014/04/religioznye-verovaniya-kyrgyzov.html/>, (e.t. 09.12. 2016).

⁹ 'Religioznye Verovaniya' (Религиозные верования), <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/lkjhb/>, (e.t. 19.11.2016).

¹⁰ 'Chto Takoe Tengriantstvo' (Что такое Тенгрианство. Специфические черты религиозных верований кыргызов), <http://tourkg.com/2014/04/religioznye-verovaniya-kyrgyzov.html/>, (e.t. 09.12. 2016).

18. yüzyılın 2. yarısında Tatarlar Usuli-Cedid hareketını yaymaya gelmişlerdir. Eski mekteplerden (usuli-kadim'den) farklı olarak, bu tür mekteplerde din derslerinin yanında tarih, coğrafya, aritmetik gibi dersler de verilmiştir.¹¹ Bu tür mektepler Pişpek, Karakol, Çon-Kemin ve diğer yerlerde açılmıştır. Burada eğitim gören öğrencilere daha sonra Ufa ve Kazan'da eğitim imkanı verilmiştir. Bu okullardan mezun olan öğrenciler Türk, Arap ve Fars dillerinde dini ve laik manadaki eserleri yazmaya başlamışlardır.¹² SSCB'nin ilk yıllarında Kırgız devlet adamlarının çoğu söz konusu okulların mezunları olmuşlardır.

Bölgenin Rusya'ya dahil olması ile din alanı değişmeye başlamıştır, çünkü din politikası Rus iktidarı tarafından belirlenmeye başlanmıştır.¹³ Mehmet Yüce'ye göre, İslam'ı durdurma politikasının yanında Rusya tarafından imparatorluk topraklarında yaşayan tüm Rus ve Hıristiyan olamayanları '*Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma*' politikası yürütülmeye başlamıştır. Kazan Üniversitesi'nde Türk dilleri ve dinlerini araştıran Profesör Nikolay İlminskiy, Panslavizm fikrini, Rus dilini ve Ortodoks Hıristiyanlığı yayma projesini üretmiştir.¹⁴ Bunun sayesinde ortak bir kimlik aracılığıyla hükmetme amaçlanmıştır. İlminskiy'in projesi Çar II. Aleksandr tarafından desteklenmiştir. Dönemin Rus Eğitim Bakanı D.A. Tolstov, bununla ilgili: '*Vatanımızın toprakları içerisinde yaşayan bütün halklara eğitim vermemizin sebebi, onları mutlaka Ruslaştırmaktır ve Rus halkıyla kaynaştırmaktır*'¹⁵ demiştir. Bunun neticesinde iki din mensupları arasında sürekli çatışmalar olmuştur.¹⁶ Ruslar tarafından Türk halklarının yaşadığı topraklarda ortak dil ve kültür yeniden canlandırmaya çalışan Gaspıralı İsmail Bey'in faaliyetlerine de engeller konulmuştur.¹⁷ Mehmet Yüce'ye göre, Rusların '*bu kurnaz planı başarılı olmuştur.*'¹⁸ Asya halklarının kimliğini değiştirme projesi SSCB'nin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Buna karşı görüş de mevcuttur. Buna göre, Rus Ortodoks Kilisesi hiçbir zaman misyonerlik faaliyetleri ile ilgilenmemiştir. Rus İmparatorluğu döneminde sadece 8 Kara-Kırgız, 2 Türkmen, 3 Özbek ve 1 Tacik Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir.¹⁹ Buna ek olarak, yerel halk arasında misyonerlik faaliyetleri yasaklayan Türkistan Valisi'nin kararnamesi vardı.²⁰

¹¹ '*Religioznye Verovaniya*' (Религиозные верования), <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/лқјһб/>, (e.t. 19.11.2016).

¹² '*Çto Takoe Tengriantstvo*' (Что такое Тенгрианство. Специфические черты религиозных верований кыргызов), <http://tourkg.com/2014/04/religioznye-verovaniya-kyrgyzov.html/>, (09.12.2016).

¹³ Kanatbek Murzahalilov, '*İslam V Usloviyah Demokraticheskogo Razvitiya Kirgizstana*', *Orta Asya ve Kafkasya Dergisi* (Канатбек Мурзахалилов, "Ислам В Условиях Демократического Развития Кыргызстана: Сравнительный Анализ", Центральная Азия и Кавказ, № 3 (39), 2005, s. 1.

¹⁴ Mehmet Yüce, "Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 9, Mayıs 2006, s. 5.

¹⁵ Yüce, a.g.e., s. 5.

¹⁶ Yüce, a.g.e., s. 6.

¹⁷ Yüce, a.g.e., s. 5.

¹⁸ Yüce, a.g.e., s. 5.

¹⁹ Murzahalilov, a.g.e., s. 4.

²⁰ A. Bedelbayev, '*İz İstorii Deyatelnosti Evropeiskih Missionerov Na Severe Kirgizstana*', (A. Бедельбаев, "Из истории деятельности европейских миссионеров на севере Кыргызстана в

SSCB Döneminde Kırgızlarda Din

Rus Çarlığı'nın devrilmesi ve Sovyetler Birliği'nin kurulması ardından 3 Aralık 1917'de "Rusya'nın Doğusu ve Batısı'nda Yaşayan Müslüman İşçilerine" isimli bir kararname (ferman) çıkmıştır. Bu kararnamede: 'Kendi ülkelinize sahip olun. Kendi hayatınızı kendi isteğiniz ve yapınıza göre yeniden kurun. Hakkınız vardır. Çünkü kaderiniz kendi ellerinizdedir. Biz bayraklarımızla dünyanın tüm acı çeken halklarına barış götüreceğiz.'²¹ denilmiştir. İlk dönemler yürütülen politikalar özgürlükçü (liberal) olmuştur, halkların dillerine ve dinlerine saygı gösterilmiştir. Fakat zaman geçtikçe bu politikalar tamamen değişime maruz kalmışlardır. Diyalektik materyalizmin Marksist yorumlanmasına dayanan ideolojiye ve totaliter karaktere sahip olan iktidar, halkın günlük hayatına bile müdahale etmiştir. Ateizm propagandası yaparak başarıya ulaşmaya çalışmıştır.²²

Eğer Çarlık döneminde Rusların politikası 'ortodokslaştırma' ise, bolşeviklerin politikası da 'sovyetleştirme' idi.²³ 'Ortak Tıp Sovyet Adamı' yaratılmaya çalışılmıştır. Buna göre SSCB vatandaşının dili Rusça, dini ateizm, milleti 'Sovyet' olacaktı.²⁴ Bu politika ile sınıfsız, eşit ve tek kimlikli toplumu yaratma hedeflenmişti. Bu politika kapsamında sadece 1940'ta 12 kilise, 90 cami kapatılmıştır, 1946'ya gelindiğinde Isık Göl ilindeki 92 caminin birisi bile kalmamıştır.²⁵ Devlet ile din arasında düşmanlık ortaya çıkmıştır. Din adamları göz altına alınmış ve baskı kurbanları olmuşlardır. Eskiden dini olan binalar mektep ve kulüplere çevrilmiştir.²⁶ Bunların bazıları 'perestroika' dönemine kadar muhafaza edilebilmişlerdir. Bu politikanın ne kadar başarılı olduğunu 1987'de yürütülen anketler sonucuna bakarak öğrenebiliriz. Bu ankete göre, halkın yaklaşık %70'i kendisini ateist olarak tanımlamıştır.²⁷

Stalin döneminde ise sadece 2. Dünya Savaşı sırasında dine yönelik yumuşak bakıldığı söylenebilmektedir. 1943'te Taşkent'te Orta Asya Müslümanlar Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bölgenin Müslüman toplumu 40 yıl civarında bu kurum altında denetlendi. Stalin öncesi ve sonrası dine daha ılımlı politikaların uygulandığı açıktır.²⁸ Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda 'istediği dine inanma ve hiçbir dine inanmama herkesin hakkıdır' maddesi yer almıştır (Kırgız SSCB'nin Anayasası'nı 50. maddesi). Aynı zamanda devlet tarafından yürütülen bir politika vardı ve bu politika çok sertti.

XIX - нач. XX вв"), http://www.ca-c.org/journal/2005/journal_rus/cac-03/06.murzru.shtml, (15.12.2016).

²¹ Yüce, a.g.e., s. 5.

²² Mametbek Mirzabayev, Kırgızistan'da Devlet-Din İlişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ağustos 2009, s. 46.

²³ Yüce, a.g.e., s. 5.

²⁴ Yüce, a.g.e., s. 5.

²⁵ 'Religioznye Verovaniya' (Религиозные верования"), <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/lkjhb/>, (19.11.2016).

²⁶ Murzahalilov, a.g.e., s. 6.

²⁷ 'Religioznye Verovaniya' (Религиозные верования"), <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/lkjhb/>, (19.11.2016).

²⁸ Yüce, a.g.e., s. 6.

Andropov'dan sonra gelen Gorbaçev 'perestroika' ve 'glasnost' politikaları çerçevesinde halkın hayatına daha az müdahale edileceği öngörülmüştü. Bunun sonucunda din tekrardan canlanmaya başlamıştı. Fakat ülkedeki siyasi ve ekonomik krizden dolayı bu politika hayata geçirilememiştir. Zaten kısa vade sonra SSCB, kendisi de ortadan kalkmaya maruz kalmıştır.

Bağımsız Kırgızistan'da Devlet-Din İlişkileri

1991'de yeni ortaya çıkan devletler için birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. O sorunların birisi, kimlik sorunuydu. Yeni kurulan devletlerde bir nevi 'kimlik boşluğu' ortaya çıktı. Bu boşluğu doldurmak için farklı değerler ortaya çıktı ya da yeniden canlanmaya başladı. Bunların birisi dindir. Ekonomik ve siyasi yapısı geçiş aşamasında olan Kırgızistan için bu sorun halen de devam etmektedir. Milli kimlik sorununun henüz çözülmediği açıktır. Bu sorunun çözülmesi, elbette kolay değildir, çaba ve zaman gerektirir. Buna ek olarak, insanların, fikirlerin, kültürlerin serbest dolaşımını kapsayan küreselleşmenin etkisi de büyüktür. 1991 sonrası (SSCB'nin çözülmesi) sonrası bu süreç inanılmaz derecede güç kazanmıştır.

İlk Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 'Kırgızistan, bizim ortak evimizdir' sloganıyla yürüttüğü politika ülkede yaşayan tüm etnik ve dini grup mensuplarını barış içinde beraber yaşatacağı bir toplumu kurmayı hedef almıştır. 80'den fazla etnik grubu barındıran Kırgızistan, Orta Asya devletleri arasında en demokratik ve insan hakları ve özgürlükleri açısından örnek bir ülke olmaya çalışmaktadır.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra, diğer devletler gibi, Kırgız Cumhuriyeti de resmi bayramlarını ilan etmişti. Bu bayramlar Sovyetler Birliği dönemi kutlanan bayramlar, İslam, Hıristiyan, Fars ve yeni ulusal bayramlar karışımıdır. Örneğin, Kurban ve Oruç (İslami), 7 Ocak Hz. İsa'nın doğum günü ve Pasakalya (Hıristiyan), Nevruz (Zerdüştilik, Fars), 9 Mayıs Zafer Günü (SSCB), 31 Ağustos Bağımsızlık Günü, 5 Mayıs Anayasa Günü ve 31 Ağustos Bağımsızlık (yeni ulusal) gibi bayramlar kutlanmaktadır. Akayev, yeni politikasıyla "Homo Sovieticus" yerine "Kırgızistanlı" kimliğini yaratmaya çalışmıştır.²⁹ "Homo Kyr-gyzstanicus"u yaratarak ülkeyi istikrar ve barış içinde tutmayı amaçlamıştır. Kırgızistan, seküler ve laik bir devlet olduğu için hiçbir dini ya da etnik grubu üstün görmez ve desteklemez mesajını vermeye çalışmıştır. Kırgız Cumhuriyeti'nin, Orta Asya devletleri arasından farklı dini ve etnik gruplara eşit davranan bir ülke olarak tanınmasının sebebi, Akayev'in başlattığı ve ondan sonra gelen devlet başkanları devam ettikleri 'eşitlikçi' ve 'aşırı liberal' politikalar olabilir.

Askar Akayev'in başkanlık döneminde devlet-din ilişkilerini belirleyen temel belgelerden birisi, 16 Ocak 1991'de kabul edilip (Kırgız Parlamentosu Cogorku Keneş tarafından) 31 Aralık 2008'e kadar yürürlükte olan 'Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar' hakkındaki kanun olmuştur. Daha sonra 1993'te Cumhuriyet Anayasası kabul edilmiştir. 1993 Anayasası'nın 1. maddesinin

²⁹ Saltanat Kıdıralieva, 'Kırgızistan Örneğinde Post-Sovyet Milli Kimliği', http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/487/kirgizistan_orneginde_post-sovyet_milli_kimligi_, (21.10.2015).

1. fıkrasına göre, Kırgız Cumhuriyeti, egemen, üniter, demokratik, dinden dışarı, hukuk devleti olan bir cumhuriyettir. 8. maddesinde ise ‘din ve tüm dini tarikatlar (cults) devlet dışı konumdadırlar’, ‘dini temele dayanan siyasi partilerin kurulmasına izin verilmez’ denilmektedir. 15. maddeye göre ise, ‘Kırgız Cumhuriyeti’nde hiçbir insan din ve dini görüşlerinden dolayı hak ve özgürlüklerinden uzak kalmaz.’ 15. maddesinin 5. fıkrasına göre, ‘Kırgızistan’da insan hakları ve özgürlüklerine ters olmayan gelenekler devlet tarafından desteklenecektir.’ 1999-2000’den itibaren İslam ve Ortodoks Hıristiyanlık, ‘gelecekteki dinler’ olarak desteklenmeye başlamıştır.³⁰

Anayasa’nın 1993, 2003, 2007 ve 2010 değişikliklerinde din özgürlüğü ile ilgili maddeler de değişime maruz kalmışlardır.³¹ 2003 Anayasası, vatandaşlara ‘ibadet ve ateist faaliyetlerin özgür olduğunu’, ‘istediği dine ibadet etme, ibadet etmeme, yayma seçeneklerini tanımıştır.’³² 2003 Anayasası’nın 1993 Anayasası’ndan farkı, toplumsal düzen ve toprak bütünlüğünü sağlayacak maddeler eklenmiş olmasıdır.³³ 2005’te kabul edilen Din Alanına Yönelik Devlet Konsepti’nde ‘bazı dinler devlet tarafından desteklenebilir’ ibaresi geçmektedir.

2007 ve 2003 Anayasalarında din ile ilgili maddelerde pek fark bulunmamaktadır. 2010 Anayasası da önceki Anayasaları takip ederek, ‘hiçbir şekilde dini seçme ve ibadet etme konusunda zorlamaya izin verilmeyecektir’ diye ibadet özgürlüğünün altını çizmektedir.³⁴

Günümüzde devlet-din ilişkilerini belirleyen 3 ana belge bulunmaktadır:

- 2010 Anayasası (referandum aracılığıyla değişikli ve eklemeler yapılmıştır);
- Kırgız Cumhuriyeti’nin İbadet Özgürlüğü ve Din Kurumları Hakkında Kanunu (31 Aralık 2008, 282 sayılı Kanun). Bu kanun iki kere değişikliklere uğramıştır (15 Haziran 2011, no. 46 sayılı ve 7 Aralık 2012, 196 sayılı Kanunlar);
- Kırgız Cumhuriyeti’nin 2014-2020 Yıllarına Yönelik Din Alanı Devlet Politikası Konsepti (14 Kasım 2014, 203 sayılı Kanun).

Devleti ve dini karıştırmamak için önlemler öngörüldüğünü fark edebilmekteyiz. Aynı zamanda, bazı dinler devlet tarafından desteklenebildiğine yönelik ibarelerin mevcut olduğuna şahit olabiliriz. Fakat bu ‘çelişkili’ politikanın yanlış olduğu öne sürülmektedir, çünkü bu politika çok yumuşak olduğu ve bu yüzden ülkedeki din durumu ‘karışıklık yarattığı’ iddia edilmektedir. 2014-2020 Yıllarına Yönelik Din Alanı Devlet Politikası Konsepti’nin kabul edilmesinin nedeni de, bu ‘karışıklığı düzeltme’ amaçlı olduğu varsayılmaktadır.³⁵ Devletin önceki stratejisi yanlış olduğu ifade edildi ve yeni bir stratejinin olmazsa olmaz olduğu açıklandı. Aksi halde farklı amaçları olan dini akım-

³⁰ Mirzabayev, a.g.e., s. 46.

³¹ Almaz Esengeldiyev - Dmitriy Kabak, ‘Din Tutuu Erkindigin Ukuktuk Kamsızdoogo Cana Diniy Uyumdardın İşmerdüülün Teskөөgө Saluu’ (‘Дин тутуу эркиндигин укуктук камсыздоого жана диний уюмдардын ишмердүүлүгүн тескөөгө сереп салуу’, Ачык Пикир коомдук фондунун басылмасы), 2011, s. 46.

³² KC 2003 Anayasası’nın 17. maddesinin 2. fıkrası.

³³ KC 2010 Anayasası’nın 20. maddesinin 4. fıkrası.

³⁴ KC 2010 Anayasası’nın 20. maddesinin 4. fıkrası.

³⁵ Orozbek Moldaliyev ile kişisel iletişim, 20.04.2015.

ların, kurumların ülkeye girip (zaten çok sayıda girmiştir) kimliği etkileyerek (bireysel ve milli) ülke güvenliğine tehdit yaratmaktadır. Vatandaşları 'biz' ve 'onlara' bölerek, toplumsal düzeni bozmaya çalışmaktadırlar, az sayıda olsa da dine dayalı çatışmalar yaşanmıştır. Toplumun dini bakımdan heterojenleşmesi söz konusudur. Hoşgörü seviyesi düşük olan heterojen toplumlarda çatışmaların ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir.³⁶ Bu tür anlaşmazlıkların önüne geçmek amacıyla, devlet yeni konsept hazırlamıştır ve tüm kanunları yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Bunların dışında (iç hukuk normları) devlet-din ilişkilerini belirleyen uluslararası antlaşmalar vardır. Bunların önde gelenleri, İnsan Hakları Ortak Deklarasyonu, Avrupa Parlamentosu'nun insan hakları ile ilgili kararları, Vatandaşlık ve Sivil Haklar Hakkında Uluslararası Pakt, AGİT anlaşmaları vb.³⁷ Bunlara ek olarak, 'BDT Üyesi Ülkelerinin İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Alanında Uluslararası Yükümlülükler Hakkında Deklarasyon' ve 'BDT İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Hakkında Deklarasyon' gibi belgeleri onaylanmıştır.³⁸

Ülkenin din alanının denetleyen organ, Diyanet İşleri Devlet Komisyonu'dur (DİDK). DİDK, Cumhurbaşkanı'na bağlı bir kurumdur. Ülke sınırları içinde bulunan tüm dini kurumların kayıt altına alınması, faaliyetlerinin denetlenmesi ve değerlendirilmesi gibi sorumluluklarla yükümlüdür.

Ülkede Dinler ve Dini Akımlar

Kırgızistan'da 30'a yakın din ve dini akım faaliyet gösterdiği için çok dinli (polyconfessional) ülke olarak kabul edilmektedir. Çok sayıdaki din ve dini akımların ülkede bulunmasının sebebinden yukarıda bahsettik. KC DİDK'in verdiği resmi verilere göre, ülkede 2864 dini yapılanma faaliyetini yürütmektedir. Onların 2393'ü resmi olarak kayıtlıdır.

Kırgızistan'da mensupları ve kurumları bakımından en büyük din İslam'dır. Burada altını çizmemiz gereken bir husus var. Ülkede devlet organı olan Kırgızistan Diyanet İşleri Komisyonu'ndan ayrı, devlet organı olmayan Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (KMDİ) de faaliyetlerini yürütmektedir. Toplam olarak, 2321 dini kurum KMDB'nin denetimi altındadır, 1850 camisi resmi olarak kayıtlıdır, 471 cami kayıtlı değildir, bunların dışında 7 il kadılığı, Oş ve Bişkek şehir kadılıkları, 1 üniversite, 9 enstitü, 67 medrese, 68 diğer kurum KMDİ'ne bağlıdır ('Kırgız Cumhuriyeti'nde Dinin Durumu ve Dini Eğitim' adlı Parlamento tartışmaları, 2013:24).

İslam'dan sonra en büyük din, Hıristiyanlık'tır. Bu dine bağlı 372 kurum mevcuttur (49 Ortodoks, - 2, 4 Katolik, 49 Baptist, 31 Yedinci Günün Ad-

³⁶ Steward Harrison Opong, "Religion and Identity", *American International Journal of Contemporary Research*, Vol. 3, No. 6, p. 96.

³⁷ Mamayusupov, 'O Monitoring Deyatelnosti Gosudarstvennykh Organov v Realizatsii Religioznykh Prav i Svobod' ("O мониторинге Деятельности Государственных Органов в Реализации Религиозных прав и свобод", Государственная Комиссия при Правительстве по Делах Религий), Ош 2004, s. 25.

³⁸ A.O. Protopov, 'Religiya i Zakon, Pravomle Osnovi Svobodı i Deyatelnosti Religioznykh Obyedineniy v stranah SNG' (O. Протопов, "Религия и Закон, правовые Основы Свободы Совести и Деятельности Религиозных Объединений в Странах СНГ", Москва: Юриспруденция), 2002, s. 49-50.

ventistleri, 54 Ellinciler, 21 Lüteran, 36 Presbiteryen, 43 Karizmat, 24 diğer tarikatlar, 17 Protestan, 41 Yehova Şahitleri). İslam ve Hıristiyanlık dışında, 1 Yahudi, 1 Budda, 14 yeni dini akım, 12 Bahai cemaati de bulunmaktadır.

Tablo-1. Kırgızistan'da Dini Kurumlar³⁹

	TOPLAM	İL VE ŞEHİRLERE GÖRE:								
		Bişkek ş.	Batken	Calalabat	Narin	Isıkgöl	Talas	Çüy	Oş	Oş ş.
TÜM DİNİ KURUMLAR	2864	226	321	598	117	188	117	460	749	88
İSLAM:	2476	92	315	577	113	153	106	301	747	72
Kırgızistan Müslümanlar Diyanet Başkanlığı	1	1								
İl kadınlıkları	9	2	1	1	1	1	1		1	1
Camiler	1850	30	168	490	55	85	89	205	678	50
Kayıt altında olmayan camiler	471	18	133	75	52	61	11	64	44	13
İslam okulları	10	2	1	1	1			3	2	
Medreseler	67	3	11	5	2	2	4	21	16	3
Diğer kurumlar	68	36	1	5	2	4	1	8	6	5
HİRİSTİYANLIK:	372	128	6	19	3	33	10	157	1	15
Ortodoks	49	4	3	4		10	2	23	1	2
Rus Ortodoks kilisesinden ayrılan cemaatler	2	2								
Katolik	4	3		1						
Baptist	50	11	1	5	1	6	4	21		1
Yedinci Günün Adventistleri	31	10		2		3	1	13		2
Ellinciler	54	14	1	3	1	4	1	28		2
Lüteran	21	4		2		1	1	12		1
Presbiteryen	36	12				2		19		3
Karizmat,	43	21	1	1		3		16		1
Yabancı tarikatların misyonaları	24	16						7		1
Protestan	17	15								2
Yehova Şahitleri	41	16		1	1	4	1	18		
YAHUDİLİK	1	1								
BUDDİZM	1	1								
YENİ DİNİ AKIMLAR:	14	4		2	1	2	1	2	1	1
Bahai	12	2		2	1	2	1	2	1	1
Scientology Kilisesi	1	1								
Universal Kilisesi	1	1								

Ülkede İslam

Günümüz Kırgız toplumunda İslam'ın rolü giderek yükseldiği açıktır. En azından SSCB dönemi ile karşılaştığımızda İslam'ın 'yeniden canlanma-sı'nın ve yükselmesinin birtakım sebepleri vardır. İlk olarak, Kırgızistan'ın

³⁹ 'Kırgız Cumhuriyetinde Din Durumu Adlı Parlamento Tartışmaları' ("Кыргыз Республикасындагы диний кырдаал жана диний билгм беруу" аттуу парламенттик угууларынан), (05.05.2013), s. 24.

iç yapısıdır. İbadet özgürlüğünü teşvik eden hukuki düzenlemeler, diğer bir neden ise fikirlerin serbest dolaşımını içeren küreselleşme sürecidir. *'Demir perdenin'* ortadan kalkması ile bu süreç daha da hız kazandı. Bu iki sebebin dışında *'Komünist ideolojinin yıkılmasının ardından ülke nüfusunun kimlik sorununu yaşamasıdır'* diye adlandırabileceğimiz diğer bir sebep de bulunmaktadır.⁴⁰ Bu *'ideolojik boşluk'* ve *'İslam'ın yükselişi'* aynı zamanda ortaya çıktılar.

İslam'ın durumu nasıl değişmekte olduğunu görmek için aşağıdaki verilere bakalım. Eğer 1990'da ülkede toplam 39 cami varsa, onların sayısı günümüzde yaklaşık 3400'dür. Farklı kaynaklara göre ülke nüfusunun %80-90'ı kendini müslüman olarak tarif etmektedir. İslam'ın ve diğer dinlerin güçlenmesinin ya da yayılmasının nedeni devletin dine *'karışmama politikasıdır.'*⁴¹ Başka bir deyişle, devlet dine karşı son derece ılımlı bir politika izlemiştir.⁴² İslam'ın ülkedeki gücünü farklı örneklerden görebiliriz. Bazı güçlerin müslüman seçmenleri veya müslüman kesimi kendi tarafına çekme isteği buna bir örnektir.⁴³ Ülkede varolan laik ve demokratik olan *'konforlu ortam'*, bazı dini örgütlere kendi siyasi, ideolojik ve maddi çıkarlarına ulaşmada işlerine yaramaktadır.⁴⁴

25 senelik bir zaman kesiminde tüm dinler, (İslam dini de) halkın değerlerinin, algılarının oluşumunda büyük oranda katkı yapabildiler. Fakat ne kadar etkilediğini ve nasıl etkilediğini tespit etmek oldukça zordur. Sosyal bilimlerde bir etkinin iyi ya da kötü, faydalı veya zararlı olduğunu söylemek kolay değilse de, şunun altını çizmek lazım: Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kırgızistan'da İslam dini diğer dinlere göre daha da güçlü bir hale geldi. İslami vakıf, birlik ve diğer kurumların sayısı 60'tan fazladır.⁴⁵ Bunların dışında kayıtlı olmayan (KC DİDK sınıflandırılmasına göre) kurumlar da mevcut olduğunu hatırlatalım.

25 sene içerisinde İslam'ın Kırgız toplumuna olan etkisini incelemeye çalışalım. İslam'ın, Kırgız toplumuna olan etkisini 2 başlık altında araştırabiliriz:

1. Çoğunluğun mensup olduğu dinin güçlenmesi ve heterojenleşme kuvvetinin azalması,
2. 1990'larda olan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık döneminde halkı *'sakinleştirme'*deki rolü.

1. Çoğunluğun Mensup Olduğu Dinin Güçlenmesi ve Heterojenleşme Kuvvetinin Azalması

Ülke nüfusunun müslüman kesimi %85-90'dır.⁴⁶ Tarihsel olarak ülkedeki Müslümanların büyük kısmı Hanefi mezhebinin mensuplarıdır, Şia akımını

⁴⁰ Kadir Malikov - Esen Usubaliyev, *'Osnovnye Harakteristiki Musulmanskoi Obşiny Kırgızstana'*, s. 6.

⁴¹ Altınbek Joldoshov ile kişisel iletişim, 18.05.2016.

⁴² Mirzabayev, *a.g.e.*, s. 46.

⁴³ Kadir Malikov - Esen Usubaliyev, *'Osnovnye Harakteristiki Musulmanskoi Obşiny Kırgızstana'*, s. 6.

⁴⁴ Mametbek Mirzabayev, *'Din Sayasatıtağı Cumşak Küçkö Ailandıby?' (Маметбек Мырзабаев, Дин саясаттагы жумшак күчкө айландыбы?)* (http://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_blog_myrzabayev/28145824.html, e.t. 29.11.2016).

⁴⁵ *'Tsentry, Fondi, Obyedineniya İslama'* Diyanet İşleri Komisyonu sitesinden, ("Центры, фонды, объединения Ислама", Дин Иштери Боюнча мамлекеттик комиссиянын интернет-сайтынын) <http://www.religion.gov.kg/ru/muslim.html>, (e.t. 20.11.2015).

⁴⁶ 'Mapping The Global Muslim Population', *Pew Forum on Religion & Public Life*, V. 10. 2009, p. 1.

ise daha çok Azerbaycan kökenli vatandaşlar temsil etmektedirler.⁴⁷ Müslüman kesminin rakamının (payı, yüzdesi) azalması, olumsuz sonuçlar getirebileceğini öne süren uzmanlar mevcuttur. Bunu müslüman kesimi azalırca, diğer din mensuplarının sayısı çoğalabileceği ve toplumda din temelli çatışmalara neden olabileceği varsayımı bağlantı kurarlar. Heterojen toplumlarda dine dayalı anlaşmazlıkların daha sık olduğunu iddia ederler.⁴⁸

Toplumun homojenliğini yükseltmede İslam'ın etkisi büyüktür. Eğer çoğunluğun mensup olduğu dini destekleyen cemaatler olmasaydı diğer dini akımların daha da güçlü bir şekilde yayılması beklenirdi. 1991'den beri ülkede İslam'ın güçlenmesi, diğer inanç sistemlerine karşı belirli bir derecede 'durdurucu' işlevi yaptığı düşünülebilir. Batı Hıristiyan ve diğer dini akımların gücü daha da yüksek olurdu. Toplumda farklı değer ve görüşlerin olması, bir kültürel zenginlik olabileceği gibi, toplumda farklı kesimler arası çatışmalara neden olabileceğini unutmamalıyız. Yeni kurulan devlette istikrarın korunmasında İslam'ın etkisi oldukça büyüktür sonucuna varabiliriz.

2. 1990'larda Olan Siyasi ve Ekonomik Kriz Döneminde Toplum 'Sakinleştirici' Etkisi ve Diğer Etkileri

Kimlik uzmanı Altınbek Joldoshov, yeni devlette istikrarı sağlamak için İslam'ın katkısı büyük olduğunu savunur. İslam, halkı birleştirdiğini öne sürerek, halkın karşısına çıkan meydan okumalara karşı 'sakinleştirici' güce sahip olduğunu düşünür.⁴⁹ Kimlik krizinin en çok yaşandığı 1990'ların başında böyle bir çözüm olmazsa olmazdı. İşsizlik, enflasyon, belirsizliğin yaşandığı dönemde barış ve güvenliğin sağlanmasında din faktörü gözden kaçırılmamalıdır. O dönemde müslüman ülkelerden maddi ve teknik yardımın geldiğini de unutmamalıyız.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, kimliğin oluşunda dinin etkisi büyüktür. Bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumu ve değişiminde katkı sağlama kuvvetine sahiptir. İslam, diğer çoğu dini öğrettiği gibi, ahlak ve adaba büyük önem verir ve toplumun bir nevi terbiyesini, toplumsal ahlakını oluşturur. Toplumdaki algıların ve değerlerin 'iyileştirme' yönünde çalışmalar yapar.

Dinin toplum, devlet güvenliği ve siyasi istikrarlığı için yarattığı diğer etkileri ele alalım. Bu etkileri:

- Dini aşırılık;
- İslam içi ayrılıkçılık, Sunni - Şia, İslam - Gök Tanrı İnancı anlaşmazlıklar başlıkları altında inceleyebiliriz.

Dini Aşırılık

Sadece Kırgızistan'da değil tüm dünyada gündemi oluşturan sorunların birisi, dini aşırılıktır. Kırgızistan, ilk defa bu sorunla 1999'da Batken olaylarında karşılaştı.⁵⁰ Bu sorunun çözülmesi için ciddi girişimler gerekmektedir.

⁴⁷ Murzahalilov, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁸ Pavlonin, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁹ Altınbek Joldoshov ile kişisel iletişim, 18.05.2015.

⁵⁰ Baibolot Abitov, 'Batken Okuyası Soguşpu je Kuralduu Kağılışuubu?', *Erkin-Too Gazetesi* (Байболот Абитов, "Баткен окуясы согуşпу же куралдуу кагылышуубу?" Эркин-Тоо КР (y.t. 13.02.2015), s. 6.

İlk olarak bu sorunların nereden kaynaklandığını öğrenmek ve sonra da bu tür olayların önüne geçme faaliyetleri gerçekleştirilmelidir, çünkü İslam radikalizminin halen ülkeye olan etkisini gözlemlemekteyiz. İŞİD, Hizb-ut-Tahrir gibi terör örgütlerine vatandaşların katılması buna bir örnektir. Suriye'deki silahlı çatışmalara katılan KC vatandaşlarının sayısı yaklaşık 400'dür ve bunların çoğu ülkenin Aravan, Suzak, Kadamcay ilçeleri kökenlilerdir, 249'u etnik köken olarak Özbek asıllı olduğunu varsayan Güvenlik Uzmanı Munara Borombaeva, vatandaşların böyle bir adım atmalarının nedenleri aşağıdakiler olduğunu öne sürer:⁵¹

- Dini cehalet;
- İnsanların içsel (psikolojik) krizi;
- Sosyo-ekonomik sorunlar;
- Sosyo-ekonomik durumu iyi olabilirken, adrenalin, macera peşinde olmak;
- Kendilerini müslüman saymak (zannetmek) ve diğer din mensuplarını yok etmeyi arzulamak.

İçişleri Bakanlığı'nın verdiği verilere göre, Kırgızistan'da 1200'den fazla vatandaş terörle bağlantısı vardır.⁵² 6 milyon nüfuslu ülke için bu rakam küçük değildir. Terör örgütlerinin asıl hedefi din değildir, dini kullanarak siyasi amaçlarına ulaşmaktır, örneğin Hizb-ut-Tahrir terör örgütü.⁵³ Söz konusu örgüt ülkeye 1995'te gelmiştir ve çok kısa vade içinde büyük ölçüde tehditli olabilmıştır.⁵⁴ Mars Sariyev'e göre, ideolojik boşluğu bu tür fikirleri taşıyan örgütler tarafından doldurulması en büyük tehlikedir.⁵⁵ Bu tür örgütler devletin ideolojik rakibi olurlar ve toplumsal düzeni bozarlar.⁵⁶

Ülkede yasaklanmış olan dini örgütler aşağıda gösterilmiştir:⁵⁷

1. El-Kaide,
2. Taliban,
3. Doğu Türkistan İslam Harekatı,
4. Kürt Halk Kongresi (Kongra-Gel),
5. Doğu Türkistan Özgürlük Harekatı,
6. Hizb-ut-Tahrir al-İslami,
7. Cihat Grubu,

⁵¹ Munara Borombaeva, 'Pyat Priçin Vyezda Kirgizstantsev na Voinu v Siringu', *KirTAG*, (Munara Borombaeva, "Пять причин выезда кыргызстанцев на войну в Сирию" КирТАГ), <http://kurtag.kg/interview/pyat-prichin-vyezda-kyrgyzstantsev-na-voynu-v-siringu>, (e.t. 06.11.2016).

⁵² Ruslan Kalmatov, '*Halifat Karaanı - başkı korkunuç*', (Руслан Калматов, "Халифат карааны - башкы коркунуч"), http://www.azattyk.kg/content/kyrgyzstan_jalal_abad_training/26921384.html, (05.12.2016).

⁵³ Murzahalilov, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁴ Aleksei Suhov, 'Kirgizstan Rol Hizb ut-Tahrir v Radikalizatsii İslama' *Orta Asya ve Kafkasya Dergisi*, (Алексей Сухов, "Кыргызстан: Роль "Хизб ут-Тahrир" в радикализации Ислама", Центральная Азия и Кавказ), № 6 (48), s. 7.

⁵⁵ '*V Kirgizstane İdet Borba S Hizb ut-Tahrir*' ("В Кыргызстане Идет Борьба С «Хизб Ут-Тahrир»"), <http://www.counter-terror.kz/ru/article/view?id=247>, (28.04.2016).

⁵⁶ Aleksei Suhov, *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁷ '*Tyuu Salangan Birikmeler*', ("Тыюу Салынган Бирикмелер", Дин иштери Боюнча мамлекеттик Комиссиясынын расмий интернет-сайтынан), http://www.religion.gov.kg/ru/not_registration_union.html, (17.12.2016).

8. Özbekistan İslam Harekatı,
9. Mun Kilisesi,
10. Cayşul Mahdi,
11. Cund al-Halifat,
12. Ansarulloh,
13. At-Takfir va-l-Hicra,
14. Akromiya,
15. Tihomirov A.A. - Said Buriatsiy'in faaliyetleri,
16. İŞİD,
17. Cephat El Nusra,
18. Katibat Al-İmam Al-Buhari,
19. Cannat Oşıkları.

Din adamı Çubak Calilov, bu tür örgütlerin öğretileri geleneksel İslam'a uygun olmadığını söyler.⁵⁸

Ayrılkçılık

İslam, toplumu homojenleştirme ve diğer dinlerin güçlenmesine karşı bir etki yaparken, aynı zamanda İslam içi ayrılkçılık ortaya çıktığını gözlemlemekteyiz. Aşırı dindarlar ve ılımlı dindarlar arasında anlaşmazlıklara şahidiz. Pavlonin'e göre, anlaşmazlıklar dinler arası olabildiği gibi, dinler içi de olabilir, hatta halkın dindar ve seküler (ve az dindar) kesimleri arasında da olabilir.⁵⁹ Aravan ilçesinde patlak veren kanlı çatışmanın nedeni dindi.⁶⁰ Bunun dışında 2008'de Narın ilinin Kulanak köyünde,⁶¹ 2016'da Çolponata şehrinde ve Calalabat iline bağlı Alabuka ilçesinde yer alan olayları örnek verebiliriz.⁶² Bu çatışmalar, halkın İslami ve Hristiyan (Protestan) kesimleri arasında çıkmıştır. Murzahalilov'a göre, bu tür sorunları önlemek için çok sayıda misyonerlerin gelmesini önlemeliyiz.⁶³

Müslümanlar arası mezhepsel temele dayalı çatışmalar da mevcuttur. Yurt dışından gelen Şia mezhebi mensupları halkı şiileştirme çabasında olduklarını öne süren din adamı Çubak Calilov, buna izin verilmemesi ve Sünnilik, Hanefiliğin desteklenmesi gerektiğini savunur.⁶⁴ İslam'ın yayılmasına sıcak

⁵⁸ Mametbek Mirzabayev, 'Calilov: Şailoogo Baruuu Oïlonup Catam' (Маметбек Мырзабаев, "Жалилов: Шайлоого барууну ойлонуп атам"), http://www.azattyk.org/content/kyrgyzstan_region_zhalilov/27044540.html, e.t. 01.06.2016).

⁵⁹ M. Pavlonin, a.g.e., s. 1.

⁶⁰ 'Massovaya Draka na Religioznoi Poçve Proizoşla v Aravanskom rayone', (Массовая драка на религиозной почве произошла в Араванском районе), <https://news.mail.ru/inworld/kyrgyzstan/incident/21353420/?frommail=1>, (e.t. 12.12.2016).

⁶¹ Sagınbek Riskeldiev - Rahatbek Çüytiyev, 'Kulanaktagi Baptist üybülönün 14 çaşar balasının söögün cerge berdirtrey atışat', *De-Facto Gazetesi*, No. 35, yayın tarihi 22.05.2008) (Рыскелдиев Сагынбек, Чүйтиев Рахатбек, 'Куланактагы баптист үйбүлөнүн 14 жашар баласынын сөөгүн жерге бердиртпей атышат') EDIT.

⁶² Mirzayım Canıbek Kızı, 'Emne üçün айрым kыргызстандыктарды көрдөн казып алып чатышат?', <http://theopenasia.net/kg/articles/detail/emne-ch-n-ayrum-kyrgyzstandyktardy-k-rd-n-kazyr-alyr-zhatyshat/>, (Мырзайым Жаныбек кызы, 'Эмне үчүн айрым кыргызстандыктарды көрдөн казып алып жатышат?'), (e.t. 27.10.2016).

⁶³ Kanatbek Murzahalilov, a.g.e., s. 1.

⁶⁴ Çubak Hacı Calilov, 'Aktualduu Tema 'İGiŞ, Siriya Cana Kыргызстандагы Şitter', Nasaat Medya Youtube kanalı, (Чубак ажы Жалилов, "Актуалдуу Тема "Игиш, Сирия Жана Кыргызстандагы

bakmamakta olan diğer bir grup, İslam öncesi Kırgızların mensup olduğu Gök Tanrı inancı mensuplarıdır. Altınbek Joldoshov, bunu İslam'ın çabuk yayılmasına karşı bir tepki olduğunu iddia eder.⁶⁵

Dinin toplum üzerine olan etkisinin hem birleştirici hem de ayrılıkçı olduğunu anlamaktayız.

Ülkede Rus Ortodoks Kilisesi

Ülkede İslam'dan sonra en yaygın dinin Ortodoks Hıristiyanlık olduğunu bilmekteyiz. Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ardından ve Rus azınlığının Rusya'ya göç etmeye başlamasıyla söz konusu din temsilcilerin rakamı giderek azalmaktadır. Rus azınlığı, 1989'da yapılan nüfus sayımına göre, 916.558 insanla nüfusun %21,5'i oluşturmuşken,⁶⁶ 2011'de 394.000 insanla halkın sadece %7,2'sini oluşturabilmiştir.⁶⁷

Kırgızistan'da Rus Ortodoks Kilisesi resmi olarak 1871'den beri mevcuttur. Ozmitel, Rus Ortodoks Kilisesi'nin yayılma eğiliminin olmadığını savunurken,⁶⁸ Yüce, İslam ve ROK mensupları arasında çatışmalar olduğunu öne sürer.⁶⁹ Kırgızistan Müslümanlar Diyanet Başkanlığı'nda çalışan din adamı Ravşan Eratov'a göre İslam ve Rus Ortodoks Kilisesi arasında anlaşmazlıklar hiçbir zaman olmamıştır.⁷⁰

Günümüzde 'geleneysel' İslam'ın yanında ROK'nin da devletçe desteklendiği bilinmektedir.⁷¹ DİDK'nun sunduğu verilere göre, ülkede 44 kilise bulunmaktadır.⁷² KC DİDK eski başkanı Moldaliyev, İslam ve Rus Ortodoks Kilisesi, dinler arası ilişkileri pekiştirmek için işbirliğine her zaman hazır olduklarını öne sürer.⁷³

Sonuç

SSCB'nin dağılmasından bugüne kadar gelişen olayları inceleme sonucunda devletin dine müdahale etmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktayız. Kırgız

Шиниттер” Насаат Медиа, Youtube каналы), <https://www.youtube.com/watch?v=2FmWpAmRz-Zc>, (9.dakika), (e.t. 19.12.2016).

⁶⁵ Altınbek Joldoshov ile kişisel iletişim, 18.05.2015.

⁶⁶ 'Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1989 goda. Natsionalny Sostav po respublikam SSSR', ("Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам СССР"), http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11, (e.t. 22.12.2016).

⁶⁷ KC Milli İstatistik Komitesi, (КР Улуттук Статистика Комитети), <http://www.stat.kg/stat.files/tematika/%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84/%D0%9A%D1%8B%D1%80%>, (e.t. 22.10.2016).

⁶⁸ Ekaterina Ozmitel, 'Pravoslaviye v Kirgizii 19-20 vv', (Екатерина Озмитель, "Православие в Киргизии XIX-XX вв", Бишкек), 2003, s. 22.

⁶⁹ Mehmet Yüce, a.g.e., s. 5.

⁷⁰ Şirin Törögeldiyeva, 'İslam v Pravoslavie Nikogda Ne Konfliktovali V Kirgizstane', (Ширин Тороегелдиева, "Ислам и православие никогда не конфликтовали в Кыргызстане и были основой мира и согласия - ДУМК"), <http://pda.kabar.kg/index.php/society/full/86030>, (13.11.2016).

⁷¹ Orozbek Moldaliyev ile kişisel iletişim, 20.04.2015.

⁷² 'Kattalğan Diniy Birikmeler. Orus Pravoslav Çirköbüsü', ("Катталган Диний Бирикмелер. Орус Православ Чиркөөсү", <http://www.religion.gov.kg/ru/christian.html>, (07.12.2016).

⁷³ Orozbek Moldaliyev ile kişisel iletişim, 20.04.2015.

toplumunda ortaya çıkan din temelli anlaşmazlıkların önlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Son 25 sene içinde ülkenin farklı yerlerinde patlak veren çatışmaların bir daha tekrarlanmaması için önlemlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmanın neticesinde aşağıdaki hipotezler doğrulanmış durumdadır:

1) 1991-2014 devletin din alanına yönelik uyguladığı politikası, stratejisi 'aşırı liberal' ve 'gevşek' olduğundan dolayı, din alanı denetimsiz kalmıştır. Bunun neticesinde, ülkeye farklı amaçlı dini yapılanmalar girmiştir ve faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. 1990'larda eski Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 'Kırgızistan, bizim ortak evimizdir' sloganıyla başlattığı kimlik politikası olumsuz sonuçları yaratmaktadır. Farklı etnik ve dini gruplara 'aşırı derecede' özgürlüğün verilmesinin neticesinde devlet istikrarı ve güvenliğine dini köktencilik, radikalizm ve terörizmin gibi tehditler meydana okumaktadır.

2) Kontrol altına alınmayan din alanında bir 'karmaşıklık' ortaya çıktı. Ülkeye farklı dini sistemler, fikirlerin girmesiyle ülke toplumu heterojenleşmektedir. Devlet, bu tür sorunların önüne geçmek için yeni politikalar üretmektedir.

Günümüz dini durumun sebeplerini içsel ve dışsal olarak iki ana sebeple açıklayabiliriz. İçsel sebeplere SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan 'ideolojik boşluğun' din tarafından doldurulması, devlet ideolojisinin henüz belirlenmemiş olması, 2014 senesine kadar din-devlet ilişkilerinin 'gevşek' olması, devletin dine 'karışmama' politikası gibi faktörleri dahil edebiliriz. Dışsal etkenlere ise Sovyetler Birliği'nin dağılması sonra 'demir perdenin' ortadan kalkması, insanların ve fikirlerin serbest dolaşımını içeren küreselleşme süreci gibi nedenleri dahil edebiliriz.

Pavlonin'in öne sürdüğü gibi, hem dini gruplar arası hem de dindar ve dindar olmayan gruplar arası çatışmalar yeni kurulan devletlerde, geçiş sürecinde yaşayan toplumlarda, ideolojik boşluğun olduğu yerlerde ortaya çıkma ihtimali daha yüksektir. Bu nedenle devletin din alanına dikkatle ve titizlikle politika üretmesi ve uygulaması son derece önemlidir. Kırgız Cumhuriyeti, heterojenleşmeyi önlemek amacıyla İslam'ı (Hanefi mezhebini) yaymayı desteklemektedir. Aynı zamanda dini gruplar arasında hoşgörü ve barışın korunmasına yönelik politika üretmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda 2014-2020 yılları arası uygulanacak yeni Din Alanına Devlet Konsepti kabul edilmiştir.

Kaynaklar

ABİTOV, Baibolot: "Batken Okuyası Soguşpu ce Kuralduu Kagılışuubu?", *Erkin-Too Gazetesi*, 6 (Байболот Абытов, "Баткен окуясы согуşпу же куралдуу кагылышуубу?" Эркин-Тоо КР), 13.02.2015.

'Aravan rayonunda diniy sebepten ulam massalık muştashuu boldu', <http://kyrtag.kg/kg/news/aravan-rayonunda-diniy-sebepten-ulam-massalyk-muhtashuu-boldu>, e.t. 19.06.2016 (Араван районунда диний себептен улам массалык мушташуу болду).

BORBİEVA, Noor: 'Islam And The International Sector: Negotiations Of Faith In The Kyrgyz Republic', The Hellen Kellogg For International Studies, 2009, 364.

BOROMBÆEVA, Munara: *‘Pyat Priçin Vieazda Kirgızstantsev na Voi-nu v Sırıyu’*, <http://kyrtag.kg/interview/pyat-prichin-vyezda-kyrgyzstantsev-na-voynu-v-siriyu>, 06.06.2016 (Мунара Боромбаева, “Пять причин выезда кыргызстанцев на войну в Сирию”).

CANİBEK KIZI, Mirzayım: *‘Emne üçün airım kirgızstandıktardı kördön kazıp alıp çatıшат?’*, <http://theopenasia.net/kg/articles/detail/emne-ch-n-ayrum-kyrgyzstandyktardy-k-rd-n-kazyp-aly-p-zhatyshat/>, e.t. 27.10.2016 (Мырзайым Жаныбек кызы, “Эмне үчүн айрым кыргызстандыктарды көрдөн казып алып жатышат?”)

‘Çto Takoe Tengrianstvo’, <http://tourkg.com/2014/04/religioznye-ve-rovaniya-kyrgyzov.html/>, e.t. 09.04.2016 (‘Что такое Тенгрианство. Специфические черты религиозных верований кыргызов’).

‘Diniy Uyumdar’, KC DİDK sitesi, http://religion.gov.kg/KY/religion_organization/, e.t. 26.05.2016 (Диний уюмдар).

Erkin-Too: ‘O Novoi Redaktsii Konstitutsii Kirgizskoi Respubliki’, 61 («О новой редакции Конституции Кыргызской Республики»), (06.07.2010).

Erkin-Too: ‘O Novoi Redaktsii Konstitutsii Kirgizskoi Respubliki’, 40 («О новой редакции Конституции Кыргызской Республики»), 2, (15.01.2007).

Erkin-Too: ‘O Novoi Redaktsii Konstitutsii Kirgizskoi Respubliki’, 40 («О новой редакции Конституции Кыргызской Республики»), (19.02.2003).

ESENGELDİYEV, Almaz - KABAК, Dmitriy: *‘Din Tutuu erkindigin Ukuk-tuk Kamsızdoogo cana Diniy Uyumdardın İşmerdüülün Teskөөgө Saluu’*, Açık Pıkir STK Yayınları, 46, Bışkek 2011. (“Дин тутуу эркиндигин укуктук камсыздоого жана диний уюмдардын ишмердүүлүгүн тескөөгө сереп салуу”, Ачык Пикир коомдук фондунун басылмасы).

‘İGİL, Sırıya Cana Kirgızstandağı Şüiter’, Nasaat Medya Youtube kanalı, <https://www.youtube.com/watch?v=2FmWpAmRzZc>, 9.dakika, e.t. 29.06.2015 (“ИГИЛ, Сирия Жана Кыргызстандагы Шийттер” Насаат Медиа, Youtube каналы).

JOLDOSHOV, Altynbek: “Kabılecılık, Bölgecılık ve Etnisite: Kirgız Kimliği Üzerine Çalışmalar”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 8 (15), 106, (2013).

KALMATOV, Ruslan: *‘Halıfat Kırаanı - Başkı Korkunuc’*, http://www.azattyk.kg/content/kyrgyzstan_jalal_abad_training/26921384.html, e.t. 08.06.2015 (Руслан Калматов, “Халифат карааны - башкы коркунуч”).

‘Kattalğan Diniy Birikmeler. Orus Pravoslav Çirkөөsüü’, DİDK Sitesi, <http://www.religion.gov.kg/ru/christian.html>, 04.04.2016 (“Катталган Диний Бирикмелер. Орус Православ Чиркөөсү”).

KIDIRALİEVA, Saltanat: *Kirgızistan Örneğinde Post-Sovyet Milli Kimliği*, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Ice-rik/487/kirgizistan_orneğinde_post-sovyet_milli_kimligi, e.t. 21.05.2016.

‘Kirgız Cumhuriyeti’nde Dinin Durumu ve Dini Eğitim’ adlı Parla-men-to tartışmaları’, (2013). Bışkek:Department for International Development (‘Кыргыз Республикасындагы диний кырдаал жана диний билим беруу’, аттуу Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Билим Беруу, Илим, Маданият Жана Спорт Комитетинин угуулары).

MALİKOV, Kadir - USUBALİYEV, Esen: *‘Osnovnyye Harakteristiki Musul-manskoi Obşiny Kirgızstana’*, Bışkek 2009, Religiya, Pravo i Politika (Маликов Кадыр, Усубалиев Эсен, “Основные характеристики мусульманской

общины Кыргызстана Этническая характеристика и особенности идентификации Мусульман Мусульманская община Кыргызстана и политический процесс в стране: подходы к гармонизации отношений между государством и религией”, Бишкек, Независимым Аналитическим Исследовательским Центром “Религия, Право И Политика”).

MAMAYUSUPOV, Omurzak: ‘O Monitoringe Deyatelnosti Gosudarstvennyh Organov v Realizatsii Religioznyh Prav i Svobod’, Oş 2004, Diyanet İşleri Devlet Komisyonu, 25 (Мамаюсупов Омурзак, “О мониторинге Деятельности Государственных Органов в Реализации Религиозных прав и свобод”, Ош: Государственная Комиссия при Правительстве по Делах Религий).

Mapping The Global Muslim Population, Pew Forum on Religion (10), 1, Washington 2009.

MIRZABAYEV, Mametbek: *Kırgızistan’da Devlet-Din İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2009.

MIRZABAYEV, Mametbek: ‘Calilov: Şailoogo Baruuunu Oïlonup Catam’, http://www.azattyk.org/content/kyrgyzstan_religion_zhalilov/27044540.html, e.t. 01.06.2016 (Маметбек Мырзабаев, “Жалилов: Шайлоого барууну ойлонуп атам”).

MIRZABAYEV, Mametbek: ‘Din Sayasattagi Cumşak Küçkö Ailandıby?’, (http://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_blog_myrzabaev/28145824.html), e.t. 29.11.2016 (Маметбек Мырзабаев, Дин саясаттагы жумшак күчкө айландыбы?”).

MURZAHALİLOV, Kanatbek: ‘İslam V Usloviyah Demokraticeskogo Razvitiya Kırgızstana’, Orta Asya ve Kafkasya, 3 (39), 1, 2005. (Канатбек Мурзахалилов, “Ислам В Условиях Демократического Развития Кыргызстана: Сравнительный Анализ”, Центральная Азия и Кавказ).

MURZAHALİLOV, Kanatbek - MAMATALİYEV, Kanıbek - MAMAYUSUPOV, Omurzak: ‘İslam V Usloviyah Demokratiçeskogo Razvitiya Kırgızstana: Sravnitelni Analiz’, CA&CC, http://www.ca-c.org/journal/2005/journal_rus/cac-03/06.murzru.shtml, e.t. 19.05.2016 (Канатбек МУРЗАХАЛИЛОВ, Каныбек МАМАТАЛИЕВ, Омурзак МАМАЮСУПОВ, Ислам В Условиях Демократического Развития Кыргызстана: Сравнительный Анализ).

OPPONG, Steward Harrison: *Religion and Identity*, American International Journal of Contemporary Research, 3 (6), 96, 2013.

OZMİTEL, Ekaterina: ‘Pravoslaviye v Kırgızii XIX-XX vv’, Bişkek: KRSU, (Екатерина Озмитель, “Православие в Киргизии XIX-XX вв”, Бишкек: КРСУ), 2003.

RISKELDİEV, Sağınbek - ÇÜYTİEV, Rahatbek: ‘Kulanaktağı Baptist Üybülönün 14 Caşar Balasının Söögün Cerge Berdirtpey Atışat’, De-Facto Gazetesi No. 35 (Рыскелдиев Сагынбек, Чүйтиев Рахатбек, ‘Куланактагы баптист үйбүлөнүн 14 жашар баласынын сөөгүн жерге бердиртпей атышат’), 22.05.2008.

PAVLONİN, Mikhail S.: ‘Rost Destabiliziruyushego Vliyaniya Religi na Politiku. Problema Narastaniya Fundamentalistskih İdey’, Znanie, Ponimanie, Umenie, 3, 17 (Михаил С. Павлонин, “Рост дестабилизирующего влияния религии на политику. Проблема нарастания фундаменталистских идей”, Информационный гуманитарный портал “Знание. Понимание. Умение”), 2012.

ПРОТООПОВ, А.О.: *'Religiya i Zakon, Pravovie Osnovi Svobod i Deyatel'nosti Religioznyh Obyedineniy v stranah SNG'*, Moskova 2002, Yurisprudentsiya (А.О. Протопов, "Религия и Закон, правовые Основы Свободы Совести и Деятельности Религиозных Объединений в Странах СНГ", Москва: Юриспруденция).

'Religioznye Verovaniya' (Религиозные верования), <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/lkjhb/>, e.t. 25.05.2016.

SUNOV, Aleksei: "Kirgizstan Rol Hizb ut-Tahrir v Radikalizatsii İslama", *Orta Asya ve Kafkasya*, 6 (48), 7 (Алексей Сухов, "Кыргызстан: Роль "Хизб ут-Тахрир" в радикализации Ислама", Центральная Азия и Кавказ).

TÖRÖGELDİYEVA, Şirin: *'İslam v Pravoslavie Nikogda Ne Konfliktovali V Kirgizstane i bili osnovoi mira i soglasiia - 'DUMK'*", <http://pda.kabar.kg/index.php/society/full/86030>, 13.06.2016 (Ширин Торогельдиева, "Ислам и православие никогда не конфликтовали в Кыргызстане и были основой мира и согласия - ДУМК").

'Tsentry, Fondı, Obyedineniya İslama' DİDK sitesi, <http://www.religion.gov.kg/ru/muslim.html>, 20.05.2016 ("Центры, фонды, объединения Ислама", Дин Иштери Бююнча мамлекеттик комиссиянын интернет-сайтынын).

Vedomosti Cogorku Keneşa Kirgizskoi Respubliki (5.5.1993). *'Kirgiz Respublikasının Konstitutsiyasın Koldonuuga Kirgizüü Cönündö'* Kirgiz Respublikasının Mıyzamı', № 1186-XII ("Кыргыз Республикасынын Конституциясын колдонууга киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы; Конституция Кыргызской Республики от 5 мая 1993 г. // Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. - 1993. - Ст. 175).

Vedomosti Verhovnogo Soveta Kirgizskoi SSR (1978). *'Konstitutsiya (Osnovnoi Zakon) Kirgizskoi Sovetskoı Sotsialistiçeskoı Respubliki'*, 50 (Ведомости Верховного Совета Киргизской ССР (1978). Конституция (Основной Закон) Киргизской Советской Социалистической Республики // № 50).

Veçerniy Bişkek (17.11.14) *'2014-2020 cıldarga Kirgiz Respublikasının dinit çöyrödögü mamleketтик Kontseptsiyası'*, 203 ('2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы').

'V Kirgizstane İdet Borba S Hizb ut-Tahrir', <http://www.counter-terror.kz/ru/article/view?id=247>, e.t. 28.04.2016 ("В Кыргызстане Идет Борьба С «Хизб Ут-Тахрир").

'Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1989 goda. Natsionalny Sostav porspublikam SSSR', http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11, 22.04.2016 ("Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам СССР").

YÜCE, Mehmet: "Kirgiz Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9, 2006.

KİTAP TANITMA

BAYRAK, KALPAK, REVOLVER: İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Mehmet Kürşad YAVAN

Hakan Boz, Bayrak, Kalpak, Revolver: İttihat ve Terakki Cemiyeti, İhtimal Dergisi Yayinevi, 13,5 x 21 cm, Karton Kapak, Kitap Kağıdı, 358 sayfa, ISBN: 605-829-841-5, İstanbul 2016.

“*Bayrak, Kalpak, Revolver: İttihat ve Terakki Cemiyeti*”; editörlüğünü Hakan Boz’un yaptığı, 16 yazarın 16 başlıkta hazırladığı bir derleme eserdir. İttihat ve Terakki alanında farklı araştırmacılarca hazırlanan 16 çalışma, kitabın 16 bölümünü oluşturmaktadır.

“*Bayrak, Kalpak, Revolver*” bir İttihat ve Terakki tarihi kitabı değildir. Kitapta yer alan 16 çalışma, İttihat ve Terakki’yi bir bütün olarak ele almamaktadır. Araştırmacılar bu eserde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni tekil konular bazında ele almışlar ve böylece okuyucuya lineer bir siyasi tarih sunmak yerine, tozlu raflarda kalan olayların perde arkasına ulaşabilme imkanı sunmuşlardır.

Genel hatlarıyla kitap, Osmanlı tarihinde İttihat ve Terakki’nin etkisini hissettirdiği yaklaşık son yarım yüzyılı, 1876-1918 yılları arasını, incelemektedir. Sultan Abdülhamid’in incelendiği ilk bölüm dışındaki tüm bölümler doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni incelemektedir.

Kitabın bölümlerini incelemeyen önce, önsöz üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kitabın editörü Hakan Boz, önsözde radikal söylemler kullanmış ve bu söylemlerini en azından bir dipnot ile taçlandırmadığı için okuyucunun kafasında soru işaretleri bırakmıştır. Bunlardan en belirginini, Mustafa Kemal Atatürk hazretlerinin İttihatçı olduğunu belirtmesidir. Evet, Gazi Paşa bir dönem İttihatçıydı. Fakat Boz, Gazi Paşa’nın cemiyete giriş ve çıkışından hiç bahsetmemiş ve İttihatçı olduğuna dair fikir beyan eden yazarlara ve kaynaklara yer vermemiştir.¹

¹ Atatürk ve İttihatçılık ile ilgili gösterilmesi gereken kaynaklardan ikisi: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele’de İttihatçılık*, Emel Akal, *Milli Mücadele’nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*.

Önsöze ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Osmanlı Ordusu'nun, İttihat ve Terakki sayesinde bir savaş makinasına dönüşmesidir. Bu önerme, objektiflikten uzak bir söylemdir. Evet, Balkan Savaşları'nın ardından İttihatçılar büyük ordu reformları gerçekleştirdiler. Bu ordu, Çanakkale, Kut ve Kafkas Cephesi'nde büyük başarılar kazandı. Hemen ardından başlayan kurtuluş mücadelesinin temel çekirdeğini oluşturdu. Fakat bu oluşuma "*Savaş Makinası*" benzetmesi yapmak sübjektif bir yaklaşımdır.

Kendisini özellikle İngiliz arşiv belgeleri çalışmalarıyla tanıdığımız Orhan Koloğlu'nun hazırladığı "*2. Abdülhamid'in 32 Saltanat Yılı*" adlı ilk bölüm, dönem hakkında bir giriş niteliği taşımaktadır. Koloğlu, Abdülhamid'in tahta çıkışından itibaren "*İstibdat Dönemi*" olarak anılan 32 yılı özetlemiştir. Çalışmasının devamında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkışı ve zemininin nasıl oluştuğunu anlatmaya çalışmıştır.

Bu bölümde Koloğlu, 93 Harbi bozgununda, Sultan Abdülhamid'in hiçbir etkisinin olmadığını ileri sürmüştür. Oysa 93 Harbi'nin kaybedilmesindeki en büyük etken, Sultan Abdülhamid'in savaşı saraydan idare etmeye çalışmasıdır.² Bütün hareketleri saraydan inceleyen, buna göre idare planı uygulayan ve bu planların uygulanmasında ısrar eden Sultan, savaşın kaybedilmesinde büyük rol oynamıştır. İstanbul'dan verdiği emirlerin, cephedeki orduya ancak bir hafta sonra ulaşması, padişahın stratejik bir hatasıdır.

Bölümde İttihad-ı Osmani'ye de yeterince değinilmemiştir. Ahmed Rıza'nın siyasi faaliyetlerine yeterince yer verilmemiş, Ahmed Rıza'nın Osmanlı'yı ıslah etme politikasına değinmemiş ve Sultan'a yazdığı raporlardan kitapta bahsedilmemiştir.³

"*İmparatorluğa Veda Arifesinde Bir Nesil: İttihatçılar*" adlı ikinci bölüm, Raşit Yılmaz'a aittir. Bu bölümde İttihat ve Terakki'nin nasıl kurulduğuna kısaca değinilmiş ve Abdülhamid döneminde Cemiyet'in ne şartlarda büyüdüğüne yer verilmiştir. Yılmaz; Meşrutiyet'e giden yolda Cemiyet'in kurucularına ve şiddete giden yolda yaptıklarına değindikten sonra, ilk devirdeki yönetim algısının 1908 itibarıyla nasıl değiştiğini incelemiştir. Devamında ise Cemiyet'in, yönetimi ele geçirme aşamaları ele alınmıştır.

Yılmaz'ın hazırladığı bölüme bir eleştiride bulunmak gerekir. İttihatçıların, Sultan Hamid devrinde kurulan okullarda yetiştiği belirtiliyor. Şimdi Jön Türkler ve İttihatçılar farklı yapılanmalardır. Yazar burada İttihatçılar dediği için, İttihat ve Terakki üzerinden gideceğiz. Öncelikle, İttihat ve Terakki'nin bel kemiği olan kadro, Abdülhamid zamanında açılan okullarda okumadı. Ahmed Rıza, Grignon Ziraat Okulu'nda okudu. İttihat ve Terakki'nin kurucuları, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de okudular ve bu okul 1827 yılında 2. Mahmut zamanında açıldı. İttihat ve Terakki'nin çekirdeğini oluşturan askeri kadro, Osmanlı'daki askeri okullarda okudular ve bu okullardan Harp Okulu 1834, Askeri İdadiler 1845, Askeri Rüştiyeler ise 1875 yılında açıldı. Görülüyor ki, İttihat ve Terakki'nin en önemli simaları, Abdülhamid zamanında açılan okullarda okumadılar.

Bölüme ilişkin yapılması gereken bir diğer eleştiri de Resneli Niyazi ile ilgilidir. Resneli Niyazi'nin dağa çıkışından bahsedilmiş, olayın gidişatına ye-

² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt: 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 75.

³ Ahmed Rıza ve hayatı ile ilgili, Şerif Mardin'in *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri* eserine bakabilirsiniz.

terince değinilmemiş ve bazı hususlar açıkta kalmıştır. Resneli Niyazi, cemiyetin emri ile dağa çıkmadı. Cemiyet, dağa çıkışından sonra olaya müdahil olmuştur.⁴ Bunun yanı sıra Reval Görüşmeleri'nden bahsedilmemiş olması ve Resneli'nin hüccesine sızan hafiyenin es geçilmesi düşündürücüdür.⁵ Ayrıca Haziran ayından itibaren cemiyetin atlattığı tehlikelere değinilmemiş olması da okurda soru işaretleri oluşturabilir.

Bölümün devamında 31 Mart Vakası üzerinde duran yazar, burada Derviş Vahdeti ve Volkan Dergisi'nden bahsetmemiştir. İsyanın temelinde şeriatçı duyguların ve softaların olduğu malumdur, fakat sebeplerden biri de İttihatçı düşmanlığıdır. Dini duygular, sadece isyanın bahanesi olmuştur. Bu noktada Derviş Vahdeti'nin yaptıklarından bahsedilmemesi düşündürücüdür.⁶

Kitabın üçüncü bölümü, "*Cihan Harbi'ne Giden Yolda İlk Jeopolitik Kırılma: Enver'in Trablusgarp Savaşı*" başlığı altında Turan Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Erol Cihangir tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümde, Trablusgarp Savaşı'nın nedenlerine kısaca değinildikten sonra, dönemin şartları ele alınarak Avrupa etkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümü diğer bölümlerden ayıran bir diğer özellik ise şahıs odaklı olmasıdır. Cihangir, Trablusgarp Savaşı'nı Enver Paşa zaviyesinden değerlendirmiştir. Bölüm içerisindeki "*Enver'in Jeopolitiği*" alt başlığı ile 1. Dünya Savaşı'na giden stratejileri de belirtmiştir. "*Cihan Harbi'ne Giden Yolda İlk Jeopolitik Kırılma: Enver'in Trablusgarp Savaşı*" adlı bölümün en dikkat çekici noktası; yaygın kanaatin aksine Osmanlı'nın, müttefiki Alman İmparatorluğu'ndan savaş boyunca herhangi bir destek alınmadığının belirtilmesidir. Her ne kadar buna katılmasam bile yazı, önemli bilgiler barındırmaktadır.

İlyas Kara tarafından hazırlanan "*Bab-ı Ali'ye Sefertası ile Giden Başbakan: Talat Paşa*" adlı dördüncü bölüm de tıpkı üçüncü bölüm gibi biyografik bir nitelik taşımaktadır. Yazar, Talat Paşa'nın ailesine ve hayatına değindikten sonra Cemiyet içindeki önemine değinmiş ve Cemiyet'in ağır darbeler aldığı 1903 yılında Paşa Hazretlerinin mücadelelerinden bahsetmiştir. Bu bölümde, Talat Paşa'nın teşkilat içerisinde nasıl yükseldiği ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bölümün en dikkat çeken kısmı ise "*Ermeni Tehciri ve Talat Paşa*" kısmıdır. Bu kısımda, Talat Paşa'nın 27 Mayıs 1915 yılında yürürlüğe koyduğu *Tehcir Kanunu* üzerinde durulmuş ve yasa, gerekçeleriyle izah edilmiştir.

Kitabın beşinci bölümü, "*Cemal Paşa Üzerine Bir Değerlendirme*" adıyla Nevzat Artuç'a aittir. Bu bölüm, tamamen Cemal Paşa üzerine yazılmış bir biyografi eseridir. Girişinde Cemal Paşa ile ilgili olan kaynak azlığının altı çizilmiş, daha sonra Paşa'nın doğumundan, naasının Türkiye'ye getirilmesine kadarki serüveninden bahsedilmiştir. Bölümde Cemal Paşa'nın Adana ve Bağdat'ta yaptığı faaliyetlere de değinilerek, dönemin sadrazamlarıyla olan ikili ilişkilerine yer verilmiştir. Bölümü okuyarak Paşa Hazretlerinin Cemiyet içerisindeki güçlü konumuna dair fikir sahibi olunabilir.

Baran Dural imzalı altıncı bölüm, "*Yıkım ile İnşa Arasında Bir Kilometre-taş: 24 Temmuz'da Yıkılan Ulus-Devlet Ateşi*"dir. Bu bölümde, yazarın son dönem Osmanlı tarihi dışında, yeneçağ Osmanlı tarihine de değinildiğini gö-

⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s. 21.

⁵ Temmuz isyanını tetikleyen başlıca sebepler Reval Görüşmeleri, Niyazi'nin hüccesine sızan hafiyeler ve cemiyetin açığa çıkabilme olasılığıdır.

⁶ Bununla ilgili Sina Akşin'in *31 Mart Olayı* adlı eserine göz atabilirsiniz.

rüyorum. Yazar; Jön Türklerin siyasi ve mali taleplerine ve hareketin oluşum evresine giriş yapmış, özellikle 2. Mahmut döneminde baş gösteren askeri bozukluklar ve sonrasında vuku bulan mali problemlerin Jön Türk düşünce yapısını nasıl şekillendirdiğini incelemiştir. Yazar, “üçlü iflas” diye bahsettiği olaylar dizisini, Osmanlı’nın çağdışılığı ile ilişkilendirerek Jön Türk Devrimi’nin karşı olduğu bir hususa parmak basmış bulunmaktadır. Bölümün geri kalan kısmında ise İttihat ve Terakki’nin siyasi hayatına yer verilmiş ve buradan kadın hareketlerine geçerek çağcıl bir zincir oluşturulmuştur. Böylece Abdülhamid ve öncülü ile İttihat ve Terakki arasında belli belirsiz bir kıyaslama durumu ortaya çıkmıştır. Bölümde dikkat çeken diğer bir konusu ise askeri kanadın Cemiyet’e katılımı ile ilgilidir. Bu kısım çalışmanın en önemli kısmını teşkil etmektedir.

Yazar, hassas konulara çok doğru bakış açısıyla değinmiştir. Fakat cemiyetin kurucularını anlatırken aynı hassasiyeti gösterdiği söylenemez. Burada, İttihat ve Terakki’nin kurucularından olan İshak Sükuti’ye Kürt demiştir. Merhum İshak Sükuti Kürt değil Türkmen’dir. Bunun aksi olarak Ahmed Rıza’ya da Türk demiştir. Fakat Ahmed Rıza’nın annesi Avusturyalıdır. Tarihi şahsiyetlerin kökenine yönelik bu kadar kesin yargılarda bulunmak yanıltıcı olabilir.

Bu bölümün en önemli kısımlarından biri, hiç şüphesiz, askeri kanatla ilgilidir. Fakat burada da eksiklikler söz konusudur. 1902 Birinci Jön Türk Kongresi’nde askeri kanadın aktif olmasını cemiyete İsmail Kemal önermiştir. İsmail Kemal, bir Prens Sabahaddin taraftarı olarak, askeri kanadı darbe yapmak için kullanmak istemiştir. Nitekim bir darbe teşebbüsünde de bulunmuştur. Yazıda Ahmed Rıza-Prens Sabahaddin çekişmesine yer verilip, askeri kanadın atlanması, okur zihninde boşluklar yaratabilir.

Kitabın yedinci bölümü, “İttihat Terakki İdeoloğu Olarak Ziya Gökalp” adıyla Mustafa Yiğit’e aittir. Bölüm, İttihat ve Terakki’nin fikri yapısında ve işleyişinde Ziya Gökalp’i anlatmaktadır. Bu bölümde İttihatçıların Türkçülük anlayışlarına ve Ziya Gökalp’in cemiyet fikirlerine ulaşabiliriz. Özellikle Gökalp’in Osmanlı çözümlemesi ve Meşrutiyet fikirleri bölümün vermek istediği duyguyu ve fikri özetlemektedir.

“İttihat Terakki ve Kürtler” başlıklı sekizinci bölüm, Ahmet Afşın Efkarihoğlu’na aittir. Bölümün başında yazar, “Malazgirt’ten Çanakkale’ye Birliktelik” hususuna değinmiş ve Kürtlerin bunu mirasçılık şemsiyesi altında yapmaya çalıştıklarını belirtmiştir. İttihatçıların ise Kürtleri birliğe dahil edip bu bakış açısıyla proje geliştirdiklerine değinmiştir. Bölümde çok mühim bir konuya daha parmak basılmıştır. İttihatçılığın çeşitli kanatlar tarafından karalamalara maruz kaldığını ve haksız yere yaftalandığını yazmıştır. Bu yaftalamaların, siyasi anlayışlara göre şekillendiği malumdur. Bu şekillenmeye milliyetçilerin de katıldığını söyleyen Efkarihoğlu, bunun Enver Paşa ile sağlandığını yazar.

Bölümde, İshak Sükuti’nin Kürt olduğu yazılmış fakat daha sonra Türk olabilme ihtimalleri üzerinde de durulmuştur. Burada, Türk ve Kürt olabilme ihtimalleri kıyaslanmış ve karar okuyucuya bırakılmıştır. İttihat ve Terakki’nin asıl Kürt kurucularından olan Abdullah Cevdet’in, son zamanlarında yaptığı Kürtçülüğe değinilmişken, Türkçülük hakkındaki söylemlerine yer verilmemiş olması düşündürücüdür.

Bölümün objektifliğini olumsuz etkileyen kısmı, Ahmed Rıza’ya ilişkin “Halîs Bir Türk ve Müslüman” başlığı açılmış olmasıdır. Ahmed Rıza, Pierre Lafit-

te'den ders alan, Dr. Robinet'ten ilham alan Pozitivist bir aydındır. Aynı zamanda d'Holbach'ın fikirlerinden de etkilendiği için materyalizme meylectiği de söylenebilir. Üzerindeki Albert Fua etkisi de düşünülecek olursa, pozitivist-materyalist bir dünya görüşüne Müslümanlıktan daha yakın olduğu çıkarsaması yapılabilir. Dini eğitime ve şeyhlere cephe alan, fakat dini de savunmaktan geri kalmayan Ahmed Rıza için şu bir gerçek ki, kendisi İslami dogmaya değer vermiyor ama İslam'ı sadece bir sosyal gereklilik olarak görüyordu.⁷ Hiç şüphesiz, böyle bir portreyi *Halis Bir Müslüman* olarak nitelemek güç olacaktır.

Bölümün devamında yazar, İttihat ve Terakki'nin 1902 Kongresi'ne ve Jön Türkleri ikiye ayıran Prens Sabahaddin ve Ahmed Rıza tartışmalarına değinmiştir. İttihat ve Terakki'nin kurucularından bahsederken Kürt olduğu iddia edilen İshak Sukuti'nin kökeni hakkında yazılanlara yer verir. Ayrıca bölümde İttihat ve Terakki içerisinde doğu illerinde doğanlar hakkında analiz yapılmış ve diğer bölümün de konusu olan Ziya Gökalp'e yer verilmiştir. Osmanlılık fikrinin bitmesi ile bilenen Türkçülük akımının gelişiminden de söz edilmiştir.

Eserin dokuzuncu bölümü, Mehmet Emin Elmacı'nın yazdığı *İttihat ve Terakki'nin Sosyo-Ekonomik Değişmezleri: Kapitülasyonlar*'dır. Bu bölümde imtiyazların devlete etkilerinden söz edilir ve Cemiyet'in 1908-1918 yıllarında kapitülasyonlara karşı olan fikirlerinden bahsedilir. Burada 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılması fikrinin İttihatçılar arasında baskın olduğunu anlamakta ve İttihatçıların devlete kesin hakim oldukları 1913 yılı itibariyle kapitülasyonları kaldırmak için verdikleri çabaya tanık olmaktadır. Özellikle Cavid Bey'in bu işle görevlendirilmesi ve sefirlerle olan diyalogların varlığı bölümün çoğunluğunu oluşturmaktadır. Dönem içinde gerçekleştirilen diğer sosyo-ekonomik faaliyetlerden de bahsedilmiş ve bu faaliyetlerin halka yansımalarına yer verilerek, sosyal tahlillerin anlaşılmasına katkı sağlanmıştır. 1914 yılında kaldırılan kapitülasyonlar ve 1918 yılında tekrar yürürlüğe girmesi bölümün ana konusudur. Böylece yüzyıllardan beri ülkenin başına dert olan bu imtiyazlara karşı Cemiyet'in takındığı tavır ve uyguladığı politika daha net anlaşılmaktadır.

Kitabın onuncu bölümü *İttihat Terakki ve Milli İktisat Düşüncesi*' adıyla Bahar Aşçı'ya aittir. Bu bölümde Aşçı, Osmanlı ekonomisi hakkında bilgi verdikten sonra liberalizm ve Osmanlı bahsine geçmiştir. Son olarak İttihatçıların iktisadi düşünceleri üzerinde durmuş ve Kara Kemal'in yaklaşımlarından bahsetmiştir. Buradaki önemli husus, bölümün en başından beri hem siyasi hem de ekonomik olarak *Liberalizm* üzerinde durulmasına rağmen, Mehmed Cavid Bey'in bir cümle ile geçiştirilmesidir. Bu, güzel giden yazıyı bozan bir ayrıntıdır. Mehmed Cavid, belki de İttihatçıların ekonomi görüşünü kişilik olarak yansıtan bir adamdır ve bu kadar kısa anlatılması kesinlikle doğru değildir. Hatta anlatılmamış, sanki sadece belirtilmiştir.

Osmanlı Ordusu'nda Islahatlar ve İttihat Terakki Dönemine Yansımaları (1883-1918) adlı on birinci bölüm, Recep Bülent Şenses'e aittir. Bölümde, asker kökenli İttihatçılardan ve dönemin ıslahatlarının İttihatçıları etkileyişinden bahsedilmiştir. Yazar, Osmanlı'da subaylığın sosyal bir statü olduğunu açıkladıktan sonra askerlik geleneğinin ve subaylığın tek etki alanı İttihatçılar olmadığına Halaskar Zabitan Grubu'nun da etkilendiğine değinmiştir. Yazar ayrıca, Osmanlı Ordusu'nda Alman etkisinden de bahsederek İttihatçıların

⁷ Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 187.

bundaki payına değinmiştir. Genel olarak askeri sistem ve askeriye içerisindeki gelişmeler, bu bölümün konusudur.

On ikinci bölüm, Erol Akcan'ın yazdığı *“İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları”*dır. Yazarın aynı isimdeki kitabından alınarak oluşturulan bölümde, paramiliter kuruluşların 1913 yılı sonrasında gelen tam iktidar döneminde oluşturulduğuna değinilmiştir. Bölüm boyunca yazar, temelini izci kamplarının oluşturduğu bu kuruluşların daha sonra Enver Paşa'nın emriyle İzciler Ocağı adını aldığından ve Balkan Savaşları sırasında Türkçülük duygusuyla organize edildiğinden bahsetmektedir.

Kitabın on üçüncü bölümü olarak Ercan Uyanık'ın kaleme aldığı *“İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Reformları”* adlı çalışmayı görmekteyiz. Bu çalışmada 1908 yılı itibariyle İttihatçıların Türk usulü eğitime yönelmeleri güzel bir şekilde işlenmiştir. Osmanlı ülkesinde eğitim yeniliklerinin de anlatıldığı bölümde yazar, Meşrutiyet ile gelen düzenlemelerden de bahsetmeyi unutmamıştır. Aynı şekilde, Jön Türklerin Ahmed Rıza ile başlayan ıslah politikalarının medreselerde uygulanmaya başlaması ve Rüştüyeler konusu, yazarın değindiği diğer hususlardır.

On dördüncü bölüm *“İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Son Evresi”* ismiyle Oğuzhan Yücel'e aittir. Bu bölümde daha çok Milli Mücadele döneminde faaliyet gösteren İttihat ve Terakki'nin yeraltı örgütlerine değinilmiştir. Bu örgütlerin destekleri, faaliyetleri ve İstanbul'daki teşkilatlanmaları yazının akışını olmuştur. Bunlarla birlikte İzmir Suikastı'ne kadar giden İttihatçılar-Mustafa Kemal anlaşmazlıklarına da yer verilmiştir. Bölümün güzel yanı, olaylarla ilgili bilgilerin direkt olarak tarihçiler ve kaynakları belirtilerek verilmiş olmasıdır. Editörün, en başta yapmadığı kaynak aktarımı bu bölümde yapılmıştır.

Bölümde göze çarpan husus, Karakol Cemiyeti'nin nasıl dağıldığına değinilmemesidir. Karakol Mührü, İngilizlerin eline geçince ve Anadolu'ya bu mühür ile İngiliz ajanları sızdırılınca cemiyet gözden düşmüş ve üyeleri ifşa olmuştur. Bu ayrıntı, okuyucu için gereklidir.

İkbal Vurucu, eserin on beşinci bölümünü, *“Yeni Türkiye'de Tarih Savaşları”* başlığı altında hazırlamıştır. Bu bölümde *Yeni Türkiye* paradigmasından, tarihin siyasi ve toplumsal işlevine kadar geniş bir konu havuzuna değinilmiş ve yeni bir tarih inşa etme fikri tartışılmıştır.

Kitabın son bölümü ise Fahri Türk'e ait bir eleştiri çalışmasıdır. *“Elveda Güzel Vatanım Üzerine”* başlıklı çalışma, Ahmet Ümit'in romanı olan *Elveda Güzel Vatanım* adlı kitabının güçlü bir eleştirisidir. Bu bölümde söz konusu romanın eksiklikleri ve taraflı bakış açısı ele alınmış ve eksik kalan yerler açıklanmıştır. Roman hakkında kısa bilgiler verilmiş ve karakterlerine de değinilmiştir. Olmasa da olur diyebileceğimiz bir bölümdür.

Görüldüğü üzere kitap; İttihat ve Terakki'yi bir bütün olarak ele almamış, hazırlanan bölümlerce sınırlandırılmıştır. Böylece olaylara daha derin temas edilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Kitap, üç bölüm dışında biyografiye pek önem vermemiş ve Cemiyet'in politikaları üzerinde durmaya çalışmıştır. Kitabın göz yoran bir noktası ise, verilen bilgilerin sürekli olarak tekrarlanmasıdır. Örnek vermek gerekirse, İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna birçok bölümde yer verilmiştir. Bu sebeple tekrar eden bilgi göz yormaya başlamıştır.